

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**BÂBÜRLÜ HÜKÜMDARI EVRENGZÎB (ÂLEMGÎR ŞAH): HAYATI VE
SİYASETİ (1658-1707)**

DOKTORA TEZİ

HAMİ DEMİR

İSTANBUL 2023

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**BÂBÜRLÜ HÜKÜMDARI EVRENGZİB (ÂLEMGİR ŞAH): HAYATI VE
SİYASETİ (1658-1707)**

DOKTORA TEZİ

HAMİ DEMİR

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET KANLIDERE**

İSTANBUL 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VIII
ABSTRACT.....	X
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EVRENGZİB'E KALAN BÂBÜRLÜ MİRASI

1.1. Evrengzîb Öncesinde Bâbürlü Devleti	21
1.2. Ekber Şah'ın Reformları ve Bâbürlü Devletine Etkileri.....	27
1.3. Bâbürlülerin Toplumsal ve Kültürel Yapısı.....	37
1.4. Şehzadelik Kurumunun Dönüşümü	43

İKİNCİ BÖLÜM

EVRENGZİB'İN ŞEHZADELİĞİ

2.1. Evrengzîb'in Çocukluğu	48
2.1.1. Doğumu	48
2.1.2. Rehine Şehzade	50
2.1.3. Bâbürlü Sarayında Yeni Hayat	54
2.1.4. Fil Vak'ası	55
2.2. Eğitimi	57
2.3. Evrengzîb'in Askerî ve İdarî Görevleri	63
2.3.1. Bundelâ Savaşı	63
2.3.2. Dekken Valiliği (1636-1645)	67
2.3.3. Evrengzîb'in Evliliği	71
2.3.4. Gucerât Valiliği (1645-1647)	73
2.3.5. Özbekler Üzerine Sefer (1647).....	77
2.3.6. Evrengzîb'in Kandahar Seferi (1649-1652)	85
2.3.7. Evrengzîb'in İkinci Dekken Valiliği (1653-1658)	91
2.3.7.1. İdarî Reformlar	93
2.3.7.2. Gûlkünde Meselesi.....	98

2.3.7.3. Âdilşâhîler Üzerine Sefer	99
2.4. Ya Taht Ya Tabut	100
2.4.1. Evrengzîb ve Dârâ'nın Siyasî Rekabeti.....	100
2.4.2. Sâmuğarh Muharebesi (29 Mayıs 1658)	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVRENGZÎB'İN HÜKÜMDARLIĞI (1658-1707)

3.1. Tahta Çıkışı ve Kardeşleri ile Mücadelesi	112
3.1.1. Evrengzîb'in İkinci Cülûsu ve Vergi Bağışları	116
3.2. Dâhili Meseleler.....	120
3.2.1. Dekken'in Durumu ve Sîvâcî ile Mücadele	120
3.2.2. Âdilşâhîler İle Muharebe	122
3.2.3. Afgan Ayaklanmaları (1667, 1672).....	124
3.2.4. Marata Ulusunun Yükselişi ve Bâbürlüler ile Münasebetleri	126
3.2.5. Kutubşâhîlere Karşı Düzenlenen Seferler (1677).....	130
3.2.6. Dekken'de Yapılan Barış Antlaşmaları.....	132
3.2.7. Cizye Vergisi ile Sertleşen Siyasî Program (1679)	138
3.2.8. Racistan Meselesi	142
3.2.9. Şehzade Ekber'in İsyanı ve Dekken'e Uzanan Mücadele.....	146
3.2.9.1. Dekken Sultanlıklarının İlhakı ve Marata Gücünün Kırılması (1685-1690).....	147
3.3. Dış Askerî Seferler.....	149
3.3.1. Asam Seferi	149
3.3.2. Bengal'deki Korsanlık Faaliyetlerine Karşı Mücadele	151
3.3.3. Kuzeye Açılan Pencere Tibet	151
3.3.4. İran ile Gerilim	153
3.4. Evrengzîb'in Son Yılları.....	154
3.5. Evrengzîb'in Vefatı.....	156
3.6. Evrengzîb'in Şahsiyeti ve Hususiyetleri.....	157
3.7. Evrengzîb'in Çocukları.....	161
3.7.1. Evrengzîb'in Oğulları.....	161
3.7.2. Evrengzîb'in Kızları	164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EVRENGZÎB'İN SİYASETİ

4.1. Evrengzîb'in Dinî Siyaseti	169
4.2. Evrengzîb'in Hindulara Karşı Siyaseti	173
4.3. Evrengzîb'in Mâbedlere Yönelik Tutumu	178
4.4. Evrengzîb'in İslâm Hukuku (Hanefî Fıkıhı) ve Dinî Eğitime Yönelik Politikası ..	185
4.5. Evrengzîb'in Dış Siyaseti	189
4.5.1. Evrengzîb'in Avrupalı Şirketlere Karşı Tutumu	195
 SONUÇ	 199
BİBLİYOGRAFYA	208
EKLER	225

ÖNSÖZ

Bâbürlü Devletinin son büyük hükümdarı olan Evrengzîb (1658-1707) aynı zamanda Hindistan'ın en tartışmalı hükümdarlarından biridir. Uyguladığı politikalarının siyasî ve sosyal hayat üzerindeki tesiri süregelen tartışmalara sebep oldu. Bu yönüyle Hindistan ve Pakistan'da canlılığını sürdüren tarihî bir figür olarak hayatı ve siyaseti ihtilâflı bir alan oluşturur. Evrengzîb'in şerâtı esas alan ve adalet temelli bir toplum inşa etmeye dayanan uygulamaları Hinduların zaman içinde kazandığı bazı hakları zayıflatması bakımından derin huzursuzlukları beraberinde getirdi. Seleflerinden daha sert bir yönetim sergileyen Evrengzîb, Bâbürlü hâkimiyetini Hint yarımadasının tamamına taşımak arzusunu taşıdı ve devleti en geniş sınırlarına erişirmeyi başardı. Ayrıca bu dönemde çağdaşı Avrupa'nın çok üzerinde bir nüfusa ve dinamik bir orduya sahipti. Dekken'deki yayılmacı siyaseti ve Bâbürlü geleneklerini devam ettirme yönündeki çabasının Hinduların direnişini körüklediği düşünüldü. Kudret ve sükûn arasındaki denge arayışı karmaşık bir coğrafyada tartışmalı bir hükümdarı ortaya çıkardı. Evrengzîb Hindulara karşı hoşgörüsüz olarak nitelendirilen uygulamalarından ötürü suçlanırken, bir taraftan da dindar bir hükümdar olarak görüldü.

Evrengzîb şehzadelik döneminde yürüttüğü görevlerde başarıları ile sivrildi. Kardeşleri ile olan rekabeti Bâbürlülerde süregelen kolektif egemenlik anlayışından doğan gerilimin bir yansımasıydı. Şehzadelerin tahta çıkma sürecine aktif bir şekilde dâhil oldukları sistem içerisinde ihtilafı ortadan kaldıran araç çoğu kez savaş oldu. Şehzadelğinde askerî yetenekleri ile ön plana çıkan Evrengzîb, kardeşleri ile giriştiği taht mücadelesinden galip ayrılmayı başardı. Bu süreçte babasını da karşısına almaktan çekinmedi ve onu hapsedti. Zorlu bir verâset mücadelesinin ardından tahta çıkan Evrengzîb, hükümdarlığından itibaren Âlemgîr namı ile de anılmaya başladı.

Uzun saltanat dönemi sırasında ülkesinin imarı ve Hint-İslâm toplumunun güçlenmesi için çaba harcayan Evrengzîb, devletin sınırlarını muazzam bir ölçekte genişleterek Hindistan'ın büyük bölümünde kontrol sağlandı. Ancak uzayan Dekken muharebelerinin getirdiği yük finansal istikrarsızlığa sebep oldu. Dekken'de Marataların lideri Sîvâcî (1674-1680) ve oğlu Sembhâcî (1680-1689) ile mücadele Evrengzîb'i uzun süre meşgul etti.

Evrengzîb, devleti yeniden yapılandırması ve reformlarıyla da tanınır. Cizye vergisini geri getirmesi, *muhtesip* ataması ve saray yaşamını düzenlenmesi gibi

uygulamaları ile yeni ideolojik programını hayata geçirmeye başladı. Evrengzîb, uygulamaya koyduğu düzenlemeler ile daha az uzlaşmacı bir siyaset takip etti.

Evrengzîb'in hükümdarlığı bütün Hindistan'ı birleştirmek ülküsünden doğan sonu gelmez mücadelelere neden oldu ve bu hadiselerin olumsuz tesirleri zaman içerisinde derin sorunlara sebebiyet verdi. Tahta geçtikten sonra kardeşi Dârâ Şükûh'a karşı yürüttüğü mücadele ile paralel olarak dinî tedbirler olarak görülen uygulamaları hayata geçirdi. Evrengzîb, bunların yanı sıra yıpratıcı şehzade savaşlarının yol açtığı ekonomik problemleri ortadan kaldırmak adına birçok vergiyi de kaldırdı. O saltanat döneminde büyük yer tutan muharebeler ve isyanlar dışında din, adalet ve bayındırlık işler ile de meşgul oldu. Şah Cihan dönemindeki zenginlikte olmasa da imar faaliyetlerine önem verdi.

Onun hâkimiyetinde Bâbürlü hudutları büyük bir ölçekte genişledi. Ancak XVII. yüzyılın sonu aynı zamanda Bâbürlü Devletinin içten içe çözülmeye başladığı bir dönemindi. Bu kırılmanın Evrengzîb'in sert ve yanlış politikalarının neticesi olduğunu söyleyenlerin yanı sıra süregelen bir bozulmanın ortaya çıkması olarak da değerlendirenler mevcuttur. Hindistan'da Ekber Şah'ın inşa ettiği siyasî yapı, Şah Cihan ve Evrengzîb ile güçlenmişti ancak XVIII. yüzyılda mevcut siyasî uzlaşımın kaybolmaya başlaması Evrengzîb devrinin irdelenmesini gerektirmektedir. Bu sebeple Evrengzîb'i konu alan araştırmamızda Bâbürlü tarihinin bahsi geçen sorularına cevap verilmeye çalışılmıştır.

Evrengzîb'i karakterini ve siyasetini anlamaya gayret ettiğimiz bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tez çalışmasının önemi vurgulanarak Evrengzîb hakkındaki literatür kapsamlı bir biçimde değerlendirilmiştir. Ayrıca tez çalışmasının yöntemi belirtilerek istifade edilen kaynaklar analiz edilmiştir.

Birinci bölümde, Evrengzîb'in varisi olduğu Bâbürlü mirası açıklanmaya çalışılmıştır. Bâbürlülerin Evrengzîb'e kadar ki siyasî tarihi kısa olarak tanıtıldıktan sonra Ekber Şah ve yenilikleri değerlendirilmiştir. Bâbürlülerin içtimaî ve kültürel yapısı izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Evrengzîb'in tahta geçiş sürecindeki veraset mücadelesinin dayandığı şehzadelik kurumuna ve Bâbürlü tarihi açısından önemine değinilmiştir.

İkinci bölümde Evrengzîb'in çocukluğu ve şehzadeliği onun hayatında belirleyici olan aşamalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Evrengzîb'in eğitim ve

eğilimlerinin nasıl şekillendiği araştırılmış, Şehzadelğinde yürüttüğü askerî ve idarî görevler, onun siyasî yaşamına tesiri açısından ele alınmıştır. Aynı zamanda Evrengzîb'in başta ağabeyi Dârâ ve kardeşlerine karşı verdiği veraset mücadelesi öncesinde oluşturduğu ittifak ağıları ortaya konularak tahta geçiş süreci tahlil edilmiştir.

Üçüncü bölümde Evrengzîb'in hükümdarlığı sürdürdüğü politikalar açısından değerlendirilmiş, onun ideolojik programı, hayata geçirdiği yenilikler çerçevesinde takip edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda dönemin Racistan meselesi, Dekken muharebeleri ve Marata sorunu gibi hadiseleri incelenmiştir. Ayrıca hususi yaşamına değinilerek çocukları ile ilişkisi irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise Evrengzîb'in dinî siyaseti ulemâ ile ilişkisi ve cizye gibi uygulamaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Hindulara karşı yürüttüğü politika ve mâbedler hususundaki buyrukları mevcut tarih yazıcılığı da dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca onun dış siyaseti ve İslâm hukukuna yönelik destekleyici faaliyetlerine değinilmiştir.

Bâbürlü tarihi çalışmalarına katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu araştırma neticesinde Pakistan ve Hindistan'da canlı bir tarihi figür olan Evrengzîb'in biyografisi yeni bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Bâbürlü Devletine en güçlü devrini yaşatan Evrengzîb'in politikaları, suçlayıcı bir cepheden veyahut tepkisellik içerisindeki bir müdafaa çabası olmaksızın döneminin konjonktürünün doğası ve mevcut tarih yazımlarının farklı bakış açıları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Evrengzîb'in siyasetinde belirleyici olan etkenler onun şehzadeliginden itibaren takip edilerek uzun saltanat yaşamının içerisinde irdelenmiştir. Onun hükümdarlığı üzerinden incelediğimiz din-siyaset ilişkisi ve Hindu-Müslüman münasebetleri, Bâbürlü tarihinin bu yöndeki tartışmalı başlıklarına farklı bir perspektif sunacaktır. Bâbürlü Devletinin XVII. asırdaki fetih ve içtimaî hareketler bakımından hareketli devrinde tartışmalı bir alanı oluşturan Evrengzîb'in dinî siyasetinin veçheleri titiz bir yaklaşım ile ele alınmıştır. Bu bakımdan araştırmamızda, sömürge Hindistan'ı tarih yazıcılığının önyargılı yaklaşımlarının ötesinde Evrengzîb'in politikalarının siyasî arka planı ve sosyo-ekonomik yönleri birlikte değerlendirilerek tekil bir anlatıdan kaçınılmıştır. Hindistan Müslümanlarının tarihi serüveninde önemli bir yere sahip olan Evrengzîb üzerinden oluşturulan mitlere karşı sunulan argümanlar sistematik bir akış içerisinde ortaya konulmuştur. Bu yönleri ile araştırmamız, Evrengzîb'in Bâbürlü tarihindeki rolünü daha sağlıklı bir şekilde değerlendirmeye fayda sağlayacaktır.

Bu araştırma sürecinde sabırla çalışmama rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE'ye emekleri için içten teşekkürlerimi sunarım. Tezimi teşviki, katkıları ve tenkitleri sayesinde tamamladım. Bu vesileyle kendisine minnettarlığımı ifade etmek istiyorum. Jüri üyeleri Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK, Prof. Dr. Mesut ŞEN, Doç. Dr. Sadi S. KUCUR ve Dr. Öğr. Üyesi Cihan ORUÇ'a tezime yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederim. Bâbürlü tarihi araştırmalarına yönelmemde etkili olan ve tecrübelerinden istifade ettiğim hocam Pof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK'e minnettarım. Beni motive ederek İran ve Hindistan'dan temin ettiği kaynakları paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Cihan ORUÇ'a teşekkürlerimi borç bilirim. Tezimin son okumasında desteğini esirgemeyen arkadaşlarım Emre KESER'e ve Alperen KÖSE'ye ayrıca teşekkür ederim. Son olarak, öğrencilik yaşamım sürecinde her daim desteklerini hissettiğim babam Zakir DEMİR'e ve annem Fadime DEMİR'e şükranlarımı sunarım.

Hami DEMİR

İstanbul, 2023

ÖZET

Bâbürlü hükümdarı Evrengzîb'in (1658-1707) uzun saltanat yılları ihtişamıyla ve fetihlerle olduğu kadar onun uyguladığı “baskıcı” siyasetiyle de tanınır. Dindar ve disiplinli karakteri ile bilinen Evrengzîb, kardeşlerine karşı galip gelerek Bâbürlü tahtında oturdu ve yarım asra yaklaşan bir saltanat hayatı yaşadı. Bâbürlü Devletinin hudutlarını geniş bir ölçekte büyüten Evrengzîb, Hint alt kıtasını tek bir siyasî yapı olarak yönetmeye çalıştı. Evrengzîb'in hayata geçirdiği yapısal düzenlemelerin boyutu ve Hindu-Müslüman ilişkilerine tesiri süregelen tartışmalara yol açtı. Onun uzun ve aktif hükümdarlığında siyasî kültür daha İslâmî bir yapıya evrildi. Ekber Şah'ın tesis ettiği ve temsilcisi olduğu eklektik hâkimiyet modeline karşı bir siyasî program yürüten Evrengzîb'in cizye vergisini yeniden uygulamaya koyması gibi daha az kapsayıcı uygulamaları, bu bağlamda tartışıldı ve Bâbürlü tarih yazıcılığında ihtilaflı bir alanı oluşturdu. Özellikle sömürge Hindistan'ı tarih yazıcılığı ve Hint milliyetçileri tarafından ele alındı ve ortaya çıkan Evrengzîb imajı efsaneleri ve mitleri besledi.

Evrengzîb hakkında geniş bir literatür olmasına karşın mevcut anlatılar, onun sofu karakteri ile birlikte dinî ve siyasî politikalarının sosyal hayata tesiri yönündeki ihtilaflı görüşler etrafında şekillenmiştir. Araştırmamızda, özellikle sömürge Hindistan'ı tarih yazıcılığının önyargılı yaklaşımlarının ötesinde Evrengzîb'in politikalarının siyasî arka planı ve sosyo-ekonomik yönleri birlikte değerlendirilerek tekil bir anlatıdan kaçınılmıştır. Bâbürlü Devletini yapısal olarak yeniden şekillendiren Evrengzîb'in siyaseti üzerinde belirleyici olan eğilimleri ve reformları sistematik bir yaklaşım ile ele alınmıştır. Hindu-Müslüman anlaşmazlığının tarihi figürlerinden biri olarak görülen Evrengzîb'i konu alan bu araştırma, onun akademik ve siyasî alanda süren ihtilaflı mirasının daha berrak bir portresini sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın temel hedefi, bir Hint-İslâm hükümdarı olan Evrengzîb'in siyasetinin ve hayata geçirdiği uygulamaların Hindular ve Müslümanlar arasındaki mevcut uzlaşmayı ortadan kaldıran bir boyut kazanıp kazanmadığının tespiti oldu. Araştırmamızda, Evrengzîb'in dinî siyasetinin tartışmalı başlıkları değerlendirilerek onun faaliyetlerinin Hint-İslâm toplumu üzerindeki etkisi ele alındı. Ayrıca Bâbürlü tarihinde özel bir yeri olan Evrengzîb ve ağabeyi Dârâ Şükûh arasındaki mücadelenin siyasî arka planı vurgulandı. Evrengzîb devrinde hızlı bir genişleme yaşayan Bâbürlülerin Güney Hindistan'a yayılan hâkimiyetinin onun hangi politikaları ile nihayete ulaştığı ortaya konuldu. Evrengzîb'in hükümdarlığının önemli bir bölümünü

kapsayan Dekken meselesinin temelsiz bir politika olup olmadığı Bâbürlülerin Güney Hindistan'daki genişlemesinin seyri ve sonuçları takip edilerek ele alındı. Hindistan'ın tamamına hükmetmek ülküsünü taşıyan Evrengzîb'in askerî harekâtlarının onun dinî siyaseti ile ilişkisi tartışıldı. Ayrıca Evrengzîb'in entelektüel yönü ve İslâmî ilimlere olan destekleyici tutumu vurgulandı. Bu araştırma ile Evrengzîb ihtilafı politikalarının onun sofî karakterinin ötesinde mevcut konjonktürün ve gerilimlerin biçimlendirdiği daha karmaşık bir siyasî iklim içerisinde şekillendiği ortaya konuldu. Bu araştırma Şah Cihan ve Evrengzîb dönemi tarihçilerinin vekayinâmelerine ve dönemin Avrupalı gezginlerinin eserlerine başvurularak meydana getirilmiştir. Ayrıca Evrengzîb'in mektupları ve dinî siyasetine ışık tutan buyruklarını ifade eden fermanları onun biyografisini oluştururken araştırmamıza rehberlik eden kaynaklardandır.

Anahtar Kelimeler: Bâbürlüler, Hindistan, Evrengzîb Âlemgîr, Ekber Şah, Hindu Politikası, Siyaset ve İnanç

ABSTRACT

The long reign of the Baburid ruler Aurangzeb (1658-1707) is known not only for its splendor and conquests but also for its “oppressive” politics. Known for his religious and disciplined character, Aurangzeb defeated his brothers and ascended the Baburid throne. Aurangzeb reigned nearly half a century. Aurangzeb, who expanded the borders of the Baburid State on a large scale, tried to rule the Indian subcontinent as a single political structure. The extent of the structural arrangements that Aurangzeb implemented and their impact on Hindu-Muslim relations caused ongoing debates. During his long and active reign, political culture evolved into a more Islamic structure. Less inclusive practices such as the re-implementation of the jizya tax by Aurangzeb, who carried out a political program against the eclectic domination model established and represented by Akbar Shah, were discussed in this context and constituted a controversial area in Baburid historiography. Aurangzeb was evaluated by historiography of colonial India and Indian nationalists, and the resulting image of Aurangzeb fed legends and myths.

The extensive literature on Aurangzeb has been shaped around his pious character and controversial views on the impact of his political and religious policies on social life. In our research, beyond the prejudiced approaches of colonial India historiography, the political background and socio-economic aspects of Aurangzeb’s policies were evaluated together, and a singular narrative was avoided. The tendencies and reforms of Aurangzeb, who reshaped the Baburid State structurally, were discussed with a systematic approach. This research, which deals with Aurangzeb, who is seen as one of the historical figures of the Hindu-Muslim conflict, aims to present a clearer portrait of his controversial legacy in the academic and political arena.

In our research, Aurangzeb’s religious policy will be evaluated on the controversial topics and the impact of his activities on the Indo-Islamic society will be discussed. In addition, the political background of the struggle between Aurangzeb and his older brother Dara Shikoh, which has a special place in the Baburid history, will be emphasized. It will be revealed with which policies the dominance of the Baburids, which had a rapid expansion in the period of Aurangzeb, reached its end by spreading to South India. Whether the Deccan affair, which covered a significant part of Aurangzeb’s reign, was an unfounded policy, will be discussed by following the course and consequences of the Baburid expansion in South India. The relationship between

the military operations of Aurangzeb, who has the ideal of dominating the whole of India, and his religious policy will be discussed. In addition, Aurangzeb's intellectual aspect and his supportive attitude towards Islamic sciences will be emphasized. With this research, it will be revealed that Aurangzeb's controversial policies developed in a more complex political climate shaped by the current conjuncture beyond his pious character. The main aim of this research will be to determine whether the politics and practices of Aurangzeb, an Indo-Islamic ruler, have gained a dimension that destroys the consensus between Hindus and Muslims. This study is based on the works of historians of the Shah Jahan and Aurangzeb periods and European travelers in India. In addition, Aurangzeb's letters and edicts expressing his orders that shed light on his religious politics are among the sources that guided our research while forming his biography.

Keywords: Baburid State, India, Aurangzeb Alamgir, Akbar, Hindu Policy, Politics and Religion

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
Ahbârat.	: Ahbârat-ı Derbâr-ı mu'allâ
bkz.	: bakınız
Böl.	: bölüm
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA.	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: editör
hz.	: hazırlayan
not.	: notlandıran
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
vd.	: ve diğerleri
y.t.	: yayın tarihi yok
y.y.	: yayın yeri yok

GİRİŞ

Konunun Önemi?

Evrengzîb'in hükümdarlığı Bâbürlülerin Hint alt kıtasının büyük bölümüne hükmettiği bir devri oluşturuyordu. Bu bakımından onun karakterinin ve siyasetinin incelenmesi Bâbürlülerin siyasî ve kültürel inkişafının anlaşılması bakımından fayda sağlayacaktır. Evrengzîb'in uzun ve aktif hükümdarlığının ihtilaflı alanları izaha muhtaçtır. Buradan yola çıkarak akla ilk gelen soru, Şah Cihan döneminde diplomaside ve muhaberelede kazanımlar sağlayan ve saltanatının ilk döneminden itibaren devletin sınırlarını genişletmiş olan Evrengzîb'in iktidarının sonunun başarısızlık ve kargaşa getirmesinin nedenlerinin neler olduğudur. Ayrıca Evrengzîb'in seleflerinden farklı olarak Müslüman olmayan tebaaya karşı siyasetini değiştirmesinin altında yatan sebeplerin neler olduğu da onun iktidarına ilişkin önemli hususlardandır. Bu yönü ile de araştırmamız, Evrengzîb aleyhinde abartılı yorumlara karşı onun koyu bir taassubu veya Hindulara karşı düşmanlığının olup olmadığı ve siyasetini şekillendiren etkenlerin neler olduğu gibi sorulara cevap vermeye çalışacaktır.

Bu çalışmada, Evrengzîb'in saltanat hayatına damgasını vurmuş olan dinî siyaseti ve dolayısıyla devletin yapısında önemli bir değişime yol açan faaliyetleri onun biyografisi üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca "Bâbürlülerin çöküşünün temellerini atan hükümdar" olarak adlandırılmasının sağlam temellere dayanıp dayanmadığı da açıklığa kavuşturulmaya çalışılarak bu çalışma sahasının önemli sorularından birisine cevap verilmeye çaba sarf edilecektir. Evrengzîb'in saltanat hayatı devletin yıkılış sürecine etkisi yönünden değerlendirildiğinde farklı kesimlerin birbirine zıt çıkarımlar yaptığı bir tarihî devir olması hasebiyle de konuya daha titiz bir yaklaşımı zorunlu kılar.

Müslüman-Hindu düşmanlığı ve geçimsizliğinden sorumlu tutulan tarihî şahsiyetlerden biri olarak gösterilen Evrengzîb'in siyasetinin dinî, sosyal ve ekonomik bağlamda irdelenmesi onun pragmatik bir hükümdar olup olmadığını da gösterecektir. Yeni ideolojik programının siyasî bedelinin iddia edildiği gibi Bâbürlülerin zayıflamasına yol açıp açmadığı ve yaşanan isyanlarda ekonominin rolünün önemi de vurgulayacağımız hususlar arasındadır. Evrengzîb'in özellikle dinî politikası üzerinde fikrî değişimleri ve pişmanlıkları da araştırmamızda ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın temel iddiası Evrengzîb'in siyasetinin onun karakterini ve politikalarını oluşturan tarihî arka plan ile birlikte devletin genişlemesi ve Müslüman tabanın Hindulaşma tehdidi karşısında tahkim edilmesine dayanan stratejiler ve uygulamalar ile geliştiğini ortaya koymak olacaktır. Ataları tarafından yerli unsurlarla sağlanan siyasî uzlaşma temelinde inşa edilen devletin geleceğinde Evrengzîb'in dindar kişiliğinin rolü bağnazlık ile açıklanmayacak tekil bir anlatının ötesinde olduğu ortaya konulacaktır. Bunu yaparken aşırı olarak nitelendirilen eylemlerine de dönemin konjonktürü göz önüne alınarak değinilecektir. Şehzadelikten itibaren şekillenen eğilimlerinin ve uygulamalarının taht mücadelesi ile paralel ilerleyip ilerlemediği ve saltanat hayatı içerisinde karşılaştığı problemlerin sadece onun izlediği siyasetin neticeleri olarak gösterilemeyecek tarihî bir seyrin akışının neticeleri olup olmadığını göstermek gayemiz olacaktır.

Evrengzîb gibi karmaşık tarihsel bir şahsiyeti anlamak için dönemini ve kişiliğini hayatındaki etkileşimlere paralel olarak değerlendirmenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Evrengzîb'in biyografisi üzerinden cevap aradığımız sorular ile Bâbürlü tarihindeki bu kırılma döneminin aydınlatılmasına yardımcı olacağımızı düşünmekteyiz. Evrengzîb'in şahsiyetini incelemeye çalışırken dönemin siyasî olaylarını da mevcut bakış açıları ışığında anlamlandırmaya ve karakteri kadar dönemin siyasî ikliminin de karmaşık olduğu bir hükümdarı, gölgesinin yansıdığı farklı pençelerin dışına çıkarmaya gayret edeceğiz.

Daha Önce Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde Bâbürlü hanedanının en tartışmalı hükümdarlarından olan Evrengzîb'i ve dönemini konu alan herhangi müstakil bir eser bulunmamaktadır. Y. Hikmet Bayur'un çalışmaları ve son dönemde Bâbürlü devri üzerine araştırmalar yapmış önde gelen tarihçilerin çeviri eserleri dışında bu döneme ilişkin genel bilgi edineceğimiz ciddi çalışmalar mevcut değildir.¹

Evrengzîb hakkındaki geniş literatürde ise onun şahsiyeti ve uygulamalarının siyasî ve sosyal hayata tesiri konusu tartışmalı bir mevzu olarak süre gelmiştir. Biz bu tartışmaların seyrinin Evrengzîb'in uyguladığı dinî ve siyasi politikaların yıkıcı etkileri olduğu yönündeki iddialar etrafında sürdüğünü görmektediriz. Genel olarak, toptancı bir

¹ Yusuf H. Bayur, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)*, II, Ankara: TTK Basımevi, 1987; Yusuf H. Bayur, "Evrengzib Âlemgir ve Dinî Siyaseti Üzerinde Bir İnceleme", TTK Belleten, IX/33 (1945), s. 1-63.

yaklaşım ile ele alınan bu dönemde Bâbürlülerin yıkılışına giden süreç Evrengzîb'in politikaları üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım üzerinden yapılan değerlendirmeler bazı hatalar içermektedir. Evrengzîb'in politikalarından doğan hoşnutsuzluğu dönemin isyanlarının ve meydana gelen savaşların neticesi olarak gösteren yaklaşımlar bu meselelerin nedenleri üzerindeki kapsamlı araştırmalardan uzaktır. Özellikle sömürge Hindistan'ı tarih yazıcılığı ve onun tesiri altındaki Hindistanlı tarihçiler genel olarak Ekber Şah'ın dinî tolerans ve evrenselci politikalarını överken Evrengzîb'in bu siyasetten uzaklaşmasını bir hata ve yıkıcı tesirleri olan bir siyaset olarak kabul ederler. Ayrıca birçok Hindu tapınağını ve kutsal yerlerini yıktırdığı ve gayrimüslimlere karşı uyguladığı zorluklar yönündeki tezler onun karakteri üzerindeki genel olumsuz algıyı da meydana getiren meselelerdendir. Bu görüşün aksine Müslüman tarihçiler genellikle mevcut problemlerin nedeninin Ekber döneminde hayata geçirilen politikalar ile devlete sadakat konusunda şüpheli bir konumda olan Hinduların ve farklı din mensuplarının devlet yönetiminde geniş yer bulması olarak görmüşlerdir. Evrengzîb'in dindarlığı ise övülmüştür.

Evrengzîb'in tartışmalı saltanat dönemi yazarlar tarafından farklı cephelerden değerlendirilmiştir. Esasen bu döneme yaklaşım dört ana bakış açısı çerçevesinde şekillenmiştir: 1) Sömürge Hindistanı tarih yazıcılığı oluşturma çabaları çerçevesinde dönemin Mountstuart Elphinstone, John Malcolm ve James Mill gibi öne çıkan isimleri İngiliz düşüncesine bir temel oluşturmak gayesi ile yazdıkları eserlerinde Bâbürlü dönemi içerisinde Evrengzîb'i değerlendirirken onun devletin çöküşüne zemin hazırladığını ileri sürmüşler ve İngiliz idaresinin Hint uyarlılığının yeniden inkişafını sağlayacağı yönündeki anlatıyı kullanmışlardır. 2) Jadunath Sarkar, S.R. Sharma ve Muni Lal gibi tarihçiler ise Evrengzîb'in bir İslâm devleti oluşturmak amacıyla çeşitli baskı ve bağınazlık olarak gördükleri politikalarını ön plana çıkarmışlardır. 3) Mevlânâ Şiblî, Zahiruddin Faruki ve İştîak Hüseyin Kureşi gibi Müslüman tarihçiler mevcut anlatıya karşı çıkarak Evrengzîb'in eylemlerinin çoğunu siyasî çareler olarak haklı çıkarma eğilimi içerisine girmişlerdir. 4) Satish Chandra, M. Athar Ali ve İktidar Âlem Han gibi isimler ise dönemin sosyo-ekonomik mevzuları üzerine odaklanarak daha tarafsız bir analiz yapmaya çalışmışlardır.

Özellikle Sömürge Hindistanı tarih yazıcılığı ve Müslüman tarihçilerin temsil ettiği iki farklı yaklaşımın eksikleri ve yanlış çıkarımları olduğunu ifade etmek gerekir. Evrengzîb'e atfedilen Hindu düşmanlığının ve kör taassubun onun siyasetine karşılık

gelmediğini ifade etmeliyiz. Evrengzîb devrinde bazı aşırı uygulamalar gerçekleştirilmiş olsa da Hindistan'da Müslüman-Hindu düşmanlık ve geçimsizliğinden onu sorumlu tutmak kolaycı bir propaganda olarak görünmektedir. Bu iddiaların ne derece doğru veya yanlış olduğunu anlamak için Evrengzîb'in şahsiyeti ve siyasetinin incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Mevcut fikir ayrılıklarına ve bazı hatalı yorumlara karşın Evrengzîb'in şahsiyetinin ve siyasetinin hangi şartlar altında şekillendiğinin ve yaşamındaki tarihsel evrelerin neler olduğunun ortaya konulması önem arz etmektedir.

Hindistan'da Evrengzîb'i konu alan en kapsamlı çalışma en büyük Hintli tarihçilerinden biri olan Jadunath Sarkar² (1870-1958), tarafından yazılan beş ciltlik *History of Awrangzeb* (Calcutta, 1925) adlı eserdir. Sarkar, Evrengzîb dönemi Hindistan tarihinin öncülerindendir. 1912-1925 yılları arasında yazılmış olan bu çalışmada Evrengzîb dönemindeki Hindistan tarihî, Bâbürlü Devletinin geniş sınırlara ulaştığı bu dönemdeki tarihî hadiseler ışığında detaylı bir şekilde incelenmiş, Evrengzîb'in Bâbürlü Devletinin kaderi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Eserde Evrengzîb'in siyasetine ek olarak, Hindu ve Müslümanların yönetim anlayışları, vilayetlerin idaresi, toprak geliri ve ekonomisi hakkında birçok malumat yer almaktadır. Eserin ortaya koymak istediği en önemli tez Bâbürlülerin çöküş sürecinin bu tarihî devrede gerçekleşmeye başladığıdır. Sarkar'ın kitabı dönemin Bâbürlü saray tarihçileri tarafından Farsça yazılan eserlere ve Evrengzîb'in mektuplarına dayanması bakımından kıymetlidir. Sarkar, Ekber Şah'ın hoşgörü üzerine kurduğu sistemin Bâbürlülerin başarısının ve yerel unsurlar ile uzlaşmanın kaynağı olarak görürken Evrengzîb'in siyasetini bu kaynağı kurutan eylemler olarak yorumlar. Bâbürlü Devletinin inkirâzından sorumlu olarak da onu gösterir. Sarkar'ın Evrengzîb'in gayrimüslimlere ve özellikle Hindulara karşı hoşgörüsüz tutumu olarak değerlendirdiği eylemlerin sonuçları üzerine durur. Bununla birlikte yazar dönemin zorlukları karşısında Evrengzîb'in gösterdiği cesaret ve dirayetini de övmüştür. Sarkar'ın Evrengzîb'in bağınazlığının ürünü olarak nitelendirdiği

² Sir Jadunath Sarkar (1870-1958), modern Hindistan'ın önde gelen tarihçilerinin başında gelir. Sarkar, Rajshahi ve Kalküta'da eğitim gördü ve parlak bir öğrenci olarak öne çıktı. Farsça, Rajasthani, Hintçe, Fransızca, Almanca, Portekizce öğrendi. Kalküta'daki Başkanlık Koleji'nde İngiliz edebiyatı eğitimi alan Sarkar, kariyerinin başında İngilizce dersleri verdi. Patna Koleji'ndeki görev süresi boyunca (1902-1917) tarih bilimine yöneldi. Hint tarihçiliğinin önde gelen figürü olarak birçok değerli eser üretti. Biyografi, din, siyaset, ekonomi, istatistik, askerî tarih gibi pek çok alanda yazdı. Sarkar, en önemli eseri olan beş ciltlik *History of Aurangzeb*'i 1924'te yayınladı. Onun diğer önemli çalışmaları *Chaitanya: His Pilgrimages and Teachings* (1913) ve *Shivaji and His Times*'dir (1919). Farsça kaynaklar üzerindeki yetkin olan Sarkar, eserlerini İngilizce kaleme aldı. Bu akademik çalışmaları ile birlikte Kalküta Üniversitesinde rektör yardımcılığı (1926-1928) ve Bengal Yasama Konseyinde (1929-1932) görev yaptı. 1929'da şövalye ilan edildi ve Amerikan Tarih Derneği'nde fahri üyelik kazanan ilk Hintli tarihçi oldu. Ajay Kumar Jha, "Profile of a Historian: Sir Jadunath Sarkar (1870-1958)" *Proceedings of the Indian History Congress*, 65 (2004), s. 880-890.

siyasî eylemleri hakkındaki sorunlu varsayımları ve Bâbürlü Devletinin gerilemesi üzerine yaptığı yorumları ile ortaya koyduğu teorinin bu alanda çalışan tarihçiler arasında güvenilirliği zayıflamakla birlikte Hint tarihçiliğindeki konumunu muhafaza etmektedir.

Hintli yazar Muni Lal ise *Aurangzeb* (New Delhi, 1988) isimli çalışmasında Evrengzîb'in siyasî karakterini ortaya koymaya çalışırken onun İslâm adına İslâm dışı eylemlerde bulunup bulunmadığına da cevaplar aramış, Evrengzîb'in kişiliğinin analiz edilmesi ve anlaşılmasında yaşamındaki zıtlıklardan kaynaklanan zorluklar nedeniyle kesin yargıların ortaya konmasının zor olduğunu da ifade etmiştir. Lal, Evrengzîb'i iyi bir şekilde anlamının yolunun onun karakterini parçalara ayırarak değerlendirmek olacağını söylemiştir. Evrengzîb'in saplantılı bir kişiliğe sahip olduğunu ve mutlak hâkimiyetini sağlamak adına attığı adımlar karşısında oluşan muhalefeti acımasız bir şekilde bastırdığını ifade etmiştir. Evrengzîb'in hırsının ürünü olan yayılmacı politikalarının Dekken sultanlarına ve Maratalara karşı sonu gelmeyen savaşlara neden olduğunu da ileri sürmüştür. Başta Dârâ Şükûh olmak üzere kardeşlerine ve babasına karşı tutumunun hırs ve şüphe ile şekillenen bir temele dayandığını belirtir.³

Lal'in Evrengzîb'in siyaseti ve kişiliği üzerine yaptığı yorumların tartışmalı olmasına karşın mevcut kronikleri dönemin öne çıkan sorunlu meselelerine yaklaşımları açısından değerlendirmesi önemlidir. Dönemin tarihçileri Muhammed Kâzım ve Müstaid Han'ın, Evrengzîb'in aşırı sayılabilecek uygulamaları ile Dekken ve Racistan'da ordunun düştüğü zor durumlara ve yaşanan aksaklıklarda atıfta bulunmadığını belirtir. Lal'in dikkat çektiği bir diğer husus da Evrengzîb'in oğullarına, kızlarına ve ailenin diğer üst düzey üyelerine yazdığı mektuplar ile dönemin Batılı seyyahlarından Bernier⁴, Tavernier⁵ ve Manucci'nin⁶ eserlerinin birçok açıdan Evrengzîb'i daha iyi anlamamızı sağlayacağı olmuştur.

Hindistan'da İngiliz sömürge idaresinde görev yapan bir aydın ve idareci olarak İngiliz sömürge yönetiminin önde gelen entelektüel mimarlarından biri olan İskoç kökenli Mountstuart Elphinstone'un (1779-1859) *History of India: the Hindu and Mahometan Periods* (London, 1843) isimli eserinin II. cildinde bulunan Evrengzîb biyografisi de bahsetmemiz gereken önemli eserlerden bir diğeridir. Bu eser erken

³ Muni Lal, *Aurangzeb*, New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd., 1923, s. 121-154.

⁴ Francois Bernier, *Travels in the Mogul Empire: ad 1656-1668*, Archibald Constable (trans.), Westminster, Archibald Constable & Co. Ltd, 1891.

⁵ Jean Baptiste Tavernier, *Travels in India 1605-1689*, Valentine Ball (trans.), Londra: Macmillan ve Co., 1889.

⁶ Niccoli Manucci, *Storia do Mogor*, I, William Irvine (trans.), Londra: J. Murray, 1907.

Viktorya döneminde türünün en popüler eserlerinden biri idi. Elphinstone, Hindistan'daki deneyimlerine, yerel dillere olan aşinalığına ve onlarca yıl süren çalışmalara dayanan *History of India* adlı eserinde Hint tarihî, kültürü, bilimi ve felsefesini işlemiştir.

Elphinston, geleneksel ve pragmatik olan bu eseri yazarken gerekli donanımına sahip olup olmadığı hususunda tereddütlerini de ifade etmekle beraber bilgi ve tecrübeleri ile bu eseri meydana getirdiği anlaşıyor. Eser Hindistan tarihî literatüründe hala yetkin kabul edilir. II. cilt XIII. yüzyıldan Bâbürlü Devletinin çöküşüne kadar olan dönemi içerisine alır.⁷ Elphinstone, Evrengzîb hakkında İngilizce yazılmış ilk tarihsel anlatı olarak da önem taşıyan bu eserinde, Evrengzîb'in bağınazlık olarak kabul ettiği siyasetinin Hinduları isyana teşvik ettiğini ve sistematik bir hal alan baskı siyasetinin Hindu milliyetçiliğini canlandırarak Marataların reisi Sîvâcî (1627-1680) gibi bir liderin doğmasına sebep olduğunu ileri sürer. Benzer şekilde Evrengzîb'in Sihlere karşı politikasının sadece onların direnişlerinin güçlenmesini sağladığını iddia eder. Bunun yanı sıra yazar, Evrengzîb'in İslâm'a olan bağlılığını samimi olarak değerlendirirken bitmek tükenmek bilmeyen azmine hayran kaldığını da ifade eder. Elphinston'un gözünden Evrengzîb'in yetkileri paylaşmaktaki katı tutumu ve hoşgöründen uzak siyaseti aynı zamanda bir ders niteliğinde idi. Elphinstone oluşturduğu Evrengzîb tasviri ile Bâbürlülerin çöküşünde sorumlu olarak gösterdiği bu hükümdarın hayatı üzerinden çıkarılacak dersleri Hindistan'da Batılılaştırma reformlarında dikkat edilmesi gereken bir uyarı olarak sunmuştur.⁸

XIX. yüzyılda Hindistan'da İngiliz egemenliğinin tarihsel düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan Sir John Malcolm'un (1769-1833) *A Memoir of Central India* (London: 1824) isimli eseri de yaptığı etki bakımından önemlidir. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin önde gelenlerinden biri olan Malcolm aynı zamanda etkili bir oryantalist, tarihçi ve Britanya Hindistanı'nın önemli ideologlarından biriydi. Malcolm'un, Marataların yükselişinden 1818'de İngilizlerin hâkimiyetine kadar bölgenin tarihini incelediği eseri, İngilizlerin Hindistan tarih yazıcılığı inşa etme çabalarının önemli örneklerinden biridir. Bu açıdan eser 1857'den önceki dönemde İngiliz emperyal düşüncesinin bölgeye bakış açısını yansıtmalarının yanında Britanya Hindistan'ı tarih yazıcılığında Evrengzîb algısını göstermesi bakımından da mühimdir.

⁷ Mountstuart Elphinstone, *History of India: The Hindu and Mahometan Periods*, II, Londra: John Murray, 1857.

⁸ Martha McLaren "From Analysis to Prescription: Scottish Concepts of Asian Despotism in Early Nineteenth-Century British India", *The International History Review*, XV/3 (1993), s. 477-482.

Eserde, Evrengzîb ve siyaseti Hindistan'da İngiliz egemenliğinin sürdürülmesi için çıkarılacak dersler açısından ele alınmıştır. Bu yönüyle Malcolm, onun siyasetini bir hükümdarın düzeni korumak adına gerçekleştirmemesi gerekenleri ifade eden bir ders olarak kullanır. Evrengzîb'in İslâm adına şehzadelikinden itibâren gösterdiği gayretin ise ona göre daha hoşgörülü olan kardeşleri ile rekabetinde ulemânın desteğini kazanmak için ortaya koyduğunu söyler. Ayrıca Hindulara karşı tutumunun da benzer bir şekilde menfaat eksenli bir siyaset çerçevesinde geliştirdiğini, ağır vergilendirmelerin ve dinî toleranstan yoksun anlayışının bunun ürünü olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁹

Malcolm, Evrengzîb'in güce ulaşma ve onu kullanması bakımından hayatının birçok dersi içinde barındırdığını söyler. Buradan hareketle hoşgörü ve Hindulara yönetimde yer verilmesi gibi himayeci bir siyasetin İngiliz varlığının devamı için hayati olduğunu ifade eder. İngiliz Hindistanı'nın kurucu ideologlarından biri olsa da eserleri son derece deneysel, sistematik olmayan bir tarzdadır. Malcolm'un içerisinde Evrengzîb'in de araçsallaştırdığı *A Memoir of Central India* isimli eseri ve diğer pek çok çalışması İngilizlerin Hindistan özelindeki farkındalıklarını artırmayı amaçlıyordu. O, Hindistan'daki İngiliz politikalarına bir reçete yazmak için tarihi kullanmıştı.¹⁰

Her iki Britanyalı yazarın eserlerinin Sömürge Hindistanı için uygun bir hükümet biçimi bulma sorunuyla doğrudan ilgili olduğu görülüyor. Bu çalışmalar kendi dönemlerinde tarihsel olarak yetkin bir eser kabul edilmekle birlikte günümüz için objektif bir tarih yazıcılığının ürünü olmadıkları görülüyor.

İngiliz Şarkiyatçısı Stanley Lane-Poole'ün (1854-1931) *Aurangzeb and the Decay of the Mughal Empire* (Dublin, 1908) adlı eseri Evrengzîb döneminde Hindistan'da bulunmuş seyyahların kitaplarına ve Batı'da Hindistan ile ilgili yapılmış çalışmalara dayanmaktadır. XIX. yüzyılda yazılan Evrengzîb biyografilerinden biri olan bu eserde yazar, Hâfî Han ve Abdülhamîd Lâhûrî gibi tarihçilerin Farsça kroniklerinin tercüme edilmiş versiyonlarına başvurmuştur. Ayrıca Avrupalı seyyahların eserlerinden de faydalanmıştır. Eserde Evrengzîb'in yasaları, yenilikleri ve Hindulara karşı siyaseti ile Sîvâcî ayaklanması gibi meseleler irdelenir. Stanley, Ekber'in birçok farklı ırk ve dine mensup bir toplumu idare etmek adına ortaya koyduğu sistemin Evrengzîb'in terk

⁹ John Malcolm, *A Memoir of Central India, Including Malwa and Adjoining Provinces*, I, Londra: Kingsbury, Parbury, and Allen, 1824, s. 48-60.

¹⁰ Jack Harrington, *Sir John Malcolm and the Creation of British India*, New York: Palgrave Macmillan, 2010, s. 190-195.

ettiğini ve nihayetinde hanedanlığının çöküşüne yol açtığını öne sürmektedir.¹¹ Yazara göre Evrengzîb atalarının Hindistan’daki iktidarlarını sağlamlaştırmak adına attıkları adımları boşa çıkaran bir siyaset takip etmişti. Lane-Poole’ün ifadeleriyle “Evrengzîb’in hayatındaki hiçbir şey ne taht, ne aşk, ne de sefa İslâm’ın ilkelerine olan sadakatine karşı zihninde bir an için ağır basmamıştı.”¹² Bu eserle ilgili olarak Bâbürlü Devletinin zayıflamasının sadece Evrengzîb’in karakteri ve siyaseti üzerinden okunmaya çalışılmış olmasının bir eksiklik olduğunu ifade etmek gerekir. Evrengzîb döneminde Hindistan’da bulunmuş seyyahların eserlerini değerlendirilerek çalışmasında bu kaynaklara ağırlık vermesi ise eserin bakış açısını oluşturması bakımından mühimdir.

Hindistanlı bir âlim ve tarihçi olan ve İslâm kültürünün tekrar ihyası yönündeki düşünceleri ile ön plana çıkan Mevlânâ Şiblî, 1906-1908 arasında Evrengzîb üzerine *Al-Nadwa* dergisinde bir dizi makale yazmıştır. Bu makaleler daha sonra 1911 yılında *Alamgir Par Ek Nazar* (1911) adı ile kitap olarak yayınlanmıştır. Kitapta Batılı tarihçiler tarafından Evrengzîb aleyhindeki suçlamalar ele alınmış ve bu suçlamalara karşı bir duruş geliştirilmiştir. Evrengzîb’in zamanında Ekber Şah’ın devrinden daha fazla gayrimüslim mansabdâr olduğu gibi örnekler mevcut anlatıya karşı argüman olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın önemi, bir Hintli Müslüman tarafından Evrengzîb üzerinde yapılan ilk ciddi çalışma olmasıdır. Ayrıca Hinduların devlet sistemi içerisindeki yerlerine atıfta bulunarak Evrengzîb zamanındaki Bâbürlü aristokratları üzerinde değerlendirmeler yapması kıymetlidir. Şiblî dikkatini öncelikle Avrupalı yazarların asılsız olarak gördüğü iddialarını çürütmeye vermiş ve özellikle Elphinston’un eserindeki Evrengzîb tasvirinin ortaya çıkardığı algıyı düzeltmeyi amaçlamıştır. Şiblî, Evrengzîb’in dönemin sosyal ve politik güçlerinin doğasını anlayamayan batı bilginleri tarafından dinî bir bağınaz olarak yanlış değerlendirildiğini iddia etmiştir.¹³ Evrengzîb döneminin İslâmî bir devlet için örnek teşkil edeceğini ve Müslümanlara görkemli zamanlarını hatırlatmak gayesi ile bu yönde çaba sarf edecekler için Evrengzîb’in de bir rehber olacağını göstermeye çalışmıştır.

Pakistanlı tarihçi Zahiruddin Faruki’nin *Aurangzeb and His Times* (Bombay, 1935) adlı eseri ise Evrengzîb aleyhindeki yaygın eleştirilere net bir karşı çıkışı ifade eder. Yazar, Evrengzîb’in vergi politikasını açıklamaya çalışırken tapınak yıkılması ile ilgili olarak sadece mevcut yasaklara karşı çıkan tapınakların yıktırıldığını söyler. Ekber

¹¹ Stanley Lane-Poole, *Aurangzeb and the Decay of the Mughal Empire*, Oxford: Clarendon Press, 1901, s. 6-20.

¹² Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 64-65

¹³ Shibli Numani, *Aurangzeb Alamgir*, Mubarak Ali (ed.), Lahore, 2000, s. 25-124.

Şah, Cihângîr ve Şah Cihan devirlerinden verdiği örnekler ile Evrengzîb döneminin tartışmalı mevzularını mukayese eder ve bir devamlılık olup olmadığını değerlendirir. Hinduların devlet sistemi içerisinde uzaklaştırılması ve din değiştirmeleri yönünde bir zorlamanın olduğu iddialarını ise reddeder.¹⁴ Bu gibi mesellerde Evrengzîb'in politikalarını ve dönemin tartışmalı mevzularını umumi anlamda Evrengzîb'e karşı oluşan olumsuz algıya karşı bir savunma hattından ele aldığı görülür. Ayrıca dönemin Farsça yazılmış kroniklerini de kullanırken verilen bilgilerin doğruluğu üzerine de yorum yapmaktan kaçınmaz. Jadunath Sarkar'ın eserindeki pek çok yoruma da karşı çıkan önemli çalışmalardan biridir. Faruki, Bâbürlülerin çöküşü ile ilgili de kısa olarak bir değerlendirme yapmıştır. Sihler ve Maratalara kitabında ayrı bir yer ayırmış ve bu iki toplumun yükselişinde Evrengzîb'in doğrudan sorumlu olmadığını ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu esere değer katan en önemli yönü ise dönemin idarî ve ekonomik durumu hakkında değerli bilgiler sunmasının yanında, Hindistan'daki Şiiler özelinde verdiği bilgilerdir.

Ortaçağ İslâm Tarihî alanında uzman olan ve Avrupa merkezci tarih algısına eleştiriler getiren Marshall G. S. Hodgson, İslâm'ın umumi dünya tarihî içindeki yerini yaptığı dönemlendirmeler içerisinde siyasî ve sosyolojik boyutlarıyla ele aldığı *The Venture of Islam* (Chicago, 1974) adlı kitabının III. cildinde yer alan “Hindistan Timur İmparatorluğu” bölümünde, Ekber Şah'ın devletini dinî topluluklara karşı hoşgörü temeli üzerinde tesis etmesine karşın, Evrengzîb'in şariat eksenli politikalar takip ederek mevcut devlet düzenini bozduğu düşüncesinin eski İngiliz tarihçilerinin tezi olduğunu söyler. Buna karşın Müslüman tebaanın saflığının muhafaza edilmesinin devletin devamlığından daha mühim olduğunu düşünenler için ise Evrengzîb'in bir kahraman hüviyetinde olduğunu ifade etmektedir. O, bu tespitten hareketle Bâbürlülerin çöküşü üzerindeki yorumlar ve tartışmalar arasında güvenilir ve nesnel bir araştırma bulmanın zor olduğunu ifade eder. Ayrıca Hodgson, Bâbürlü yönetici sınıfı içerisinde Ekber'in geliştirmiş olduğu eklektik hâkimiyet geleneğine karşı baskının arttığı bir süreç sonunda Evrengzîb'in şariat odaklı bir düşünce yapısıyla Sünnî Hint toplumunu desteklediğini ve bu yönde gelişen dinî siyasetinin mevcut iktisadî sorunları karmaşıktırdığını ifade etmektedir.¹⁵

¹⁴ Zahiruddin Faruki, *Aurangzeb and His Times*, Bombay: D. B. Taraporevala Sons and Co., 1935, s. 179-203.

¹⁵ Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, III, (Chicago: The University of Chicago, 1974), s. 59-99.

Hintli ünlü Müslüman düşünür ve şair olarak Hindistan'daki modernist akımın temsilcilerinden biri olan ve Pakistan'da İslâm düşüncesinin yeniden teşekkülü için önemli çalışmalar yapan Muhammed İkbal'in Evrengzîb hakkındaki değerlendirmeleri de dikkat çekicidir. İkbal, Evrengzîb'in faaliyetlerinin Hindistan'daki Müslüman toplumunun gelişmesinin başlangıcı olduğunu söyler.¹⁶ Evrengzîb'in Hindistan tarihinin Batılı yorumcularının etkisiyle olumsuz bir algı çerçevesinde hoşgörüsüzlük ve zulüm ile anıldığını söyleyerek bu değerlendirmelerin yanlışlığına dikkat çeker. Dönemin politik güçlerinin ve toplumunun doğasının yanlış değerlendirilmesinin bu sonucu doğurduğunu savunur. Ayrıca İkbal, Evrengzîb'in ideal Müslüman idareci karakterini yansıttığını da iddia eder. İkbal'in Evrengzîb'i Hint alt kıtası Müslümanları arasında milliyetçiliğin inşasında simge isimlerden biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁷

Son olarak çalışmalarında erken modern ve modern Hindistan'ın kültürel, siyasi ve entelektüel tarihine odaklanmış olan Amerikalı tarihçi Audrey Truschke, Evrengzîb'in kısa biyografisini *Aurangzeb: The Life and Legacy of India's Most Controversial King* (California, 2017) isimli eserinde kaleme almıştır. Truschke Evrengzîb'in popüler kültürde canlılığını koruyan mirasını geniş bir kitleye tanıtmak gayesi ile yazdığını ifade etmiştir. Bu yönüyle eser dipnotlara yer verilmeden ve akıcı bir dil kullanılarak okuyucuya sunulmuştur. Yazar, Evrengzîb'in Hinduları şiddetle baskı altına almak isteyen dinî bir fanatik olarak gösterildiği anlatı ile günümüze taşınan tartışmalara bu yeni biyografi çalışması ile dâhil olmuştur. Evrengzîb'in bağınaz bir hükümdar olduğun iddia eden yorumlara karşı çıkarken dindarlığı ve politikalarının uyumuna odaklanarak, onun aslında yanlış anlaşılmış bir hükümdar olduğunu söyler. Evrengzîb ile ilgili en tartışmalı konulardan biri olan mâbed yıkma konusunda ise Truschke, Hindistan alt kıtasındaki Müslüman hükümdarların mâbed yıktırma eylemlerinde Hindu kralların benzer uygulamalarını kopyaladıklarını savunarak Evrengzîb'in taassubuna atıf yapılmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca bazı Hindu tapınaklarını ahlaksız öğretiler olarak gördüğü şeylerden korumak için yıktırdığını iddia eder. Evrengzîb'in amacının Hinduları İslâm'a dönüştürmek değil, geniş ölçüde bir ahlakî düzen sağlamak olduğunu da öne sürer.¹⁸

¹⁶ Muhammed İkbal, *Stray Reflections: A Notebook of Allama Iqbal*, J. Iqbal (ed.), Lahore: Iqbal Academy Pakistan, 2006, s. 47-48.

¹⁷ Muhammed İkbal, *The Muslim Community: A Sociological Study*, Lahore: Maktaba-e-Aliya, 1987, s. 22-23.

¹⁸ Audrey Truschke, *Aurangzeb: The Life and Legacy of India's Most Controversial King*, Stanford: Stanford University Press, 2017. s. 76-86.

Yazar, Hindistan tarihinin en tartışmalı figürlerinden biri olan Evrengzîb'in, saltanat döneminin geçmişten devrimci bir kopuşa işaret ettiği yönündeki yaygın algıya itiraz ederken mevcut sistemi revize ettiğini ifade eder. Bu dönemin yönetici sınıfına ilişkin bazı kapsamlı değerlendirmeler de sunarken, Evrengzîb'in gayrimüslimlere karşı tutumunda İslâm hukukuna uyduğunu savunur.¹⁹ Truschke'nin Hindistan'ın siyasî manzarası üzerinde derin bir etkiye sahip olduğunu düşündüğü Evrengzîb hakkındaki çalışması bazı sert eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Hindistan'daki Hindutva hareketine²⁰ bağlı çevrelerin tepkisine maruz kalmıştır.

Bâbürlülerin gerilemesi ve çöküşü üzerine yapılan değerlendirmeler ve bu hususta Evrengzîb'in rolünün değerlendirildiği eserler de mevcut bakış açılarını yansıtmaları açısından önemlidir. Pakistanlı tarihçi İştiaq Hüseyin Kureşi'nin Jadunath Sarkar'ın Bâbürlülerin zayıflamasının asıl nedeni olarak gördüğü Evrengzîb'in dinî siyaseti üzerinden yaptığı değerlendirmelere karşı çıkar. Bu gerilemede, Ekber Şah'ın Hindular ve Şiîlere Bâbürlü yönetici sınıfında yer vermesinin asıl neden olacağı üzeninde durur. Ekber Şah'ın dinî politikasını Hint Müslümanlarının çıkarına karşı olduğu için kınamıştır. Bu sürdürülemez sistemin Evrengzîb zamanında çökmesini göz ardı edenlerin farklı değerlendirmeler içerisine girdiğini söyler.²¹

Hintli Marksist tarihçi Irfan Habib ise Sarkar'ın değerlendirmelerinin ana hatlarını benimserken Bâbürlülerin gerilemesinde ekonominin önemine dikkat çeker. Özellikle sürekli bir artış gösteren tarımsal gelir talebinin köylü üzerinde dayanılmaz bir baskıya neden olduğunu ve isyanları tetikleyen bir ortamın meydana geldiğini savunur.²² Hindistan'daki İngiliz yönetiminde bir idareci ve tarihçi olan William Irvine ise bu gerileme ile ilgili olarak hükümdarların ve soylularının yozlaşması üzerinde durmuş ve Bâbürlü Haremi'nin artan etkisine dikkat çekmiştir. Irvine bu

¹⁹ Truschke, s. 63-74.

²⁰ Hindu milliyetçiliğinin en sert ve yaygın hali olan Hindutva, Hindu ulusunun kültürel temsili olarak da görülür. Hint kültürünü Hindu değerleri ile karakterize eden bir ideolojidir. Avrupa merkezli faşist hareketleri örnek alarak örgütlenen Hindutva, BJP siyasi partisi ile bugün iktidarda olan bir harekettir. Hindutva ideolojisi fanatik yapısı ile Hindu milliyetçiliğine yön verirken İslam karşıtı geleneği de temsil eder. Yogesh Snehi, "Hindutva as an Ideology of Cultural Nationalism", *Social Change*, 33/4 (2003), s. 10-24.

²¹ Ishtiaq Husain Qureshi, *Muslim Community of the Indo-Pakistan Subcontinent*, The Hague: Mouton, 1962, s. 180-196.

²² Irfan Habib, *The Agrarian System of Mughal India, 1556-1707*, New York: Asia Publishing House, 1963, s. 317-342.

değerlendirmeleri yaparken Hindistan'daki İngiliz egemenliğini meşrulaştırma gayesini gütmüştür.²³

Bâbürlü Devletinin gerilmesine farklı bir gözle bakan Hintli tarihçi M. Arthar Ali ise İslâm dünyasında genel olarak yaşanan kültürel geri kalmışlıktan söz eder. Batı'nın Hindistan'ı ve Asya'nın diğer bölgelerini sömürge mülklere bölmesinden daha evvel yaşanan kültürel gerileme üzerinde durur. Bu vaziyetin doğurduğu ekonomik sonuçlar ve beraberindeki politik gelişmelere işaret ederken Doğu dünyasını sarmış olan entelektüel durgunluğun askerî zayıflığı beraberinde getirdiğini öne sürer.²⁴

Bâbürlülerin gerilemesini mansabdâr sistemi üzerinden değerlendiren tarihçiler de bulunmaktadır. Bu sistemin başarısızlığına dikkat çeken Hintli tarihçi Satish Chandra, Bâbürlü Devletinin erken devirlerinden itibaren hükümdarların tüm memurlarına câgîr olarak vermesi icap eden toprakları sağlama gerekliliğinin süregelen bir problem olduğunu ifade eder. Akut bir problem olarak gördüğü bu sorunun Evrengzîb zamanında önemli bir kriz halini aldığını söyler. Chandra devletin Evrengzîb idaresinde genişlemesinin bu sorunu çözmediğine vurgu yapar.²⁵ Bu yönüyle Chandra'nın Bâbürlülerin gerilemesi üzerine yaptığı analiz ile Bâbürlü Devletinde mansabdârların (mansab sahibi) önemi ve sisteme olan sadakatlerinin hayatiyeti göz önüne alındığında ortaya çıkan problemlerin arz talep dengesindeki bozulmaya bağlı olarak mevcut uzlaşmanın zayıflaması ile başladığını değerlendirmek anlamlı olacaktır. Chandra, Evrengzîb ile ilgili olarak da onun ne bir kahraman ne de bir kötü bir lider olduğunu söylerken ülkesindeki toplumsal sorunları anlayamayan ve karmaşık sosyo-ekonomik ve politik problemleri iyi analiz edemeyen bir lider olarak görür.²⁶

Ülkemizde ise Yusuf Hikmet Bayur'un 3 ciltlik *Hindistan Tarihi* (Ankara, 1947) ve Halis Bıyıkta'yın *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu* (Ankara, 1991) isimli eserleri Bâbürlü devlet tarihini ihtiva etse de özellikle Evrengzîb dönemine ait ayrıntılı bilgi vermemektedirler. Bunun yanında Yusuf Hikmet Bayur "Evrengzîb Âlemgir ve Dinî Siyasası Üzerinde Bir İnceleme" (Ankara, 1945) adlı makalesinde mevcut tarih yazıcılığının Bâbürlülerin yıkılışında Evrengzîb'in taassubunun rolünü ön

²³ Douglas E. Streusand, *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler ve Bâbürlüler*, Bahar Fırat (çev.), İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013, s. 279; William Irvine, *Later Mughals*, 2, Jadunath Sarkar (ed.), New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1971, s. 311-315.

²⁴ M. Athar Ali, "The Passing of Empire: The Mughal Case", *Modern Asian Studies*, IX/3 (1975), s. 385-396.

²⁵ Satish Chandra, *Medieval India; Society, the Jagirdari Crisis and the Village*, New Delhi, 1982, s. 61-74; Satish Chandra, *Parties and Politics at the Mughal Court, 1707-1740*, New Delhi: People's Publishing House, 1972, s. 257-268.

²⁶ Satish Chandra, *Historiography, Religion, and State in Medieval India*, New Delhi: Har-Anand, 2004, s. 161-162.

plana çıkarıldığı anlatıya karşın onun dindarlığının iyi anlaşılması gerektiğini örneklemeler ile ortaya koymaya çalışırken, Bâbürlülerin çöküşünün önlenmesinin Evrengzîb'in elinde olmadığını savunmuş, dönemin Avrupa'sındaki dinî siyasetin çok daha yıkıcı sonuçları olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Genel Değerlendirme

Sonuç olarak Bâbürlü Devletinin XVII. yüzyıldaki çalkantılı dönemi üzerine yoğunlaşan birçok tarihçi, hükümdarların politikaları üzerinden dönemi anlamlandırmaya çalıştı. Bâbürlü Devletinin en tartışmalı hükümdarlarından biri olan Evrengzîb'in Bâbürlü tarihindeki rolü Britanya Hindistanı ve bağımsızlık döneminde eleştirel olarak ele alınmaya çalışıldı. Evrengzîb'in Hindular üzerine yürüttüğü siyasetten yola çıkarak bağnaz bir hükümdar olarak tanıtıldı. Onun hükümdarlığı döneminde getirdiği İslâmi hükümler ve uygulamaları üzerinden birçok tartışma da bu ekseninde devam etti.

İlk olarak Evrengzîb ve siyaseti İngiliz sömürge Hindistan'ı tarih yazıcılığında işlendi. İngiliz yazarlar, Evrengzîb'in Hindulara karşı nefret iddiasını vurgulamak için karikatürize edilmiş bir bağnaz olarak onu tasvir etmeye çalıştılar. Bu açıdan Evrengzîb'in bağnazlığı ve fanatizmi iddiaları üzerinden cizyenin yeniden toplanması ve Hindulara karşı tutumu gibi çeşitli meseleler öne çıkarıldı. Hindistan'da bağnaz bir Bâbürlü hükümdarına karşı İngiliz varlığını daha kabul edilebilir bir model olarak sunmak arzusu ile Evrengzîb algısı oluşturmaya çalışıldı.

Bu açıdan Elliot ve Dowson ile onları takip eden Mountstuart Elphinstone ve John Malcolm'un çalışmaları Evrengzîb'in politikalarının Bâbürlü Devletinin çöküşüne neden olduğunu ve Hint uygarlığının İngilizler tarafından kurtarıldığını göstermenin bir aracı oldu. Stanley Lane-Poole de eserinde Evrengzîb'in kişiliğinden ziyade Hindulara karşı siyasetinin tesirleri üzerinde durarak bu anlatıyı devam ettirdi. Evrengzîb'in karmaşık kişiliği ve dönemin siyasî olaylarının diğer parametreleri ise göz ardı edildi. Bu yönleriyle XIX. yüzyılın başlarında yazılmış olan Evrengzîb biyografileri olarak Mountstuart Elphinstone ve Stanley Lane-Poole'un eserleri bugün için yetkin olarak kabul edilen çalışmalar değildir.

Elliot, Dowson ve Elphinstone'dan etkilendiği görülen Hintli tarihçi Jaduath Sarkar ise Evrengzîb üzerinde en hacimli ve kapsamlı çalışmayı yapan isim oldu. Ancak Evrengzîb'in Hindular üzerine yürüttüğü siyasetten yola çıkarak bağnaz bir Müslüman

hükümdar olarak tanıtılmasında bu çalışması büyük rol oynadı. Onun hükümdarlığı döneminde getirdiği İslâmi hükümler ve uygulamaları üzerinde duran Sakar, aynı zamanda Bâbürlü Devletinin sosyo-ekonomik yönleri üzerinde de incelemeler yaptı. Sarkar çalışmasında Bâbürlü Devletinin çöküşünde Evrengzîb'in rolü kadar devletin kendi iç zayıflıklarına da işaret etmiş ancak İngilizlerin rolünü görmezden gelmeyi seçmiştir. Onun Evrengzîb biyografisinin teması Ekber Şah'ın aksine, bağınaz yaklaşımı ile toplumsal gerginliği artırması ve Bâbürlü saltanatının sonunu hazırlamasındaki payı üzerine oluşturulmuştur.

Bâbürlü tarihî çalışmalarının duayenlerinden biri olan Sarkar'ın sömürge Hindistan'ı tarih yazıcılığının önyargılı tavrını sürdürmüş olması bu eserinin üzerinde büyük bir gölge olarak kalmıştır. Yazarın bakış açısı belli farklılıklar göstermekle birlikte özellikle Elphinstone'a çok yakındır. Irksal ve toplumsal çizgiler üzerinde yaptığı karşılaştırmalar ile Hindistan'daki Müslüman egemenliğini temsilen Evrengzîb üzerinden Bâbürlü tarihini mahkûm etme çabası da eserinde hissedilmektedir. Evrengzîb Hint tarihinde en nefret edilen Bâbürlü hükümdarı olarak resmedilmiştir.

Sarkar'ın Evrengzîb'i gayrimüslimlere ve özellikle Hindulara karşı hoşgörüsüz tutumundan ötürü toplumdaki dinî gerginlikten sorumlu tuttuğu yaygın teoriyi Muni Lal gibi Hintli tarihçiler Evrengzîb'in politikalarına karşı sert bir tutum alarak devam ettirdi. Hindistan'da halen Jadunath Sarkar'ın etkisi ağır basarken mevcut olumsuz Evrengzîb algısı da bu açıdan canlılığını korumaya devam etmektedir.

Sömürgeci tarih yazıcılığına karşı çıkan Mevlânâ Şiblî ise Evrengzîb üzerine yaptığı çalışmasında Evrengzîb'in eylemlerinin çoğunu siyasî çareler olarak haklı çıkarırken eserini genel manada Hindistan'daki İslâm hâkimiyetinin gelişimine dair sömürge Hindistan'ı tarih yazıcılığının mevcut anlatısına karşı Evrengzîb'in bir müdafaası şeklinde oluşturmuştur. Bu yönüyle Hint Müslümanlarının hâmisî olarak kabul ettiği Evrengzîb'i ideal bir hükümdar olarak göstermiş ve İslâm'ın savunucusu olarak sunmuştur. Ayrıca Şiblî, Sarkar'ın bu alandaki katkısını kabul etmekle birlikte onun taşıdığı önyargıların karşısında konumlanmış fakat bunu yaparken objektif bir tutum gösterememiştir.

Hindistan'daki bazı yazarlar ise yaptıkları çalışmalarda Jadunath Sarkar'ın Evrengzîb ve Bâbürlü Devletinin gerilemesi üzerine ortaya koyduğu anlatıya karşı yeni yorumlar da getirdiler. Aligarh ekolüne mensup tarihçilerden İrfan Habib, M. Athar Ali

ve İktidar Âlem Han gibi isimler sosyo-ekonomik mevzulara odaklanarak özellikle devlet aygıtının merkezileşmesi ve gelir sistemi gibi meseleler üzerinde durdular. Bu açıdan Evrengzîb'in dönemini de değerlendirmişler ve onun bir taassuba sahip olmayıp, hayata geçirdiği yenilik ve eylemlerinin ciddi bir mali ve politik krizin sonucu olduğunu ifade etmişlerdir.

Aligarh ekolünü temsil eden Bâbürlü tarihçileri gibi Marksist Satish Chandra da Evrengzîb'i Bâbürlü devletinin çöküşünden sorumlu olmakla suçlamadı ve ekonomik sebepler üzerinde durdu. Ancak bu çalışmalar biyografi hüviyeti taşımadığı için yazarlar Evrengzîb'in karakteri ve siyaseti üzerinde genel değerlendirmeler yapmaktan öteye gitmediler.

1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte yeni bir ulus-devlet olarak doğan Pakistan'da İştîak Hüseyin Kureşi gibi tarihçiler Hint alt kıtası Müslümanlarının hikayesini Bâbürlü Devleti özelinde Evrengzîb ve Ekber üzerinden değerlendirdiler. Bu bakımdan Pakistan anlatısında Evrengzîb, Müslümanları koruyan ve devletin sınırları genişleten bir kahraman olarak sunulur. Zahiruddin Faruki ve İştîak Hüseyin Kureşi gibi yazarların eserlerinde Evrengzîb'in politikalarının büyük bölümü siyasî çareler olarak haklı gösterme gayreti görülür. O, İslâmî hükümleri yeniden hayata geçiren dindar bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir. Hint anlatısında Ekber Şah, Hindulara karşı hoşgörüyü sahip, dinler arası diyalogu teşvik eden ve cizye vergisini ortadan kaldıran bir hükümdar olarak tasvir edilirken Pakistan'da dinî tahrif eden bir hükümdar olarak gösterilir. Özellikle Faruki'nin eserinde bu özel çaba kendini gösterir. Evrengzîb'in politikalarının yalnızca zamanın sosyo-ekonomik ihtiyaçları tarafından belirlendiği izlenimi verilmeye çalışılır.

Son olarak yanlış anlaşılmış bir tarihsel figür olarak gördüğü Evrengzîb'in üzerindeki mevcut olumsuz algıyı yıkmak isteyen Audrey Truschke ise kıymetli bir çalışma meydana getirmiş olsa da Evrengzîb'in Hindular üzerine baskı ve hoşgörüsüzlüğüne dair iddia edilen hususlara karşı ortaya koyduğu argümanları dağınık bir formda sunmuştur. Evrengzîb'in taassubu ve hoşgörüsüzlüğü üzerinden oluşturulan anlatının Sanskritçeye olan ilgi eksikliği üzerinden açıklamaya çalışması da mevcut tarih yazıcılığının tarihî serüvenini göz ardı eden basit bir yaklaşımı gösterir. Evrengzîb'in eğilimleri ve birçok politikasının şekillenmeye başladığı Şehzadelîği ile ilgili bilgiler ise yetersizdir. Bu açıdan Evrengzîb'in kardeşi Dârâ ile mücadelesinin

arka planı üzerinde durmamıştır. Truschke'nin bu çalışmasının akademik ve sosyal çevrelerde kapsamlı bir tartışmayı tetiklemiş olması ise değerlidir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Şah Cihan ve Evrengzîb döneminde Bâbürlü saray tarihçileri tarafından kaleme alınan Farsça birincil kaynaklara başvurularak, Bâbürlü tarihî hakkında yapılmış olan araştırma eserlerden yararlanılacaktır. Ayrıca Evrengzîb'in mektupları ve ona ait bazı kayıtlar *Âdâb-ı Âlemgirî*, *Rukû'at-ı Âlemgirî* ve *Ahkâm-ı Âlemgirî* adları ile bir araya getirilmiştir. Bu bakımdan mevcut mektuplar da araştırmamızda değerlendireceğimiz kaynaklardandır. Söz konusu eserlerin neşredilmiş basımları ve İngilizce tercümelerinden istifade edilecektir. Daha sonraki dönemlere ait kaynaklar ise Evrengzîb'in çağdaşı kaynakları tamamlaması ve bu döneme ilişkin yaklaşımları sunması açısından çalışmamızda faydalanılacaktır.

a) Şah Cihan Dönemi Kaynakları

Şah Cihan dönemi vekayinâmeleri Evrengzîb'in şehzadelik dönemine ışık tutması bakımından yararlandığımız eserlerin başında gelmektedir. Bu eserler Abdülhamîd Lâhûrî'nin *Pâdişâhnâme*'si, İnâyet Han'ın *Şah Cihannâme*'si ve Muhammed Sâlih Kenbû'nun *Amel-i Şâlih*'idir.

Ayrıca Cihângîr devrine ait vekayinâmelerden olan *Tüzük-i Cihângîr*²⁷ de faydalanacağımız kaynaklar arasındadır. Cihângîr'in şahsî hatıralarını yazdığı bu eserde saltanatının 1605-1627 yılları arasını kendisi yazarken eserin son bölümünü Mutemed Han tamamlamıştır. Eser Cihângîr Şah dönemi ve Şah Cihan'ın şehzadeliği hakkında detaylı malumat içermesinin yanında Evrengzîb'in çocukluğu hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklardandır. Eserin Seyyid Ahmed tarafından 1864'de yayınlanmış olan baskısından yararlandık.

Şah Cihan'ın sarayına mensup olan ve Ekber Şah dönemi müelliflerinden Ebü'l-Fazl'ı örnek aldığı bilinen Abdülhamîd Lâhûrî (ö.1654) tarafından Şah Cihan döneminde yazılan ve dönemin en önemli vekayinâmelerden olan *Pâdişâhnâme* yararlanacağımız kaynaklardandır. Eser Şah Cihan döneminin yirmi yılını içerisine alması bakımından önem taşıırken Lâhûrî'nin 1659'de ölümü üzerine eseri nihayete erdiren Muhammed Varis olmuştur. Lâhûrî'nin eseri, Evrengzîb'in şehzadeliği ile ilgili

²⁷ Nureddin Muhammed Cihângîr, *Tüzük-i Cihângîrî*, Muhammed Haşim (hzl.), Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1359.

de önemli bilgiler vermesi bakımından çalışmamızda önemli bir yere sahiptir. Eserin *Asiatic Society of Bengal* tarafından yayınlanan Kalküta baskısından istifade ettik.²⁸

Evrengzîb'in şehzadelğine ilişkin değerli bilgiler bulunan bir diğer Şah Cihan dönemi vekayinâmesi de İnâyet Han tarafından yazılan *Şâhcihânnâme*'dir. Babası Zafer Han gibi önemli devlet görevlerinde bulunmuş olan müellifin bu eseri, Şah Cihan'ın hükümdarlık devrinin bütününe ve Evrengzîb'in şehzadelğine ışık tutan kaynaklar arasındadır. Lâhûrî gibi ayrıntılı bir anlatım benimseyen İnâyet Han, Evrengzîb'in şehzadelik faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olur. Çalışmamızda bu vekayinâmenin İngilizce tercümesinde yararlandık.²⁹

Bir tarihçi ve şair olan Muhammed Sâlih Kenbû'nun *Amel-i Şâlih* isimli Farsça eseri de Evrengzîb'in tahta çıkışı öncesinde kardeşleri ile girdiği taht mücadelesi bakımından inceldiğimiz eserlerdendir. Şah Cihan'ın döneminin en önemli birincil kaynaklarından biridir. Ayrıntılı bir anlatıdan uzak duran Sâlih Kenbû zaman zaman şiirsel bir dil de kullanmıştır. Üç ciltten oluşan bu eser, dönemin önde gelen şahsiyetlerinin kısa biyografilerinin bir koleksiyonunu da içerir.³⁰

b) Evrengzîb Dönemi Kaynakları

Evrengzîb'in muhtemelen devlet harcamalarını kısmak amacıyla resmî tarih yazıcılığını sınırlandırması daha önceki dönemlere nazaran daha az vekayinâmenin yazılmasına neden oldu. Evrengzîb'in saltanatı döneminde yazılan az sayıdaki tarih kitaplarından biri olan *Âlemgirnâme* ise bizzat Evrengzîb'in emri ile Mirza Muhammed Kâzım tarafından yazıldı. Müellifin onun hükümdarlığının ilk on yılını yazmasının ardından yine Evrengzîb'in emri ile bu çalışma durduruldu. Evrengzîb'in dindar kişiliğine yönelik bir vurgunun olmadığı bu eserde detaylı bir anlatımla onun hükümdarlığının ilk döneminde yaşanan zaferler ve Dârâ Şükûh ile yaşanan gerilim ön plana çıkarılır. Ayrıca yaşanan taht mücadelesi ile ilgili de önemli bilgiler verilir. Çalışmamızda bu eserin 1868 Kalküta baskısını kullandık.³¹

Evrengzîb dönemi eserlerinden olan *Vakıyât-ı Âlemgirî* Dekken'de Âkil Han Râzî tarafından kaleme alınmıştır. Dekken'de Evrengzîb'in hizmetinde bazı idarî

²⁸ Abdülhamîd Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, M. Kabiruddin Ahmad and M. Abdur Rahim (ed.), Calcutta: College Press, 1867.

²⁹ Inayat Khan. *The Shah Jahan Nama of Inayat Khan: an Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan. Compiled by His Royal Librarian, W. Begley ve Z. Desai* (ed.), Delhi: Oxford University Press, 1990.

³⁰ Muhammed Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, I-II, Gulam Yezdani (ed.), Lahor: Şefik Pres, 1967; Muhammed Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III. Seyyid Ahmed Şah (ed.), Lahor: Mahmud Printing Press, 1960.

³¹ Münşi Muhammad Kâzım, *Âlemgirnâme*, Hâdim Hüseyin-Abdülhay (nşr.), Kalküta: College Press, 1868.

görevlerde bulunmuş olan bu müellif, eserini 1667-1696 yılları arasında yazdı. Evrengzîb dönemindeki birçok siyasî vakaya tanık olmasının yanı sıra eserini meydana getirirken mevcut resmî belgelerden de yararlandı. 1650-1663 arası olayları kapsayan bu eserde Evrengzîb'in dindarlığı, cesareti ve adalet hususundaki hassasiyeti vurgulanmaktadır. Ayrıca yazar Evrengzîb'in babası ile yaptığı mektuplaşmaları da teferruatlı bir biçimde aktarmıştır. Bu eser, şehzadeler arasından yaşanan verâset savaşının en önemli kaynak eserlerinden biridir.³²

Çalışmamızda incelemeye çalışacağımız diğer bir eser ise Hâfî Han unvanı ile bilinen Muhammed Hâşim Nizâmülmülkî tarafından kaleme alınmış olan *Müntehabü'l-lübâb*'dir. Saygın bir devlet adamı olan Hâfî Han 1694'de Bombay elçiliği yaptı. Tarihe meraklı olan Hâfî Han, eserini 1732 senesinde Evrengzîb'in ölümünden yirmi altı yıl sonra tamamladı. Hâfî Han bu eseri meydana getirirken kendisi gibi diğer devlet adamlarının görüşlerinden ve Murad Bahş'ın hizmetinde bulunmuş olan babasının tanıklıklarından da faydalanmıştır. Üç ciltten teşkil olan *Müntehabü'l-lübâb*'ın ikinci cildi Evrengzîb dönemini içermektedir. Akil Han ve Hâfî Han gibi saray tarihçilerinin eserleri bazı yanlışlıklar da içermiş olsa da saray tarihi açısından önemli bilgiler vermektedir. Eser, Şah Cihan'ın ve Evrengzîb'in hükümdarlığını teferruatlı bir biçimde anlatması bakımından değerlidir. Bu yönü ile çalışmamıza da temel teşkil edecek kaynaklardandır.³³

Evrengzîb dönemini kaleme alan ve uzun bir süre şeyhülislâma da hizmet etmiş olan Hintli tarihçi Isar-das Nagar'ın (1655-1749) *Fütühât-ı Âlemgiri* adlı eseri de mevcut kaynaklara farklı bir bakış açısı sunması bakımından önemlidir. Eser Evrengzîb ve kardeşleri arasında meydana gelen taht kavasası ile başlayıp Evrengzîb'in iktidarı ele almak için gerçekleştirdiği eylemler ile devam ediyor. Evrengzîb'e karşı hoşgörülü bir tavır içerisinde olan Isar-das Nagar Maratalara karşı verilen mücadele hususunda da kıymetli bilgiler verir. Ayrıca metin içerisinde ayetlere de yer verilmiştir. Müellif, Evrengzîb döneminin önemli kaynaklarından biri olan bu eseri 1749-50'de ileri bir yaşta tamamlanmıştır.³⁴

³² Çalışmamızda eserin Maulvi Zafar Hasan Hasan'ın hazırlayıp İngilizce çevirisi ile birlikte yayımladığı 1946 baskısı kullanılmıştır. Âkil Han Râzî, *Vakıyât-ı Âlemgiri*, Maulvi Zafar Hasan (ed.), Delhi: Mercantile Printing Press, 1946.

³³ Kebirüddin Ahmed ve Gulâm Kâdir tarafından yayımlanmış eserin II. cildinin 1874 baskısı çalışmamızda esas alınmıştır. Muhammed Hâşim (Hâfî Han), *Müntehab'ül Lübab*, Mevlevi Kebirüddin Ahmed ve Mevlevi Gulâm Gadir (ed.), Kalküta, 1860-1874; Enver Konukçu, "Hâfî Han", *DİA.*, XV, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, s. 111.

³⁴ Ishwardas Nagar, *Fütuhât-i Alamgiri*, Tasneem Ahmad (ed.), Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1978.

Evrengzîb'in gayelerini, korkularını ve siyasî hamlelerini anlamamız açısından bize yol gösterecek diğer bir önemli eser de *Rukû'at-ı Âlemgîrî*'dir. Eser İnâyetullah Han tarafından toplanmış ve yayınlanmıştır. Jamshid H. Bilimoria bu eseri 1867 senesinde *Letters of Aurangzebe* adı ile İngilizceye tercüme etmiştir. Eser Evrengzîb'in oğullarına, kızlarına ve devlet görevlilerine yazdığı 166 mektuptan meydana gelmektedir. Ayrıca Evrengzîb'in gündelik hayatına ilişkin malumatlar da bu eserde yer alır. Mektupların çoğu Dekken muharebeleri döneminde yazılmıştır. Hinduların Bâbürlü sistemi içerisindeki yerine ilişkin fikir de verir. Mektuplarda Evrengzîb'in oğullarına devletin nasıl yönetileceği hususunda verdiği öğütlere rastlanır. Ayrıca bu mektuplar, Evrengzîb'in hususi yaşamını da yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu yönü ile Evrengzîb'in biyografisini oluştururken başvuracağımız eserlerden bir diğeri olacaktır.³⁵

Bâbürlü sarayında uzun bir süre geçiren ve I. Bahadır Şah zamanında vezirlik görevi de yapmış olan Muhammed Sâki Müstaid Han'ın yazdığı *Me'âsir-i Âlemgîrî* adlı eser de Evrengzîb'in saltanat döneminin tamamını anlatması bakımından değerli bir kaynaktır. Müstaid Han'ın bu eseri hazırlarken *Âlemgîrnâme*'den istifade etmiştir. Ayrıca kendisinin dönemin birçok olayına şahit olması bakımından aktardıkları önem taşır. İki ciltten oluşan bu eserde Evrengzîb döneminin olayları yıllık olarak ele almıştır.

Müstaid Han'ın eseri, Evrengzîb'in hükümdarlığının sosyal ve politik yönlerini değerlendirirken istifade ettiğimiz temel kaynaklardan olmuştur. Evrengzîb'in tahta geçişinde yaşanan süreç ve hükümdarlık dönemindeki politikalarını anlamamız açısından bize kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca dönemin içtimaî, siyasî ve iktisadî koşullarını yansıtmaktadır. Eserin Evrengzîb'in tahta çıktıktan sora gelişen olaylara bağlı olarak siyasetindeki değişimin boyutlarını da yansıtmaları ayrıca dikkat çeken yönlerinden biridir.³⁶

c) Avrupalı Seyyahların Eserleri

Ayrıca Evrengzîb döneminde Avrupalı gezginler Hindistan'ı ziyaret ettiler ve Bâbürlü ülkesindeki deneyimlerini kayıt altına aldılar. Bu gezginlerden François Bernier³⁷ ve Jean-Baptiste Tavernier³⁸ gibi Fransız gezginler meydana getirdikleri

³⁵ Çalışmamızda eserin Bilimoria tarafından *Letters of Aurangzebe* ismi altında yapılan çevirisi kullandık. Jamshid H Bilimoria. *Ruka'at-ı-Alamgiri or Letters of Aurangzebe*, Bombay: Cherag Printing Press 1908.

³⁶ Muhammed Saki Müstaid Han'ın bu eseri İngilizceye Jadunath Sarkar tarafından çevrilmiştir. Çalışmamızda Sarkar'ın çevirisinden istifade ettik. Saqi Mustad Khan, *Maâsir-i- Âlamgiri – A History of Emperor Aurangzeb Âlamgir (reign 1658-1707 AD)*, Jadunath Sarkar (trans.), Calcutta: Royal Asiatic Society of Bengal, 1947.

³⁷ Francois Bernier, *Travels in the Mogul Empire: ad 1656-1668*, Archibald Constable (trans.), Westminster, Archibald Constable & Co. Ltd, 1891.

³⁸ Jean Baptiste Tavernier, *Travels in India 1605-1689*, Valentine Ball (trans.), Londra: Macmillan ve Co., 1889.

seyahatnâmeler ile öne çıktılar. Aynı zamanda Niccolao Manucci³⁹, Peter Mundy⁴⁰ ve Giovanni F. Gemelli Careri⁴¹ gibi Avrupalı seyyahlar Hint alt kıtasında bulundular. Eserlerinde halkın yapısına, ticaretin ve sanayinin durumuna ve Hindistan'daki Hristiyan unsurların tarihine ışık tutmalarının yanında Evrengzîb ile ilgili gözlemleri de şüphesiz ki değer taşıyor. Özellikle XVII. yüzyılda Hindistan'ın içtimaî durumu bu eserler vasıtasıyla daha iyi tahlil edilebilmektedir. Dahası, bu yabancıların Bâbürlü idarî ve askerî yapısı üzerindeki eleştirel değerlendirmeleri Evrengzîb döneminin dinamiklerini daha iyi kavramamız bakımından değerlidir.

Özellikle iki Fransız gezgin Bernier ve Tavernier'in Evrengzîb'in hükümdarlığına ilişkin tanıklıkları önemlidir. Bir hekim olan Bernier ve tüccarlık yapan Tavernier, Hindistan'a gerçekleştirdikleri seyahatlerde dönemin önde gelen birçok şehrini görme fırsatı elde ettiler. Eserlerinde Evrengzîb ve kardeşleri arasındaki veraset mücadelesinin yanı sıra toplumsal yapıyı gelenek ve inançlar bakımından canlı bir şekilde tasvir ettiler. İtalyan gezgin Niccolao Manucci'nin eseri de Fransız gezginlerin seyahatnâmeleri kadar değer taşır. Onun notları, Şah Cihan ve Evrengzîb'in saltanatlarının büyük bölümünü ihtiva etmesi ve kendisinin Evrengzîb ve ağabeyi arasındaki mücadeleye bizzat katılmasından ötürü ayrı bir önem taşır.

³⁹ Niccolao Manucci, *Mogul India; Or Storia Do Mogor: 1653-1708*, William Irvine (trans.), Low Price Publications, Delhi 1996.

⁴⁰ Peter Mundy, *The Travels of Peter Mundy in Europe and Asia, 1608-1667*, Cambridge: Hakluyt Society, 1907.

⁴¹ Gemelli Careri, *Giro del Mondo*, III, Napoli: Giuseppe Roselli, 1700.

BİRİNCİ BÖLÜM

EVRENGZİB'E KALAN BÂBÜRLÜ MİRASI

1.1. Evrengzîb Öncesinde Bâbürlü Devleti

Bâbürlü Devletinin erken döneminde Bâbü Şah verdiği mücadele ile Kuzey Hindistan'da tutunmayı başardı. Bâbü Şah tesis ettiği devletin başında uzun bir saltanat süremeden 1530'da vefat etti. Oğlu Hümâyûn, 1540'ta Afgan Şîr Şah'a mağlup olarak kazaklık hayatı içerisine girdi. İran'a sığınarak Sâfevî hükümdarı Şah Tahmasb'ın (1524-1576) desteğini kazandı ve böylece Kuzey Hindistan'daki tahtını geri aldı. Onun döneminde, Hindistan ve İran kültürleri arasında münasebetler arttı. Ancak bu süreçte, Bâbürlü Devletinin kalıcı kurumları oluşturulamadı. Bâbürlüler için Fetret Devri olarak da görülen 1540-1555 arasında Kuzey Hindistan'da hâkimiyetlerini ilan eden Sûriler⁴², gerçekleştirdikleri imar faaliyetleri ve teşkil ettikleri yeni kanunlar ile Bâbürlülerin bu coğrafyada daha sağlam bir şekilde kök salmalarına zemin oluşturdular.⁴³

Hümâyûn'un Kuzey Hindistan'da Bâbürlü hâkimiyetini yeniden kurmasının ardından tahta geçen oğlu Ekber Şah (1556-1605) Bâbürlü Devletinin kurumlarını tesis eden ve devleti merkezî bir yönetim altında birleştiren hükümdar oldu. Ekber Şah inşa ettiği sistem ile önemli bir kısmı Hindu olan toprak sahibi seçkinler vasıtasıyla idaresini sağlamlaştırdı. Gerçekleştirdiği fetihler ile ülkesinin sınırlarını genişletirken Bâbürlüler, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren Avrasya'nın en zengin devletlerinden biri oldu. Bu genişleme doğu ve güney yönüne doğru oldu. 1562'de Malva ve 1573'te Gucerât'ın kontrol altına alınmasını Racpût prensliklerinin Bâbürlü hâkimiyetine girmesi izledi. 1576'da Biḥâr ve Bengal'de Afganların elinde bulunan kaleler ele geçirildi. Bu Kabil ve

⁴² Kuzey Hindistan'da Sûriler dönemi: Bâbü Şah'ın 1526 Pânîpat muharebesinde Lûdî Sultanlığını mağlup etmesi ile Afganların Kuzey Hindistan'daki hâkimiyetleri sonlandı. Ancak Afganlar, Şîr Şah Sûr komutasında tekrar iktidara talip oldular. Hümâyûn döneminde Çavsâ (1539) ve Kavenç'de (1540) Bâbürlülere karşı üstünlük sağlayarak kaybettikleri iktidarı geri aldılar. Sûriler, Hümâyûn'un Delhi'de Bâbürlü hâkimiyetini yeniden tesis edeceği 1555 senesine kadar hâkimiyetlerini sürdürdü. Hindistan'da Afgan hâkimiyeti dönemi hem idarî ve kültürel açıdan oldukça önemli bir süreçti. Sûr Devleti'ni tesis eden Şîr Şah Sûr kısa bir saltanat hayatı yaşadı. Bu beş yıllık kısa sürede, imar faaliyetlerine ağırlık verdi ve yeni kanunları hayata geçirdi. Şîr Han'ın idaresinde vergi sistemi iyileştirildi ve askerî teşkilat yeni bir düzene kavuştu. Şîr Şah Sûr'un ölümü üzerine hayata geçirdiği yenilikler, siyasî istikrarın sağlanamamasından ötürü tam manasıyla işlevsellik kazanamadı. Sûriler ile birlikte Kuzey Hindistan'da iktisadî anlamda bir gelişim dönemi yaşanırken siyasî olarak ise taht mücadeleleri bu hanedanın kalıcı olmasına imkân vermedi. Sûr Devleti'nin parçalı yapısı, Hümâyûn'u Safevîler'den aldığı destek vasıtasıyla Kuzey Hindistan'daki tahtını geri almak için cesaretlendirdi. Nihâyetinde, Hümâyûn 1556'da Delhi'ye yeniden girerken Sûrî hâkimiyeti sonlanmış oldu. Gülbeden Begüm, *Hümâyûnnâme*, Abdürrap Yelgar ve Eymen Manyas (çev.), Ankara: T.T.K. Basımevi, 1987, s. 162-174; John, F, Richards, *The New Cambridge History of India: The Mughal Empire*, New York: Cambridge University Press, 1993, s. 10-12; Hussain Khan, *Sher Shah Suri*, Lahor: Ferozsons (Pvt.) Ltd, 1994, s. 160-178.

⁴³ Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Müntehabü't-tevâriḥ*, I, Ahmed A. Sâhib (ed.), Tefvîk Sübhânî (not.), Tahrân: Encümen-i Âsâr ü Mefâhir-i Ferhengî, 1380/2001, s. 245-315; Abbâs-ı Servânî, *Târîḥ-i Şîr Şâhî*, XIII, Brahmadeva P. Ambashthya (çev.), Patna: K. P. Jayaswal Research Institute, 1974, s. 555-559; Riazul Islam, *Indo-Persian Relations: A Study of The Political and Diplomatic Relations Between The Mughal Empire and Iran*, Tahrân: Ripon Printing Press, 1970, s. 25-30.

Keşmir’de kontrolün sağlanmasını kolaylaştırdı. Böylece Özbek tehdidi gibi batıdan gelebilecek saldırılara karşı emniyet oluşturuldu. 1595 tarihinde ise Safevîlerin kontrolünde bulunan Kandahar Bâbürlü sınırlarına dâhil edildi. Batıdaki bu faaliyetlerin ardından nihayete kavuşturulması Evrengzîb dönemini bulacak olan güney siyasetine ağırlık verilmeye başlandı. Güneyde Nizamşâhîler üzerine gidilerek oluşturulan nüfuz üzerinden Dekken sultanlıkları baskı altına alındı. 1595-1602 seneleri arasındaki askerî harekâtlar sonucunda Ahmednagar’ın büyük bir bölümü Bâbürlü kontrolüne geçti.⁴⁴ Ekber Şah’ın başta Nizamşâhîler olmak üzere Dekken sultanlıklarına karşı gerçekleştirdiği seferler neticesinde geniş bir alan Bâbürlü idaresine girdi. Dekken’de elde edilen kazanımlar Bâbürlülerin genişleme sahasının seyrini belirledi.

Cihangîr döneminde (1605-1627) de Ahmednagar ve Dekken sultanlıkları üzerine yapılan seferler neticesinde Âdilşâhîler ve Kutubşâhîler, Bâbürlülere haraç vermeye başladı. Ahmednagar’ın büyük oranda Bâbürlülerin idaresine girmesi ise Şah Cihan zamanında gerçekleşti.⁴⁵ Cihangîr döneminde dış siyaset alanında da olumlu adımlar atılarak Özbekler ve Safevîler ile iyi münasebetler tesis edilmeye çalışıldı.

Bu dönemde Avrupalı sömürgeci devletlerin Hint rekabeti alevlendi. Hint deniz ticareti üzerine verilen mücadelede Portekizlilerin gücü zayıflarken İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar kurdukları koloniler vasıtasıyla bu rekabeti sürdürdüler. Avrupalı sömürge devletlerinin meydana getirdikleri şirketler, Hint Okyanusu’ndaki ticaretin istikametini tayin etti.⁴⁶ Cihangîr devrinde İngilizlerin işletmeleri resmiyet kazandı. Ayrıca ticari faaliyetleri için bir takım vergi tavizleri de elde ettiler. Bu imtiyazlar İngilizlerin ticarî faaliyetlerinin güvenli şartlarda sürmesini sağladı. Şah

⁴⁴ Seyyid Ali Tabâtâbî, *Burhân-ı Meâsîr*, Delhi: Matbaa-i Câmia-i Delhi, 1355/1936, s. 612-614; Muhammed Kâsım Firişte, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India*, II, John Briggs (çev.), Londra: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green, 1829, s. 268-280; Cihan Oruç, “XVI. Yüzyılda Bâbürlüler, Dekken Sultanlıkları Üzerinde Nasıl Bir Siyaset İzlediler?” *Türkiye Hindistan Çalışmaları I*, APAM, Ankara 2021, s. 173-175.

⁴⁵ Muhammed Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, Seyyid Ahmed Şah (ed.), Lahor: Mahmud Printing Press, 1960, s. 251-256.

⁴⁶ Doğu Hindistan Kumpanyası ve Hollanda’nın ticaret şirketi VOC’un kurulması ile Hint Okyanusu’nda Portekizlilerin etkinliği kıran İngilizler ve Hollandalılar, XVII. yüzyılın başından itibaren baharat ticaretini kontrolleri altına almaya başladı. Hint ürünleri Avrupa’ya taşınırken yeni tesis edilen ticaret bölgeleri ile bu şirketlerin Hindistan’daki etkisi önem kazandı. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Sir Thomas Roe gibi elçi ve tüccarların gayretleriyle Süret, Agra, Burhânpûr ve Patna’da satış noktaları kurdu. 1616’da Hollandalılar da Masulipatam ve Süret’te fabrika işletme iznine sahip oldular. Doğu Hindistan Şirketi 1639 yılında Madras ve 1668’de Mumbai’de elde ettiği hukukî statünün ardından faaliyetlerinin merkezini tahıl, ipek ve güherçile gibi zengin kaynaklara sahip olan Bengal’e taşıdı. Yücel Bulut, “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, *İstanbul University Journal of Sociology*, III/6 (2012), s. 73-76; Konukçu, “Bâbürlüler: Hindistan’daki Temürlüler”, s. 744-750; Streusand, *a.g.e.*, s. 274-275; Canan Kuş Büyüktaş, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin Kuruluş Aşamasında İngilizlerin Hindistan’a Yerleşme Çabaları”, *Mavi Atlas*, VII/2 (2019), s. 287.

Cihan'ın döneminde ise İngilizlerden gümrük vergisi alınmadı (1645).⁴⁷ Avrupalı sömürgeci devletler söz konusu ticari faaliyetlerini kurdukları ilişkiler vasıtasıyla kuvvetlendirerek XVII. yüzyılın ikinci yarsından itibaren Hindistan'da siyasî bir aktör haline geldiler. Avrupa ile denizcilik temaslarının kuvvetlendiği bu çağda kara merkezli faaliyetlerini önceleyen Bâbürlüler, batı sınırlarını genişletme çabası içine girdiler.

Bâbürlüler, Şah Cihan döneminde Türkistan ile olan tarihi bağlarına dayanarak ata topraklarına yeniden sahip olabilmek adına girişimlerde bulundular. Ancak Evrengzîb ve ağabeyi Dârâ Şükûh'un komuta ettiği bu seferler arzu edilen başarıyı getirmedi (1649-1653). Bu girişimin ardından Kandahar'ın Safevîlerin hâkimiyetine geçmesi Bâbürlülerin kuzeydeki çabalarını baltaladı.⁴⁸ Şah Cihan, Dekken'e yönelik olarak sürdürülen genişleme siyasetini ise devam ettirdi. Ahmednagar'ın tamamında egemenlik kurularak Dekken sultanlıklarına yönelik mevcut politikayı sürdürdü. Bu sultanlıkların ilhakı ise Evrengzîb dönemde gerçekleşecekti.⁴⁹

Bâbürlülerin Hint alt kıtasının büyük bir bölümüne hükmetmesindeki askerî başarısının kaynağı ne idi? Ateşli silahların aktif bir biçimde kullanılması, XVI. ve XVII. yüzyıldaki büyük Asya imparatorluklarının oluşumunun altında yatan neden olarak düşünülmüştür. Bâbürlüler, Bâbür Şah ile birlikte muharebe sahalarında topları aktif bir biçimde kullandı. Ancak bu onların Hint alt kıtasına yayılan hâkimiyetlerini açıklamak için yeterli değildir. Zira Bâbürlüler için topçu kuvvetleri ordunun muzaffer olmasında ana unsur değildi. Bâbürlü ordusunun en önemli gücü süvarilerin etkinliği idi. Evrengzîb döneminde gerilla taktiklerini ustaca kullanan Marataların dağınık ve merkezi olmayan muharebe alanlarındaki faaliyetleri ile baş etmek durumunda kalıncaya kadar alan muharebelerinde rakipsizdiler. Bu başarı Ekber Şah'ın mansabdârî sistemi yerleştirmesi ile mümkün olabildi. Mansabdârların başlıca yükümlülüğü, cins atlarla süvari birliklerinin bakımındaydı. Ekber Şah, mansabdârları tamamen hükümdarın iradesine bağımlı hâle getirdi. Böylece mansabdârlar birlikleriyle ihtiyaç duyulan zamanda gerekli hedefe hızlı bir şekilde sevk edilebiliyorlardı. Yerel

⁴⁷ Alexander Hamilton, *A New Account of the East-Indies*, I, Londra: C. Hitch, 1739, s. 217-238; Thomas Roe, *The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court Of The Great Mogul 1615-1619*, I-II, William Foster (ed.), Londra: The Hakluyt Society, 1899, s. 25-34.

⁴⁸ Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 64-71; Inayat Khan, *The Shah Jahan Nama of Inayat Khan: an Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan*. W. Begley and Z. Desai (ed.), Oxford University Press, Delhi 1990, s. 420-421.

⁴⁹ Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 260-279.

Hindu reislerinin ve Müslüman sultanlıklarının hiçbirinin Bâbürlülerin bu kabiliyetlerinin karşısında şansı olmadı.⁵⁰

Şah Cihan döneminde Bâbürlü hudutları kuzeybatıda Belh'in güneyinden doğuda Silhât'a (Bangladeş) ulaşmıştı. Bu hat üzerindeki önemli güzergâhlar kontrol altındaydı. Bâbürlü devri Hindistan'ına uzun bir süre süre başkentlik yapan Agra ve Delhi ülkenin geri kalanıyla güvenli bağlantılara sahipti. Doğuda Bengal ve kuzeybatıda Kabil bağlantıları önem arz ediyordu. Batıya uzanan ana güzergâh Patna, Allahâbâd, Benâres (Vârânasi), Agra, Mathura ve Lahor'dan geçerek Kabil'e varıyordu. Başka bir yol Agra'dan başlayıp Asîrgarh'a kadar uzanıyordu. Bu yol üzerindeki ana merkezler Agra, Dolpûr, Gevâliyâr, Codpûr, Ecmîr ve Asîrgarh idi. Güney istikâmetindeki bir diğer önemli yol Agra'dan Ahmedâbâd'a açılıyordu. Lahor'u Multan'a bağlayan güzergâh da bu ana hatlara bağlıydı. Ayrıca İndus, Ganj, Yamuna, Karnali ve Bengal nehirleri askerî ve ticari nakliye için sıklıkla kullanılıyordu.⁵¹

Bâbürlü Devletin askerî tarihini kapsamlı bir biçimde ele alan Jos Gommans, *Mughal Warfare* isimli eserinde Bâbürlülerin genişleme sahasını da değerlendirmiştir. Bu çalışmada görüleceği üzere Bâbürlü fetihlerinin başarılı olduğu alanlar Hindistan'ın kurak kuşak ve Muson Hindistan'ının nehir taşımacılığı ile erişilebilen bölgeleri idi. Bu bölgeler içerisinde tarım veya idarî kontrolü sınırlayan birkaç iç sınır bulunmasına rağmen buraların tamamı Bâbürlü ordularının hareket alanı içerisinde idi. Kurak alanların çoğu, iktisadî ve idarî açıdan yeterince ilgi çekici olmadıkları veya lojistik açıdan Bâbürlülerin merkezinden uzak oldukları için devletin fiilen dış sınırları olarak kaldı. Belh ve Kandahar, Meysûr (Karnataka) ve Güney Koromandel Sahili bu sınırları temsil ediyordu. Doğal dış sınırlar ise Doğu Bengal, Asam ve Gondvana'nın nemli yoğun ormanlar ve bataklıklarla kaplı arazisi ile Himalayalar ve Batı Gat Dağları'nın etekleri boyunca uzanıyordu. Bâbürlülerin Hindistan'ın büyük bölümüne hâkim olması, kalıcı olarak nehir vadilerinin ve kıyıların zengin ve kalabalık merkezlerinin elde tutulması ile mümkün olabildi. Bâbürlüler, verimli ekilebilir topraklar ile geniş orman arazileri arasındaki tabii dengede ana ticari güzergâhları kontrol etme uğraşı verdiler.⁵²

Ekber Şah'tan itibâren devam eden genişleme politikası neticesinde Güney Hindistan merkezî bir idare altına girmeye başladı. Gelişen ve genişleyen Bâbürlü

⁵⁰ Habib, *a.g.e.*, s. 317-339.

⁵¹ Bâbü, *Vekâyî*, II, s. 306-311. Ashirbadi L. Srivastava, *The Mughal Empire 1526-1803*, Agra: Shiva Lal Printing Press, 1966, s. 528-529.

⁵² Jos Gommans, *Mughal Warfare: Indian Frontiers And high Roads To Empire, 1500-1700*, Londra: Routledge, 2002, s. 35-37.

Devleti önemli bir vergi gelirine sahip oldu. Şah Cihan döneminin önde gelen tarihçisi Abdülhamîd Lâhûrî'nin de özellikle övgü ile bahsettiği bu gelir seviyesi ve tarımsal üretimindeki artış, Dekken'deki fetihler ile birlikte Bâbürlü maliyesini besledi. Ekber Şah'ın kurduğu müessesler halefleri tarafından korunurken mevcut idarî ve askerî yapı daha sistematik bir şekilde işlevini sürdürdü. Vergi sisteminin sağlıklı bir şekilde işletilmesi Ekber Şah'tan sonra yeni fetihler ile birlikte devletin gelirlerinin artmasına imkân tanıdı. Ancak Şah Cihan devletin rezervlerini artırmaya çalışırken diğer taraftan özellikle Özbekler üzerine yapılan seferler ve Kandahar'ın elde tutulması için verilen sonuçsuz ve maliyetli seferler malî yapıyı sarstı. Ancak Şah Cihan devletin ihtişamı için hiçbir masraftan kaçınmadı. Başta Taç Mahal olmak üzere önemli mimari eserler meydana getirildi. Delhi, Agra ve diğer önemli yerleşim bölgelerindeki imar faaliyetleri için 25 milyon rupiyi aşan bir meblağ sarf edildi.⁵³ Onun dönemindeki imar faaliyetlerin ölçeği Ekber devrini geride bıraktı.⁵⁴

Cihangir ve Şah Cihan dönemlerinde fetih hareketleri devam etti. Kabil kültürel bir merkez olarak Bâbürlü Devletindeki ağırlığını korudu. Kandahar ve Bedehşan batıya açılan birer pencere olarak Safevîler ve Özbeklere karşı muhafaza edilmeye çalışıldı. Kuzey Hindistan merkezli devlet ideolojisinin ve idarî nizamın Hindistan'ın tamamına egemen olması ise oldukça zorlu oldu.⁵⁵ Dekken gibi çetin şartlara sahip coğrafyalarda ve Hint kültürünün güçlü olduğu alanlarda hâkimiyet kurulması için zorlu mücadeleler verilmesi gerekti.

Bâbürlüler, Dekken coğrafyasının fiziksel zorlukları ile başa çıkarak güney yönünde genişleme eğilimi gösterdiler. Ekber Şah ile başlayan bu genişleme siyaseti ortaya çıkan iktisadî ve idarî ihtiyaçların baskısı altında devam etti. Mansabdârların gelir kaynaklarını artırma isteği ciddi bir arz yarattı. Ekber Şah ve halefleri bu arzı karşılayabileceklerini düşündükleri Dekken üzerine politika geliştirdiler. Yeni toprak ve kaynaklara olan ihtiyaç neticesinde Bâbürlüler, güney yönünde askerî ve diplomatik

⁵³ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, Böl. II, s. 177-181; Richards, *a.g.e.*, s. 181-182.

⁵⁴ Şah Cihan döneminde başta Şahcihanâbâd ve Kızıl Kale olmak üzere birçok inşaa faaliyeti gerçekleştirildi. Şah Cihan dönemindeki yüksek maliyetlerin öne çıkan nedenlerinden biri Ekber Şah döneminde kullanılan kırmızı kum taşı yerine yaygın olarak mermer kullanılmasıydı. Mermer ve dekorasyon kullanımı ciddi boyuttaydı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan fiyat artışlarında Şah Cihan dönemindeki söz konusu imar faaliyetlerinin önemli bir payı vardı. Gümüş akışı, rupinin değerinin düşmesi sürecini başlattı. İmar faaliyetleri için oluşturulan bütçede, Şah Cihan dönemindeki hâlisa arazilerinin gelirlerinin önemli bir bölümü kullanılıyordu. Şah Cihan dönemindeki inşaa çalışmaları ve finansmanı için bkz. Shireen Moosvi, "Expenditure on Buildings under Shahjahan-A Chapter of Imperial Financial History." *Indian History Congress*, XLVI (1985), s. 295-296; İnayet Han, *a.g.e.*, s. 169.

⁵⁵ Fisher, *a.g.e.*, s. 33-34.

faaliyetlerine ağırlık vererek Hindistan'ın tamamını merkezî bir idare altına alamaya çalıştılar.

Kuzey Hindistan'a nazaran fiziki zorlukları ile özel bir ilgiyi hak eden Dekken, Bâbürlü egemenlik alanının dışında kalan ve kontrol edilmesi zor bir coğrafya olarak düşünülmüştür. Bu sebeple birçok tarihçi, Bâbürlü hükümdarlarının Dekken sultanlıklarına karşı girdiği harekâtlar sonucunda ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara idarî ve siyasî olarak cevap verilemediği yönünde bir değerlendirme yapmışlardır. Bu fetihlerin ortaya çıkardığı hızlı genişleme ve beraberindeki mali problemlerin Bâbürlülerin inkırazında etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵⁶ Bu mesele tartışmalı ve çok boyutlu olmakla birlikte Bâbürlülerin Hint alt kıtasının büyük bölümüne ulaşan hâkimiyet sahası mevcut askerî ve idarî kapasiteyi zorlayarak yeni problemleri doğurduğu açıktır.

Hindistan'da Cihângîr ve Şah Cihan idaresinde önemli değişiklikler yaşadı. Ülkenin sınırları genişlerken 1580-1646 arasında gelir talebi iki kattan fazla artarak 90,7 milyon rupiden 222,3 milyon rupiye kadar yükseldi. Bu talep büyük ölçüde Bengal ve Kuzey Dekken'deki yaşanan ilhaklar neticesinde ortaya çıktı. Şah Cihan iktidara geldiğinde, zayıflamış bir hazine buldu. Bunu düzeltmek için, gelirlerini doğrudan merkezi hazineye giden hâlisa arazilerinin miktarını artırmaya çalıştı. Gelirleri mansabdârlara tahsis edilen toplam câgîr arazisinin miktarını ise azalttı.⁵⁷

Bâbürlü hâkimiyeti Hint alt kıtasında yayıldıkça içtimaî ve siyasî düzenin sağlıklı bir şekilde gelişeceği iktisadî imkânlarla erişti ve böylece tarıma dayalı bir istikrar oluştu. XVI. yüzyılda Bâbürlü saray yaşamı tüm ihtişamı ile kendini gösterdi. Ancak Cihângîr ve Şah Cihan dönemlerinde sistemde bazı bozulmalar da ortaya çıktı. İmtiyazlı Bâbürlü sınıflarını malî olarak finanse etmek zorlaşırken Bâbürlülerin sorunlu fetih mekanizması iktisadî güçlükleri artırdı. Ordunun genişlemesi ve gerçekleştirilen askerî harekâtlar Bâbürlüler için oldukça maliyetli oldu. Şah Cihan döneminde saray şatafatı ve maliyetli imar faaliyetleri Bâbürlü ekonomisinin üzerindeki yükü artırdı. Bu da Ekber Şah döneminde düzenli bir şekilde topraktan alınan ve hasadı yapılan

⁵⁶ Ishwari Prasad, *History of Medieval India*, The Indian Press, Allahabad, 1933, s. 22-25; Mountstuart Elphinstone, *History of India: The Hindu and Mahometan Periods*, John Murray, Londra, 1857, s. 548-569; Shireen Moosvi, "The Mughal Empire and The Deccan-Economic Factors and Consequences" *Proceedings of Indian History Congress*, XLIII (1982), s. 364-366.

⁵⁷ Vergisi doğrudan merkeze gönderilen hâlisa toprakları ve memurlara maaş karşılığı verilen câgîr arazileri, Ekber Şah'ın hayata geçirdiği gelir tespit sistemi (zabt) altında periyodik araştırmalar ve gelir değerlendirmeleri yapılarak idare ediliyordu. Araziler bir değerlendirmeye tâbi tutularak kalitesi ve potansiyel mahsul değerleri belirleniyordu. Bu tür araştırmaların ve değerlendirmelerin ayrıntılı kayıtları hem yerel hem de merkezî maliye dairelerinde muhafaza ediliyordu. Bu bilgiler orduyu idare için de ehemmiyet taşıyordu. Bir mansabdârın hazır bulundurması beklenen asker sayısı, câgîrlerin üretmesi beklenen gelir miktarı ile dengeli olmalıydı. Eaton, s. 313-314; Habib, *The Agrarian System Of Mughal India*, s. 312-319.

ürünlerin üçte birine tekabül eden vergilerin artmasına yol açtı. Şah Cihan ve Evrengzîb devirlerinde refah seviyeleri azalan çiftçiler yerel huzursuzluklarda aktif bir duruma geçti. Toprağa bağlı olarak merkezileşmiş askerî yapı için gerekli olan toprak ihtiyacı genişlemeyi ve beraberinde Bâbürlü idarî siteminde yeni arızaları doğurdu.⁵⁸

1.2. Ekber Şah'ın Reformları ve Bâbürlü Devletine Etkileri

Bâbü'r'ün 1526'daki Pânîpat Muharebesinin ardından muzaffer bir şekilde Delhi'ye girişi ile Ekber'in 1605'te ölümü arasında geçen sürede Bâbürlü hanedanı Kuzey Hindistan'a kalıcı bir şekilde yerleşmeyi başardı. Bâbü'r, Hümâyûn ve Ekber Şah, Bâbürlü rejiminin idarî kurumlarının ve kültürel geleneklerinin sağlam bir şekilde yerleştiği geniş toprak parçasındaki hâkimiyetlerini pekiştirdi.⁵⁹ Bâbü'r'ün kurduğu devlet, Ekber Şah'ın yenilikleri ile ciddi bir değişime uğradı. Ekber, yaklaşık yarım yüzyıllık uzun saltanatı sırasında devletin kalıcı kurumlarını tesis etti. Devletin karakterini Türkistan geleneklerini taşıyan hareketli bir yönetici gruptan Hindistan'ın tarım merkezli ekonomik, politik ve kültürel geleneklerine dayanan yerleşik bir devlete dönüştürdü.⁶⁰

Ekber Şah, devleti merkeziyetçi bir bürokratik yapıya dayanan sistem ile yönetti. Devlet kurumları, onun şekillendirdiği malî ve askerî yapı üzerinde yükseldi. Bu yapı içerisinde Racpûtlar başta olmak üzere farklı gruplar askerî ve idarî kadroları teşekkül etti. Ekber Şah'ın bir diğer önemli icraatı, vergi düzenlemesi idi. Bu sayede ile istikralı bir gelir sistemi oluşturularak idarî teşkilât ve ordunun tertibini sağladı. Hindu maliyecilerden de faydalı bir biçimde istifade ederek malî organizasyonunu standart bir vergi sistemi ile istikrara kavuşturmaya çalıştı. Böylece vergi gelirinin idarecilere ve askerlere taksimi sistemli bir yapı içerisinde sürdürülmeye başlandı.⁶¹

Ekber'in maliye bakanı olan Raca Todar Mal, bu dönemde yüksek mevkilere getirilen Hinduların başında geliyordu. Onun gibi başka Hindu maliyeciler de çeşitli zamanlarda eyaletlerde görev aldılar. Ayrıca Man Singh, Bhagvan Das, Rai Singh ve Todar Mal gibi Hindu kökenliler eyalet valisi olarak görev yaptılar. Ekber Şah'ın yarım asırlık saltanatındaki dört Hindu valiye karşı bir buçuk asırlık İngiliz idaresi boyunca

⁵⁸ Hodgson, *a.g.e.*, s. 96-98.

⁵⁹ Bâbü'r, *Vekâyî*, II, s. 291-304; Bedâûnî, *a.g.e.*, II, s. 8-15.

⁶⁰ Eaton, 267-268.

⁶¹ Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Âyîn-i Ekberî*, I, Böl. 2, s. 236-248; Marshall G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, III, İzzet Akyol (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 62-66.

sadece bir Hintli vali bulunduğu düşünölürse, Ekber'in ne kadar katılımcı olduğu anlaşılabilir.

Ekber Şah'ın belki de en büyük ıslahatı Müslümanları devletin hâkim unsuru kabul eden ideali, Sünnî İslâm inancından tam manasıyla bir kopuş sergilememekle birlikte felsefî vizyonunun tezahürü olan sulh-i küllî (umumî uzlaş) ile yeniden tanımlaması idi. Onun inşa etmeye çalıştığı sistemde Müslüman ve Hindular aynı idarî mekanizma içerisinde hiyerarşiye dayalı bir tabanın parçaları oldular. Dîvan'da bulunan Müslüman elitler, İranlı bürokratlar ve Racpût liderleri gibi farklı gruplar mansabdâr olarak tek bir yönetici sınıfı oluşturmaya başladılar.⁶² Ekber döneminden itibaren Bâbürlü hâkimiyetine giren gayrimüslim grupların Bâbürlü idaresi ile bağları kuvvetlendi. Ekber Şah, saltanat üyelerinin baskısını kırarak tesis etmeye çalıştığı siyasî mekanizma, onun felsefi anlayışının tezahürü idi.

Ekber Şah döneminde Bâbürlü kurumlarının terkihi ve devlet bürokrasisi 1573 senesinde mansabdârlık sisteminin kurulması ile sistemli bir yapıya kavuştu. Hindistan'a Türkler ile birlikte giren bu sistem, Ekber Şah tarafından geliştirildi. Numerik bir hiyerarşiye göre teşkilât yapısı oluşturulan mansabdârlık kurumu askerî yapının da esasını meydana getirdi. Devlet bürokrasisi içerisinde askerî ve sivil görevliler olarak yerine getirdikleri vazifelere karşılık mansabdârlara toprak geliri tahsis edildi.⁶³ Ekber Şah, mansabdârlık sistemini kendisine yani doğrudan padişaha sadakat gösteren bir kurum olarak tesis etti. Bu sistem, Bâbürlü saltanatının güçlü olduğu dönemlerde Bâbürlülerin Hint alt kıtasına yayılan hâkimiyetleri için hayati bir rol oynadı. Bâbürlü yönetici eliti bu askerî örgütlenme modeli içerisinde konumlandı. Bu sistem, Ekber Şah'ın Timurî ve Hint bileşenlerini devletin hizmetinde bütünleştirme siyasetini yansıtıyordu. Mansabdârların devlet hiyerarşisi içerisinde elde ettikleri rütbe ve statüler onların dîvandaki konumlarını belirledi.⁶⁴

Bâbürlü Devletin sınırları genişledikçe hem büyüklük hem de bileşim olarak mansabdâr birliklerinin sayısı arttı. Orta veya daha yüksek rütbelere sahip mansabdârların sayısı, Ekber Şah'ın saltanatının sonu ile Evrengzîb'in tahta geçtiği

⁶² Sharma, *a.g.e.*, s. 29-31; Stresuand, *a.g.e.*, s. 211-212.

⁶³ Mansabdâr, mana olarak rütbe ve makam anlamında gelen "mansab" kelimesi ile sahip olmak anlamı veren "dar" ekinin birleşmesi ile oluşturulmuş bir terimdir. Mansabdârlar deh-bâşî (on askeri komuta eden) ve deh-hezârî (10.000 askeri komuta eden) arasında çeşitli kategorilendirmeler ile onluk rakamlarla isimlendirilen rütbelere ayrılmıştı. Mansabdârlar sistemi ile ilgili teferruatlı bilgi için bkz. Abdul Aziz, *The Mansabdari System and the Mughal Army*, Lahor, 1945; Saiyid Athar Abbas, Rizvi, "Mansabdâr", *DİA*, XXVIII, Ankara: TDV Yayınları, 2003, 3-4.

⁶⁴ Stresuand, *a.g.e.*, s. 244-247.

döneme kadar neredeyse iki katına çıktı. Bu dönem boyunca soyluların İran bileşeni, toplamın yaklaşık dörtte birini oluşturdu. Afganlar, sadakatlerinden şüphe duyulduğu için Ekber'in soyluları arasında zayıf bir şekilde temsil ediliyordu. Cihangîr ve Şah Cihan döneminde ise sayılarında nispeten bir artış oldu. Hintli Müslümanların soylular içindeki oranı bu dönem boyunca toplamın yaklaşık sekizde birinde kalırken, Turanî soylularının sayısı mevcudun dörtte birine geriledi. Raccûtlar ise mütevazı bir artış elde ederken diğer gruplara nazaran daha yüksek rütbelere sahip oldular.⁶⁵ Bu sistemin yozlaşmaya ve ortaya çıkan hizipleşmelerin getireceği arızalara açık bir yapısı da mevcuttu ve bu bozulmalar Evrengzîb'in hükümdarlığının sonlarında görülmeye başlandı. Bununla birlikte, Ekber Şah kültür ve sanat sahasında gösterdiği hâmilik ile inşa ettiği sistemi taçlandırdı. O, inkılapçı bir hükümdar olarak döneminin canlı entelektüel havası içinde eklektik bir dinî siyaset takip etti.

Bâbürlüler gayrimüslimlerin ağırlıkta olduğu bir tebaaya sahipti. Hint mirasını siyasî ve kültürel yapı içerisinde korumayı sürdürdüler. Özellikle Ekber Şah'ın gerçekleştirdiği reformlar, 1564 yılında cizye vergisinin kaldırılması ile dinî tolerans ve evrenselci bir felsefe etrafında şekillendi.⁶⁶ Ayrıca Hindu hacılardan alınan vergi de kaldırıldı. Ekber Şah 1579 senesinde şerîatın yorumlanması ve uygulanması konusunda kendisini en yüksek merci ilan eden bir karnâme (*mahzar*) çıkarttı. Ekber Şah'ın mahzarı ilanı, modern öncesi Hindistan'da yapılmış en büyük yeniliklerden biri idi. Bu beyannâmenin temel amacı, Ekber Şah'ın dünyevi ve ruhanî lider olarak ilanı idi. Bu şekilde Ekber, “müctehid” ve “emîrû'l-mü'minîn” olarak kendini kabul ettirdi ve ulemâ sınıfı üzerinde bir tür denetim oluşturdu. Ekber Şah'ın ruhanî liderliği sonradan Dîn-i İlâhî terimi ile anılacak olan doktrinine yansımıştır. Ekber Şah, Dîn-i İlâhî'yi kurarak etnik yapıları, kastları, dinî inanç ve uygulamaları ne olursa olsun tüm Hint toplumunu homojen bir yapı içinde kaynaştırmaya olan arzusunu fiilî olarak uygulamaya çalıştı. İslamiyet, Hinduizm ve Budizm gibi belli başlı inançların öne çıkan ve evrensel olarak değerlendirilebilecek öğreti ve prensiplerini ortak bir sistem haline getirerek yeni bir inanç modeli inşa etti. Ancak Dîn-i İlâhî saray çevresinde sınırlı kaldı ve zamanla Ekber Şah'ın himayesinde temsil edilen bir inanç sistemi haline geldi.⁶⁷ Ekber Şah'ın eklektik

⁶⁵ Eaton, s. 313-314; Habib, *The Agrarian System of Mughal India 1556-1707*, s. 136-160.

⁶⁶ Ebü'l-Fazl, *Ekbernâme*, s. 203-205.

⁶⁷ Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Âyîn-i Ekberî*, I, Böl. 1, H. Blochmann (çev.), Kalküta: Baptist Mission Press, 1873, s. 166-203; Makhanlal Roychoudhury, *The Din-i Ilahi or The Religion of Akbar*, University of Calcutta, 1941, s. 290-308; Enver Konukçu, “Ekber Şah”, *DİA*, X, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 542-544; Singh Gurpreet, *International Journal of Scientific Research*, Vol.5, Issue: 3, March 2016, *Religious Policies of Emperor Akbar and Emperor Aurangzeb-an Analysis*, S. 1-2.

felsefesi ise Bâbürlü siyasî ve kültürel hayatını etkilemeye devam etti ve yeni siyaset anlayışlarının oluşmasına zemin oluşturdu.

Şeriat üzere hükmeden bir devletin temel unsurlarından olan cizyenin kaldırılması da Ekber Şah'ın felsefi vizyonunun bir parçası idi. Hac vergisini kaldıran Ekber Şah daha ileri bir adım atarak 1564 senesinde cizye vergisi uygulamasına son verdi. Böylece Müslümanlar ve Hindular arasında tebaa olarak mevcut ayrımı ortadan kaldırılıyordu. Özellikle Racpûtlar ve diğer Hindu gruplar devlet sistemi içerisinde işgal ettikleri yeri koruma ve güçlendirme imkânına kavuştu. Ekber Şah döneminin önde gelen devlet adamı ve siyaset teorisyeni Ebü'l-Fazl (1551-1602) cizyenin kaldırılmasını toplumsal uzlaşma ve nizâmın sağlanması adına atılan önemli bir adım olarak değerlendirir. Bu yenilik esasında Bâbürlü rejiminin dinî temelini yeniden tanımlamak anlamına geliyordu. Ekber Şah, hükümdar üzerinden inşa ettiği yeni sadakat anlayışını *sulh-i küllî* politikası ile sağlanmaya çalıştı. Ekber Şah'ın tesis ettiği yeni dinî anlayış onun ruhanî liderliğinin tasdiki manasına geliyordu.⁶⁸

Ekber Şah ıslahatları içtimaî düzeni ve dinî kurumları yeniden düzenlemeyi kapsıyordu. Müslüman ve Hinduları ortak bir medeni yaşamın unsurları olarak gördü. Ekber Şah'ın dinî yenilikleri şu esaslara dayanmaktaydı: (1) Tanrı mutlak güç sahibi idi. (2) Ekber Şah, dünyevî ve dinî konularda rehberdi. (3) Güneş hususî olarak ihtiram gösterilmesi edilmesi gereken manevi bir simgeydi. (4) Dinî özgürlük ve ibadet alanında müsamahanın koruması zaruriydi. Toplumsal kaynaşmayı amaçlayan kanunî zemindeki bazı yasak ve uygulamalarını ise şöyle sıralayabiliriz: (1) Halk çok eşlilikten menedildi. (2) Yakın akraba evliliği ve çocuk yaşta evlilikler yasaklandı. (3) Hindular arasında yaygın bir uygulama olan Satî ritüeli kati suretle yasaklandı. (4) Savaş esirlerinin köle olarak alınmasına son verildi. Ekber ayrıca Takvimi ilâhî olarak bilinen bir güneş takvimi hazırlattı ve bunu hayata geçirmeye çalıştı.⁶⁹ Ekber Şah'ın bu müsamahakâr kanun ve uygulamaları tam manasıyla uygulanmamakla birlikte onun devrinin çoğulcu felsefi iklimini oluşturdu.

Ekber Şah, dinî gruplar arasında hoşgörü esasına dayanan evrenselci bir hanedanlık geleneği oluşturmayı denerdi. Meşruiyetini felsefe üzerine inşa edilmiş bir organizasyon ile sağlamaya uğraştı. Bu bakımdan Ekber Şah, Bâbürlü rejimini yeniden

⁶⁸ Ebü'l-Fazl, *Ekbernâme*, s. III, s. 269-281; Anuraag Khaund, "Akbar and Aurangzeb- The "Saint" and the "Villain"?" *IOSR Journal of Humanities And Social Science*, XXII /3, (2017), s. 2-3; Strasund, *a.g.e.*, s. 244-246.

⁶⁹ Bayur, 16. *Asırda Dinî ve Sosyal Bir İnkılâp Teşebbüsü: Ekber Gurkan (1556-1605)*, s. 31-49; Abdülkâdir el-Bedâüni, *Müntehabü't-tevârih*, II, s. 305-306.

inşa ederken mânevî olarak oynadığı rolü arzu ettiği mutlak sadakati elde etmek için kullanmak istedi. Çok dinli ve kültürlü toplumsal yapı içerisinde ideal bir siyasî birlik sağlamayı amaçladı. O, karmaşık Hint sosyo-politik düzeninin doğasını iyi bir şekilde kavradığını düşünüyordu.⁷⁰ Ancak İslâmî gelenek ve yerleşmiş siyasî kültür onun hedeflediği uzlaşma için ortaya koyduğu teolojik çözümlerin deneysel bir girişim olarak kalmasına neden oldu.

Ekber Şah'ın meydana getirdiği siyasî ve idarî sistem ise Cihangîr (1605-1627) ve Şah Cihan (1628-1657) devrinde mevcudiyetini koruyarak gelişti.⁷¹ Hayata geçirdiği idarî yenilikler, Bâbürlülerin Hindistan'ı merkezî bir idare altında toplamasına imkân tanıdı. Şah Cihan, İslâmî geleneğin muhafazası için hassasiyet gösterirken askerî ve idarî işleyiş dinî siyasetin yeniden yorumlanmasından etkilenmedi. Ekber Şah'ın tesis ettiği idarî yapı Bâbürlülerin yeni fetihler yapmasına imkân sağlayarak devletin bu coğrafyadaki temellerini sağlamlaştırdı. Ekber Şah idarî ve askerî faaliyetlerinin yanı sıra diplomasiyi de etkin bir biçimde kullanarak siyasî evlilikler meydana getirdi. Başta Racpûtlar olmak üzere Hindu grupları ile gerçekleştirilen siyasî evlilikler ile haleflerine kan bağı oluşturduğu müttefikler ve idareciler kazandırdı. Özellikle Racpût liderleri ile kurduğu siyasî ittifak ile devlet içerisindeki farklı unsurlardan oluşan insan gücünü faydalı bir biçimde kullandı.⁷²

Ekber Şah devrinden itibaren Bâbürlü sınırları genişledikçe merkezî idare de istikrarlı bir şekilde büyüdü. Bâbürlü Devleti insan gücü ve mali kapasitesini artırarak XVII. asırdan itibaren yeni kaynaklar için aktif bir fetih dönemi içerisine girdi. Ekber Şah, Hint-İslâm devletlerinin ve İran'ın idarî geleneklerinin de içerisinde barındığı devlet sistemini ve Türk-Moğol teşkilat modelini ıslahatlarında temel aldı. İdarî ve askerî kadroları farklı gruplardan teşkil etmeye çalıştı. Soylu sınıfının heterojen yapısı içerisindeki grupların ekserisi Sünnî Müslüman olmakla birlikte Şîî ve Hindular da mevcuttu. Bâbürlülerin artan dinamizminin getirdiği istikrarın sunduğu zenginlikten pay almak isteyen gruplar, Bâbürlü soylu sınıfını besledi. Şah Cihan ve Evrengzîb devrinde gerçekleşen hızlı genişleme ile bu idarî kadroların sayısı arttı.⁷³

⁷⁰ Hodgson, *a.g.m.*, s. 68-69.

⁷¹ John F. Richards, "The Formulation of Imperial Authority under Akbar and Jahangir", *The Mughal State 1526-1750*, Muzaffar Alam and Sanjay Subrahmanyam (ed.), Oxford University Press, Delhi 1998, s. 126-135.

⁷² Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Ekbernâme*, II, Mevlevî Abdürrahim (ed.), Kalküta: The Baptist Mission Press, 1867, s. 154-156.

⁷³ Richards, *a.g.e.*, s. 89.

Bâbürlü Devleti Ekber Şah'ın refomlarına rağmen İslâm devleti hüviyetini belli oranda korudu ve en üst mevkileri Müslümanlar işgal etti. Bu dönemde Racpûtlar ile sağlanan ittifak ise Bâbürlülerin Hint alt kıtasında hâkimiyetlerini genişletmesine fırsat verdi. Ekber Şah, uzlaşî siyasetinin bir parçası olarak 1562'de Amber'den bir Racpût prensesiyle evlendi ve Racpûtları ordusunda istihdâm etti. Racpût kabile liderleri Bâbürlü askerî sistemi içerisinde rol aldı. Bâbürlü ordusunu sevk ve idaresinde Hindular etkili bir biçimde kullanıldı. Ortaya çıkan iş birliği Müslüman ve Hindulardan oluşan karma kadrolar ile kültürel bir gelişmişliğe imkân tanıdı. Ekber Şah'ın toprak sahibi yerel idarecileri yeni kurduğu idarî sistem vasıtasıyla belli vergileri ödeyen ve kendileri için tahsis yapan idareciler haline getirdi. Bu şekilde Bâbürlü idaresine dâhil olan farklı gruplar mevcut yapı içerisinde kendilerine yer buldular. Bâbü Şah ve Hümâyûn'un Hindistan'da tutunmak adına verdikleri mücadele ve kazandıkları muharebeler, Ekber Şah'ın idarî ve siyasî inkılâplarıyla anlam kazanarak Bâbürlülerin Hint alt kıtasına yayılan hâkimiyetinin temelini oluşturdu. Mansabdâr sistemi ve Hinduların destek verdiği siyasî mekanizma Hint-İslâm medeniyetin Bâbürlü devrindeki çarkları oldu. Başta Racpûtlar ile sağlanan uzlaşî ve beraberinde Bâbürlü Devleti güney istikâmetinde genişledikçe Dekkenlilerin idarî mekanizmalarda yer alması iktisadî ve içtimâî gelişmeyi beraberinde getirdi. Tarıma dayanan iktisadî sistem içerisinde Bâbürlü kurumları gelişti. Ekber Şah böylece halefleri için sağlam temellere dayanan ve genişleme imkânı sağlayan bir devlet mekanizması teşkil etti.⁷⁴

Ekber Şah kendisini aynı zamanda geleneksel bir Hint hükümdarı olarak biçimlendirdi. Bu değişim özellikle *Bâbürnâme* ile Ekber devrini en iyi anlatan eser olan Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin⁷⁵ *Ekbernâme*'si mukayese edildiğinde görülür. Bâbü Şah hatıratında Hindistan'ın tabîatı üzerinde durmuş olmasına rağmen Hint kültürüne çok az

⁷⁴ Fisher, *a.g.e.*, s. 32; Hodgson, *a.g.e.*, s. 69.

⁷⁵ Hindistan'a göç etmiş Arap kökenli bir aileye mensup olan Ebü'l-Fazl el-Allâmî (1551-1602), âlim, tarihçi ve devlet adamı olarak Bâbürlü tarihinde mühim bir yere sahiptir. Ebü'l-Fazl, 1570'lerden itibaren Ekber Şah'ın en yakın siyasî danışmanlarından biri oldu. Bâbürlü Devletinin çok etnisiteli ve çok kültürlü atmosferi içerisinde sağlam bir siyasî yapı oluşturmak için gereken entelektüel iskeleyi inşa çabalarına öncülük etti. Eklektik felsefî anlayışı ile devleti şekillendiren Ekber Şah'ın Bâbürlü yönetici elitinin bazı üyelerine ve ulemânın muhalefetine karşı verdiği mücadelede Ebü'l-Fazl, politik vizyonu ve güçlü propaganda kabiliyeti ile ciddi bir destek oluşturdu. Ayrıca *dîn-i ilâhî*'nin ortaya çıkmasında da önemli katkısı vardı. Ekber Şah'ın üzerinde ciddi bir tesire sahip olan Ebü'l-Fazl, onun hizmetindeki yirmi yıldan fazla bir süre boyunca önemli terfiler elde etti. Bu süreçte başta Şehzade Selim ve ulemâ olmak üzere bazı soylular ona karşı cephe aldı. 1602 senesinde bir suikast sonucu hayatını kaybetti. Ebü'l-Fazl aynı zamanda Ekber Şah tarafından benimsenen idealleri kayda geçiren ve ölümsüzleştiren bir tarihçi idi. Ekber Şah'ı Hindistan'ın çeşitliliğinin koruyucusu olarak ilâhî vasıflara sahip bir lider olarak tasvir etti. Ebü'l-Fazl'ın asıl ünü, Ekber Şah'ın saltanatını anlatan *Ekbernâme* ve onun son bölümü olan *Âin-i Ekberî*'ye dayanmaktadır. Onun hayatının ve çalışmalarının Hint-İslâm tarihi üzerindeki etkisi büyük oldu. Bir ideolog olarak Ebü'l-Fazl, Ekber Şah'ın düşüncelerini ortaya koyarken Bâbürlü tarihini aşan bir Ekber efsanesi yarattı. Faruqi, *a.g.e.*, s. 141-143; Richard M. Eaton, "Ebü'l-Fazl el-Allâmî," *Encyclopedia Iranica*, I/3, s. 287-288; Ebü'l-Fazl, *Ekbernâme*, s. 21-22; Cigangir, *a.g.e.*, s. 24-25.

ilgi göstermiş ve halklarının çoğunu “kafir” olarak nitelendirmiştir. Buna karşın Ebü'l-Fazl el-Allâmî Hintlileri “iyi kalpli ve yabancılara karşı dost canlısı” olarak tasvir etmiştir. Ayrıca o, bilgiye ve adalete ehemmiyet verdiklerini söylediği Hintliler için çalışkan, yetenekli, sadık ve güvenilir gibi yüceltici ifadeler de kullanır.⁷⁶ Böylece Ebü'l-Fazl el-Allâmî eserinde devletin çok etnisiteli ve çok dinli karakterini tasdik ederken Ekber Şah'ı Hindistan'ın kültürel çeşitliliğinin dirayetli koruyucusu olarak gösterir.⁷⁷

Bâbü Şah'ın 1526'da kurduğu ve Ekber Şah'ın sistemleştirdiği siyasî sistem, yaşanan genişleme ile birlikte farklı kültürlerin eklektik bir formda Bâbürlü egemenliği altında bütünleştiği bir tekâmül gösterdi. Ancak devletin hâkim sınıfını Ekber Şah sonrasında tekrar Müslümanların oluşturması yönünde bir eğilim oluştu ve Sünnî reaksiyon olarak da görülebilecek bir süreç gelişti. Amerikalı Şarkiyatçı Marshall G. S. Hodgson'un da ifade ettiği gibi Ekber sonrası dönemde dinî sahada şeriât eksenli düşünceye yönelim kuvvetlenmeye başlamıştı.⁷⁸ Bu muhalefet Cihangîr devrinden Evrengzîb'in Bâbürlü rejimini yeniden şekillendirildiği döneme kadar mütemadiyen devam etti. Başta devrin tarihçilerinden Bedâûnî (1540-1615) olmak üzere önde gelen mutaassıp isimler Ekber Şah'ın dinî siyasetini tenkit ettiler.⁷⁹ Toplumun farklı katmanlarına bu yeni ideolojinin ve İslâmî açıdan bid'atların yerleşmesi kolay olmadı. Ekber Şah'ın evrenselci bir felsefe ile inşa ettiği dinî siyaseti, saray ve çevresinde karşılık bulsa da Nakşibendî âlimi ve sûfî olan Şeyh Ahmed-i Sirhindî (İmâm-ı Rabbânî) (1564-1624) gibi devrin önde gelen âlimleri tarafından tepki gördü. Ancak bu tür İslâm âlimi ve tasavvuf liderlerinin etkisi sınırlı kaldı.⁸⁰

⁷⁶ Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Âin-i Ekberî*, II, H. Blochmann (ed.), Kalküta: The Asiatic Society of Bengal, 1877, s. 4-6, 245-248; Bâbü, *a.g.e.*, II, s. 306-329,

⁷⁷ Richard M. Eaton, *India in the Persianate Age: 1000-1765*, Londra: Allen Lane, 2019, s. 267-270.

⁷⁸ Hodgson, *a.g.e.*, s. 90-91.

⁷⁹ Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârîh*, II, s. 210-254.

Muhafazakâr bir Sünnî âlim olan Bedâûnî, bir süre Ekber Şah'ın hizmetinde de bulundu ve saray imamlığı yaptı. Bedâûnî devrin önde gelen âlimlerinden dersler almış müzik, tarih ve astronomi gibi alanlarda kendini geliştirmiş bir şahsiyetti. Ekber Şah'ın dinî siyasetini katı bir şekilde eleştirdiği eseri, Ekber'in ölümü sonrası Cihangîr tarafından toplatıldı. Kendisi ve çocukları üzerinde baskı oluşturuldu ve eseri bir süre yasaklı kaldı. Bedâûnî, *Râmâyen Râjâ tarangini* ve *Atharvan Veda* gibi Sanskritçe metinlerinin çevirilerini de yapmıştır. Bayur, *a.g.e.*, II, s. 505-506.

⁸⁰ Ahmed Sirhindî, 1564 yılında Sirhind şehrinde dünyaya geldi. İlk dinî eğitimini babası sûfî şeyhi Abdülehad'dan aldı. Daha sonra Siyâlkût şehrinde birkaç hocadan İslâmî ilimler dersleri aldı ve ardından Agra'ya Ekber'in sarayına davet edildi. Burada bir süre kaldıktan sonra Delhi'ye gitti ve Hâce Bâkî Billâh'ın öncülüğünü yaptığı Nakşibendiyye tarikatına girdi. Sirhindî, Nakşibendî çizgisindeki tasavvuf anlayışını benimsedi ve bu tarikatın görüşlerinin yayılmasına kendini adadı. Kısa zamanda tarikatın önde gelen piri oldu ve Nakşibendîlerin tasavvuf doktrinindeki çeşitli meseleleri izah eden çok sayıda mektup ve risâle yazdı. Mektuplarında, bazı dinî çevrelerdeki sapkınlığa elverişli olarak yorumlanan fikirleri ele aldı. Artan şöhreti neticesinde 1619'da Cihangîr tarafından hapsedildi ve Gvalyor Kalesine gönderildi. Hapis hayatı yaklaşık bir yıl sürdü ve ardından serbest bırakıldı. 1624 yılında vefatına kadar tasavvufî faaliyetlerine devam etti. Müritleri ona “müceddid-i elf-i sâni” unvanını verdiler. Hint İslâm tarihi literatürde Sirhindî özel bir konuma sahiptir.

Ulemâ diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi devlet içinde önemli bir yere sahipti. Ekber Şah saltanatının ilk yılları dışında ulemâ mensuplarının devlet işlerine müdahale etmesine izin vermedi. O, sistematik bir biçimde ulemânın gücünü azaltırken 1579 tarihli *mahzar* kararnamesi ile ulemâyı dizginlemede dönüm noktası niteliğinde önemli bir adım attı. Ulemâ, devletin İslâm toplumunun çıkarlarına göre yönetileceği görece dar bir devlet algısına sahipti. Ancak Ekber Şah devletin bir dinin hükümleriyle sınırlandırılmasını istemedi. Ekber, adalet ve nizâmın farklı çıkar grupları arasındaki dengeyi koruyarak sağlanabileceğine ve böylece sosyal organizasyonun sağlıklı bir temele oturacağına inanıyordu.⁸¹

Ekber Şah, dinî sahadaki ıslahatları ile sosyal yaşama tesir etmeye çalışırken ulemânın bazı üyeleri bu teşebbüsün karşısında yer aldı ve birtakım huzursuzluklar vuku buldu. Hinduların yüksek mevkilere getirilmesi bu gerilimleri artırdı. Ancak Ekber Şah saltanatının sonuna kadar söz konusu teşebbüslerinden geri adım atmadı. Ekber Şah'ın dinî siyasetine itiraz eden en tanınmış isimler Sirhindî ile birlikte hadis ve tasavvuf tahsili yapmış olan muhaddis âlimi Abdülhak Dihlevî (1551-1642) idi. Ekber Şah sonrasında İslâmî eğilimin yeniden canlanmasında tesirleri oldu. Bu iki isim Bâbürlü soyluları üzerinde bazı dolaylı etkileri olan sûfilerin en meşhurlarındandı. Ekber'in başkenti Fetihpûr Sikri'de Ekber Şah'ın kendisiyle olmasa da saray mensupları arasındaki entelektüel yüksek zümre ile temas halindeydiler.⁸²

Cihangîr babasının siyasî teorisine kesin muhalefet göstermedi ancak yaptığı bazı değişiklikler ile Sünnî İslâm anlayışının yeniden devletin hüviyetini tanımlamasına zemin hazırladı. Cihangîr siyasî politikalarında ise ulemâyâ söz hakkı tanımadı. Öyle ki, saraya dinî kurumlar üzerinde ıslahat çağrısı yapan Sirhindî'yi artan nüfuzu nedeniyle bir süre hapsedtirdi. Ekber Şah'ın hükümdarlığının son dönemlerinde Hâce Bâkî Billâh'ın faaliyetleri ile Hindistan'da güçlenmeye başlayan Nakşibendîlik, Ahmed Sirhindî'nin çabaları ile daha etkin bir yapıya dönüşmüştü. “müceddid-i elf-i sâni”

Mektûbât-ı Rabbânî olarak bilinen ünlü mektup koleksiyonu, Nakşibendî geleneği açısından rehber niteliğindeki eserlerden biridir. Aynı zamanda Sirhindî'nin ihyâcî yönü ile Hindistan'da İslâm anlayışının gelişmesine önemli bir katkısı olduğu düşüncesi modern tarihçiler tarafından kabul edilir. Yohanan Friedmann, Shaykh Ahmad Sirhindi: An Outline of His Thought and a Study of His Image in the Eyes of Posterity, Londra: McGill-Queen's University Press, 1971, s. xiii, 113-116; Hodgson, *a.g.e.*, s. 89-90.

⁸¹ Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Âyîn-i Ekberî*, I, Böl. 1, s. 166-203; Chetty, *a.g.m.*, s. 49-50.

⁸² Aziz Ahmad, “The Role of Ulema in Indo-Muslim History”, *Studia Islamica*, 31 (1970), s. 7; Abdülkâdir el-Bedâûnî, *a.g.e.*, II, s. 271-273.

olarak da kabul edilen Ahmed Sirhindî, toplumsal alanda tasavvufun rolünü güncelleyen ve bu sahada bir genişlemeyi ifade eden eylemleri olan önemli bir isimdi.⁸³

Ekber Şah'ın uzlaşmacı siyaseti devletin himayesini görmek isteyen ulemâ sınıfı ve sûfilerin tepkisini çekti. Ulemâ sınıfından Ekber'in politikalarının karşında duran çok sayıda kişi Pencap ve çevresinde kendilerine faaliyet alanı buldu. Hinduizm'in asimile edici özelliğinin Hindulaşmayı kolaylaştırdığı düşüncesiyle dinî bir söylem geliştirdiler. Nakşibendîlerin dışında Çiştîye⁸⁴ ve Şâttariye gibi diğer tarikatlar da devlet içerisinde Müslüman toplumunun zayıflaması gibi ortak endişeleri taşıyorlardı. Onların muhalefeti daha görünür kılan Sirhindî, Bâbürlü idarecilerine yazdığı mektuplarda, Hinduların devlet içerisindeki ağırlığının artmasını eleştirdi. Cihangîr döneminde geleneksel çizgiyi takip eden Müslüman âlimlerin ve sûfilerin yükselen muhalefeti öncüsü oldu. Cihangîr, hatıratı *Tüzük-i Cihângîrî*'de hurafe ve bid'atleri yaygınlaştırdığını ileri sürdüğü Sirhindî'ye tahammül göstermedi. Ancak bu tutumunu uzun süre devam ettirmeyerek Sirhindî ve diğer bazı âlimler ile münasebet geliştirdi.⁸⁵ Dönemin en seçkin ve en bilgili âlimlerinden olan Abdülhakîm es-Siyâlkûtî (ö. 1657) ile münasebeti bu tür bir himaye ilişkisiydi.⁸⁶ Ekber'in evrenselci hâkimiyet modeline kaşı ulemânın muhalefeti Cihangîr döneminde devam etse de bu belli bir düzeydeki gerilim ve hizipleşmenin ötesine taşınmadı. Zira siyasî ve dinî alanda Sünnî eğilim mütemadiyen kuvvetleniyor ve şer'î ahkâmın tatbik edilmesine yönelik bir eğilim gösteriliyordu.

Cihangîr'e nazaran daha dindar olan Şah Cihan (1628-1658) da ulemâyla mesafeli ilişkisini korudu. Şah Cihan, Ekber Şah'ın yaptığı gibi emrindekilere karşı mânevî rehberlik rolünü üstlenmedi. Şah Cihan ayrıca gayrimüslimlerin mâbedlerinin inşasına yasak getiren geleneksel hükmü yürürlüğe koydu. Bununla birlikte fethedilen bölgelerindeki Hindu mâbedlerinden simgesel önemi bulunan yapıların yıkılması

⁸³ Aziz Ahmed, "Şeyh Ahmed Sirhindî'nin Siyasî ve Dinî Düşünceleri", Cemal Emanet (çev.), *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, VIII/19, 2007, s. 339-340; Arthur F. Buchler, "Nakşibendiyye – Müceddidiyye ve Hindistan'da Yayılışı", Halil İbrahim Şimşek (çev.), *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2003), s. 144-145.

⁸⁴ Hindistan'daki en eski ve yaygın sûfi tarikatlardan biri olan Çiştîye, Muînüddin Hasan el-Çiştî (ö.1236) tarafından sistemli bir yapı haline getirildi. Merkezi Ecmîr olan bu tarikat kısa bir sürede Hindistan'a yayılarak Hindistan Müslümanlarının dinî yaşamına etki etti. Çiştîye tarikatı mensupları ilk dönemlerinde, Şeyh Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye ait olan *Avârifü'l-ma'ârif* adlı eseri temel kitap olarak kabul etmişlerdi. Bu tarikatın fikrî temeli *vahdet-i vücûd* düşüncesine dayanmaktadır. Tarikatın erken döneminde *vahdet-i vücûd* hususunda bir kaynağa rastlanmazken Mes'ûd Bekk'in eserleri bu düşüncenin yer etmesini sağlamıştır. Çiştîler umumiyetle özel mülkiyete karşı bir duruş sergilemişler, şiddet eylemlerinden ve tefrikadan kaçınmaya çalışmışlardır. Ayrıca siyaset ile yakın ilişkiden uzak durmuşlar ancak ilerleyen dönemde bu prensip esnemiştir. Khaliq Ahmad Nizami, "Çiştîye", *DİA*, VIII, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 343-346.

⁸⁵ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 195. Mektûp, s.440; Cihângîr, a.g.e., s. 91-92; Richards, a.g.e., s.135-136.

⁸⁶ Ahmad, a.g.m., s. 8.

veyahut camiye dönüştürülmesi uygulamasına geri döndü.⁸⁷ Eski tapınakların onarılmasını ve yeni tapınakların yapılmasını yasakladı. Ayrıca hac ibadetini gerçekleştirecek Hindular için geçici bir süre vergi koyarken cizyenin yeniden uygulanması gibi radikal sayılabilecek bir buyruğu olmadı. Ekber Şah'ın yapısal ıslahatları üzerinde bir değişikliğe gitmedi ancak onun döneminde, Ekber öncesi Bâbürlü temayüllerine bir geri dönüş başladı. Ekber Şah'ın baskıladığı ulemânın etkisi ise dindarlığı ile ünlenen Evrengzîb döneminde dahî Delhi Sultanlığı devrindeki güçlü konumuna kavuşamadı.⁸⁸

Şah Cihan, devleti İslâmî bir anlayış içerisinde yönetmeye çalıştı. Siyasî kültür, Ekber Şah'ın eklektik siyasetinin zayıfladığı bir sürece girdi. Şah Cihan seleflerinin hoşgörü politikasını belli ölçüde sürdürmekle birlikte bazı önlemler de almaya gayret etti. Özellikle Müslüman tebaasını Hindulaşma tehlikesi karşısında muhafaza etmeye çalıştı. Şah Cihan, Keşmir'deki Racauri ve Bhimbar bölgelerinde yaygın olan Hindular ve Müslümanlar arasındaki evlilikleri yasakladı. Dinî bayramlarının özel bir ihtişamla kutlanmasına önem gösterdi. Bu vesilelerle Müslümanlara daha büyük miktarlarda sadaka dağıtarak hayır kurumları için ciddi bir bütçe ayırdı. Hac ibadetini ifa için Mekke'ye gidenleri himaye ederek İslâm'ın kutsal beldelerine gönderilmek üzere önemli yardımlar yaptı.⁸⁹ Şah Cihan'ın şahsî dindarlığının ötesinde şeriat eksenli bir İslâmî siyaset yeniden canlanmaya başlamıştı.

Ekber Şah'ın geliştirdiği yeni hâkimiyet anlayışı aleyhindeki itiraz Şah Cihan'ın ölümünün ardından yaşanan veraset mücadelesine de etki etti. Evrengzîb ve ağabeyi Dârâ Şükûh arasındaki taht mücadelesinin fikri zeminini ortaya çıkardı.⁹⁰ Öyle ki, Ekber Şah'ın söz konusu yenilikleri Evrengzîb ile mukayese edilmiş ve özellikle Hintli ve Pakistanlı tarihçiler tarafından bir karşıtlık üzerinden tartışılmıştır. Ekber Şah, Bâbürlü hanedanın zirvesini temsil eden açık fikirli ve eklektik bir siyasî vizyona sahip bir hükümdar olarak yüceltilirken, Evrengzîb genellikle kanlı bir veraset mücadelesi veren ve Hindu-Müslüman çatışmasını körükleyen bir lider olarak görülmüştür. Tabii Müslüman tarihçilerin bir kısmı da bu anlatının tam karşısında durarak Evrengzîb'i müdafaa etmiş ve Ekber Şah'ın politikalarının İslâm'ın Hindistan'daki serüvenine darbe vurduğunu ileri sürmüşlerdir.

⁸⁷ Lâhûrî, *a.g.e.*, I, Böl II. s. 121-122, 451.

⁸⁸ Streusand, *a.g.e.*, s. 250; Ahmad, *a.g.m.*, s.7.

⁸⁹ Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, s. I, 68-69, III, 209-210; I, Lâhûrî, *a.g.e.*, I, Böl. II. s.139; Sharma, *a.g.e.*, s.112-113; Akhtar and Farani, *a.g.m.*, s. 164-165.

⁹⁰ Muhammed Müstaid Han, *Me'âsir-i Âlemgîrî*, Âgâ Ahmed Ali (nşr.), Kalküta 1870-73, s. 174.

Bu tarihî anlatı son dönemde değişmeye başlamış olsa da Hindistan'daki ders kitaplarında tarihsel ön kabulde herhangi bir revizyon yaşanmamıştır. Bununla birlikte, Hindutva milliyetçiliğinin güçlendiği Hindistan'da Bâbürlü tarihinin ders kitaplarında kapladığı yer oldukça azalmıştır. Ayrıca 2015 senesinde Bâbürlü tarihini ve bu mirasın en güçlü figürlerinden biri olan Evrengzîb'i Hindistan'ın hafızasından silmeye yönelik siyasî girişimler de yaşandı. Delhi'deki *Evrengzîb Yolu* adlı güzergâhın isminin değiştirilmesi Hindistan'ın İslâmî mirası üzerinde Hindu milliyetçiliğinin baskısını göstermektedir. Hindu milliyetçileri açısından Evrengzîb, baskıcı bir Müslüman fatih olarak değerlendirilmiştir.⁹¹ Evrengzîb'in Bâbürlü hükümdarları arasında dindarlığı ile ön plana çıkması ve dinî siyasetinin Bâbürlü rejimine etki etmesi, Hint toplumunu tehdit ettiği iddia edilen İslâm egemenliğinin en önde gelen temsilcisi olarak görülmesine yol açmıştır.

Genel itibariye, Ekber Şah oğlu Cihangîr'e iyi düzenlenmiş idarî kurumlara ve Hindistan'ın çeşitli toplumlarına uygun melez bir yönetici ideolojiye sahip konsolide bir devlet miras bırakmaya çalıştı. Hintli tarihçi M. Athar Ali'nin de ifade ettiği gibi Ekber Şah'ın temel başarısı, Bâbürlü Devletinin yazılı olmayan anayasasını ortaya koyarak test edilebilir bir uzlaşma zemini sağlamaktır. Teorik olarak güçlü bir hükümdar ve beraberinde sağlam bir mansab ve câgîr sistemi üzerinden siyasî bir gelenek yaratmak üzere kurgulandı. Dinî hoşgörü politikası bu sistemin bir parçası idi.⁹² Ancak Evrengzîb döneminde, bu sistemin arızalarının ilk belirtileri fark edilir hale geldi. Bâbürlü genişlemesi doğal coğrafi sınırlara ulaştığında soyluların taleplerini karşılayabilmek mümkün olamadı. Tarımın, yoğun talepten olumsuz etkilenmesi bu ayrıcalıklı grupların geleneksel taleplerini artırdı. Böylece kaçınılmaz olarak iş birliğinin yerini çatışma almaya başladı.⁹³ Evrengzîb'in dinî siyaseti ise ortaya çıkan yeni anlaşmazlıkların bir yansıması olarak görüldü. Hatta ifade ettiğinden daha fazla anlam yüklenerek Evrengzîb, Bâbürlülerin gerilemesini müsebbibi olarak değerlendirildi.

1.3. Bâbürlülerin Toplumsal ve Kültürel Yapısı

Hint alt kıtasındaki toplulukların ırk, dil, din ve gelenekler bakımından çeşitliliği Hindistan'ı dünyanın diğer kültür coğrafyalarından ayırıyordu. Bâbürlü devri ise Türk-İslâm akınlarından itibâren süregelen sosyo-politik bütünleşmenin doruk noktasını temsil ediyordu. Hindistan'ın dinî ve kültürel mirası, kuzeybatıdaki akınların ve siyasî

⁹¹ Anuraag, *a.g.e.*, s. 1-10; Truschke, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁹² Eaton, *India in the Persianate Age: 1000-1765*, s. 267-270.

⁹³ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 273-276.

iktidar değişimlerinin sonucunda zenginleştii. Bu sürekli göç ve farklı kültürlerin kaynaşması eşsiz bir Hint-İslâm kültürünü ortaya çıkardı. Bâbürlüler devrinde Hint-İslâm medeniyeti sanat, mimari ve edebiyat alanında bir inkişaf yaşadı.⁹⁴ Bâbürlülerin erken döneminden itibaren hükümdarların himayesinde pek çok alanda kalıcı eserler meydana getirildi. Kültürel sahadaki bu gelişim, XVI-XVII. asırda Kuzey Hindistan'dan güneye doğru gelişen istikrara bağlı olarak yeni ürünler vermeye devam etti.

Timurîlerin kültürel mirası Hint mirası ile bir sentez oluşturarak Bâbürlü kültürel hayatını besledi. Bu yapı içerisinde yerli miras korunurken, sanat ve mimari alanında Hintli unsurlar ve Müslümanlar yeni tarzlar oluşturdular. Bâbürlü hükümdarları rafine mimari yapılar inşa ederken şairleri ve bilginleri himaye etti. Gelişmekte olan sosyo-kültürel yapı Ekber Şah zamanından itibaren yüksek bir seviye erişti. Özellikle Şah Cihan dönemindeki siyasî gelişmelerin yanı sıra güzel sanatlar alanında eşsiz eserler meydana getirildi. Bu dönemde anıtsal mimari alanında inşa edilen eserler, Bâbürlülerin kültürel ve iktisadî olarak gücünü ortaya koyuyordu. Hint-İslâm mimari tarzının en önemli yapılarından biri olan Tac Mahal bu anlamda evrensel bir başyapıttır. Ayrıca Bâbürlü hükümdarları büyük kütüphaneler kurarak ressamı ve zanaatkârları desteklediler. Önemli Hindu eserleri tercüme edilirken Hindu şairler, Bâbürlü sarayında kendilerine yer buldu. Hint mirası Bâbürlü Devletin içerisinde varlığını ve zenginliğini korumaya devam ederek dinî ve entelektüel sahada gelişme gösterdi ve yeni sentezler oluşturdu. Sanskrit edebî faaliyetleri Bâbürlülerin himayesinde sürdü. Büyük çaplı dinî dönüşümler yaşanmasa da İslâmîleşmiş kültür, Hinduların Bâbürlülerin idaresinde kendi varlıklarını devam ettirebileceği bir form oluşurdu.⁹⁵

Bâbürlülerin idaresi altında Hindistan'ın kültürel olarak kaynaştığı bir süreç gerçekleşti. Sanatta, edebiyatta ve fikir sahasında etkileşim kümülatif bir birikim meydana getirdi. Özellikle Delhi Sultanlığı ve Bâbürlü hâkimiyeti, Hint kültürü üzerinde derin ve kalıcı etkiler yarattı. Hindu sanatlarını ve ilimlerini inceleyen, şiir ve nesir yazan pek çok Müslüman alîm yetişti. Aynı şekilde Türk-İslâm sanatlarını ve bilimlerine ilgi gösteren ve Fars edebiyatına katkı yapan Hindular mevcuttu. Ortak bir ifade aracı olan Urduca bu ortamda gelişti ve edebî bir dil haline geldi. Bu kültürel etkileşimler iki toplumu birbirine yaklaştırdı. Bütün bunların doğal sonucu olarak dinsel

⁹⁴ Muhammed Hurşit, "A Critical Study of the Social Structure under the Mughal Regime" *Ancient Pakistan*, 12 (1997), s. 147-168.

⁹⁵ Truschke, *a.g.e.*, s. 43; Hodgson, *a.g.e.*, s. 91.

farklılıklar nedeniyle aralarında var olan uçurumu kapatan ortak bir kültürün evrimi gerçekleşti.⁹⁶ Özellikle Hümâyûn döneminden itibaren İran ile süren kültürel alışveriş çok sayıda yetenekli insanı Hindistan'a çekti. İndus ve Ganj vadileri XVI. ve XVII. asırda İran kültürünün Hindistan'daki geliştiği merkezler oldu.⁹⁷ Bâbürlü Devletinin sosyal yapısının dinamikleri bu zengin kültür coğrafyasında farklı din ve kültürlerin Hintli bir karakter oluşturması ile ortaya çıktı.

Bâbürlüler ağırlıklı olarak tek etnik gruba ve elite dayanan siyasî bir güç değildi. Bâbürlülerin içtimaî yapısı devleti teşkil eden saray, tebaa ve ulemâdan oluşan üç temel öğeye dayanıyordu. Bu yapı içerisinde halk üç sınıfa bölünmüş durumda idi. Halkın 4/3'ünü teşkil eden Hindular en kalabalık gruptu. Fransız gezgin Tavernier, Evrengzîb Hindistan'ın toplumsal yapısına ilişkin olarak Hinduların kapladığı yeri şu ifadeler ile yansıtır:

Hindistan'da putperestler (gayrimüslimler) o kadar çoktur ki, bir Müslümana karşın beş veya altı Hindu olduğu sanılmaktadır. Bu muazzam insan kalabalığının bir avuç insan tarafından sindirilmesi ve Müslüman hükümdarların boyunduruğu altına kolayca girmesi hayret vericidir. Ancak bu putperestlerin kendi aralarında birlik içinde olmadıklarını kabul ettiğimizde, bu hayret ortadan kalkar; çünkü batıl inanç ve birbiriyle asla uyuşamayacak kadar çok sayıda farklı görüş ve alışkanlık ortaya çıkmıştır. Bunlar, kendi kastından daha asil ve çok daha üstün bir kasta mensup biri dâhi olsa onun hânesinde yemek yemez ve su içmez.⁹⁸

Bâbürlü toplumu içerisinde büyük çoğunluğu oluşturan Hindular kastlara ayrılmış durumdaydı. Üst sınıfları çoğunlukla Racpût, Brahman, Kayastha ve Vaish kastlarına aitti. Hindular arasında Jainler, Sihler ve Budistler de sosyal hayatın önemli unsurlarındandı. Racpûtlar askerî meziyetleri ile öne çıkıyorlardı. Racpût kabile liderleri, bölgelerinin yöneticileriydi ve aynı zamanda Bâbürlülerin hizmetinde mansabdârlar olarak yüksek rütbelere sahiptiler. Brahmanlar umumiyetle dinî faaliyetler ve eğitim ile uğraşıyorlardı. Az sayıda olsa da bazıları Farsça öğrendi ve memur olarak

⁹⁶ S. M. Caffar, *The Mughal Empire from Babar to Aurangzeb*, Peşaver: S. M. Sadık Han, 1936, s. 389-390.

⁹⁷ Hindistan ile İran arasında uzun yıllar din, sanat ve edebiyat alanlarında çok boyutlu bir ilişki yaşandı. Özellikle Bâbürlüler döneminde İranlılar ciddi bir oranda Hindistan'a göç etti. Bu göçler, istihdam, ticaret ve dinî sebeplerle gerçekleşti. Bâbürlü sarayında yüksek mevki elde etme fırsatı maharetli birçok kişiyi Hindistan'a çekti. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın başına kadar, İranlıların Hindistan'a göçü sürdü. Bâbürlü Devletinin kuruluşu ile birlikte İran elitinin birçok üyesi Bâbürlü sarayına davet edildi. Hümâyûn'un Safevî ordusunun desteği ile Kuzey Hindistan'daki tahtına tekrar oturması XVI. yüzyılın ortalarında Bâbürlü sarayındaki İran etkisini artırdı. Şah Cihan ve Evrengzîb döneminde de İranlılara yüksek mevkilerde görev vermeye devam edildi. Stresuand, *a.g.e.*, s. 278; N. Saraswathi ve Vali Jafari, "Reasons causing Persian migration into India during 16-18th Century", *IRJMSH*, X/7 (2019), s. 105-111.

⁹⁸ Jean-Baptiste Tavernier, *The Six Voyages of John Baptista Tavernier*, John Phillips (çev.), Londra: R.L. and M.P., 1678, III. Book, s. 161.

istihdâm edildi. Ekber devrinden itibâren bu sınıfın birkaç üyesi eyalet valisi olarak görev yaptı. Vaishler ticaret topluluğu oluştururken Kayasthalar büyük ölçüde kâtip (münşî) ve gelir memuru olarak görev yaptılar. Özellikle Bengal ve diğer bazı bölgelerdeki alt kast Hindularından bazıları İslâm dinine geçti. Pencap ve Keşmir’de de bu dönüşüm bazı yüksek kastlarda yaşandı.⁹⁹

İslâm egemenliği öncesinde Hint alt kıtasında baskın bir Brahman kültürü hâkimdi. Hindu kültürünün asimile edici ruhu, Persler, İskitler, Kuşanlar ve diğer tüm yeni gelenleri kendi bünyesine aldı ve onların kültürlerinin ayırt edici hususiyetlerinin kolayca fark edilemeyeceği bir sentez oluşturdu. Ancak bu durum Türk-İslâm kültürü için bir istisnaydı. Hindular ve Müslümanlar arasındaki uzun ve yakın ilişki Hint-İslâm kültürünü ortaya çıkardı. Yaşanan kültürel adaptasyon neticesinde Müslümanlar, Hindu ritüel ve geleneklerinin bir kısmına meylettiler ve bunları sosyal ve kültürel hayatlarının bir parçası olarak benimsediler. Hindu dinî şahsiyetlerinin türbelerine ve mezarlarına kutsallık atfettiler. Birçoğunun doğum ve düğün gibi kutlamaları Hindularınkine benziyordu. Aynı şekilde Hindu toplumu üzerindeki İslâmî etki Bâbürlü devrinde arttı. Hintli Müslümanların üst ve medeni kesimlerinin giyim kuşamları, Hint ve İslâm kültürünün iç içe geçmesinin dikkate değer bir başka örneği idi. Giyim kuşamdan, yemek kültürü ve ahlak anlayışına kadar çok boyutlu bir kaynaşma yaşandı. Bâbürlü hâkimiyeti ile gelişen siyasî ve iktisadî sistem kültürel zenginliğin ortaya çıkmasını sağladı. Bu bakımdan Bâbürlülerin Hindistan’ın eski kültürel mirasından son derece yararlandıkları yadsınamaz bir gerçektir. Hindistan’a özgü sosyal, kültürel ve entelektüel süreçler İslâm anlayışının ve yaşam tarzının temel öğeleri ile bağlantılı olarak karma bir Hint-İslâm kültürünü ortaya çıkardı.¹⁰⁰

Ekber Şah ve Cihangir’in hoşgörü politikaları, ülkenin birçok yerinde görkemli tapınaklar inşa edilmesine imkân tanıdı. Hurafeler ve astroloji Hindular ve Müslümanlar arasında yaygındı. Halk panayırları ve festivaller Müslümanlar ve Hinduların kaynaşma noktalarının başında geliyordu. Dinî bayramlar ve panayırlar sosyal yaşamın canlılığını yansıtıyordu. Bâbürlü sarayı, halkı yılda birkaç kez bu tür organizasyonlar ile bir araya getiriyordu. Nevruz bayramı, hükümdarların cülûs yıl dönümü şenlikleri ve şehzadelerin doğum günlerine ek olarak Holi, Dasara, Basant ve Divali festivalleri için özel eğlenceler yapılıyordu. Geleneksel Hindu festivalleri Müslümanların iştirâki ile

⁹⁹ Bernier, *a.g.e.*, s. 321-326; Srivastava, *a.g.e.*, 225.

¹⁰⁰ Hurşit, *a.g.m.*, s. 161-162; Abul Hasan Ali Nadvi, *Contributions of Muslims to Indian*, Muhammad Asif Kidwai (çev.), Ankara: South Asian Youth Organization, 2018, s. 60-62.

geçekleşiyordu.¹⁰¹ Hintli Müslümanlar arasında pek çoğu, inanç temellerini oluşturan Hinduizm'in temsilcisi gruplarla sınıfsal yakınlıklarını hâlâ koruyorlardı.¹⁰² İki toplum arasındaki karşılıklı uzlaşma ruhuna rağmen, Müslümanlar ayrı kimliklerini ve kültürlerini korudu.

Bâbürlü toplumu içerisinde Müslümanlar ve ekseriyetle fatih unsur olan Türklerden oluşan yönetici elit diğer iki grubu oluşturuyordu. İdarî ve askerî yapı Müslümanların kontrolünde bulunurken Hindular görece daha düşük mevkilerde yer alıyorlardı. XVI. yüzyılda Hindistan dışından gelen Müslümanlar ağırlıklı olarak Türkler, Afganlar ve İranlılardı. Ayrıca sayıları az da olsa Habeşliler ve Araplar da vardı. Çoğu zanaatkâr, muharip ve maharetli kişilerdi.¹⁰³

Müslüman nüfusun büyük bir çoğunluğu Sünnîlerden müteşekkildi. Türkler, Afganlar, Farslar ve yerli Hintliler olarak bölünmüşlerdi. Müslümanlar kendi aralarında sosyal sınıflar geliştirdiler. Özellikle yönetici seçkinler arasında bir ayrım söz konusuydu. Bu grupları belirtmek için Turanîyan ("ehl-i Turan") ve İranîyan tabirleri kullanılıyordu. Turanîyan olarak adlandırılan grup Türkistan'dan gelen Türkleri ifade ediyordu. Ekserisi Sünnî olmakla birlikte Bâbürlü eliti içerisindeki ana unsuru oluşturuyordu. Küçük bir grup olarak İran'dan gelen asker ve sivil memurlar bu yapının önemli unsurlarındandı. İranîyan, Hindistan'a İran coğrafyasından gelmiş olan ve büyük kısmını Şîî Türkmenlerin oluşturduğu gruptu. Bu gruplar kendilerine verilen câgîr araziler karşılığında asker beslemek ile yükümlüydüler.¹⁰⁴ Her iki grup siyasî üstünlük elde etmek için birbiriyle rekabet halindeydi. Ayrıca daha arka safta yer alan ihtida etmiş bir Hintli sınıfı daha vardı. Bu grup idarî düzende nispeten daha aşağı bir statüye sahipti. Yönetici seçkinler ile Hintli Müslümanlar arasındaki bu ayrım zaman zaman siyasî hizipleşmeleri ortaya çıkarıyordu.¹⁰⁵

Şah Cihan döneminde Bâbürlü eliti dönüşüme uğramış ve saray kültürü bundan etkilenmişti. Bâbürlü hükümdarlarının soylu sınıfı ile kurduğu münasebetler Ekber dönemindeki ruhanî ilişkiden daha resmî bir ilişkiye dönüştü. Şah Cihan babası ve dedesinin sarayında huzura kabul merasimlerinde hükümdara secde etme teamülünü ortadan kaldırdı. Zira bu İslâmî anlayışın uzağında bir uygulamaydı. Şah Cihan bağlılık

¹⁰¹ Zahîrüddîn Muhammed Bâbü, *Vekâyî; Bâbü'r'ün Hâtıratı*, II, R.R. Arat (nşr.), Ankara: T.T.K. Basımevi, 1987, s. 139, 309-312.

¹⁰² Srivastava, *a.g.e.*, s. 500-501.

¹⁰³ Tavernier, *a.g.e.*, III. Book, s. 159-160; Hurşit, *a.g.m.*, s. 152.

¹⁰⁴ Yusuf H. Bayur, *16. Asırda Dini ve Sosyal Bir İnkılâp Teşebbüsü: Ekber Gurkan (1556-1605)*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1937, s. 6-9;

¹⁰⁵ Hurşit, *a.g.m.*, s. 150-162.

yemini ve sembollerinin de soylu sınıfı ilişkilerinde gerekli olmadığını bildirdi. Ayrıca *hânezâdgilik* müessesesi, Şah Cihan döneminden itibaren daha resmî bir yapı halini aldı. Bâbürlü saltanatına uzun yıllar sadakat gösteren aileler *hânezâd* terimi ile adlandırılıyordu. Bu aileler Turanî, Racpût, İranî ve Hintli Müslümanlardan oluşuyordu. Söz konusu ailelere Afgan emirleri de dâhil olabilmekteydi. Bâbürlü elitinin bileşeni bu yapı içerisinde sürdürüldü. Hânezâdlar, Bâbürlü idaresine bağlılıklarını gösterirken çeşitli imtiyazlardan yararlandılar. Çocukları aristokratik kültürün benimsetildiği bir düzen üzere eğitildiler ve belli nitelikleri kazandılar. Özellikle hükümdara bağlılık ile askerî ahlak ve maarif devlet ideolojisinin bir parçasıydı. Hükümdarın himayesi hânezâdlar için divan, maliye ve askerî teşkilattaki mevkilerinde belirleyici oluyordu. Bir bakıma ailevi memuriyet şeklinde tekâmül eden bu yapı, Bâbürlülerin siyasal nizâmını hassas bir sadâkat düzenine bağladı. Siyasî ve örgütsel kabiliyetleri taşıyan Hindu soylular da aristokratik yapı içerisinde kendilerine yer buldular.¹⁰⁶

Bâbürlü Devleti yerel ve yabancı kültürlerin dinamik bir süreç içerisinde oluşturduğu kadroların teşkili ile Güney Asya tarihinin en güçlü devletlerinden biri olarak tarihteki yerini aldı. Devletin idarî kadrolarını oluşturan idareci zümrenin etnik kompozisyonu Türkistan, İran ve Afganistan bölgesinden gelenler ile birlikte Hindulardan teşkil oluyordu. Yerel idareciler askerî ve idarî yapı içerisinde yer almaya başladıkça Bâbürlü hâkimiyeti Hint alt kıtasında güçlenmeye devam etti. Ağırlıklı olarak Kuzey Hindistan'da bulunan Racpûlar, yüzyıldan uzun bir süre Bâbürlülerin hizmetinde bulundu. Racpûtlar ile sağlanan ittifak, evlilik bağları ile daha da sağlamlaştırıldı. Bu ilişkiler Hindu soyluların Bâbürlü sistemi içerisindeki rollerini kuvvetlendirdi.¹⁰⁷ Ancak tüm bu bütünleşmeler etnik ve dinî ayrımın meydana getirdiği hizipleşmeleri ve huzursuzlukları engelleyemedi.

Toplumsal yapı Bâbürlü idaresi altında siyasî ve iktisadî gelişimlerin tesiri ile dönüşüme uğradı. Özellikle ekili alanların artırılması ile birlikte tarımın pazara yönelik olarak desteklenmesi ve geliştirilmesi birçok şehre iktisadî hüviyet kazandırdı. Ayrıca Bâbürlülerin kültürel himayeciliğinin din değiştirmeler başta olmak üzere birtakım etkileri görüldü. Amerikalı tarihçi Richard M. Eaton, din değiştirme hadiselerinin en yoğun olduğu bölge olarak Bengal'i öne çıkarmıştır. O örgütlü tarımın yerleşmesinin kast Hinduizm'in sosyo-kültürel yapısının dışındaki grupları din değiştirme hususunda

¹⁰⁶ Richards, *a.g.e.*, s. 192-194.

¹⁰⁷ Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, II, s. 40, 378, III, s. 88-89; İnâyet Han, *a.g.e.*, s. 110-111; Fisher, s. 27-28.

etkilediğini belirtmektedir. Bu etki içerisinde Bâbürlü idaresinin Ekber Şah'tan itibâren Kuzey Hindistan'a ve yeni fetihler ile birlikte Hint alt kıtasının güneyine yayılması istikrarı beraberinde getirdi.¹⁰⁸ Böylece ortaya çıkan refahtan pay almak isteyen başta Racpûtlar olmak üzere Hintli unsurlar, Bâbürlü Devletinin bir parçası haline geldi. İktisadî gelişim ve dönüşüm içtimaî yapıyı XVII. yüzyıl boyunca dönüştürmeye devam etti.

Hindistan'da Müslümanların siyasî hâkimiyeti, diğer dinlerden İslâm'a geçişi beraberinde getirse de halkın çoğunluğu yine de kendi dinlerine bağlı kaldı. Müslüman hükümdarlar Hindistan'ın İslâmlaşması için gösterdikleri çabalarda genellikle ölçülü oldular.¹⁰⁹ Zira bu yöndeki teşebbüsler doğal bir baskı iklimi ortaya çıkarırken siyasî huzursuzluk yaratmaya elverişliydi. Bâbürlü hükümdarlarının çoğu, bu durumun kendi otoritelerini tehlikeye sokacağını bilincindeydi. Bu nedenle gayrimüslimlerin sosyal yaşamına doğrudan bir müdahaleden kaçındılar.

Bâbürlü hükümdarlarının gayrimüslimlere olan tavrı nispeten bir uzlaşmayı gözetse de Bâbür Şah devrinden itibaren şer'î vergilerin tahakkuk edilmesi hükmedilen bu toplum üzerindeki İslâmî idarenin göstergesiydi. Büyük oranda gayrimüslimlerden teşkil olan Bâbürlü Devleti Hint kültürünün ve siyasî odaklarının başkaldırıları ile pek çok defa sınıandı. Bunlardan en güçlüleri Evrengzîb zamanında yaşanırken Maratalar, Sihler ve Çatlar XVIII ve XIX. yüzyıldaki inkişâfları öncesi kültürel ve siyasî uyanışları ile Hindistan'ın siyasî aktörleri olarak ortaya çıktılar.

1.4. Şehzadelik Kurumunun Dönüşümü

Bâbürlülerde şehzadelik kurumundan söz etmeden evvel kısaca Bâbürlü hâkimiyet anlayışına değinmek yerinde olacaktır. Kurucusu Bâbür Şah'ın meşruiyet kaynağını Timur'a dayandırdığı bu yapı içerisinde devlet teorisi geleneksel karizmatik hâkimiyet anlayışının ürünüydü. Hükümdar merkezli sistem içerisinde İslâm inancı devletin en önemli unsurlardan biri idi. Timurlu Devleti İslâm devleti hüviyeti taşıdığından din ve devlet ilişkisi şeriatın ve örfî hukukun uygulandığı bir mekanizma içerisinde sürdürülüyordu.¹¹⁰ Aynı şekilde Bâbürlü Devletinde de geleneksel Timurlu devlet ve hâkimiyet inancı varlığını devam ettirdi. Bâbür Şah'ın ata topraklarından

¹⁰⁸ Richard M. Eaton, *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204-1760*, Londra: University of California Press, 1996, s. 194-220; Stresuand a.g.e., s. 276-277.

¹⁰⁹ Muhammed Hurşit, "A Critical Study of the Social Structure under the Mughal Regime" *Ancient Pakistan*, 12 (1997), s. 147-168.

¹¹⁰ Bâbür, a.g.e., I, s. 101, II. s. 252; Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, s. 40-61.

uzakta kurduğu devletin hâkimiyet anlayışının yeni sosyo-kültürel çevreye uyarlanması ihtiyacı doğdu. 1530'da tahta geçen Hümâyûn'un yeni bir saltanat doktrini inşa etme teşebbüsü oldu. O, kozmoloji temelli bir siyasî model uygulanmaya çalıştı. Hümâyûn'un *ehl-i devlet*, *ehl-i saadet*, *ehl-i murat* şeklindeki bu örgütlenme modeli mevcut kolektif egemenlik anlayışının uzağındaydı.¹¹¹ Ancak Hümâyûn'un erken ölümü, bu yeniliğinin siyasî sonuçlarını tecrübe etmesine imkân vermedi. Aynı şekilde Ekber Şah'ın kendi konumunu yeniden tanımlamak üzere ortaya koyduğu yenilikler Timurlu hâkimiyet anlayışının ötesine geçemedi. Ancak Ekber Şah'ın hükümdarlığının sonunda şehzadelik kurumu ciddi bir dönüşüme uğradı.

Ekberiyet usulünün sağlıklı bir şekilde uygulanamadığı Bâbürlü Devletinde açık uçlu bir ardıllık sistemi tatbik edildi. Ekber Şah'ın halefleri veliaht tayin etseler de taht değişimi sırasında arzu ettikleri neticeyi sağlayamadılar. Bâbür Şah ve Hümâyûn Timurlu geleneklerine sadık kalarak mevcut kolektif egemenlik anlayışını sürdürdü. Ekber Şah'ın yenilikleri ile birlikte bu model daha kişiselleştirilmiş bir veraset anlayışa doğru değişim gösterdi.¹¹²

Bâbür Şah'ın Kuzey Hindistan'da kurduğu siyasî yapı içerisinde rekabet edeceği yaşayan bir erkek kardeşi yoktu. Ancak Türk-Moğol geleneğini takiben, ülkenin bazı kısımlarını dört oğluna bölüştürdü.¹¹³ Tahta geçen Hümâyûn, her biri babalarının mirasının bir bölümüne talip olan üç erkek kardeşiyle mücadele etmek durumunda kaldı. Benzer şekilde, Ekber Şah'ın küçük kardeşi Mirza Muhammed Hakîm'in Kabil ve çevresini yönetmesi de eski kolektif hakimiyet geleneğinin bir kalıntısıydı. Ekber Şah ancak kardeşi Mirza Hakîm'in öldüğü 1585'ten sonra Bâbürlü Devletini bölünmez bir yurt olarak idare etti. Ayrıca devleti tek bir vârise teslim edecek şekilde biçimlendirmeye çalıştı. Tüm şehzadeler, diğer soylular gibi yüksek rütbeli mansabdârlar olarak vilayetleri idare için görevlendirildi. Böylece Bâbürlü devlet sistemi, veraset tartışmalarının daha yoğun ve şiddetli olacağını bir yapıya evrildi.

Bu yeni anlayış, taht için mücadele verecek şehzadelerin yaşamlarını muazzam haneler inşa etmeye, siyasî beceriler ve askerî deneyim kazanarak güçlü müttetikler

¹¹¹ Hümâyûn astlarını üç grup halinde sistemleştirdi: 1) *ehl-i devlet*: Saltanat üyeleri, emirler, vezirler ve askerî bürokrasi; 2) *ehl-i saadet*: ulemâ ve din adamları, sûfiler, şairler; 3) *ehl-i murat*: müzisyenler, sanat erbabı, zanaat sahipleri. Hândmîr, *Kânûn-i Hümâyûnî*, M. Hidayat Hosain (nşr.), Kalkûta: Baptist Mission Press, 1940 s. 32-35; Muhammed B. Çelik ve Hami Demir, "Hümâyûn'un Kozmolojik Egemenlik Anlayışı", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 70, (2021), s. 401-418.

¹¹² Fisher, *a.g.e.*, s. 217-218.

¹¹³ Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Ekbernâme*, s. 44-47; Nizâmeddin Ahmed Herevî, *Tabakât-ı Ekberî*, Brajendranath De, v.dğr. (çev.), Kalkûta: The Royal Asiatic Society, 1936, s. 44-45.

oluşturmaya adayacağı anlamına geliyordu. Bu kaçınılmaz süreç devleti toprak birliği anlamında bir arada tutarken tahta oturan hükümdarın askerî, siyasî ve idarî açıdan en yetkin kişi olmasını muhtemel kılıyordu. 1585'ten XVIII. yüzyılın başlarına kadar Bâbürlü tarihi bu revize edilmiş devlet sisteminden kaynaklı mücadelelere sahne oldu. Devlet içerisindeki tüm güç sahiplerinin odaklarını yeniden hanedanlığa verdiği bir ortamı şekillendirdi. Bâbürlülerin Hint alt kıtasındaki başarısında şehzadelerin oynadığı merkezi rol böylece ortaya çıktı.¹¹⁴

Cihângîr ve Şah Cihan'ın hükümdarlıkları sırasında ardıllık meseleleri bu yeni ilke üzerinde şekillendi. 1712 yılına kadar devam eden uygulama Bâbürlü siyasî iklimini şekillendirdi. 1600'lerin ilk yarısından itibaren, Safevî ve Osmanlı Devletindeki şehzadeler geleneksel olarak haremle sınırlandırılırken hüküm süren padişah ve devlet içerisindeki güçlü aktörler, mevcut şehzadeler arasında bir seçim yapmak durumunda idi. Bu sistem içerisinde yeni hükümdar, siyasî ittifaklar kurma hususunda daha az deneyime sahip oldu. Buna karşılık Bâbürlüler, herhangi bir şehzadenin tahta geçebileceği açık uçlu bir verâset sistemini benimsemişlerdi. Bu sistem, kanlı veraset mücadelelerini meydana getirdi. Devrin meşhur Farsça deyimini “ya taht, ya tabut” bu dengeyi ifade ediyordu.¹¹⁵

Bâbürlü hanedanından herhangi bir mirzanın siyasî güç için rekabet etmesine izin veren Timurlu normları da Ekber Şah'ın hükümdarlığında değişikliğe uğradı. Bu usul, Ekber Şah'ın saltanatının sonlarında kavramsallaştırıldı ve ardından Cihângîr ve Şah Cihan döneminde sınandı. Ekber Şah saltanatını sonunda torunu Hüsrev'in (1587-1622) taht iddiasının önüne oğlu Cihângîr'in (Selim) baskısı ile geçerek yalnızca hükümdarın oğullarının tahta geçebileceği bir emsal oluşturdu. Bu yeni durum tahta aday mirzaların sayısını önemli ölçüde daralttı. Öyle ki, Ekber'in kendi ardılı durumunda yalnızca Cihângîr kaldı. Ayrıca Ekber Şah, şehzadelere yarı bağımsız topraklar tahsis etme şeklindeki önceki uygulamalara son verdi. Onun döneminden itibaren şehzadelere, Delhi Türk Sultanlığının iktâ modeline göre elde ettikleri kalıcı veya yarı kalıcı güç merkezleri yerine diğer soylular gibi devredilebilir câgîrler verildi. Ekber Şah hayata geçirdiği idarî düzenlemeler vasıtasıyla saltanat üyelerini dizginledi. Böylece Bâbürlü mirzalarının iktisadî ve siyasî özerkliğine son verdi. Ekber Şah'ın şehzadelerinin mansabdârlar olarak tanımlaması devleti kolektif hâkimiyet anlayışından

¹¹⁴ Eaton, *India in the Persianate Age: 1000-1765*, s. 268-269; Faruqi, *a.g.e.*, s. 8-34, 141-143.

¹¹⁵ Niccolao Manucci, *Histoire Générale de l'Empire du Mogol*, P. Francois Catrou (nşr.), Paris, 1708, s. 248.

uzaklaştırdı. Eyalet valiliği yapan ve önemli seferleri komuta ederek idarî ve askerî görevleri yerine getiren şehzadeler yeni statülerini şahsî kabiliyetleri ile korumaya çalıştılar. Bu Bâbürlülerin, yarı bağımsız siyasî bölgelerin bir konfederasyonu olmaktan uzaklaşarak tek bir bölünmez devlet olarak tekâmül ettiği anlamına geliyordu. Cihângîr, babasının Timurlu veraset uygulamalarından uzaklaşma kararlılığını devam ettirdi. Ekber Şah gibi o da saltanat ailesinin yan kollarının siyasî iddialarına tahammül göstermedi. Amcası Mirza Muhammed Hakîm'in oğullarını ve torunlarını hapsedtirerek sürgüne gönderdi.¹¹⁶

Şah Cihan da saltanat mensuplarının sayılarını kontrol etmeye yönelik olarak sert adımlar attı ve kendi oğulları dışındaki mirzaların öldürülmesini emretti. Şah Cihan'ın kardeşi Şehriyâr, Cihângîr'in torunu Dâver Bahş ve Mirza Danyal'in oğulları Tahmures ve Hûşeng bu buyruk üzere infaz edildiler. Şah Cihan'ın taht için verdiği mücadeleyi anlatan devrin tarihi kayıtları, Bâbürlü hânedan üyesi mirzaların faaliyetleri hususunda sessizdir. Şah Cihan'ın rakiplerinin sayısını kısıtlama konusundaki kararlılığı bunda etkili olmuştur.¹¹⁷

Veraset meselesindeki bu yeni ilke, Ekber Şah'ın saltanatının sonlarında kavramsallaştırıldı ve ardından iki halefinin tahta geçişinde sınandı. İktidara talip olan şehzadeler devletin bir bölümü için değil tüm yurt için rekabet etmek zorunda idiler. Bu kapsamda şehzadeler, idarî ve askerî görevleri sırasında zamanlarının önemli bir bölümünü güçlü aileler ve dirençli ittifaklar oluşturmak için harcayacaktı. Şehzadeler arasındaki canlı rekabet, yeni grupları siyasî sistemim içerisine çekti ve çevre bölgeleri devletin merkezine daha yakın bir şekilde bütünleştirdi. Aynı zamanda şehzadelerin siyasî kabiliyetlerini geliştirecekleri bir ortamı hazırladı. Doğru adayı destekleyerek tahta oturan şehzadenin yanında yer alanların önemli mevkilere yükselmesi bu sürecin doğal bir sonucuydu. Mağlup şehzadelerin destekçileri ise asla kalıcı düşman olarak görülmedi. Yeni hükümdarlar bu unsurları sisteme entegre etmeye özen gösterdiler. Bu tutum istikrar sağlayıcı bir etki yarattı. Sonuç olarak, bu ardıllık mücadeleleri tüm arızalarına rağmen siyasî sisteme bir dinamizm kazandırdı.¹¹⁸

Ekber Şah ayrıca yetişkin mirzalara mülk verme uygulamasına da son verdi. Şehzadelerin ittifaklar kurma ve güçlerini arıtan grupları hanedana bağlama kapasitesi

¹¹⁶ Faruqi, a.g.e., s. 30-38; Francisco Pelsaert, *A Contemporary Dutch Chronicle Of Mughal India*, ed. and trans. B. Narain and S. R. Sharma, Kalküta: Susil Gupta, 1957, s. 74; Stresuand, s. 245; Eaton, a.g.e., s. 317.

¹¹⁷ Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, I, s. 181-182.

¹¹⁸ Eaton, *India in the Persianate Age: 1000-1765*, s. 313-318.

ve siyasî hırslarının ortaya çıkardığı meydan okumaları Hint alt kıtasındaki siyasî tabloyu doğrudan etkiledi. Bâbürlü hükümdarları, saltanat hayatları boyunca bir veya daha fazla isyanla mücadele etmek zorunda kaldı. Bâbürlü tarihçileri genellikle isyanları devletin enerjisini tüketen bir olgu olarak değerlendirdiler. Ancak şehzadelik kurumunun Bâbürlü siyasî kültürünü genişleten ve derinleştiren bir yönü de vardı. Ekber Şah'ın hükümdarlığından ardından taht değişimlerine damgasını vuran ardıllık mücadeleleri, Bâbürlü soylularına her birkaç on yılda bir taze kan aşıladı ve devletin bir bütün olarak telakki edildiği birleştirici bir dinamizmi ortaya çıkardı. 1585 senesinden sonra bir şehzadelerin statüsü, devlet hiyerarşisinde resmi bir rütbe (mansab) ile tanımlandı ve buna ek olarak şehzadelere verilen topraklar (câgır) birkaç yılda bir yeniden düzenlendi.¹¹⁹

Bâbürlü veraset sisteminin şehzadeleri çetin bir mücadeleye hazırlayan doğası, onların idarî ve beşerî becerilerinin ikballerini belirlediği siyasî bir terkip meydana getirdi. Bu her taht değişimi sırasında farklı güç unsurlarının şehzadeler etrafında iktidara talip olduğu bir ortamı oluşturdu. Bâbürlülerin siyasî bünyesini oluşturan bu dengenin en büyük göstergesi Evrengzîb'in başta ağabeyi Dârâ olmak üzere kardeşlerine karşı verdiği mücadele sırasında görülür. Özellikle Evrengzîb'in ağabeyi Dârâ ile giriştiği veraset savaşı Bâbürlü tarihinde siyasî ve entelektüel bir mücadelenin yaşadığı müstesna bir hadiseydi. Evrengzîb'in tahta geçiş süreci, açık uçlu bir ardıllık sistemi içerisinde şehzadelik kurumunun gücünü ortaya koyuyordu.¹²⁰

¹¹⁹ Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Âyîn-i Ekberî*, I, Böl. 2, s. 231-265.

¹²⁰ Faruqi, *a.g.e.*, s. 8-34, 141-143.

İKİNCİ BÖLÜM

EVRENGZİB'İN ŞEHZADELİĞİ

2.1. Evrengzîb'in Çocukluğu

2.1.1. Doğumu

Şah Cihan unvanı ile anılan Şehzade Hürrem'in üçüncü oğlu olan Evrengzîb 1618 yılının 3 Kasımında Dohad'da doğdu.¹²¹ Saltanatının 13. yılı içerisinde bulunan Cihangîr, ona Sultan Evrengzîb adını verdi. Asıl ismi Mühi-üd-Din Muhammed Evrengzîb Bahadur Âlemgîr Padişah Gazi idi.¹²² Evrengzîb'in doğumunun görkemli kutlamaları Üzeyn'de gerçekleşti.¹²³ O dünyaya geldiğinde babası Şah Cihan kazandığı zaferler ile birlikte yükselen bir şöhrete sahipti. Bu durum Şah Cihan'ın devlet içerisindeki ağırlığının artırmaya fırsat verirken babasının da saygısını kazanmasını sağladı.¹²⁴

Evrengzîb doğduğu sırada Bâbürlü Devletinin komşuları Safevîler ve Türkistan Hanlıkları ile münasebetleri gergindi. Cihangîr devletin batı sınırlarından gelebilecek tehditlere karşı teyakkuzda idi. Bu nedenle Kabil ve Kandahar'ın kontrol altında tutulması büyük önem arz ediyordu. Özbekler doğal bir rakip olarak Hint alt kıtasının sınırlarını tehdit ediyorlardı. Timur'un mirası olan Özbek idaresindeki Mâverâünnehir, Cihangîr için Bâbürlü egemenliğine katılması gereken bir bölge idi. Bu durum Özbeklerle süren gerilimi canlı tutarken Safevîler ile ilişkiler de farklı değildi. Ancak bu rekabet ortamı henüz bir savaşa evrilmemişti. Şah Abbas (1587-1629) devrinde Safevîler, sahip olduğu topraklar ve kaynaklar açısından Bâbürlüler ile mukayese edilecek durumda olmasa da askerî anlamda Hint alt kıtasının efendilerine cevap verebilecek kabiliyetle yetinmiyorlardı. İki devlet arasında hudut bölgeleri üzerinden sert bir diplomasi sürdürüldü. Kandahar 1595 senesinde Ekber tarafından Bâbürlü sınırlarına dâhil edilmişti. Bâbürlüler, Safevîlere karşı Özbekleri cesaretlendirirken, Safevîler de Dekken'in Şii sultanlıkları olan Âdilşâhîler ve Kutubşâhîler özelinde politika geliştiriyorlardı. Bâbürlülerin yakın komşuları ile rekabeti bu ortamda sürerken Avrupalı sömürgeci devletler meydana getirdikleri şirketler üzerinden Hint alt kıtasındaki ticari faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Cihangîr döneminde Doğu Hindistan

¹²¹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 8.

¹²² Yusuf H. Bayur, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)*, II, Ankara: TTK Basımevi, 1987, s. 229.

¹²³ Nureddin Cihangîr, *Tüzük-i Cihangîrî*, Seyid Ahmed Han (ed.), Gazipûr, 1863, s. 251.

¹²⁴ Banarsi Prasad Saksena, *History of Shah Jahan of Dihli*, Allahabad: Central Book Depot, 1931, s. 15.

Şirketi'nin işletmeleri resmî bir hüviyet kazanırken İngilizler elde ettikleri imtiyazlar ile Hint Okyanusu'ndaki ticarete söz sahibi olmaya başlamışlardı.¹²⁵

XVII. asrın cazibe merkezlerinden biri olan Hindistan'ın Agra tahtına aday bir şehzade olarak doğan Evrengzîb'in annesi, Abdül Hasan olarak bilinen Asaf Han'ın kızı Ercüment Banu Begüm (Mümtaz Mahal) idi. Şah Cihan ile evlilikleri 10 Mayıs 1612'de gerçekleşmişti.¹²⁶ Bu evliliğin akabinde Şah Cihan'ın mansıb derecesinin ve itibarının arttığı bir dizi gelişme oldu. Bunun yanı sıra câgîr olarak Hisar-ı Firuze bölgesi de verildi. Emir ve komutaların güvenilirliğini teyit eden büyük hükümdarlık mührü tevdi edildikten sonra ona fermanları onaylama yetkisi de verildi. Bütün bunlarla birlikte Cihângîr, onu tahta veliaht olarak tayin ederek daha da onurlandırdı.¹²⁷

Şah Cihan ve Ercüment Banu Begüm'ün ilk çocukları ismini Cihângîr'in verdiği ve kendi kızı gibi sahiplendiği Hürelnisa Begüm idi (30 Mart 1613). Cihângîr Şah'ın Hind racalarının lideri konumunda olan Ralideri Rana Amar Singh'e karşı yürütülen harekâta görevlendirdiği Şah Cihan, hâkimiyetindeki ordu ile Rana Amar Singh'e karşı başarılı oldu ve onu itaat altına almayı başardı. Bu başarılı seferin akabinde 2 Nisan 1614 tarihinde ise Begüm Sâhib dünyaya geldi. Cihângîr, ona Cihanârâ Begüm adını verdi. Cihângîr ilk ciddi sınavı olan Mevar seferini başarı ile tamamladı. Bu sırada Şah Cihan'ın Dârâ Şükûh isminde bir oğlu dünyaya geldi.¹²⁸

Evrengzîb ve kardeşlerinin kaderi Şah Cihan'ın ikbaline bağlıydı. Şah Cihan'ın Dekken'de kazındığı başarılar daha önceki Mevar zaferini de pekiştirmesini sağladı.¹²⁹ Cihângîr, Orta Hindistan'da bulunan Mandu'yu oğlu Şah Cihan'a bahşetti. Ayrıca bu bölgenin isyan eden zemindarlarının¹³⁰ isyanını sonlandırması için onu gönderdi.¹³¹

Şah Cihan Dekken'de asayişin bozulması üzerine tekrar görevlendirildi. Lahor'dan hareketle Dekken üzerine yürüyen Şah Cihan, Mandu Kalesi'ni muhasaraya

¹²⁵ Thomas Roe, *a.g.e.*, s. 26-33; Richards, *a.g.e.*, s. 148-149.

¹²⁶ Nureddin Muhammed Cihângîr, *Tüzük-i Cihângîrî*, Muhammed Haşim (hızl.), Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1359, s. 44-45.

¹²⁷ Şah Cihan'a 8000 mansabdâri ordusu ile sancak, davul ve bayrak armağan edildi. Ona özel bir hükümdarlık imtiyazı olan bir aftar (şemsiyelik) ve bir çadır bahşedildi. İneyet Han, *a.g.e.*, s. 5; Cihângîr, *a.g.e.*, s. 46-51.

¹²⁸ İneyet Han, *a.g.e.*, s. 6.

¹²⁹ Sir Thomas Roe, *The Embassy of Sir Thomas Roe to India (1615-1619)*, II, Londra: The Hakluyt Society, 1899, 419.

¹³⁰ Toprak ve arazi sahibi anlamına gelen Zemindar, Hindistan'da Delhi Sultanlığı, Bâbürlüler ve akabinde İngiliz sömürgesi dönemlerinde bir arazinin babadan oğula geçmesi veyahut satın almak ve toplum içerisinde kazanılan statü ile kazanılması ile taşradaki bu araziler üzerinde geniş hakları ellerinde bulundurmalarını ifade etmekteydi. Ekber Şah'tan önce Bâbürlülerde bu terime fazla rastlanmazken onun düzenlemeleri ile taşrada vergilerin sağlıklı bir şekilde toplanması ve köylü sınıfı ile devlet arasındaki bağın korunması bakımından büyük bir rol üstlenmişti. Haluk Kortel, "Zemindar", *DİA*, XLIV, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, s. 238-239.

¹³¹ Muhammed Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, I, Gulam Yezdani (ed.), Lahor: Şefik Pres, 1967, s. 94-96.

alırken Dekken ordusu, yapılan muharebelerde Bâbürlüler karşısında tutunmayı başaramadı.¹³² Devam eden süreçte Melik Anber, Dekken’de daha önce Bâbürlülerin kontrolünde olan ve son iki yıl içerisinde ele geçirmiş olduğu topraklardan çekileceğini bildirdi. Şah Cihan’ın elde ettiği başarılar ve zorlu seferlerin üstesinden gelmiş olması dolayısıyla itibarı daha da arttı.¹³³

Padişah Cihângîr’in alkol ve afyon kullanımına bağlı olarak sağlığının bozulması taht kavgalarının başlamasına zemin hazırladı. Şah Cihan bu süreçte geniş bir sahada hâkimiyet kurması ve kazandığı başarılar ile ön plana çıkan isimdi. Kardeşlerinden Hüsrev hapis durumundayken Mehâbet Han’ın desteğini alan Pervîz ve Cihângîr’in eşi Nur Cihân’ın desteklediği Şehiyâr diğer rakipleri idi.¹³⁴

Safevîler ile yaşanan kriz Şah Cihan’ı isyancı bir şehzade konumuna getiren bir sürece dönüştü. 1622 yılında Şah I. Abbas’ın Kandahar’ı ele geçirmek için hazırlık yaptığı bilgisi geldi ve bunun üzerine Cihângîr Burhânpûr’da bulunan Şah Cihan’dan emrindeki kuvvetler ile birlikte huzura gelmesini istedi.¹³⁵ Bu gelişme Şah Cihan’ın kaderini etkileyecek bir dizi olaya da sebep oldu. Öncelikle Şah Cihan babasının bu isteğine karşı temkinli davrandı ve gerekli hazırlıklar tamamlanmadan bir harekâta başlanmaması gerektiğini yazdığı mektubunda belirtti. Cihângîr’in bu isteğine muhalefet eden Şah Cihan ayrıca çıkarlarını önceleyen bazı talepler öne sürdü.¹³⁶ Bir dizi mektuplaşmanın ardından mevcut ihtilâflar büyüdü ve ilerdeki beş yıl karışıklık ve entrika ateşi Bâbürlü ülkesine yayıldı.

Evrengzîb bu taht mücadelesinin içerisinde çocukluğunun ilk yıllarını geçirdi. Şehzade Cihan’ın üçüncü oğlu olan Evrengzîb dünyaya geldiğinde babası Dekken eyaletinin valisi durumundaydı. Ancak Evrengzîb’in doğumundan iki yıl sonra Şah Cihan ile Cihângîr arasında bir mücadelenin başladığı zor bir süreç içerisine girildi.¹³⁷

2.1.2. Rehine Şehzade

Evrengzîb çok küçük yaşlarda Bâbürlü kolektif egemenlik anlayışı içerisinde yaşanan taht mücadelesinin sert siyasî ortamını ve zorlu şartlarını tecrübe edecekti. Ailesinden ayrı kalmak zorunda kaldığı bu sürecin hafızasında önemli bir yer işgal ettiği

¹³² İnayet Han, *a.g.e.*, s. 8.

¹³³ Cihan Oruç, *Şah Cihan Dönemi Bâbürlü Devletinin Dış Politikası*, Sakarya Üniversitesi, S.B.E, Doktora Tezi, Sakarya, 2009, s. 36-38.

¹³⁴ Streusand, *a.g.e.*, s. 226.

¹³⁵ Muhammed Cihângîr, *Tüzük-i Cihângîrî*, s. 391.

¹³⁶ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 10-11.

¹³⁷ Stanley Lane-Poole, *Aurangzib and the Decay of the Mughal Empire*, New Delhi Oxford: The Clarendon Press, 1901, s. 26.

açıktır. Tahta çıkış süreci bu ilk trajik tecrübesinin bir yansıması olacaktı. Babası Şah Cihan'ın Cihângîr'e karşı giriştiği bu isyan varislerinden biri olduğu mevcut sistemin doğasını ona gösterdi. Devlet içerisinde büyük bir ağırlığa sahip olan Nur Cihân'ın Şah Cihan'ın istikbaline yönelik kararların önüne geçmesi ve sonunda şehzadenin Dekken'den geri çağırılması ile yükselen gerilim 1623 senesinde başlayan isyana sebep oldu.¹³⁸ Evrengzîb ve kardeşi Dârâ'nın hayatı bu siyasî kriz ile şekillenmeye başladı.

Şartlar her ne kadar Şah Cihan aleyhine gelişse de en büyük kardeşi Hüsrev Mirzâ'nın taht mücadelesinde saf dışı kaldığı bir durum ortaya çıktı. Taht için diğer bir aday olan Sultan Pervîz avantajlı bir durumda görülmüyordu. Bu şartlar altında Şah Cihan babasının ölümünden sonra tahta oturma şansı yüksekti. Şah Cihan kendi aleyhinde vuku bulan gelişmelere karşı memnuniyetsizliğini göstermeye başladı. Cihângîr ise onu meşgul eden Kandahar meselesi ile uğraşırken bir taraftan da oğlunun bir isyan hareketi içesine girmesini engellemek istiyordu. Cihângîr bu nedenle Şah Cihan'a Musevi Han ile bir mektup göndererek kendisine itaat etmesini istese de şehzade farklı bir yol izlemekte kararlıydı.¹³⁹

Şah Cihan'ın isyan hareketi içerisinde olmaya yönelik adımları sıklaştınca Cihângîr, Sultanpûr'dan hareket ederek Agra'ya doğru yola çıktı. Mevcut siyasî ortam Nur Cihân'ın istediği bir vaziyet aldı ve Şah Cihan'ın isyan etmesine ortam hazırlandı. Cihângîr, İtibar Han'dan aldığı mektup ile 1623 senesi Mart'ında oğlunun çok sayıda kuvvetle Agra'ya ilerlediğini öğrendi. Oğlunu bu eylemden vazgeçirmenin yollarını aradı ve Musevi Han'ı tekrar ona göndererek isyandan vazgeçmesini istedi.

Şah Cihan'ın isyana devam etme kararlılığı ve Nur Cihân'ın da çatışma ortamının devamına yönelik siyaseti neticesinde bir iç mücadele başladı. Nur Cihân güvendiği Mehâbet Han'ın komuta ettiği ordu 25.000 kadar kuvvet ile şehzadeye karşı mücadeleye girişti. Yapılan muharebelerde Şah Cihan'ın ordusu bir üstünlük elde edemedi ve Mandu istikametine doğru geri çekilmeye mecbur kaldı.¹⁴⁰ Şah Cihan babasına karşı bir harekâta girişmek için şartların elverişli olduğunu düşündü ancak Agra'yı ele geçirmeyi başaramadı. Bu başarısız girişimin ardından Delhi yakınlarında Mehâbet Han'ın komutasındaki birliklere karşı bir muharebeye daha girdi ve yapılan sert çatışmalar neticesinde kesin bir mağlubiyete uğradı. Şah Cihan taht için umutlarını kıran bu yenilgi sonrasında güneye çekilirken karısı ve çocukları da onunla birlikte gitti.

¹³⁸ Sarkar, *a.g.e.*, s. 3.

¹³⁹ Muhammed Cihângîr, *Tüzük-i Cihângîrî*, s. 402.

¹⁴⁰ Saksena, *History of Shah Jahan of Dihli*, s. 42; Cihan Oruç, *a.g.t.*, s. 43.

Bu hadise ve akabindeki geri çekilme Evrengzîb'in hayatındaki sıkıntılı deneyimlerin de ilki oldu.

Şah Cihan ise Dekken'e dönmek durumunda kaldı. Bu sıkıntılı ortam içerisinde Şah Cihan ile Ercüment Banu'nun dördüncü oğlu olan Murad Bahş, 29 Ağustos 1624'te Bihar'ın güneyindeki Rohtas Kalesi'nde doğdu. Birçok müneccim bu doğumun Şah Cihan'ın sıkıntılı zamanlarının sonunun başlangıcı olarak değerlendirdi.¹⁴¹ Babasına karşı yürüttüğü harekâtı sürdüremeyen Şah Cihan, Ahmednagar'a kaçarak burada Melik Anber'in desteğini almaya çalıştı ve bütün bu hadiselerden sonra Bengal yolundan eşi ve çocukları ile Dekken'e geri dönmek zorunda kaldı.

Burada ilginç bir anekdotu da zikrederim: Şah Cihan ve maiyetinin Ekbernagar'da kısa bir süreliğine bulundukları zaman zarfını ayrıntılı bir şekilde aktaran Mirza Nathan, Evrengzîb ile ilgili bir hadiseden bahseder. Nathan'ın anlattığına göre, Şah Cihan maiyetinin önde gelenlerine muz dağıttı, ancak Mirza Nathan için ayrılanların eksik olduğunu fark etti. Eksik muzları Evrengzîb'in yediği fark eden Şah Cihan çok hiddetlenirken onu yine eksik muzların sahibi Mirza Nathan sakinleştirdi.¹⁴² Bu anekdot, Şah Cihan'ın taht mücadelesinde içine bulunduğu ruh hâlini ve Evrengzîb daha çok küçükken babasının ona karşı olan tavrını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Mevcut durumun sürdürülemez olduğunu gören Şah Cihan, Cihângîr'e bir mektup göndererek yaşananlardan dolayı pişmanlık yaşadığını söyledi ve af dilediğinde bulundu. Cihângîr oğlunun bu mektubuna verdiği cevapta torunları Evrengzîb ve Dârâ Şükûh'un huzuruna gönderilmelerini istedi. Ayrıca Rehtas ve Asir kalelerinin kontrolünü kendi birliklerine devredilmesini istedi. Şartlarının karşılanması koşuluyla Balagihat bölgesinin ona bırakılacağı bildirdi.¹⁴³

Şah Cihan'ın sonunda babasına boyun eğmekten ve küçük oğulları Dârâ Şükûh ile Evrengzîb'i rehin olarak babasına göndermekten başka çaresi kalmadı. Evrengzîb ve Dârâ Şükûh'u değerli hediyelerle birlikte Cihângîr'e gönderdi (Nisan 1626).¹⁴⁴ O, tekrar babası Cihângîr ile barışmanın yollarını aramaktaydı. Lahor'a zorlu bir yoldan ve çetin bir iklim içerisinde getirilen şehzadeler Nur Cihân Begüm'ün himayesine verildiler. Şah

¹⁴¹ Muni Lal, *Aurangzeb*, New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd., 1923, s. 13.

¹⁴² Mirza Nathan, *Bahâristân-i-Ghaybi: A History of the Mughal Wars in Assam, Cooch Behar, Bengal, Bihar and Orissa during the Reigns of Jahângîr and Shâhjahân*, II, Moayyidul Islam Borah and Suryya Kumar Bhuyan (çev.), Assam: Narayani Handiqui Historical Institute, 1936. s. 780.

¹⁴³ Muhammed Cihângîr, *Tüzük-i Cihângîrî*, s. 479.

¹⁴⁴ Muhammed Cihângîr, *Tüzük-i Cihângîrî*, s. 479-480.

Cihan bu şehzadelerin Cihângîr Şah'a gönderilmesinin ilişkileri düzeltebileceğine inanıyordu. Şah Cihan ayrıca bahsi geçen kaleleri de Bâbürlü merkez birliklerine teslim etti.¹⁴⁵ Devlet içerisinde tüm bu hadiseler yaşanırken Evrengzîb, babası Şah Cihan'ın taht için vereceği mücadelenin içerisinde çocukluğunu geçirdi.

Evrengzîb ve kardeşi Dârâ'nın Nur Cihân'ın himayesine verilmesi onların bu taht mücadelesi içerisinde artık bir araç olarak kullanılacakları anlamına da geliyordu. Zira Nur Cihân daha şehzadeler yolda iken Şah Cihan'a gönderdiği mektupta üstü kapalı olarak çocukları üzerinden onu tehdit etmekten geri durmadı.¹⁴⁶ Mektubunda Mehâbet Han'ın çok öfkeli olmamasını umduğunu ve şehzadelere bir zarar gelmesinden çekindiğini söyledi.¹⁴⁷ Aslında amacı Şah Cihan'ın isyan faaliyetini sonlandırmaktı.

Cihângîr'in ölümü Şah Cihan ve rehine şehzadelerin durumunu netleştirecek yeni taht sahibini belirledi. Cihângîr'in Keşmir'den Lahor'a doğru hareketi sırasında kronik bir biçimde süren astım hastalığının etkileri arttı ve sarayında 60 yaşında vefat etti (7 Kasım 1627). Bu sırada Evrengzîb, Dârâ Şükûh ve Şah Şücâ Nur Cihân Begüm'ün sarayında idiler.¹⁴⁸ Şah Cihan babasının ölümü sonrası devletin ileri gelenlerinin desteğini alarak zaman kaybetmeden Ekberabad'a doğru ilerledi. Bazı tedbirler de alan şehzade devletin içerisinde olduğu nazik durumdan ötürü Lahor'da hapsedilen şehzadelerin ortadan kaldırılması için emir verdi. Şah Cihan'ın başkente ulaşmasının ardından 29 Ocak 1628 tarihinde adına hutbe okundu.¹⁴⁹ Evrengzîb'in Nur Cihân'ın himayesinde geçirdiği bu karışık yıllar hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Evrengzîb ile ilgili ciddi bilgilerin 17 yaşında Dekken'e vali olarak gönderilmesi ile tutulmaya başlandığını görüyoruz.

Evrengzîb, Dârâ Şükûh, Şah Şücâ ve Murad Bahş'ın anneleri Ercümend Bânû Begüm'dü.¹⁵⁰ Bu Bâbürlü şehzadeleri alışılmadık bir biçimde aynı anneye sahiplerdi. Şah Cihan'ın hükümdarlık süresince en büyük oğlu olan Dârâ Şükûh'a karşı özel bir sevgi beslediği ve onu veliaht olarak gördüğü bilinmektedir. Dârâ'ya desteğini değişen

¹⁴⁵ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 10

¹⁴⁶ Gandhi, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁴⁷ Muhammed Cihângîr, *Tüzük-i Cihângîrî*, s. 450.

¹⁴⁸ Cihângîr'in vefatından sonra Şah Cihan yanlısı olan İradet Han ile uyum içinde olan Asaf Han, Şah Cihan taraftarıydı. Şah Cihan başkentten uzakta olduğu için buraya gelinceye kadar ona olan taraftarlığını gizledi. Nur Cihân Begüm tahta damadı Şehriyâr'ı geçirmeyi planlıyordu. Âsaf Han herhangi bir kaosun oluşmaması ve Şehzade Şehriyâr'ın emellerini engellemek için Şehzade Hüsrev'in oğlu Daver Bahş'ı hükümdar ilan etme gibi bir yola başvurdu. Devleti ileri gelenlerinin desteğini alan Âsaf Han, Şehriyâr'ı devre dışı bırakacak ve Şah Cihan'ın saltanatını kuracak olan planını uygulamak için harekete geçti. Nur Cihân'ı tutuklattıktan sonra Şehriyâr'ın ordusunu mağlup ederek başkent kalesine girdi. Şehzade Şehriyâr ele geçirildi ve gözlerine mil çekilerek saf dışı bırakıldı. İnayet Han, *a.g.e.*, s. 11-13; Kenbû, *Amel-i Şâlih*, I, s. 137-141.

¹⁴⁹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 12-14.

¹⁵⁰ Unvanı Mümtaz Mahal'dir.

şartlar ve dengelere rağmen sürdürmeye devam etti. Bu tutumu aynı zamanda trajik sonunu da hazırlayan şey olacaktı. Ayrıca bu zorlu süreç içerisinde Evrengzîb'in kardeşleri Dârâ Şükûh ve Şücâ ile olan rekabeti de arttı.

2.1.3. Bâbürlü Sarayında Yeni Hayat

Evrengzîb, Şah Cihan'ın Bâbürlü tahtına oturmasıyla isyancı bir şehzadenin rehin oğlu olmaktan kurtulmuş oldu ve 2 Mart 1628'de Agra'ya getirildi. Şah Cihan, teamülleri görmezden geldi ve oğullarının kafilesini karşıladı. Evrengzîb ve Dârâ Şükûh Şah Cihan'a olan bağlılıklarını gösterdiler. Ercümend Bânû Begüm çocuklarından yaklaşık iki yıl ayrı kaldıktan sonra onlara tekrar kavuşmuş oldu. Şah Cihan bu genç şehzadelere pek çok inci ve saf Gucerât ipeği hediye etti. Ayrıca Şah Cihan, tahta oturur oturmaz başta eşi Ercümend Bânû Begüm olmak üzere aile üyelerine bağışta bulundu ve onların ödeneklerini belirleyerek refahlarını artırdı. Daha sonra Evrengzîb ve Dârâ için görkemli bir av merasimi de düzenlendi. Bu av merasiminde Dârâ Şükûh ve Evrengzîb'e mini tüfek hediye edildi. Evrengzîb bu hediyeden oldukça hoşnut oldu. Bu iki genç şehzade haremde henüz 14 yaşında olmasına rağmen olgun bir karaktere sahip olan Cihanârâ Begüm'e emanet edildiler. Cihanârâ Begüm yeni görevini büyük bir şefkat ve sorumlulukla yerine getirdi.¹⁵¹ Zira anneleri Ercümend Bânû Begüm'ün ölümünden sora ona daha fazla sorumluluk yüklenecekti.

Evrengzîb'in çocukluğunda onun mânevî dünyasını etkileyecek bir ortam da mevcuttu. Bu hususta annesi Mümtaz Mahal ve kardeşi Dârâ Şükûh ile birlikte Müslüman din adamlarının mezarlarına gerçekleştirdiği ziyaret buna örnek teşkil etmektedir. Bu ziyaret sırasında Molla Ensârî, bu kabirlerinden alınan kilden şekillendirilmiş hediyeleri bu iki genç şehzadeye verdi. Her ikisi de bu armağanlara aşırı saygı göstererek aldı ve uzun yıllar boyunca değerli mülkleri olarak sakladı. Ayrıca Evrengzîb onlara kişisel kütüphanesinde de bir yer verdi. Son yıllarında ise dikkat çekici bir huşu ve saygıyla onlara dikkatle baktığı görüldü. Evrengzîb'in çocukluğundan itibâren kendisine mânevî destek olduğunu düşündüğü şeylere kaşı bağlılığı kuvvetli oldu. Bu şehzadeler Fetihpûr Sikri'deki ataları Ekber Şah'ın saltanat döneminde ona mânevî destek vermiş olan din adamlarından olan Selîm Çiştî'nin kabrini de ziyaret

¹⁵¹ Ercümend Bânû Begüm'ün yıllık ödeneği 10 lek rupi olarak belirlendi. Cihanârâ Begüm için ise 6 lek rupi ödenek tahsis edilmesine karar verildi. Şehzadeler Evrengzîb, Dârâ Şükûh, Şah Şücâ ve diğer çocuklarına verilmek üzere 8 lek rupi miktarındaki paranın Ercümend Banu Begüm'e ödenmesini emretti. Sırasıyla en büyük Şehzade olan Dârâ Şükûh'a 2 lek rupi, Şah Şücâ'ya 1,5 lek rupi ve Evrengzîb'e 1 lek rupi olarak dağıtılmasını istedi. Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, s. 91-93; İnayet Han, *a.g.e.*, s. 18; Lal, *a.g.e.*, s. 16; Oruç, *a.g.t.*, s. 65.

ettiler. Evrengzîb ve Dârâ, Çiştî'nin Ekber Şah dönemindeki oynadığı rolü burada öğrenme imkânı bulurken ilk defa Ekber'in saltanatının çeşitli anıtlarını görmekten heyecan duydular.¹⁵²

Şah Cihan'ın tahta oturması ile dört yıl süren zorlu savaş nihayete erdi ve devlet içindeki nizamın tesis edilmesi sağlandı. Bu hareketli yılların ardından on üç yaşına ulaşan Evrengzîb'i sarsan bir hadise oldu ve annesi Mümtaz Mahal, Burhânîpûr'da doğum yaptığı sırada vefat etti. Bu olayın tesirinden uzun süre çıkamayan genç şehzade kırk bir gün tüm umumi faaliyetlerden uzak durdu. Annesine olan bağlılığını ve özlemini sıklıkla ifade etti.¹⁵³

2.1.4. Fil Vak'ası

Evrengzîb çocukluğundan itibaren cesareti ile ön plana çıkmaya başladı. Şah Cihan'ın cülûsunun beşinci yıldönümü kutlamalarında bu özeliğini gösterdiği bir olay meydana geldi (28 Mayıs 1633). Bu kutlamada Şah Cihan'ın çok sevdiği fil güreşleri de yapılmaktaydı. Agra konağı yakınında Yamuna kıyısında bir mücadele gerçekleşti. Genç şehzadeler Evrengzîb, Dârâ ve Şücâ da bu güreşleri atları üzerinde yakın bir mesafeden takip ediyorlardı.¹⁵⁴ Güreş alanı tehlikeli bir hâl almaya başlarken Evrengzîb'in de başrolü aldığı bir sahneye dönüştü. Sudhakar ve Suratsundar isimli iki fil Evrengzîb'in kardeşleri ile birlikte at üzerinde bulundukları bölüme doğru yöneldi. O sırada on dört yaşında olan genç şehzade üzerine doğru gelen filden kaçmak yerine sakinliğini korurken atının ürkmesine de mâni oldu. Üzerine doğru gelen file hamle yapan Evrengzîb, onu yaralamayı başardı, ancak fil daha vahşi bir hal ile şehzadenin atını devirerek üzerine doğru yöneldi. Yaşanan keşmekeş içinde vahşi fili durdurmak için ateş de edildi fakat bu da çare olmadı. Kalabalığın kaçıştığı bu ortamda Evrengzîb kılıcı ile file karşı kendini savundu. Bu esnada kardeşi Şücâ yardım için alana yönelerek mızrağı ile file müdahale etti. Şücâ'nın bu hamlesini Raca Cay Singh izledi. Bu sırada beklenmedik bir şekilde diğer fil Suratsundar geri dönerek Sudhakar'a saldırdı ve zaten yaralanmış olan filin saldırısından şehzade kurtuldu. Şah Cihan bu olayın ardından oğlunu kucaklarken, cesaretini överek ona "Bahadır" unvanı verip bazı hediyelerle ödüllendirdi. Saraylılar, bu genç şehzadenin gösterdiği gözü pekliğinin babasından

¹⁵² Lal, *a.g.e.*, s. 13-16.

¹⁵³ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, Böl. I. s. 384.

¹⁵⁴ Bayur, *a.g.e.*, s. 229.

geçtiğine yordular. Şah Cihan'ın gençliğinde bir kaplan ile olan karşılaşmasını hatırladılar.¹⁵⁵

Üç gün sonra Evrengzîb'in on beşinci doğum gününü kutladı. Şah Cihan oğlunu ağırlığı miktarında altın,¹⁵⁶ fil ve diğer hediyeler ile onurlandırdı. Evrengzîb'in fil ile mücadelesi minyatürlerle tasvir edildi ve üzerine şiirler yazıldı. Dönemin meşhur şairlerinden Said Gilani¹⁵⁷ bu olay üzerine yazdığı şiirden dolayı 5000 rupi ile ödüllendirildi. Kardeşi Şücâ da cesaretinden dolayı övgü aldı. Ayrıca Şah Cihan tarafından yüklü bir miktar da sadaka dağıtıldı.¹⁵⁸

Evrengzîb'in ağabeyi ile rekabeti açısından bu hadiseye baktığımızda kayıtlarda Dârâ'dan söz edilmezken Evrengzîb'in fil hadisesi ile ilgili olarak kardeşlerine karşı suçlayıcı ifadeleri yer alır. Fil ile mücadelesinin akabinde babası ile bir araya gelen Evrengzîb'in, Şah Cihan'ın bu olayın hayır ile neticelenmesinden dolayı şükredip aksi bir durumun rezillik olacağını ifade etmesi üzerine verdiği cevabın “asıl rezillik kardeşlerimin yaptığındadır” şeklinde olması ilginçtir.¹⁵⁹ Bu ifadeler kardeşler arasındaki geçimsizliğin özellikle Evrengzîb ve Dârâ arasında daha çok küçükken başladığına dalalet eder.

Evrengzîb ile ilgili bu kayıtlardan bir diğeri de onun Keşmir ziyareti hakkındadır. Evrengzîb 1634 yazında Şah Cihan'ın Keşmir ziyaretinde ona eşlik etti. Bu seyahat sırasında gördüğü doğal güzellikler Evrengzîb'i derinden etkiledi. Srinagar'da düzenlenen eğlencelerle ilgilenmedi; vaktini daha ziyade ibadetle ve doğayı seyrederek geçirdi. Evrengzîb, Keşmir ile ilgili hatırında olan ve *Tüzük*'te de adı geçen ormanları ve bahçeleri ziyaret durakları arasına ekledi. Keşmir ulaştıklarında ise halkın fakirliği ona üzüntü verdi. “Burası doğanın en güzeli iken içerisindeki insan en acıklı durumda olanı” diyen hocası Muhammed Hakim'e “Allah'ın görünüşte eşit olmayan bu yazgısının” ne anlama geldiğini sordu. Hâkim bir süre düşündü ve cevap verdi: “Güzellik ortasında yoksulluk, tabii ihtişamın içindeki zenginlikten daha etkileyicidir. Bu, Allah'ın maddi zenginliklerin ve manevi güzelliğin bir araya gelmesinin zarar

¹⁵⁵ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, Böl. I, s. 489; Muhammad Tabâtabâî, *Şah Cihannâme*, Muhammad Yunus Jaffery (ed.), Delhi: Ferheng-i Cumhûr-i İslâmî İrân, 2009, s. 144-147.

¹⁵⁶ 5000 mohars

¹⁵⁷ Cihângîr Şah zamanında Hindistan'a gelen Gilani, Bâbürlü sarayında şair olarak ünledi. Kronogram yazmaktaki üstün becerisi ve kıvrak zekâsı nedeniyle de Bebadal (emsalsiz) unvanını aldı. Ayrıca Şah Cihan'ın güvenini kazanmayı başarıp bazı idarî görevlerde de bulundu. Şah Navaz ve Abdul Hayy, *The Maathir-ul-Umara: Being Biographies of the Mahammadan and Hindu Officers of the Timurid Sovereigns of India From 1500 to About 1780 A.D.*, I, H. Beveridge (çev.), Kalkûta: The Asiatic Society, 2003, s. 396-398; Jasmine, *A Critical Study Of The Persian Poets Migrated To India During The Mughal Period*, s. 81.

¹⁵⁸ Sarkar, *a.g.e.*, s. 10-11.

¹⁵⁹ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, Böl. I, s. 489-492.

doğurabileceğini söyleme yöntemlerinden biridir” dedi. O günden itibaren, Evrengzîb’in ipek elbise ve inci kullanmaktan sakındığı rivayet edilir.¹⁶⁰

2.2. Eğitimi

Bâbürlü şehzadeleri çocukluk dönemlerinden itibaren zorlu bir eğitim sürecinden geçiyorlardı. Dönemin en bilgin isimleri öğretmenleri olarak görevlendirilirdi. Taht varisi olarak öne çıkan şehzadelerin eğitimi diğerlerin çok farklı değildi. Tarih, edebiyat, şiir, hüsnühat, resim ve savaş taktikleri gibi konularla kapsamlı bir çalışma programı onları beklemekteydi. Bu sistem içinde hükümdar da şehzadelerin eğitimi üzerinde belirleyici olabiliyordu. Örneğin, Ekber Şah oğlu Murad’ın Hristiyanlık hakkında bilgi edinmesini istemişti.¹⁶¹

Evrengzîb büyük bir öğrenme isteğine sahipti. Babasının zorlu kaçış döneminde daha çok küçük olan Evrengzîb’in ailesinden ayrıldıktan sonra onlara tekrar kavuşabilmesi için dört yıl geçmişti. Evrengzîb’in Lahor’dan Agra’ya getirilmesinin ardından eğitimi de yeniden düzenlendi. O ve Dârâ, anneleri Ercümend Bânû Begüm ve dört yaşındaki kardeşi Murad Bahş ile 26 Şubat 1628’de duygusal bir şekilde bir araya geldiler. Bu sırada on yaşına olan Evrengzîb annesinin gözetiminde bir hayat içerisine girerken düzenli bir eğitim alması için de gerekli çalışmalar yapıldı. Ercümend Bânû Begüm çocuklarının Lahor’da aldıkları eğitimi ve edindikleri tecrübeleri onlardan dinleyerek artık kendi gözetimindeki hayatlarını düzenlemek için onların öğretmenleri, bakıcıları, çalışma ve oyun saatleri ile gündelik hayatlarını ilgilendiren her konu hakkında bu iki genç şehzade ile görüşerek düzenlemeler yaptı. Evrengzîb ve Dârâ Şükûh’un tabiatları farklıydı ancak aynı ortak mirasın varisleri olmanın gururunu taşıyorlardı. Her ikisi de ataları Emir Timur, Bâbürlü ve Ekber Şah’ın fetihlerini okuyorlar ve onlara hayranlık besliyorlardı.

Evrengzîb’in eğitiminde büyük rol oynayan hocalarının en ünlüsü Şah Cihan’ın önde gelen veziri olan Sadullah Han idi. Sadullah Han ihtida etmiş bir Hindu bilgindi. İslâmî ilimlerin yanı sıra tarih ve bilim alanında incelemeler yapmış biriydi. Sadullah Han, Evrengzîb’in dinî eğitimi hususunda da Şah Cihan’a tavsiyelerde bulundu. Bu kapsamda şehzadenin dinî eğitimi için Mîr Muhammed Hâşim Gîlânî atandı.¹⁶² Mîr Muhammed Hâşim Gîlânî, Mekke ve Medine’de on iki yıl bulunduktan sonra

¹⁶⁰ Lal, *a.g.e.*, s. 23-24; Muhammed Cihângîr, *Tüzük-i Cihângîrî*, s. 91-94.

¹⁶¹ Antonio Monserrate, *The Commentary of Father Monserrate, S.J., on his journey to the Court of Akbar*, J. S. Hoyland (çev.), S. N. Banerjee (ed.), Londra: Humphrey Milford, 1922. s. 52.

¹⁶² Sarkar, *a.g.e.*, I, s. 4; Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 26.

Hindistan'a gelmiş bir âlimdi. Gîlânî, Ahmedâbâd'ın en ünlü okuluna gitmiş ve Hâkim Ali Gîlânî'den tıp eğitimi almıştı. Evrengzîb'in hocası olarak, Şah Cihan'ın saltanatının sonuna kadar Bâbürlü hizmetinde kalmaya devam etti.¹⁶³

Evrengzîb'in eğitimde rol alan isimlerin önde gelenlerinden bir diğeri ise Dânişmend Han idi. Gazzâlî'nin meşhur eseri *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'i onun rehberliğinde okudu.¹⁶⁴ Evrengzîb'in ders aldığı diğr meşhur alimler Molla Abdüllatif Sultanpûrî, Şeyh Abdülkavî Burhânî, Seyyid Muhammed Kannevcî ve Şeyh Ahmed Molla Civen'di.¹⁶⁵

Öğretilenleri çabuk kavrayan Evrengzîb'in Kur'an ve hadisleri iyi bir şekilde öğrendiği, yazışmalarında ayet ve hadislerden yaptığı alıntılardan bu alanda iyice ustalaştığı, Arapça ve Farsçayı iyi bir şekilde konuşup yazacak seviyede dil eğitimi aldığı bilinmektedir. Belh ve Kandahar'da görev yaptığı sırada Çağatay Türkçesi üzerinde ustalık kazandı. Arapçayı nesih hattı ile ustaca yazabilen Evrengzîb, ayrıca nestâlikte de kendini geliştirdi. Nesih hattı ile bir de Kur'an istinsah etti. Kenar çizgileri altın ve gümüşten olan bu Kur'an'ların iki nüshası Mekke ve Medine'ye gönderildi. Üçüncü bir el yazması ise Delhi yakınındaki Nizâmeddin Evliyâ'nın türbesinde muhafaza edilmektedir.¹⁶⁶ Mektuplarında bir zarafet duygusuna sahip olduğu görülmektedir.¹⁶⁷ Ayrıca küçük yaşlardan itibaren Kur'an'ı da ezberlemeye başlamıştı.¹⁶⁸

Mektuplarında ve konuşmalarında Sadî ve Hâfız-ı Şîrâzî'den alıntılar yaptığı gibi, Kur'an ayetlerini de zikrettiği görülür. Sadî ve Şîrâzî'nin ahlâkî öğretilerini de çocukluğunda öğrendi. Ayrıca kendisine kitap hediye eden kimselere karşı büyük bir minnettarlık duydu.¹⁶⁹ Şiire düşkün olduğu fakat tarih tutkusuna sahip olmadığını söyleyebiliriz. En sevdiği kitaplar arasında teolojik eserler başta gelmekteydi. Bu eserler arasında Kur'an tefsirleri, hadisler, Gazzâlî, Şeyh Ahmed Münîrî,¹⁷⁰ Kutbüddîn-i

¹⁶³ Sarkar, *A Short History of Aurangzib*, s. 4.

¹⁶⁴ Rahmân Ali, *Tezkire-i Ulemâ-i Hind*, Muhammad Eyüp Kadri (çev.), Karachi: Pakistan Historical Society, 1961, s. 83.

¹⁶⁵ Müstaîd Han, *a.g.e.*, s. 291-292; K. A. Nizami, "Evrengzîb", *DîA*, XI, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 537.

¹⁶⁶ Müstaîd Han, *Maâsir-i Âlemgîrî*, Jadunath Sarkar (çev.), Kalkûta: Royal Asiatic Society of Bengal, 1947, s. 20-21, 300-318.

¹⁶⁷ Faruki, *a.g.e.*, s. 543-544; Kâbil Han, *Âdâb-ı 'Âlemgîrî*, Sadık Ambali (ed.), Lahore: Idara Tehqeeqat-e-Pakistan Danishgah Punjab, 1991, s. 30-36.

¹⁶⁸ Münşî Muhammad Kâzım, *Âlemgîrnâme*, Hâdim Hüseyin-Abdülhay (nşr.), Kalkûta: College Press, 1868, s. s.1091-1092; Müstaîd Han, *a.g.e.*, s. 317-318.

¹⁶⁹ Muhammad Kâzım, *Âlemgîrnâme*, s.1902; A. Mobasher, *Education System in Muslim India (1206-1707 AD)*, University of the Punjab, Doctoral Thesis, Lahore 2013, s. 89.

¹⁷⁰ Hindistan'da yetişmiş İslâm âlimlerinden olan Münîrî'nin (1263-1380) soyunun Hz. Muhammed'e dayandığına inanılır. Bihar şehrinde yaşayan bu alim, zâhir ve bâtin ilimlerinde gelişme göstererek irşad faaliyetleri yürüttü.

Şîrâzî¹⁷¹ ve Şeyh Zeynüddin Dâvûd-i Şîrâzî'nin¹⁷² kitaplarından seçmeler vardı.¹⁷³ Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin eserlerine de ilgisi vardı.¹⁷⁴ Ayrıca Hindu destanları olan Mahabharata ve Ramayana gibi metinlerin Farsça çevirileri ile muhatap olması da muhtemeldir.¹⁷⁵ Bu okumaları aynı zamanda Evrengzîb'in ahlâkî değerlerini ve devlet nizâmına olan bakışını da şekillendirdi.

Evrengzîb'in hükümdarlığı döneminde hocası Molla Şah adıyla da bilinen Şah Muhammed Bedaîşî'ye¹⁷⁶ yazdığı iddia edilen mektupta şehzadelğinde aldığı eğitimden duyduğu hoşnutsuzluğu ifade etmesi ise dikkat çekicidir. Bir gezgin olarak Hindistan'ı ziyaret eden Fransız hekim Francois Bernier, yazdığı eserinde Evrengzîb'in Molla Şah'a yazdığı iddia edilen mektuba dayanan ifadeleri yer alır. Evrengzîb'in coğrafya ve dünya tarihi gibi pratik manada ona fayda sağlayacağını düşündüğü konularda eğitiminin yoğunlaşmayıp gramer, felsefe ve metafizik gibi konulara ağırlık verilerek gençliğinin değerli vakitlerinin boşa harcandığı düşüncesiyle hocasına sitemde bulunduğunu görülür. Başta atalarının tarihi olmak üzere zamanın önde gelen devletlerinin mazisini, toplum yapısını, yönetim biçimlerini ve ayırt edici özellikleri gibi yönleri bakımdan kapsamlı bir eğitime tabi tutulmasının hocasının aslî görevi olduğunu ancak Arapçada uzmanlaşmak gibi uzun zaman alan bir eğitim ile muhatap kalmasının yanlışlığını ifade eder. Mektubuna kendisine dünyanın geri kalanı, özellikle de Avrupa ülkeleri ilgili olarak bu devletleri küçümseyici bir tarzda eğitim verildiğini söyleyerek eleştirilerine devam eder.¹⁷⁷

Evrengzîb gibi olaylara pragmatik bir bakış açısıyla da bakabilen bir hükümdarın eğitim biçimi ile ilgili bu eleştirileri yapması muhtemel olarak görülse de

Çok sayıdaki eserinin yanında zamanın idarecilerine, halk arasında önde gelenlere ve talebelerine mektuplar yazdı. Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî, *Herkese Lazım Olan İmam*, Hüseyin Hilmi Işık (hızl.), İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2015, s. 67-72.

¹⁷¹ Tabipleriyle ünlü bir aileden gelen Kutbüddîn-i Şîrâzî (1236-1311) İranlı bir alimdir. Din, tıp ve tasavvufu ilgilendirip, Nasîrüddîn-i Tûsî'den astronomi ve felsefe dersleri aldı. Bir filozof ve din alimi olmasının yanı sıra İslâm bilim tarihine de katkılar yaptı. Çok yönlü birikime sahip olan Kutbüddîn-i Şîrâzî pek çok eser meydana getirdi. Azmi Şerbetçi "Kutbüddîn-i Şîrâzî", *DİA*, XXVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 487-489.

¹⁷² Şeyh Zeynüddin Dâvûd-i Şîrâzî Hindistan'ın tanınmış sûfilerinden biridir.

¹⁷³ Muhammad Kâzım, *Âlemgîrnâme*, s. 1103-1104; Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 317.

¹⁷⁴ Claud Field, *Mystics and Saints of Islam*, Londra: F. Griffiths, 1910, s. 184.

¹⁷⁵ Audrey Truschke, *Aurangzeb: The Life and Legacy of India's Most Controversial King*, Stanford: Stanford University Press, 2017, s. 18-19.

¹⁷⁶ Hindistan' ünlü bir Kâdirî mutasavvıf ve şair olan Molla Şah, Lahor'da Mısırlı bir Kâdirî şeyhi olan Şeyh Miyânîmîr'e intisap etti. Daha sonra ise Keşmir'e giderek etrafında çok sayıda mürid topladı. Önde gelen müridleri arasından Dârâ Şükûh ve Cihanârâ Begüm gibi isimler de vardı. Molla Şah ayrıca vahdet-i vücûd düşüncesine yakın görüşleri nedeniyle ulemânın tepkisini de üzerinde toplamıştı. Hamid Algar, "Şah Muhammed Bedaîşî", *DİA*, V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 293.

¹⁷⁷ Francois Bernier, *Travels in the Mogul Empire A.D. 1656-1668 A.D.*, New Delhi: Asian Educational Services, 1996, s. 154-159; Max L. Schuster, *A Treasury of the World's Great Letters: From Ancient Days to Our Own Time*, New York: Simon and Schuster, 1940, s. 96-99.

gerçekliği tartışmalı olan ve aşağılayıcı ifadeler de barındıran bu mektuba Bernier'in bizzat şahit olamadığını ifade etmek gerekir. Ayrıca Hâfî Han ve Müstaid Han gibi Evrengzîb dönemine ışık tutan tarihçilerin eserlerinde de bu yönde bir bilgiye rastlanmamaktadır. Jadunath Sarkar, Bernier'in eserindeki bu ifadeler üzerinde durmazken Muni Lal, Lane Pole ise Bernier'e sadık kalmışlar ve bu husustaki karşı argümanları göz ardı etmişlerdir.¹⁷⁸

Evrengzîb'in Arapça eğitimi üzerine bu yönde bir sorgulama içeresine girmiş olması pek muhtemel gözükmemektedir. Dindarlığı ile ünlenmiş olan Evrengzîb'in Arap diline de büyük saygı duyduğu anlaşıyor. Çocuklarının da Arapça öğrenmelerini sağladı ve onlar da bu dili büyük bir akıcılık ile konuşma kabiliyeti kazandılar.¹⁷⁹

Ayrıca şehzadelere tarih dersleri kapsamlı bir şekilde verilmekteydi. Bâbürlüler şehzadelerin eğitiminde Timur'u merkeze almak suretiyle mazilerini öğretiyorlardı. Bu gelenek devamlılığını korurken Evrengzîb'in de hükümdarlığı döneminde oğullarına yazdığı mektuplarda Şah Cihan'ın hayatından ayrıntılı örnekler verdiği görülür.¹⁸⁰ Ayrıca Evrengzîb hükümdarlığı döneminde şehzadelerin eğitim sürecine kafa yordu ve mevcut geleneksel eğitimin dar kalıplarından şikâyet ederek bir şehzadenin eğitiminin nasıl olması gerektiğine dair de bir taslak hazırlattı.¹⁸¹

Evrengzîb'in temel eğitimi dışında bazı sanatlara karşı da ilgisi küçük yaşlardan itibaren şekillendi. Çini sanatını sever, kendisine tüccar ve beyleri tarafından sunulan bu tür hediyelere ilgi gösterirdi. Bunun aksine güzel sanatlar ve özellikle resim sanatına çok fazla değer vermezken hükümdarlığı döneminde müziği de sarayından çıkardı. Çocukluğunda içe dönüktü, ergenlik döneminden itibaren inandığı şeyleri savunmak hususunda daha cesur bir karaktere sahip oldu.

Okçuluk, tüfek atma, binicilik, güreş, şahin ile avlanma ve diğer açık hava etkinlikleri dersleri devletin çeşitli yerlerinden gelen eğitimciler tarafından düzenli olarak verildi. Nişancılık eğitimini Bîcâpûr'dan gelen Mustafa Han'dan aldı. Onun rehberliğinde Evrengzîb iyi bir nişancı haline geldi.¹⁸²

Evrengzîb kendi merakına uygun olarak ileri eğitimine devam ettiğini görüyoruz. Bâbürlü şehzadeleri erken eğitimlerinin ardından eğilimlerine göre

¹⁷⁸ Sarkar, *a.g.e.*, 4; Lal, *a.g.e.*, 24-25.

¹⁷⁹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 51-52.

¹⁸⁰ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 316- 319.

¹⁸¹ Lane-Poole, *a.g.e.*, 27.

¹⁸² Sarkar, *a.g.e.*, 7; Lal, *a.g.e.*, 20

istedikleri alanlarda ilerlememekte özgürdüler. O, aklî ve naklî ilimlerde kendisinin geliştirme yolunu seçti. Ayrıca ilk hâfız Bâbürlü hükümdarı oldu.¹⁸³ Evrengzîb'in eğitiminin öne çıkan yönü ise Arapça ve ilahiyat konularında derinleşmiş olması idi. Bu hususiyetleri ulemâ ile onu yakınlaştırmakla özellikle Dekken valisi olduğunda vilayetin dinî zümresi ile yakın bir ilişki kurmasına da vesile oldu.

Evrengzîb'in eğilimleri kardeşlerinden farklılık arz ediyordu. Şah Şücâ ve Murad Bahş'ın edebiyat ve sanat üzerine uğraşları varken Dârâ tasavvufi meselelere ilgi gösterdi ve bu alanda ilerledi. Arapça, Farsça ve Sanskritçe öğrenen Dârâ Şükûh, özellikle nazari ilimlerle meşgul oldu.¹⁸⁴ Tasavvufa yönelerek mistik konuları inceledi. Aynı zamanda birçok farklı dine ilgi duyarken meydana getirdiği eserlerinde bu merakı belirleyici oldu.¹⁸⁵ Dârâ'nın bu ilgisi onun Ekber Şah'ın kültürel himayeciliğinin ortaya çıkardığı geleneğe bağlı olarak Hinduizm'e ve Hint kültürüne ilgi duymasını sağladı. Ayrıca İslâm ve Hindu dinlerini kıyaslamaya, aralarında benzerlikler bulmaya çalıştı. Esasında Dârâ Şükûh'un bu ilgisi Ekber Şah'ın mimarı olduğu Hint ve İslâm düşüncelerini bağdaştırma hareketinin etkisiyle ortaya çıktı. Mısır kökenli Kadirî şeyhi olan Miyânî ile ilişki kurdu ve sonrasında ablası Cihanârâ Begüm ile Miyânî'nin halifesi Molla Şah'ın müridi oldu. Hint dinleri ile alakadar olmasının yanı sıra, İbnü'l-Arabî, Fahreddîn Irâkî ve Molla Câmî'nin eserleri üzerinde çalıştı. Vahdet-vücûd çizgisinde bir tasavvuf düşüncesine sahip oldu.¹⁸⁶

Evrengzîb'in eğitiminin dinî yönü açısından düşünüldüğünde ise özellikle Nakşibendiler ile olan yakınlığı üzerinde durulduğu görülür. XVII. yüzyılda Hint alt kıtasında İslâm'ın şekillenmesinde belirleyici olan Nakşibendilerin Bâbürlü sarayına sirâyet ettikleri ve dinî siyasetin şekillenmesinde etkili oldukları iddia edilmektedir. Ekber Şah döneminin sapkın eğilimlerini tersine çevirdiği ve Evrengzîb'in dinî reformlar olarak adlandırılacak olan eylemlerini kolaylaştıran ortamı yarattığı düşünülen Ahmed Sirhindî'den¹⁸⁷ (İmam-ı Rabbani) hareketle ortaya atılan bu iddia,

¹⁸³ Muhammad Kâzım, *Âlemgîrnâme*, s. 35-36, 1091; Mobasher, *a.g.t.*, s. 94-95.

¹⁸⁴ N. R. Farooqî, "Dârâ Şükûh", *DİA*, VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 483.

¹⁸⁵ Prince Dârâ Shikûh, *Majma-ul-Bahrayn or The Mingling Of The Two Oceans*, Mahfuzu'l-Hak (trans.), Kalkûta: The Asiatic Society, 1998, s. 4-5.

¹⁸⁶ Muhammad Kâzım, *Âlemgîrnâme*, s. 35; Streusand, *a.g.e.*, s. 279; Farooqî, *a.g.m.*, s. 484.

¹⁸⁷ Ahmed Sirhindî'nin çeşitli idarecilere yazdığı mektupların değerlendirmesi için bkz. J. G. ter Haar, *Follower and Heir of the Prophet: Shaykh Ahmad Sirhindî (1564-1624) as Mystic*, Leiden: Het Oosters Instituut, 1992.

onun oğulları Muhammed Ma'sûm ve Hâce Muhammed Saîd ile torunu Seyfeddin Sirhindî'nin Evrengzîb ile teması üzerinden temellendirilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁸

Evrengzîb'in özellikle Nakşibendî-Müceddidî şeyhi olan Muhammed Ma'sûm Sirhindî ile yakınlığı dile getirildi. Muhammed Ma'sûm (1599-1668) babası Şeyh Ahmed Sirhindî (İmam-ı Rabbani) gibi Hindistan'da devlet idaresinde İslâmî bir siyasetin takip edilmesi için dönemin idarecilerine uyarıcı mektuplar kaleme alan bir zattı.¹⁸⁹ Evrengzîb'in de 1638'de Sirhind'e gittiği ve Muhammed Ma'sûm'un müridi olduğu iddia edilmektedir. Bu hususta Ayrıca Ma'sûm'un *Mektûbât*'ında yer alan bilgiye göre Evrengzîb'in bir süre Nakşibendi sâlikî olduğu söylenir.¹⁹⁰ Ma'sûm oğlu Hüccetüllâh Nakşbend de bunu tekrarlamaktadır.

Bu kaynaklardan yola çıkarak Evrengzîb'in Şeyh Ahmed Sirhindî'nin oğullarıyla irtibatını devam ettirdiği anlaşılmakla birlikte bazı tarihçiler tarafından bu ilişkiye abartılı anlamlar yüklendiği de görülür. Geçtiğimiz yüzyılın önde gelen İslâm tarihçilerinden olan Halîk Ahmed Nizâmî, Evrengzîb'in Nakşibendi şeyhlerinin öğretilerinden derinden etkilendiğini ve dinî siyasetinde bu etkinin tesirlerin görüldüğünü savunur. Evrengzîb'in İslâm teolojisinin önemli noktaları hakkında Muhammed Ma'sûm'un fikirlerini aldığını söyler.¹⁹¹

Evrengzîb'in Nakşibendî şeyhleriyle yakın olmasından yola çıkarak onlara çok derin bir bağlılık içinde olduğunu düşünmek doğru olmaz. Bu hususta sağlam bir argümanların olup olmadığı şüphelidir. Evrengzîb'in Nakşibendi şeyhlerinin ifade ettiği fikirlere katılıp katılmadığı ve ne ölçüde kabul ettiği sorusuna kesin bir cevap vermek güçtür. Evrengzîb'in bu zatların mektuplarına nasıl cevap verdiği mevcut değilken bu etkiyi doğru bir şekilde analiz etmek için sağlıklı bir zemin mevcut değildir. Ayrıca bu Nakşibendi şeyhleri devlet politikalarına çok az atıfta bulunurlar. Ahmed Sirhindî'den ziyade oğulları, devletin ileri gelenleri ile yazışmalarında ilahi gizemleri keşfetmeye yoğunlaştı ve bu yolla onun tartışmalı fikirleri ile gündem olmaktan kaçındı.¹⁹² Zira Ahmed Sirhindî, Cihângîr tarafından hakkındaki bazı iddialar ve yükselen şöhreti

¹⁸⁸ Yohanan Friedmann, "Naqshbandis and Awrangzeb," *Naqshbandis*, Marc Gaborieau, Alexandre Popovic, and Thierry Zarcone (ed.), İstanbul: İsis Yayıncılık, 1990, s. 209.

¹⁸⁹ Muhammed Masum, *Mektûbât-i Ma'sumiyye*, Gulâm Mustâfâ Hân, (haz.), Karachi: Walend Military Press, 1972.

¹⁹⁰ Buehler, *a.g.m.*, s. 155.

¹⁹¹ K. A. Nizâmî, "Naqshbandi Influence on Mughal Rulers and Politics", *Islamic Culture, Islamic Culture*, XXXIX (1965), s. 49-50.

¹⁹² Friedmann, *a.g.m.*, s. 217-218.

yüzünden kovuşturmayla uğrayarak bir süre hapsedildi.¹⁹³ Geçmişteki bu vakanın Ma'sûm ve oğlu Seyfeddin Sirhindî'nin Evrengzîb'in dinî siyasetine etki edecek düzeyde bir ilişkiden kaçınmalarına sebep olmuş olması daha muhtemel gözükmektedir. Bu ilişkinin kendini gösterdiği asıl saha ise Evrengzîb ve kardeşi Dârâ Şükûh arasındaki taht mücadelesi idi. Bu açıdan Evrengzîb'in Nakşbendîler'in desteğini talep ettiği düşünülmektedir. Evrengzîb'in siyasî ikbalinde zafere ulaşması için ulemâ ve sûfilerin desteğine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Evrengzîb ve Dârâ'nın eğilimlerinin farklılaşması taht mücadelesine girişecek şehzadeler arasında dinî-politik ayrımın da temellerini oluşturdu. Mevcut kolektif egemenlik anlayışına dayanan güç mücadelesi içerisindeki iki şehzade, Hindistan'daki dinî ekollerin de tesirinin olduğu politik tabloda yerlerini aldı. Evrengzîb tahta çıkma sürecindeki stratejisini bu dengeler ekseninde şekillendirdi.

Genç şehzadeler bir mansab rütbesi atanmış olsun ya da olmasın, babalarının ikametgâhında kalmaya devam ettiler. Bu nedenle onlar anneleri ve hocaları tarafından yakından denetleniyorlardı. Şah Cihan'ın Dârâ'ya diğer çocuklarına göre daha fazla sevgi ve muhabbet beslemesi bir kıskançlık meydana getirmesinin yanında özellikle Dârâ'nın Hint felsefesine yakınlık gösteren eğilimleri Bâbürlü gelenekleri çerçevesinde şahsi felsefesini şekillendiren Evrengzîb ile onu zıt kutuplara itti.¹⁹⁴

2.3. Evrengzîb'in Askerî ve İdarî Görevleri

2.3.1. Bundelâ Savaşı

Savaş alanlarında ünlenen Şah Cihan, Evrengzîb'in savaşta kabiliyetini göstermesini ve böylece Bâbürlü tahtı için iyi bir aday olmasını istiyordu. Şah Cihan'ın 26 Kasım 1634'de Keşmir'den hareket ederek başkent Lahor'a geldi. Sonraki günlerde Evrengzîb ve Şehzade Şah Şücâ Dekken'den gelerek padişahın huzuruna çıktılar. Kendisine daha önce günlük 500 rupi tahsis edilmiş olan Şehzade Evrengzîb Bahadır'a bir sancak, davul, tuman-tok rütbesi ile birlikte 4000 "suvarlık" ve 10.000 "zatlık"¹⁹⁵ bir

¹⁹³ Hamid Algar, "İmâm-ı Rabbânî", *DİA*, XXII, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2000, s. 194-195.

¹⁹⁴ Faruqui, *a.g.e.*, s. 84; Mehshar, Kemal "Mübahis-i Eryan Der Mecmuau'l- Bahreyn-i Dârâ Şükûh" Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009, s. 20.

¹⁹⁵ Mansabdârların devlet hiyerarşisindeki konumlarına işaret eden rütbelerinin siyasi karşılığıdır. Suvar ise mansabdârların yetiştirmesi gerekli olan asker sayısını ve bu nedenle kendisine verilen geliri ifade eden rütbedir. Streusand, s. 301-302.

mansab tevdi edildi (21 Aralık 1634). Bunun yanı sıra seyahatlerinde kullanması için koyu kırmızı bir çadır da verildi.¹⁹⁶

16 yaşına erişen Evrengzîb için kabiliyetlerini gösterme vakti gelmişti. Bunun en iyi yolu ise askerî görevler idi. Sadullah Han ve Muhammed Gilani'nin gözetimindeki eğitim yılları onun içsel dürtülerini tam olarak karşılamadı. Geleneksel eğitimde eksik bir şeylerin olduğunu düşünüyor ve savaş alanının teorik derslerin ona veremediği şeyleri kazandıracağını umuyordu. Bir eylem adamı olduğunu göstermek adına heyecanlı adımlar atmaya başladı. Şah Cihan, Evrengzîb'in aklındaki bu kemirici memnuniyetsizliğin farkındaydı ve Sadullah Han'a danışarak onu Bundelkent'de devam eden karışıklığı sonlandırmak üzere düzenlenecek seferin başı olarak görevlendirmeye karar verdi.¹⁹⁷

Evrengzîb'den iki yaş büyük olan Şah Şücâ Dekken valisi olarak atanırken onun siyasî hayatı Bundelkent üzerine gerçekleştirilen askerî harekât ile başladı. Ona verilen bu görev ve yükseltilen rütbesi, kaderini içerisinde olmayı çok arzuladığı aktif siyasetteki kabiliyetlerine bağladı. Ayrıca kendi bakış açısına göre gerçek eğitimi şimdi başlıyordu. Bu askerî görevle saraydan ayrıldı ve yirmi iki yıl sürecek bir zaman içerisinde çok az bir süre başkentte bulundu. Şah Cihan'ın veliaht olarak gördüğü Dârâ'nın sarayda tutulması ise Evrengzîb'in zihnini kurcalamaya ve ruhunu kamçılamaya devam etti.

Bu sefer ile ilgili bazı riskler de mevcuttu. Salih Kenbu *Amal-i Salih* adlı eserinde beylerin birbirleriyle uyumlu bir şekilde hareket etmeyeceği ve iç çekişmelerin seferde vahim sonuçlara sebep olabileceği endişesinin bu atamanın yapılmasında etkili olduğunu söyler.¹⁹⁸ Şah Cihan'ın Dârâ'yı değil de Evrengzîb'i tercih etmiş olmasının menfî bir sonuçta veliaht olarak gördüğü Dârâ'nın prestijini sarsmak istememesinden ileri gelmesi muhtemeldi.

Çetin bir orman bölgesi olan Bundelkent'deki¹⁹⁹ gelişmeler Singh Deo'nun ölümünden bu yana Şah Cihan için büyük bir endişe kaynağıydı.²⁰⁰ Evrengzîb'e mansab

¹⁹⁶ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, Böl. II, s. 142-143.

¹⁹⁷ Lal, *a.g.e.*, s. 23-24.

¹⁹⁸ Kenbû, *Amal-i Şâlih*, II, s. 89.

¹⁹⁹ Bundelkent, Bundelâların yaşadıkları bölgeyi ifade etmektedir. Racalar güçlerinin doruğunda bu bölgenin mutlak hâkimi durumda idiler James Franklin, "Memoir on Bundelkhund", *Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1/2 (1826), s. 259.

²⁰⁰ Cûchâr Singh'in daha evvelki isyanı onun açısından başarısızlık ile neticelendi. Üzerine gönderilen Bâbürlü kuvvetleri karşısında tutunamayarak teslim olma yolunu seçti. Yapılan görüşmeler neticesinde yüklü bir haraç ödemesi şartı ile affedildi. Ancak Cûchâr Singh bu anlaşmayı bir zaman kazanma olarak gördü. Bâbürlü kuvvetleri başkent Orça'yı terk eder etmez onları ortadan kaldırdı. Akabinde kaybettiği toprakları geri

verilmesinin takip eden günlerde zenginliği bol ve zapt edilmesi zor bir bölgenin hâkimi olan Cüchâr Singh Bundelâ'nın Şah Cihan'ın buyruğuna itaat etmeyeceği bilgisi geldi. Ayrıca taraftarlarının ve askerlerinin çok sayıda olduğu da bu gelen haberler arasındaydı. Gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından Evrengzîb bu seferin kumandasına tayin edildi. 28 Eylül 1635 tarihinde emrindeki kuvvetler ile bu sefere çıktı.²⁰¹

Evrengzîb komutasındaki Bâbürlü ordusu uzun mesafeler kat ederek Orça yakınlarına ulaştı. Orça giden sık ormanlıklar ile kaplı olan güzergâhın engebeli yapısına rağmen Cüchâr Singh, Bâbürlü kumandanlarının kararlılığı karşısında büyük bir endişeye kapıldı. Bundan dolayı bütün hazinelerini ormanlık alandaki gizli bir alana naklettirdi. Cüchâr Singh geriye kalan değerli eşyalarını, hayvanlarını, aile ve akrabalarını Orça kalesinden çıkararak Dhamoni'ye gönderdi. Orça'da küçük bir birlik bıraktı. Bâbürlü kuvvetleri 14 Ekim 1635 tarihinde Dhamoni Kalesi'ni düşürdü. Kalede geçirilen birkaç günün ardından burası bir askerî birlik ile birlikte Raca Debi Singh'in sorumluluğuna bırakıldı.²⁰²

Cüchâr Singh'in takibi sürdürüldü ve onun ailesini ve değerli eşyalarını Chauragarh kalesine naklettiği öğrenildi.²⁰³ Kale savunmasının yeterli olmaması üzerine²⁰⁴ tehlikeyi algılayan Racpût haremindeki kadınlar geleneksel Cauhar²⁰⁵ için hazırlandılar. Birkaçı muhafızları tarafından bıçaklanarak öldürülürken çok sayıda kişi kendini yakmaya çalıştı. Cüchâr Singh'in annesi Parvati de onlardan biriydi.²⁰⁶ Bu sırada Cüchâr Singh ailesi ve servetiyle Garola ve Lanji yoluyla Dekken'a doğru kaçtı. Bâbürlü kuvvetlerinden bir kısmı Cüchâr Singh'i takip ederken Evrengzîb Dhamoni'ye geldi ve Şah Cihan'ın talimatıyla buraya ordugâhını kurdu.²⁰⁷

kazanmak adına hızla büyük bir ordu hazırlamaya çalıştı. Muhammed Hâfî Han, *Müntehabü'l-lübâb*, I, Mevlevi Kebirüddin Ahmed ve Mevlevi Gulam Gadir (ed.), Kalküta: College Press, 1869, s. 409.

²⁰¹ Ayrıca bu sefer için Şâyeste Han, Rüstem Han, 1000 ahadi, tüfekçiler ve Yeminüdddevle Asaf Han'ın maiyetinde 1000 süvari tayin oldu. Bu ordunun vaka yazarı görevi Muhammed Said'e verildi. seferde ona eşlik etmesi için, Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, s. 105-106; Kenbû, *Amel-i Şâlih*, II, s. 90.

²⁰² Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, Böl. II, s. 155-156.

²⁰³ Lal, *a.g.e.*, s. 28-29.

²⁰⁴ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, s. 157.

²⁰⁵ Cauhar, Hint kadınlarının düşmana karşı direnmenin mümkün olmadığı durumlarda kendilerine karşı işlenebilecek fiillere karşı ateşe girerek intihar etikleri bir uygulamadır. Hint kültüründe önemli bir yer işgal eden ateş, böyle durumlarda ölümün daha şerefli oluşunu düşünen Hintliler için kutsal bir araç görevi görmekteydi. Bu eylem toplu bir şekilde yapılmakta idi. Hümayun ve Ekber Şah dönemlerine bu uygulamanın önüne geçilmeye çalışılmıştı. Yalçın Kayalı, "Eski Bir Hint Geleneği: Satî", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, LIII/I (2013), s. 371.

²⁰⁶ Kenbû, *Amal-i Salih*, II, s. 111; Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, s. 158; Lal, *a.g.e.*, s. 31.

²⁰⁷ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, s. 155-156.

Evrengzîb, bu seferde meydana gelen çarpışmalardan uzak tutulmuş olsa da ilk askerî deneyiminin başarılı bir şekilde neticelenmesi talihi açısından önemliydi. Bu başarılı harekâtın ardından Evrengzîb, Şah Cihan'a Bundelâ memleketinin bereketli toprakları, genişliği, tabii güzelliği ve av için uygun ormanlıklarını anlattığı bir rapor gönderdi. Bunun üzerine Şah Cihan, bir seyahat planladı.²⁰⁸ Evrengzîb'in daveti ile çıktığı yolda Cüchâr Singh'in adamlarının kontrolünde olan bölgelerin de ele geçirilmesi için asker sevk etti.²⁰⁹

Evrengzîb bu sefer sırasında babası Şah Cihan tarafından gerçekleştirilen bir uygulamaya da şahit oldu. *Şah Cihannâme*'nin müellifi İnâyet Han'a göre Orça'nın Bâbürlü kontrolüne girmesinin ardından Şah Cihan buradaki büyük tapınağın yıkılması emrini verdi ve yerine bir cami yapılmasını istedi.²¹⁰ Bâbürlülerde savaş zamanlarında özellikle Cihângîr ve Şah Cihan dönemlerinde ele geçirilen yerlerdeki sembolik öneme haiz olan bazı mâbetleri yıkmak veyahut camiye çevirmek gibi bir uygulamalar olağandı. Din savaşlarının yoğun olarak yaşadığı Avrupa'da da durum pek farklı değildi.²¹¹ Evrengzîb'in henüz genç bir şehzade iken bu uygulamaya şahit olması mevcut dinî siyaseti benimsemesi için önemliydi.

Şah Cihan'ın daha sonra ordugâhını Samandar Sagar gölü yanına kurdu (10 Aralık 1635). Güzel bir iklime sahip olan bu bölgeye Şah Cihan tarafından İslâmabad (pargana) ismini verildi. Şehzade Evrengzîb, Şah Cihan'ın emriyle Dhamoni civarından dönerek buraya hareket etti. Babasının huzuruna çıkan Evrengzîb 1000 altın mühür de hediye getirdi.²¹²

Bundelkent üzerine yapılan sefer Cüchâr Singh'in hazinelerinin ele geçirilmesi ve verimli arazilere hâkim olunması ile büyük bir ekonomik kazanca da dönüştü.²¹³ Uzun bir takibat ve çarpışmaların ardından ise Cüchâr Singh ve maiyeti ele geçirildi.²¹⁴ Bâbürlü beyleri uzun bir süre devleti meşgul eden bu Racpût'un başının kesilerek Evrengzîb'e gönderilmesini emrettiler. Evrengzîb bu kesik başların babası Şah Cihan'a gönderilmesini istedi.²¹⁵ Bunun üzerine Cüchâr Singh ve Bundelâ'nın başları Sehere'deki ordugâha gönderildi (10 Ocak 1636). Şah Cihan bu isyancıların başını bir

²⁰⁸ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, Böl. II, s. 159-160.

²⁰⁹ İnâyet Han, *a.g.e.*, s. 179.

²¹⁰ İnâyet Han, *a.g.e.*, s. 161-162.

²¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, "Evrengzib Âlemgir ve Dinî Siyaseti Üzerinde Bir İnceleme", *TTK Belleten*, IX/33 (1945), s. 7-8.

²¹² İnâyet Khan, *a.g.e.*, s. 179.

²¹³ Bu hazinenin miktarı 100 lek rupi değerinde idi. Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, s.160-162.

²¹⁴ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, s. 164.

²¹⁵ Lal, 34; Kenbû, *Amel-i Şâlih*, II, s. 107-108.

güç gösterisi olarak bir kervansaray kapısının üstüne astırdı.²¹⁶ 20 Mart 1636 tarihinde Nevruz Bayramı kutlandı. Akabinde Şah Cihan Evrengzîb ve kardeşlerinin mansab derecelerini artırdı.²¹⁷

Evrengzîb bu görevi ile birlikte yetişkin bir şehzade olarak kendini kanıtlasa da kararlarında bağımsız olmadığını ifade etmek gerekir. Şâyeste Han onun atalığı olarak her seyahatinde yanında bulundu ve Evrengzîb'in ilk emirlerinin tamamını imzaladı.²¹⁸ Bu askerî hareketin başında olan Evrengzîb için en büyük kazanım, kardeşlerine karşı askerî tecrübe elde etmesi ve bu tecrübelerini pekiştirecek görevler için hazır bir konuma gelmesi oldu.

2.3.2. Dekken Valiliği (1636-1645)

Evrengzîb başında olduğu Bâbürlü kuvvetlerinin başarılı Bundelâ seferinin ardından bir yıl sonra daha zor bir göreve atandı. Şah Cihan, Dekken bölgesini kendi emir ve serdarlarının idaresine terk etmeyi doğru görmedi. Bu görev için düşündüğü isim Evrengzîb idi. Bir ferman ile dört vilayet ve 53'ü dağlık, 11'i ise düzlük alanlarda bulunan 64 kalenin olduğu Dekken'in idaresini ona bıraktığını bildirdi. Devletâbâd buranın merkezi idi. Dekken'in diğer bir önemli şehri ise Balagihat bölgesinde bulunan Telingana idi. Bölgenin üçüncü önemli şehrini merkezi Burhanpûr olan Handis oluşturmaktaydı. Dördüncü merkez ise bu mıntıkanın güvenliği için çok önemli olan ve yüksek bir tepede bulunan Kavil Kalesi'nin yakın olduğu Berar şehri idi. Bu şehirlerin yıllık getirisi 500 lek rupi kadardı.²¹⁹

Başarılı Bundelkent seferinin sonrasında Evrengzîb'e babası tarafından değerli hediyeler yollanarak taltif edildi ve ona yeni görevi tevdi edildi (24 Haziran 1636). Şah Cihan, Evrengzîb'in Devletâbâd'a doğru yola çıkması ve burası ile Dekken bölgesinde mutlak bir hâkimiyetin tesis etmesini emretti. Bölgede ele geçirilemeyen kaleler bulunmaktaydı. Han-ı Zaman ve söz konusu dört şehirdeki bütün câgîrdarlara şehzadeyi beklemeleri ve şehzadenin emri altında görevlerini sürdürmeleri istendi.²²⁰

Şah Cihan'ın şehzadelğinde olduğu gibi Evrengzîb de devletin sorunlu güney sınırlarının idaresini üstlendi. Bölgede bazı karışıklıklar mevcuttu. 1633'te Nizamşah

²¹⁶ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, Böl. II, s. 165-166.

²¹⁷ Şehzade Dârâ Şükûh'un mansab derecesi 2000'e, zat sayısı 12.000'e, suvar sayısı ise 6000'e çıkarıldı. Evrengzîb'in ve Şah Şücâ'nın derecesine 1000 ilave yapıldıktan sonra her birinin zatı 10.000, suvarı 6000'e çıkarıldı. Nevruz boyunca Âsaf Han ve Han-ı Hanan Şah Cihan'a bazı hediyeler sundu. Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, s.170.

²¹⁸ Faruqui, *a.g.e.*, s. 86.

²¹⁹ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, II, s. 165-167; Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, s. 205-206.

²²⁰ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, s. 166.

hanedanının son hükümdarı olan Hüseyin Nizamşah'ın Bâbürlülere boyun eğmesinin akabinde bölgede anarşi baş gösterdi. Dinî fanatizmin güçlü olduğu bu bölgede Maratalar yükselişte idi.

Evrengzîb Dekken sultanlıklarının etkisini ve otoritesini kırmadan bu hızlı yayılmanın önüne geçemeyeceğini fark etti.²²¹ Devletâbâd'a doğru harekete geçen Evrengzîb'e Baglana'yı ve buraya bağlı mıntıkaları ele geçirmesi emredildi. Baglana dokuz kale ve dört lek rupi tarım geliri olan bir bölgeydi. Havası çok güzel ve meyveleri bol olan bu bölgenin idaresi uzun yıllardan beri Behrici zemindarlar silsilesinin elinde idi.²²²

Evrengzîb'in Dekken valiliği bir askerî harekât ile başladı. Ordunun her türlü ihtiyacı tamamlandıktan sonra tecrübeli kumandanlar ile birlikte harekete geçti.²²³ Hızlı bir şekilde hareket edilerek Mulhir kalesine doğru ilerlendi. Kale garnizonunun ateşli silahlarla karşı koymasına rağmen Bâbürlü birliklerinin kaleye ihtiyaç maddelerinin taşındığı yolları kesmesi ile muhasara başarılı oldu. 24 Şubat 1638 tarihinde Baglana zemindarı Bharji, Şehzade Evrengzîb'den merhamet dilenmesi ve Baglana'da bulunan kalelerin anahtarlarını teslim etmesi için annesini ve kendi vekilini gönderdi. Bu araçılar vasıtasıyla Bharji, Baglana bölgesindeki Sultanpûr'un kendisine bırakılmasını talep etti. Daha sonra taraftarlarını ve yakınlarını ağırlıklarıyla bırakıp Evrengzîb'in huzuruna gelip sadakatini bildirecekti. Onun bu talepleri Şah Cihan'a da sunuldu. Yapılan görüşmelerde annesine nezaketle hürmet edildikten sonra ona geri dönmesi için izin verildi. Bharji daha evvel Bâbürlü saltanatının emirlerine sadakatle boyun eğerek vergisini vermiş, acil durumlarda Dekken valisine destek olmak için hazır bulunmuştu. Bundan dolayı Şah Cihan, bu talebini uygun bularak Sultanpûr'un onun meskeni olarak kalmasını onayladı. Bu haberleri ihtiva eden fermanı alınca zemindar Bharji kaleden ayrıldı. Maloji ve Muhammed Tahir ile görüşükten sonra kaleyi Bâbürlü görevliliklerine teslim etti ve gelerek Evrengzîb'in karşısında saygıyla eğildi. Bu karşılıklı uzlaş doğrutusunda kalelerin içerisinde bulunan ağır çaplı 120 farklı silah Bâbürlü birliklerinin eline geçti. Yıllık 4 lek vergi geliri olan Baglana bölgesi tamamen Bâbürlü hakimiyetine dâhil oldu.²²⁴ Böylece Evrengzîb Dekken valiliğindeki kariyerine

²²¹ Lal, *a.g.e.*, s. 35.

²²² Baglana bölgesi Salhir, Mulhir, Mura, Hırgide, Sanuhe, Panuhe, Hatgide, Peypul ve Çuril isimli dokuz kaleye sahipti. Bunlardan en korunaklısı ise Salhir ve Mulhir'di. Bu iki kaleden birisi çok zor aşılacak bir dağın üzerinde ve diğeri de bu dağın eteğinde yer almaktaydı. Kenbû, *Amel-i Şâlih*, s. 244-245.

²²³ 26 Aralık 1637'de Şehzade, Bâbürlü birlikleri içerisinde 3000 süvari ve 2000 tüfekli piyade, Muhammed Tahir ve Maloji Dekkani'nin de olduğu bir ordunun başında görevlendirildi.

²²⁴ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 244-246.

başarılı bir başlangıç yaptı. Bîcâpûr'a ve Gûlkünde'ye ile yapılan yeni anlaşmalar ile Gond ülkesine boyun eğdirilmesi güney ve kuzeydoğudaki saldırıların önüne geçti. Baglana'nın fethiyle de önemli maddi kazanımlar elde edildi ve Bâbürlü egemenliğinin kuzeybatıya doğru genişletilmesi sağlandı.²²⁵

Evrengzîb'in bu valiliği sırasında etrafı güçlü bir saray zümresi ile çevrili idi.²²⁶ Seyyid Ali Tebrîzî ve Mîr Hâşim Gîlânî gibi hocalarının yanı sıra atalığı Şâyeste Han da yine yanında idi. Bu atamalar Şah Cihan tarafından gerçekleştirildi. Evrengzîb ise aldığı karar ve görevlendirmeler ile idarî kapasitesini kanıtlamaya çalıştı. Bu süreçte bazı isimler şehzadenin yanında kalmayı sürdürürken, bir kısmı ise saraya geri döndü. Kendi maiyetini şekillendirmeye de bu valilik görevi sırasında başlayan Evrengzîb, Muhammed Tahir Horasani ve Şeyh Mîr gibi isimleri çevresinde görevlendirdi. Bu beyler de gösterdikleri hizmet ile 20 yıl boyunca Bâbürlü sitemi içerisinde hizmet etmeye devam ettiler.²²⁷ Evrengzîb cömertliğini de yeni ilişki ağlarını sağlamlaştırmak için kullandı.²²⁸ Örneğin 1644'te Bîcâpûr eyaletinden gönderilen tüm hediyelerin Mir Melik Hüseyin'e verilmesini emretti.

Evrengzîb'in ilk Dekken genel valiliği 14 Temmuz 1636'dan 28 Mayıs 1644'e kadar sürdü. Bu sekiz yıl zarfında Kuzey Hindistan'daki babası ile görüşmeleri ve hediyeleşmeleri de devam etmekteydi. Ancak Evrengzîb Dekken'deki valiliğin sürdürürken zaman zaman saraya geri dönmek yönünde düşünceye kapıldı ve bunu Şah Cihan'a ilettili. Bu isteği babası tarafından reddedildi. Buna rağmen Evrengzîb ikbali için saraydan uzak kalmasının yaratacağı dezavantajları da düşünerek ablası Cihanârâ Begüm'ün geçirdiği kazayı bahane etti ve 1644'de izinsiz bir şekilde saraya geri döndü.²²⁹

Evrengzîb'in Dekken valiliği sırasında öne çıkan faaliyetlerine baktığımızda Bâbürlü kaynaklarından onun buradaki yerel Müslüman din adamları ile temas kurduğunu ve onlar hakkında araştırma yaptığını görüyoruz. Bu kapsamda Dekken'de geleneksel İslâmi bilimler açısından merkez olarak ön plan çıkan Burhânûr ve Kuldabad bölgesindeki dinî liderlerin listesinin oluşturulmasını istedi. O, *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*'yi toplamak ile görevlendirilen âlimlerden oluşan topluluğun başındaki

²²⁵ Sarkar, *a.g.e.*, s. 43.

²²⁶ Evrengzîb'in bu görevi esnasında Mirza Esedullah Han bahşi olarak görev yaparken, Fazıl Han ve Habas Han danışman olarak hizmet ettiler. Faruqui, s.105.

²²⁷ *Mughal Archives: A Descriptive Catalogue of the Documents Pertaining to the Reign of Shah Jahan*, I, S. Venkataramaiah and Ahmad M. Z. A. Shakeb (ed.) Hyderabad, Hyderabad: State Archives, 1977, s. 155.

²²⁸ Faruqui, *a.g.e.*, s. 128.

²²⁹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 312-314.

isim olan Şeyh Nizam Burhânpûrî ile de bu valilik görevinde tanıştı. Ayrıca dinî faaliyetler için arazi tesisleri ve çeşitli ödenekler oluşturulmasını da sağladı.²³⁰ Eylül 1641'de Şeyh İbrahim'e altı dönümün biraz üzerinde bir arazi ve çeşitli giderleri için para verildi. Bu hususta diğer bir örnekte bir din bilginin torununa maaş verilmesi idi. Evrengzîb bu faaliyetlerinin yanı sıra arazi tahsisleri ile suiistimal iddiaları ile ilgili bir soruşturmaya karşı tavrını daha müsamahakâr bir düzeyde göstererek yerel dinî unsurlar ile ilişkisini merkeze karşı güçlendirmeyi tercih etti.

Evrengzîb Dekken'de çeşitli ekollerden din adamları ile uzun sohbetler de gerçekleştirdi. Özellikle yerel halk üzerinde etkili bir figür olan Şah Veliyyullah Hüseyin ile çok kez bir araya geldi. Ayrıca Şeyh Abdülatif Burhânpûrî ve Kâdiri pîri Seyyid Muhammed Burhânpûrî ile de çeşitli zamanlarda sohbet etti. Bir araya gelerek görüştüğü bu isimler dışında yazıştığı ve hediyeleştiği dinî adamları da mevcuttu. Nakşibendi şeyhi Hoca Abdulgaffar Nakşibendî de bu isimlerden biriydi.

Dekken valiliği sırasında saray ile ilişkisinde hayati öneme sahip olan yanındaki beyler ile olan bağımlı da ustaca geliştirmeyi sürdürdü. Bu görev sırasında emrindekilere karşı cömertliği ilişkilerinde olumlu bir ortam yarattı. Zira kardeşleri ile olan taht mücadelesinde kurduğu ittifak ağları belirleyici olacaktı. Ayrıca Evrengzîb Sünnî fıkıh mezhepleri çizgisindeki dinî çevreler ile olan ilişkisini de dar bir kalıba sokmayıp taht yolunda geniş bir tabanda karşılık bulmaya çalıştı.

Evrengzîb'in Dekken valiliği ile ilgili araştırmacıların gözden kaçırdığı hususlardan birisi onun oluşturmaya başladığı ittifak içerisinde Marataların yer almış olmasıdır. Bu hususa dikkat çeken Bâbürlü tarihçisi Munis D. Faruqui, Evrengzîb'in Marataları da ittifakının bir parçası haline getirdiğini ileri sürer.²³¹ Dekken'deki siyasî elitin büyük bölümünün Müslüman olmasına karşın yerel olarak istihdam edilen ordu güçlerinin çoğu gayrimüslimlerden oluşuyordu. Maratalar gerilla savaşındaki maharetleriyle ön plana çıkıyorlardı. Bu gerçeği gören Evrengzîb, ilk olarak doğum günü kutlamaları için davet ettiği Marata şefleri ile kurduğu ilişkiyi daha ileriye taşıdı ve 1638'de Baglana'ya karşı yürütülen harekâta onlardan istifade etti. Bu kuvvetler meydana gelen zemindârî isyanın batırılmasında da önemli rol oynadılar.²³²

²³⁰ *Mughal Archives*, I, S. Venkataramaiah and Ahmad M. Z. A. Shakeb (ed.), s. 89-91; *Selected Documents of Shah Jahan's Reign*, Yusuf H. Khan ed., Hyderabad, 1950, s. 184.

²³¹ Faruqui, *a.g.e.*, 169-173.

²³² *Mughal Archives*, I, s. s. 148-152.

Dekken valiliği süresinde geçen zamanda yirmili yaşlara ulaşan Evrengzîb'in ilk evliliğinin ardından devamlı surette yanında bulunan atalığı Şâyeste Han'ın onun üzerindeki denetimi de son buldu.²³³ Bu durum aynı zamanda onun tam bir yetişkin olarak görüldüğünün de göstergesi idi.

2.3.3. Evrengzîb'in Evliliği

Evrengzîb Dekken valiliği sırasında ilk evliliğini de gerçekleştirdi. Babasının emri ile bu merasim için Devletâbâd'dan hareket ederek başkent civarında ordugâhını kurdu. 27 Nisan 1637 tarihinde Şehzade Murad Bahş, Yeminüdddevle, Han-ı Devran, Afzal Han ve diğer soylu beylerin de Evrengzîb'e katılmaları istendi. Onlar Şah Cihan'ın huzuruna kadar şehzadeye refakat ettiler. Şah Cihan oğlunu şefkatle kucaklarken Evrengzîb babasına hediyeler sunmaktan geri durmadı.²³⁴

Evrengzîb'in ilk evliliğini yaptığı isim Dilras Bânû Begüm idi. Onun soyu Safevî hanedanına dayanıyordu. Safevîlerin Kandahar valisi olan Sultan Hüseyin Mirza'nın oğlu Mirza Muzaffer Hüseyin, Bâbürlü egemenliğini kabul ederek Ekber Şah'ın hizmetine girmişti. Onun kardeşi Mirza Rüstem ise Hindistan'a göç ederek Cihângîr Şah döneminde seçkin bir konuma yükselmişti.

Bâbürlüler kurdukları evlilikler ile Safevîler ile yakın ilişkiler tesis etmeyi arzu ettiler. Şah Cihan gene Safevî soyundan Muzaffer Hüseyin Mirza'nın kızı Kandahari Bagüm ile evlenmişti. Mirza Rüstem'in oğlu da Bâbürlü Devleti içerisinde Şah Navaz Han unvanıyla yüksek bir mertebeye erişti. Onun Dilras Banu Begüm ismindeki kızı Şah Cihan'ın da isteği ile Evrengzîb ile nişanlanmıştı.²³⁵

Bâbürlü şehzadelerinin düğünleri görkem açısından taht varisi olarak kendilerine verilen önemi göstermesi bakımından da mühimdi. Evrengzîb'in düğünü de ihtişamlı bir tören ile gerçekleşti. 15 Nisan 1637'de Evrengzîb evlilik merasimi için Agra'ya geldi. Saray astrologları 8 Mayıs'ı evlilik tarihi olarak belirlediler. Önceki akşam kına töreni yapılarak Evrengzîb'in elleri ve ayaklarına kına yakıldı. Gelinin babası da bu tören için Evrengzîb'e pahalı bir elbise, akrabaları için işlemeli atkılar, güzel kokular, çok miktarda tatlı, kurutulmuş meyveler ve havai fişekler gönderdi. Düğün merasimini yapılacağı alan itinalı bir şekilde düzenledi ve düğün hediyeleri tepsilerde sergilendi. Müneccimler şafaktan dört saat öncesini tören için en doğru zaman olarak belirlediler.

²³³ Faruqui, *a.g.e.*, s. 86.

²³⁴ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, Böl. II, s. 239-248.

²³⁵ Sarkar, *a.g.e.*, s. 49-50.

Yapılan evlilik töreninde Evrengzîb eşine boşanma halinde dört bin lek rupilik bir çeyiz sözü de verdi. Şah Cihan ona değerli elbiseler, mücevherler, hançerler, atlar, filler ve kendi elleriyle gelin ve damada pırıltılı bir demet inci (Sehra) taktı. Değerli taşlar bir örtü gibi yüzüne düşüyordu. Daha sonra Şehzade Murad Bahş ve Âsaf Han idaresindeki düğün kafilesi at üzerinde başkentin sokaklarını müzik ve havai fişek gösterileri eşliğinde dolaştı. Evlilik merasiminin sona ermesinin ardından Şah Cihan'ın huzurunda başka bir resepsiyon daha yapıldı. Bu düğün merasimi akabinde Evrengzîb babası ile Agra'da üç aydan fazla bir zaman geçirirken rütbesi de başarılarına bağlı olarak kademli bir şekilde artırıldı.²³⁶ İlk evliliğinden bir buçuk yıl sonra ise Şubat 1638'de Zîbünnisâ isminde bir kızı oldu.

Evrengzîb'in ağabeyi Dârâ'nın ilk evliliğini gerçekleştirdiği tören ihtişamı bakımından Bâbürlü tarihinde ayrı bir yere sahip olmakla birlikte Şah Cihan tarafından veliaht olarak Dârâ'ya verilen ehemmiyetin de bir göstergesiydi. Cihângîr'in oğlu Sultan Pervîz'in kızı Nadire Begüm ile gerçekleştirilen bu evlilik Bâbürlü tarihindeki en maliyetli düğün olarak da bilinmektedir (Şubat 1633). Ayrıca Şah Cihan, Dârâ'yı Evrengzîb ve diğer oğullarından farklı olarak Bâbürlü saltanat ailesi içerisinde bir evlilik ile onurlandırarak onun konumunu daha da pekiştirmiş oldu. Evrengzîb ise ikinci evliliğin bir Racpût ile yaptı.

Evrengzîb Hindular'a karşıysa, neden ikinci evliliğini bir Racpût prensesi ile yaptı? Evrengzîb'in ikinci evliliği yine Dekken valiliği devam ederken gerçekleşti. Bu kişi Racauri²³⁷ Racası Râcû'nun kızı olan Nevâb Baî²³⁸ idi. Müslüman olduktan sonra Rahmetunnisâ ismini aldı. Bu evlilik Nevâb Baî'nin bir Racpût prensesi olması hasebiyle ayrı bir önem taşıyordu.²³⁹ Siyasî ittifak kurmak maksadı ile gerçekleştirilmiş bir evlilik olmakla birlikte Evrengzîb'in bu evlilikten doğan bir memnuniyetsizliği olmadı. Nevâb Baî'nin daha sonra İslâm'ı seçerken Racpût kimliğini de korumaya devam etti. Bu evliktan doğan ilk çocuk 1639'da dünyaya gelen Muhammet Sultan'dı. Nevâb Baî aynı zamana Evrengzîb'den sonra Bâbürlü tahtına oturan Bahadır Şah'ın da annesi idi.

²³⁶ Ağustos 1637'de mansabı 12.000'e, 23 Şubat 1639'da ise 15.000'e yükseltildi. Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, s. 212; Sarkar, *a.g.e.*, s. 45-52.

²³⁷ Racauri, Bâbürlü Devleti'nin Keşmir'e geçiş hattında bulunan stratejik bir bölge idi.

²³⁸ Bâbürlü vakayinameleri hükümdarların eşlerinin Hindu isimlerini kaydetmemiştir. Onlardan Müslüman olduktan sonraki isimleri ile söz edilir.

²³⁹ Gandhi, *a.g.e.*, s. 101-102.

Nevâb Baî'nin soyu ile ilgili farklı bir anlatı da mevcuttur. Hâfî Han'a göre Nevâb Baî, Abdülkâdir Geylânî'nin soyundan gelen ve Racauri bölgesinde inzivaya çekilmiş Seyyid Şah Mîr'in kızı idi. Racauri Racasının kızı ile evlenen Şah Mir daha sonra ise hac için Hindistan'dan ayrıldı ve çocuklarının velayetini Râcû üstlendi. Onları bir Hindu olarak yetiştiren Raca Bâbürlü sarayı ile akrabalık kurdu.²⁴⁰ Bu anlatı Jadunath Sarkar ve William Irvine²⁴¹ gibi bazı tarihçiler tarafından Bahadır Şah'a soyu itibari ile seyyid deme hakkı vermek için uydurulan bir hikâye olarak görülür.

2.3.4. Gucerât Valiliği (1645-1647)

Dekken'deki görevini izinsiz bir şekilde bırakarak saraya dönenen Evrengzîb, babası tarafından hoş karşılanmadı. Şah Cihan oğlunun rütbesini ve unvanını elinden alarak onu ev hapsinde tuttu. Evrengzîb'in saraya dönme yönünde verdiği bu riskli karar, babasının beklemedik tepkisi ile yüzleşmesine neden oldu. Babası ile ilişkisi dramatik bir şekilde değişirken bu durum onun siyâsî ikbalini tehlikeye attı.

Bâbürlü tarihinde şehzadelerin bu tür izinsiz faaliyetleri görülmektedir. 1529'da Bâbü Şah'ın oğlu Hümâyûn da Bedaşa'n'daki vazifesini bırakarak habersiz bir şekilde Agra'ya döndüğünde babasının tepkisi ile karşılaştı ve Agra'nın kuzeyinde bulunan Senmbel'e gönderildi.²⁴² Ancak Şah Cihan'ın verdiği tepki sertlik bakımından tarihî örneklerinin üzerinde idi. Bu süreçle ilişkili olarak tarihî kayıtlar ise detay vermekten kaçınır. Evrengzîb'in düştüğü bu vaziyet ile ilgili olarak onun ruh hali üzerinde duran tarihçilerden Lâhûrî, çevresindeki kişilerin şehzadeyi bu süreçte etkilediklerine ve yanlış kararlar almasına sebep olduklarına dikkat çeker.²⁴³

Evrengzîb babası tarafından gördüğü kötü muamele neticesinde devlet işleri ile alakadar olmaktan uzak durmaya başladı ve تنها bir yaşam sürme arzusu ile uhrevî bir hâle büründü.²⁴⁴ Bu kararının Şah Cihan'ın ona karşı tutumunu değiştirmesini amaçlayan bir strateji olduğu yönünde de değerlendirmeler yapılmıştır. Bu hususla ilgili olarak Sarkar, Evrengzîb'in dünyevî işlerden el çekmesinin dinî veya ruhsal bir karar olmayıp politik bir tavır olduğunu değerlendirir.²⁴⁵ Stanley Lane-Poole gibi İngiliz tarihçiler ise bu olaya Evrengzîb'in dinî hususiyetine dikkat çekerek bakmışlardır.

²⁴⁰ Hâfî Hân, *a.g.e.*, II, s. 604.

²⁴¹ William Irvine, *Later Mughals*, I-II, Jadunath Sarkar (ed.), New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1971, s. 136-137.

²⁴² Hamî Demir, *Bâbürlü Devleti'nde Hümâyûn Dönemi*, Sakarya Üniversitesi, S.B.E., Sakarya, Yüksek Lisan Tezi, 2017, s. 28.

²⁴³ Lâhûrî, *a.g.e.*, II, s. 376.

²⁴⁴ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 313-314.

²⁴⁵ Sarkar, *a.g.e.*, 68-69.

Evrenzîb'in bu tutumu aslında babasının Dârâ'ya karşı aşırı sevgisi ve desteğine karşı derin bir kızgınlığı da gösteriyordu.

Evrenzîb saraya döndüğünde kardeşlerinden Şah Şücâ Bengal'de vali olarak bulunurken Dârâ, İran üzere yapılan seferi yönetmiş ve ilk askerî tecrübesini muvaffakiyet ile neticelendirmişti.²⁴⁶ Evrenzîb'in Dekken'den dönüşünün arkasında Dârâ'nın bu yükselişine karşı saraydan daha etkin olabileceği bir görev almak arzusu yatması muhtemel olardı. Kaderi onu kardeşi Dârâ ile çetin bir mücadeleye doğru sürüklüyordu. Saraya dönme kararı aynı zamanda kendisine destek olan isimleri de ortaya çıkardı. Bunların başında ablası Cihanârâ Begüm gelmekteydi. Cihanârâ babasının Evrenzîb'e olan öfkesini yatıştırmak için çabaladı ve bunda başarılı oldu. Sonunda Şah Cihan Evrenzîb'e karşı yumuşama gösterdi ve eski rütbesini ona geri verdi.²⁴⁷

Evrenzîb'in Dekken valiliğinden sonra sarayda geçen günleri özellikle kardeşi Dârâ ile çekişmeli bir gerilimi ortaya çıkardı. Evrenzîb'in taht yolunda göz ardı edilmesi zor bir şahsiyet ortaya koymaya başladığı hissedilmekte idi. Bu ortam içerisinde Evrenzîb'i Dârâ ile sarayda tutmak zordu. Bu nedenle Şah Cihan 16 Şubat 1645'te şehzade Evrenzîb'i Gucerât'a vali olarak göndermeye karar verdi. Onun burada görevi Ocak 1647'e kadar devam etti. Ancak genç şehzade bu kısa süre içerisinde bile idare kapasitesini göstermeyi başardı. Zira Gucerât, Dekken gibi birçok sorunu bulunan bir vilayetti.

Bâbürlü Devletin tüm bölgelerinden daha çalkantılı olan Gucerât sık sık kuraklıklara maruz kalıyordu. Toprağın çiftçilerin emeğine cevap veremediği bu bölgede istikrarın sağlanması zorlaşmış ve yağmalama ve soygunlar baş göstermişti. Bunun yanı sıra Gucerât bölgesi şöhreti dünya çapında olan zanaatkârları ile de ünlü idi. Ancak yollar tüccar için güvenli değildi. Mevcut siyasî kaos bölgenin gelişmesine imkân vermiyordu. Böyle bir yeri idare etmek için güçlü bir liderler zarurî idi. Azam Han (1635-1641), yağmacı kabileleri şiddetle cezalandırdı ve düzeni sağlamak için kaleler inşa ettirdi. Ayrıca Navanagar hükümdarını haraç ve itaat sözü vermeye zorladı. Bu faaliyetler bir süreliğine ticari güzergâhların güvenli hale gelmesini sağladı.

²⁴⁶ Lâhûrî, *a.g.e.* II. s. 291-294; İnayet Han, *a.g.e.*, s. 311-315.

²⁴⁷ Supriya Gandhi, *The Emperor Who Never Was: Dara Shukoh in Mughal India*, Londra: Belknap Press, 2020, s. 126.

Evrengzîb de Gucerât'ta idareyi ele alır almaz yağmacı kabilelere ve isyancılarına karşı aktif ve sağlam bir politika izledi. Onları etkili bir şekilde kontrol etmek için, o anki rütbesine bağlı bir mansabdâr olarak emrimdeki asker sayısını artırdı. Şah Cihan da onun azmine karşılık olarak maaşını da ciddi bir oranda yükseltti (8 Haziran 1646).²⁴⁸ Ayrıca Gucerât valisi olarak atanmasının ardından hocalarından ve yakın danışmanlarından olan Şeyh Abdül Kavî de ona katıldı.²⁴⁹

Evrengzîb'in Gucerât'daki valiliğine dinî ihtilaflar damgasını vurdu. Hindular ve Müslümanlar arasında büyük bir gerilim mevcuttu. Bu bağlamda onun emriyle Saraspûr yakınlarındaki bir Chintaman tapınağının yıkıldığı ifade edilmektedir.²⁵⁰ Hindu ve Batılı tarihçilerin Evrengzîb döneminde mâbedler ile ilgili meselelere yaklaşımları genel itibariyle olumsuz görüşler içermesine karşın Yusuf Hikmet Bayur, mâbedlerin yıkılması hakkında farklı bir bakış açısına sahiptir. O savaş dönemlerinde özellikle Cihângîr ve Şah Cihan devirlerinde ele geçirilen yerlerdeki mâbedleri yıkmak veya camiye çevirmeyi olağan bir uygulama olarak değerlendirir. Ayrıca bu tür uygulamaların ve dönemin Avrupa'sındaki uygulamamdan daha aşırı olmadığını ifade eder. Bu açıdan Keşmir bölgesinde ve Gucerât'da Müslümanları Hindulaştırma ve camilere Hindularca el konulmasına karşın bazı Hindu mabedinin yıkıldığı bilinmektedir.²⁵¹ Bâbürlülerin bu tür uygulamalarını Hindistan'da hâkim güç karşısında dinî mâbedler etrafında şekillenen muhalefete yönelik tedbirler olarak da değerlendirebiliriz. Ancak bu tür eylemlerin Hindular arasında asabiyeti de tetiklemiş olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Evrengzîb'in bu idarî görevinde bir diğer inanç eksenli sorun olarak karşısına Mehdevîler topluluğu çıktı. Bu sorun sayıları fazla olan Ahmedâbâd'daki Mehdevî tarikatının temsilcilerine karşı diğer Müslümanların oluşturduğu muhalefet arasındaki gerilimden ileri geliyordu. Hindistan'ın en eski İslâmî hareketleri arasında yer alan bu akım mehdiliğini ilan etmiş olan Seyyid Muhammed Cavnûrî (1443-1505) etrafında şekillendi. O Şeyh Dânyâl Çîştî'nin medresesinde eğitim gördü ve "esedü'l-ulemâ" unvanı aldı. Mehdiliğini ilan etmesinin ardından XV. yüzyıl sonlarında geldiği Gucerât bölgesinde faaliyetlerini yürüttü. Sahip olduğu takvâ ve bilgisi ile Hindistan, Afganistan

²⁴⁸ Sarkar, *a.g.e.*, s. 69-72.

²⁴⁹ Samira Sheikh, "Aurangzeb as seen from Gujarat: Shi'i and Millenarian Challenges to Mughal Sovereignty", *Journal of the Royal Asiatic Society*, XXVIII/3 (2018), s. 5-6.

²⁵⁰ J. Whaley Watson, *History of Gujarat (Muslim Period, A.D. 1297-1760)*, Bombay: Printed at the Govt. Central Press, 1886, s. 61

²⁵¹ Bayur, "Evrengzib Âlemgir ve Dinî Siyaseti Üzerinde Bir İnceleme", s. 1-63.

ve diğer bölgelerden takipçiler onu izledi. Ancak Cavnûrî mehdiliği konusunda mevcut ulemâyı ikna edemedi ve halk üzerindeki tesirinden dolayı sürgün edilmek istendi. Sonunda Ahmedâbâd'tan sürülerek Afganistan'a geldi ve burada öldü. Onun ölümünden sonra Mehdevîler Gucerât'ta tutunmakta zorlardı. Bu hareket Bâbürlülerin fetret devri olan Sûrî Hanedanı zamanında yeniden faaliyet alanı buldu. Ekber Şah zamanında ise Gucerât bölgesinde yeniden toparlanma gösterdi ancak bu hareketi yönetecek güçlü liderler ortaya çıkmadı.²⁵²

Evrengzîb'in Gucerât valiliği sırasında ise Mehdevîler ile anlaşmazlıklar ortaya çıktı. 1646'da Evrengzîb kendisini Ahmedâbâd'ın Sünnî ulemâsı ile Mehdevîler arasındaki mevcut tartışmaların içerisinde buldu. Ulemânın da isteği ile onun hizmetine giren ve daha sonra Mehdevî olduğu anlaşılan Seyyid Râcû'yu 21 Mayıs 1646'da huzurunda gerçekleşen bir münâzaraya çağırdı. Seyyid Râcû'ya, Mehdi inancı soruldu. Râcû: “Geldi ve gitti” dedi. Evrengzîb, görüşlerini almak için toplanan din adamlarına döndü. Onlar ise Mehdi'nin dünyanın sonuna doğru tezahür edeceğine olan inançları ortaya koydular. Buna mukabil Seyyid Râcû “Kılıç bizim kanıtımızdır” cevabını verdi. Bu gerilimin bir çatışmaya döneceğini sezen Evrengzîb, ulemânın da desteği ile aldığı kararla Seyyid Râcû ve Mehdevî takipçilerini şehirden sürdü ve akabinde yaşanan çatışmalarda Râcû ve arkadaşları öldürüldü.²⁵³ Mehdevîlerin fikirlerinin Gucerât ve Dekken'de karşılık bulmaya başlaması ulemâyı rahatsız etmiş olmalı. Bu tür mehdîlik inancı etrafında şekillenen hareketlere karşı ulemânın tavrı sert olurken Evrengzîb, Gucerât'taki görevi sırasında dinî meselelere müdahil olmaktan çekinmedi.

Sünnî ulemâ ile onların Patan, Palanpûr ve Ahmedâbâd'daki muhalifleri arasındaki gerilim, Evrengzîb'in uzun saltanatı boyunca etkisini göstermeye devam etti. Evrengzîb 1646'daki Mehdevî olayından birkaç ay sonra, Şîî olan ve isimlerini yerel dilde ticaret ile meşgul olan manasına gelen “vohorvû” kökünden alan Bohraların yarattığı mesele ile yüzleşti. Bu cemaat tam olarak bilinmeyen bir tarihte Yemen'den gelen İsmâîlilerin Müsta'lî koluna mensup dâîlerinin²⁵⁴ etkisi ile ortaya çıkmıştı. Bu

²⁵² Mehmet Öz, “Mehdeviyye”, *DİA*, XXVIII, Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 68-69.

²⁵³ Öz, *a.g.m.*, s. 69. Sheikh, *a.g.m.*, s. 8.

²⁵⁴ Dâî unvanı mana olarak insanları kendi din ve mezheplerine davet eden kişiler manasına gelmektedir. İsmâîliyye ve Karmatiler'de bu işi yürükten kimselere mezhep içerisinde önemli bir yere sahiptiler. Mustafa Öz, “Dâî” *DİA*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 420-421.

zümre özellikle Gucerât vilayeti içerisindeki Ahmedâbâd ve Sûret bölgesinde yayılma imkânı bulmuşlardı.²⁵⁵

Evrengzîb 1645'te Gucerât'a geldiğinde Bohraların dâisi Kutub Han idi. Evrengzîb Mehdevî liderlerine yaptığı gibi onu da bir münâzaraya davet etti. Bu münazara sonunda Mehdevî liderleri ve takipçilerine olduğu gibi bir takibat başladı ve Kutub Han birtakım suçlamaların ardından önce hapsedildi ve gerçekleştirilen yargılamalar sonunda idam edildi.²⁵⁶ Bu rahatsızlıkların bir sonucu olarak, Evrengzîb'in üzerindeki baskı arttı ve sonuç olarak o başkente çağırılarak yerine Şâyeste Han Gucerât valiliğine atandı. Evrengzîb'in Gucerât valiliği sırasında dinî hareketlerin yarattığı gerilimler ile meşgul oldu. Onun şehzadelğinde edindiği bu deneyimler hükümdarlığı döneminde de siyasetine etki etti.

Evrengzîb Gücerât valiliği sırasında da Dekken'de olduğu gibi dinî çevreler ile olan ilişkisini devam ettirdi. Çiştîyye tarikatının önde gelen isimlerinde Şeyh Muhyiddin'i birçok kez çağırarak onunla sohbet etti. Ayrıca Patan'dan Seyyid Hasan Kâdirî ve Ahmedâbâd'dan Seyyid Muhammed el-Ayderûs'un torunları da dâhil olmak üzere Kâdirî soyuna mensup isimleri destekleyerek onların bölgede güçlenmelerine katkı verdi.²⁵⁷ İlk askerî görevi olan Bundelâ seferi ve akabinde Dekken ve Gucerât valiliği sırasında idaresi altında görev yapan kişilerin saygısını da büyük ölçüde kazanmayı başardı.

Gücerât'taki dinî çevreler üzerine yürüttüğü siyaset mevcut ulemânın tesiri ve elbette oluşturmak istediği ittifak ağına cevap verecek şekilde gelişti. Özellikle verilen kararlarda ve hukukun uygulanması gibi hususlarda yerel rekabetin ve politikanın ön plana çıktığını ifade etmek gerekir. Bunun yanı sıra sadece gayrimüslimlerin yarattığı ihtilafların üzerine gitmedi aynı zamanda kendi İslâm anlayışına muhalif İslâmî cemaatler üzerinde de güç kullandı.

2.3.5. Özbekler Üzerine Sefer (1647)

Timur'un torunları olarak Türkistan'ı ata yurtları gören Bâbürlüler bu toprakları kendi nüfuz alanları içerisine dâhil etmeyi hep arzuladılar. Bâbürlü vakayinâmelerinde de bu ülkü kendisini gösterir. Ancak birçok sebepten ötürü tarih boyunca bu yöndeki girişimler başarısız oldu. Hümâyûn'un şehzadelğinde ve kazaklık hayatının ardından

²⁵⁵ Cemil Kutlutürk, "Hindistan'daki bir İsmâîlî Hocalarda Hint Kültürü Etkisi ve Bunun Ginân Külliyyatındaki Yansımaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LVIII/2 (2017), s. 4-5.

²⁵⁶ Sheikh, *a.g.m.*, s. 9-10.

²⁵⁷ Faruqi, *a.g.e.*, s. 170.

Safevîlerden aldığı destekle Belh bölgesinde giriştiği faaliyetler bir netice vermedi. İkinci ciddi teşebbüs ise 1645-1646 tarihinde Şah Cihan'ın bölgedeki siyasî krizi değerlendirmek istemesi ile gerçekleşti.²⁵⁸

Maveraünnehir bölgesinde yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Şah Cihan, atalarının mirası saydığı toprakları hâkimiyeti altına almak için ilk hedef olarak Bedehşan üzerine bir sefer planı yaptı.²⁵⁹ Nezir Muhammed Han'ın (1642-1645) Kabil'e saldırmasıyla atalarının toprakları olan Belh ve Bedehşan'ı ele geçirme isteği daha da arttı ve bu bölge fethedilerek kontrolü Şehzade Murad Bahş'a verdi.²⁶⁰

Bu bölgenin idaresini elinde bulunduran Murad Bahş emrindeki kuvvetler ile Belh ve Bedahşan'da kısmi olarak başarılar kazandı ancak tam manası bir kontrol sağlayamadı. Ayrıca Murad Bahş bu topraklarda kalmakta gönülsüzdü. Bu durum üzerine Padişah bölgeye Allame Sadullah Han'ı gönderdi.²⁶¹ Ancak Şah Cihan gelişmelerin bölgedeki Bâbürlü varlığını lehine geliştığinin farkında idi. Ek tedbirler almak zorunda kalan Şah Cihan, Bengal valisi Şah Şücâ ve Gucerât valisi olan Evrengzîb'i başkente çağırdı.²⁶²

Bu sefer öncesinde Evrengzîb'in rütbesini babası tarafından yükseltti ve taltif edildi. Yapılan gösterişli toplantıda Belh ve Bedahşan toprakları Evrengzîb'e verildi. Evrengzîb burada yaklaşık bir ay kadar kaldıktan sonra Şah Cihan'ın izniyle Belh'e hareket etti. İklim elverişli hale gelmesi ile birlikte ona Kabil valisi Ali Merdan Han ve Racpût kuvvetleri de katıldı.²⁶³ Dârâ ise, Evrengzîb Belh üzerine yürürken Pencap'ta kalarak ülkenin idaresinde babasına yardımcı olmayı sürdürdü. Kabil'in idaresi için ise Şah Şücâ atandı.²⁶⁴

Bu askerî harekâtın daha başında sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Racpûtlar bu sefer kapsamında Hindistan'dan uzaklaşmaktan hoşlanmadılar. Bu durum onların Peşaver'e dönemlerine sebep olurken Evrengzîb onları engellemek için tedbirler almaya çalıştı.²⁶⁵ Geçmişte Bâbür Şah'ın emrindeki kuvvetlerin Hindistan'ın iklimden

²⁵⁸ R Foltz, "The Mughal Occupation of Balkh 1646- 1647", *Journal of Islamic Studies*, VII/1, 1996,

²⁵⁹ Bâbür, *a.g.e.*, s. 3-4; R. D. McChesney, *Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889*, Oxford: Princeton University Press, 1991, s. 107-108.

²⁶⁰ Paresnath Mukerjee, "Shah Jahan's Central Asian Policy: Was it Aggressive?", *Proceedings of the Indian History Congress*, V (1941), s. 387.

²⁶¹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 363.

²⁶² Sarkar, *a.g.e.*, s. 85.

²⁶³ Şehzade Evrengzîb'in mansabına bağlı 1000 suvar 3000'e yükseltildi. Masraflar için ödenek olarak da 50 lek rupi verildi. Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, II, s. 627; Oruç, *a.g.t.*, s. 127.

²⁶⁴ Gandhi, *a.g.e.*, 138.

²⁶⁵ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, II, s. 632-633.

alışamamalarına ve ana yurtlarına özlem duymalarına benzer olan bu hadise, Özbek seferinin kaderini belirleyen etkenlerden biri oldu. Peşaver’de bahar ayına kadar kalan Evrengzîb daha sonra Kabil’e hareket ederek savaş için hazırlanmaya başladı. Bu sırada yanında baş danışman olarak Ali Merdan Han bulunuyordu.

Bu harekât içinde belli risklerde taşıyordu. Zira daha evvel Şehzade Murad, ciddi sayıdaki bir kuvvetle Belh’e yürümüştü. Ancak buradaki kuvvetler Belh’de asayiş sağlandıktan sonra geri çağırılmıştı. Bu durum asker sayısı bakımından Evrengzîb’in başarı şansını azaltıyordu. En başından beri Evrengzîb, emrindeki kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı endişeliydi. Kendisine katılma emri alan bazı Hint soylularının da orduya dâhil olamamaları nedeniyle 25.000’den daha az bir kuvvet ile harekâtına devam etmek zorunda kaldı. Bu sayı Özbek kuvvetlerinin üçte biri kadardı. Savaşçı bir kimliğe sahip olan Özbekler meydan savaşında ve ateşli silahlar karşısında mukavemet gösteremiyorlardı. Ancak uyguladıkları “Kazak taktiği” ile Bâbürlü kuvvetlerini yıpratıp beklediklerinin çok üstünde kayıplar vermelerine neden oluyorlardı.²⁶⁶

Evrengzîb harekâtına devam ederken Buhara Han’ı Abdulaziz Han’ın baharın başlangıcı ile birlikte Belh’e yürümeye hazırlandığı haberini aldı. Bu nedenle padişah da Lahor’dan ayrılarak 5 Mayıs 1647’de Kabil’e geldi. Ona Şehzade Şah Şücâ da katıldı. Ayrıca daha evvel Belh’den izinsiz olarak ayrılan Mura Bahş’da Şah Şücâ’nın isteği ile Şah Cihan’ın huzuruna geldi ve affedildi.²⁶⁷ Şah Cihan, bu tedbiri almakla birlikte Evrengzîb’i de takviye etmeye devam ediyordu. Said Han Bahadır çeşitli hediyelerle ödüllendirilerek oğulları ve torunlarıyla Evrengzîb’in maiyetine dâhil olmak üzere gönderildi. Bu sırada Abdulaziz Han’ın babası Nezir Muhammed Han Evrengzîb’in liderliğindeki Bâbürlü kuvvetlerine karşı Bilçirag’a doğru ilerlemekteydi.²⁶⁸

Evrengzîb Belh’e ilerleyişinin kolay olmayacağını görmeye başladı. Savunmalarını güçlendiren Özbeklerin Belhab Nehri’nin geçiş mıntıklarında konuşlandığını öğrendi. Evrengzîb’in bu durum karşısında Ali Merdan Han’ı görevlendirerek bu birliklerinin dağıtılması emrini verdi. Yapılan ilk çarpışmalarda Özbek kuvvetleri üstünlük sağlarken Bâbürlü ordusunun ateşli silahlar kullandıkları karşı taarruzlar ile durum dengelendi. Bâbürlüler yoğun uğraşlar sonucunda nehrin

²⁶⁶ Sarkar, *a.g.e.*, s. 86. Oruç, s. 128.

²⁶⁷ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 371-372.

²⁶⁸ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, II, s. 666.

karşısına geçmeyi başarırken kendirlerine karşı direnen Özbekleri ağır bir şekilde mağlup etti.²⁶⁹

Evrengzîb'in bu harekâtı karşında Özbek cephesi genişliyordu. Abdulaziz Han da mücadeleye dâhil olarak Karşı'dan Ceyhun istikametinde hareket etti ve Beg Oğlu'yu Turan ordusuyla önden gönderdi.²⁷⁰ Evrengzîb, Timurâbad civarında ulaştığında Özbekler toplu bir hücumla giriştiler. Ön cephede Bahadır Han direnişi sürdürdü. Savaş alanı Bâbürlü kuvvetleri açısından sorunlu bir bölge olmasına karşın yapılan organize saldırılar ile Özbeklere karşı üstünlük sağlandı.²⁷¹

Evrengzîb karşısında muharebeler kaybetseler de Özbeklerin mukavemeti zayıflamadı. Hızla toparlanarak karşı saldırılar gerçekleştirdiler. Evrengzîb bunun üzerine topçu birlikleri ve ordusundaki filler ile bir karşı saldırı yapılması talimatını verdi. Bu taktik ile onları geri püskürtmeyi başardı. Özbekler çarpışmalarda bir üstünlük kuramasalar da saldırıları yıpratıcı olmaya başladı.²⁷²

Belh yolundaki engelleri aştığı düşüncesi ile ilerleyişine devam eden Evrengzîb Özbeklerin bitmeyen direnişi ile tekrar karşılaştı. Şehzadenin kendisi de bu mücadelelerin içerisinde yer aldı. Bâbürlü ordusu üstünlüğünü koruyarak Aliabad'ın ilerisine konuşlandı.²⁷³ Bu sırada Evrengzîb'e, Sübhan Kulu Sultan'ın Belh ahalisi ve Alamanların²⁷⁴ desteğini aldığı haberi geldi. Neticede Özbek birlikleri sayı olarak güçlerini tahkim etmişlerdi. Aynı şekilde Özbekler de Bâbürlü kuvvetleri hakkında istihbarat ediniyorlardı.²⁷⁵

Peşi sıra gelen bu mağlubiyetlerin ardından Özbeklerin saldırıları düzensizleşti ve bir başarı elde demeyen bu kuvvetler bozkıra doğru çekilmek zorunda kaldılar.²⁷⁶ Özbekler konumlarını muhafaza edemeyerek geri çekilirken geride kalan bir kısmı ise başlarındaki sarıkları çıkararak havada sallamışlar ve merhamet dilemişlerdi. Bu durum

²⁶⁹ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, II, 443.

²⁷⁰ Lâhûrî, a.g.e., s. 383-384; Kenbû, *Amel-i Şâlih*, II, s. 444-445.

²⁷¹ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, II, 688-689; Oruç, a.g.t., s. 131.

²⁷² Lâhûrî, a.g.e., II, s. 692-693.

²⁷³ İnayet Han, a.g.e., s. 388.

²⁷⁴ Kökü zapt etmek, el koymak fiiline dayanan ve Türkistan'ın büyük bir bölümünde mâna ifade eden bu tabir, yaşamları yağma üzerine kurulmuş göçebe bir hayat sürdüren topluluğu ifade etmekteydi. Alamanlar hakkındaki bilgilere bulundukları coğrafya açısından Safevîler ve Bâbürlülerin Özbekler ile olan mücadelelerini kaydeden tarihçilerin eserlerinde rastlanmaktadır. Selim Serkan Ükten, *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, Ankara: TTK Yayınları 2018, 137; Audrey Burton, "Who Were the Alman?", *Bamberger Zentralasienstudien: In Konferenzzakten ESCAS IV, Bamberg 8-12 Oktober (1991)*, Berlin: Offset-Druckerei Gerhard Weinert, 1994, 257-261.

²⁷⁵ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, II, s. 451-452; Oruç, a.g.t., s. 133-134.

²⁷⁶ Lâhûrî, a.g.e., II, s. 698-699.

Mutemed Han vasıtasıyla Evrengzîb'e bildirildi. Şehzade, Bâbürlü tarafına dâhil olmak isteyen hiç kimseye mâni olunmamasını emretti.

Özbekler açısından da yıpratıcı olan muharebelerden netice çıkmaması onları bir anlaşma yapmaya zorladı. Abdülaziz Han bu gaye ile Evrengzîb'e elçi gönderdi. O, Belh ve Bedehşan'ın Subhan Kulu Sultan'ın idaresine bırakılmasının Abdülaziz Han'ın arzusu olduğunu bildirdi. Evrengzîb ise cevaben bu meseleyi saraya iletceğini ve gelen cevap göre anlaşmayı neticelendireceğini ifade etti.²⁷⁷

Barış görüşmemeleri henüz neticelenmemişken bazı Özbek kumandanların Evrengzîb'ten talepleri oldu. Ancak Evrengzîb, Belh'e ulaştıktan sonra bu tür görüşmelerin yapılabileceğini muhataplarına ilette.²⁷⁸ Evrengzîb şehzadelğinde ona yüklenen görevlerde ihtiyatlı tutumunu sürdürdü. Bu tavrını sürdürürken muhalif ve düşmanlarının iç hizipleşmelerinin sağladığı fırsatları değerlendirmeyi bildi.

Özbekler açısından süreç tek elden yürütülemiyor farklı görüşler ve düzensiz saldırılar başarı şansını zayıflatıyordu. Özbek ordusu içinde bu sürecin barış ile neticelenmesini isteyenler mevcuttu. Bu durum Bâbürlülere karşı bölgedeki tutumun yumuşamaya başlamasına da sebep oldu. Öyle ki Alamanlardan bir grup çok sayıda atı Bâbürlülere satmışlardı. Ancak bir yandan da mücadeleler sürmekteydi.²⁷⁹

Evrengizb Belh'e ulaşmasının ardından Özbeklerin zayıflayan direncini tam olarak kırmayı düşünmeye başladı ve ilk olarak ordunun sahada onlara engel olabilecek yüklerini Belh'de bıraktı. Akabinde hazırlıklara başladı ve Özbeklere nihaî darbeyi vurmak için harekete geçti. Bu sırada Bâbürlülerin kontrolü altında olan ve daha önce topraklarını terk etmiş olan ahali de yurtlarına geri dönmeye başladı. Bu durumu bölgedeki yağmacı gruplara karşı kendilerini emin hissetmeleri neticesinde ortaya çıktı. Abdülaziz Han ise mevkiini yeniden konumlandırmak için Şahrak'a ilerledi. Ayrıca Evrengzîb'in onu izleyeceği şüphesi ile bu bölgede bulunan ekili arazileri yaktırdı. Onun amacı Buhara istikametinde yol almaktı. Ancak bu süreç zorlu geçti. Şişirilmiş sallar vasıtasıyla Ceyhun Nehri'ni geçtikleri sırada çok sayıda Özbek, yükselen nehrin sularında öldü.²⁸⁰

Evrengzîb'in Özbekler üzerine yürüttüğü seferden ele edilen kazanımların değerlendirilmesi ve yeni statükonun tesis edilmesi bölgedeki gelişmelerden haberdar

²⁷⁷ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, II, s. 700-701.

²⁷⁸ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 391.

²⁷⁹ Lâhûrî, *a.g.e.*, II, s. 701.

²⁸⁰ Lâhûrî, *a.g.e.*, II, s. 700-702.

olan hükümdar Şah Cihan'ın vereceği kararlar ile şekillenecekti. Nezir Muhammed Han ise kaygı içerisinde kuvvetlerinin Bâbürlülere karşı verdiği mücadelenin seyrini takip etmekteydi. Neticede Nezir Muhammed Han Bâbürlü birlikleri karşısında başarısız olan askerlerinin dağınık bir vaziyette olduğunu öğrenince planlarının ümitsiz olduğunu fark etti. Artık sulh yolunu tutmaktan başka seçeneğin kalmadığını gören Nezir Muhammed Han, Evrengzîb'e bir özür mektubu göndererek eylemlerinden ötürü yaşadığı pişmanlığını ortaya koydu. O, ayrıca siyasî olarak zayıflamış durumunu Bâbürlüler ile yapacağı anlaşma ile düzeltmek de istiyordu. Bu amaçla Evrengzîb ile görüşmek için girişimde bulundu. Evrengzîb bu istek üzerine sarayı tekrar bilgilendirdi. Bu sırada Şah Cihan'ın gönderdiği elçi vasıtasıyla Nezir Muhammed'in isteklerinin olumlu karşılandığını ve Belh ve Bedehşan'da asayişin sağlanmasının ardından buraların Nezir Muhammed Han'ın idaresine verilmesinin düşünüldüğünü öğrendi. Bu sırada bölge halkının da günlük hayatına dönmesi ve tarımın devam etmesi için Evrengzîb'in görevlileri vasıtasıyla köylülere tohum ve pulluk veriliyordu. Mahsullerin talan edildiği ve ihtiyaç maddelerinin karşılanamadığı bir ortamda ordunun da burada kalmak konusunda isteksizliği arttı. Ayrıca Evrengzîb'in Şah Cihan'a göndermiş olduğu mektupta onun da emrindeki askerlerden farklı düşünmediği anlaşılmaktaydı.²⁸¹

Bâbürlülerin ata topraklarında giriştikleri her mücadele Hindistan ile aralarındaki coğrafi engellere ve bunun getirdiği birtakım zorluklara takılıyordu. Bu engelleri aşmak Hindukuş'u geçmek kadar zordu. Bölgede yaşanan gelişmelere hızlı müdahale etmeyi ve orduyu iâşe ve teçhizat bakımından desteklemeyi zorlaştıran doğal engeller bölgenin tarihinin seyrini de belirliyordu.

Şah Cihan da aldığı haberlerden zihnindeki düşüncelerin hataya geçirilmesinin zaruri olduğunu gördü ve bir ferman yollayarak Evrengzîb'in Nezir Muhammed Han ile anlaşması şartıyla Belh ve Bedehşan'ın ona bırakılmasını ve emrindeki bütün kuvvetler ile Hindistan'a geri dönmelerini emretti. Kendisi ise Kabil'den başkent Lahor'a doğru harekete geçti (31 Ağustos 1647). Ayrıca Şah Cihan, Evrengzîb'in Hindikuş geçidini aşarak Lahor istikametine hareket edene kadar Şah Şücâ'nın Kabil'de beklemesini istedi.²⁸² Şah Cihan'ın talimatları doğrultusunda Evrengzîb ile Nezir Muhammed

²⁸¹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 393-394.

²⁸² Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, II, s. 700-702

arasında görüşmeler Tahir Han ve Atâullah Han²⁸³ aracılığı ile dostane bir şekilde başladı.

Evrengzîb zihninde geri dönüş ile meşgulken bir an önce bir anlaşma yapmak yönünde çaba gösteriyordu. Bundan dolayı Nezir Muhammed Han'ın taleplerini kabul etti. Ancak Nezir Muhammed Han, çekinceli tavrını sürdürdü. Evrengzîb, bu haberi alınca Bahadır Han'ın Şibirgan'a gitmesini istedi. Bunun amacı Nezir Muhammed Han üzerinde baskı oluşturmaktı. Aynı zamanda bazı Kalmuk gruplar artık tahammüllerinin kalmadığından ötürü olumsuz bir durumda yurtlarının ve ailelerinin güvenliği için Nezir Muhammed Han'ı terk ederek Evrengzîb'e katılacaklarını da açık bir şekilde ortaya koydular.²⁸⁴ Böylece Nezir Muhammed Han'ın anlaşma yolunu terk etmemesi için üzerinde bir baskı oluştu.²⁸⁵

Bu güvensizlik ortamında bir sulhun sağlanmasının kolay olmadığını gördüğümüz tarihî seyir içerisinde Evrengzîb daha yumuşak adımlar atarak Bahadır Han'a Nezir Muhammed Han'ın korkularını gidermesi ve güven telkin etmesi tavsiyesinde bulundu. Böylece Bahadır Han, Şibirgan Kalesi'ni Nezir Muhammed Han'a teslim etti.²⁸⁶

Evrengzîb, kış mevsiminden evvel Hindistan'a dönülmesi gerektiğini düşünüyordu. Ordu kumandanlarına hitap ederek onlara Belh ve Bedeşan'ın Nezir Muhammed Han'ın kendisi ile görüşmesinin hemen sonrasında ona teslim edilmesini istedi. Bölge halkının bir bölümünün burayı terk etmiş olması, kışın yaklaşması, tahıl kıtlığı ve zamanın darlığı gibi konuları göz önüne aldı. İleri gelen kumandanların bu mesele hakkındaki görüşlerini alarak bir değerlendirme yaptı. Kumandanlar Hindikuş geçitlerinin karla kaplı olabileceği ve daha fazla bir gecikme durumunda bu yolların kapanabileceğini üzerinde durdular. Eğer konunun rapor edilmesi ve talimatların gelmesi için beklenirse harekete geçme fırsatı kaçırılabilirdi.²⁸⁷ Kumandanlarının görüşlerini dikkate alarak geri dönüşü yavaşlatacak ve yeni gerilimlere fırsat verecek durumların önüne geçmeye çalıştı. Bölgenin taksimini yaparak Belh'i Nezir Muhammed'e bıraktı.²⁸⁸

²⁸³ Ataullah Han, İmam Kulu Han'ın hocası Sakur Beğ'in torunuydu. O Abdulaziz Han'dan ayrılmaya Şah Cihan'ın maiyetine dahil olmaya karar verdi ve Belh'de Şehzade Evrengzib'e sadakatini bildirdi. Lâhûrî, *a.g.e.*, II, s. 708.

²⁸⁴ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 11.

²⁸⁵ Lâhûrî, *a.g.e.*, II, s. 498-499; Oruç, *a.g.t.*, s. 140.

²⁸⁶ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, II, s. 499.

²⁸⁷ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 12.

²⁸⁸ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, II, s. 708.

Evrengzîb'in sorumluluğundaki bu mücadelesinin seyrini Şah Cihan'ın bölgenin idaresini Nezir Muhammed'e bırakmak yönündeki kararı belirlemiştir. Sahadaki özellikle Nezir Muhammed Han'dan kaynaklanan mevcut güvensizlik ortamının Evrengzîb'i daha baskın bir şekilde güç kullanmaya itmemesinin sebebi lojistik ihtiyacının ve bölgede yaşanan kıtlığın etkisi olarak görülmektedir.

Evrengzîb gözlemleri ve komutanlarının tavsiyeleri doğrultusunda süreci kontrollü bir şekilde yönetmeye çalıştı ve gerektiği zaman geri adım atmayı bildi. Ancak netice itibari ile başarı elde edilemezken bu harekât ortaya ciddi bir maliyet de çıkardı. Ele geçirilen topraklar ise Nezir Muhammed Han'a verilmiş oldu.²⁸⁹

Evrengzîb, bu harekâtın asıl menfi sonucuyla Hindistan'a dönüş yolunda yüzleşti. Kabil istikametindeki geri dönüş zorlu geçti (13 Ekim 1647). Evrengzîb karşılaşılabilecekleri olası saldırılara karşı önlemler almaya çalıştı. Özbeklerin muhtemel saldırılarına karşı konulması ve yol güzergâhındaki geçitlerde güvenliğin sağlanması için gerekli hazırlıkları yaptırdı.²⁹⁰

Alınan tüm önlemlere rağmen Özbek ve Hazara saldırılarının önüne geçemedi.²⁹¹ Bu saldırılar neticesinde ordusunun ağırlıklarının bir kısmı yağmalandı.²⁹² Geri dönüş sırasında yaşanan saldırı ve tacizlerden Nezir Muhammed Han'ın bilgisi olup olmadığı tartışılabilir. Ayrıca Kehmerd ve Guri kalelerinin Şah Cihan'ın emri üzerine Nezir Muhammed Han'a bırakılmaması ve bu karara kale kumandanlarının muhalefet etmeleri de olası saldırılara zemin hazırlamış olabilir. Evrengzîb bu saldırıları püskürttüktan sonra Hindikuş Dağları'na doğru hareket etti ve alınan tedbirler doğrultusuna bir geçiş planı hazırladı. İlk olarak geçidi yanındakiler ile birlikte geçerken ertesi gün Ali Merdan Han ve ordunun ağırlıklarının geçişi sürdü.²⁹³

Evrengzîb ve ordusu Kabil'e ulaşmayı başarsa da zorlu dağ yollarındaki saldırılarda çok sayıda kayıp verdi. Bu hususta dönemin Buhara tarihçilerinden Münşi, Bâbürlü ordusunun yaklaşık yarısının kaybedildiğini, Hindikuş geçidine ulaşan 10.000

²⁸⁹ Lâhûrî, *a.g.e.*, II, s. 708.

²⁹⁰ Lâhûrî, *a.g.e.*, II, s. 708.

²⁹¹ Hazaralar Afganistan'da Helmand ve Tarnak vadilerinin doğu ve batı taraflarında bulunan dağlık mekânlarda yaşayan bir topluluktur. M. Longworth Dames, "Hazara", *DİA*, V, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 447.

²⁹² Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 15.

²⁹³ Ordu hazinesinden sorumlu olan Zülfikar Han ise yoğun kar yağışı nedeni ile birçok zorluk yaşadı. Yiyecek sıkıntısı da yaşayan bu grup yardımı için Bahadır Han görevlendirildi ancak onlar da Hazaraların yağma için yaptıkları saldırılara mazur kaldılar. Hindikuş geçidine ulaşan Bahadır Han'ın askerlerinin bir kısmı bu zorlu hava şartları ve arazilerde hayatını kaybetmişlerdi. Zülfikar Han'ın bulunduğu yere ulaşmayı başaran Bahadır Han ordu hazinesini kendi develerine ve atlara aktardı. Tüm bu zorlu süreç sonunda Bahadır Han geride kalan tüm kabile ile Kabil'e ulaştı. İneyet Han, *a.g.e.*, s. 401-404.

civarındaki ordunun ciddi bir kayıp ile Kabil'e dönebildiğini söyler. Ayrıca ordunun çok sayıda hayvanı da öldü ve bundan dolayı ortaya çıkan nakliye sıkıntısı yüzünden birçok ordu eşyası kayboldu.²⁹⁴ Her ne kadar Nezir Muhammed Han ile bir anlaşma yapılmış olsa da güvensizlik ortamının bu kayıplara sebep olduğu düşünülebilir. Mevsimsel şartların Hindukuş geçidini kullanmayı belli bir zaman aralığı ile sınırlaması ve iâşenin yetersizliğinden doğan ordu içerisindeki sıkıntılar geri dönüşü zorlaştırmıştı.

Başarısızlıkla sonuçlanan bu seferin sonunda Evrengzîb'in askerî itibarını sarsacak bir ortam oluşmadı. Orduyu Özbekler ve Alamanların elinde tamamen yok olmaktan kurtardığı için anlayış ile karşılandı. Evrengzîb bu seferden döndüğünde saray şairlerinden Alvi, onu azmi ve hızlı karar vermesi gibi askerî becerilerinden dolayı övdüğü *İftitâh-i Sultânî* adında bir şiir de yazdı.²⁹⁵

2.3.6. Evrengzîb'in Kandahar Seferi (1649-1652)

Bâbürlüler ile Safevîler arasında sınır bölgelerinden ötürü süregelen gerilim Şah Cihan döneminde yeniden alevlendi. 1595 senesinde Ekber tarafından hâkimiyet altına alınan Kandahar, iki devlet arasında el değiştiremeye devam ederken sınır diplomasisi ateşli silahların etkili olduğu bir güç dengesinde şekillendi. Safevîler, Şah İsmail ve Şah Tahmasb zamanında Portekizliler ile Hürmüz üzerinden kurdukları faydalı ilişkiler ile ateşli silahların temini yolunda imkâna kavuşmuştu. Ayrıca "ustâ-yi Rûmî" olarak bilinen topçu ustaları, Safevîlerin yeni toplar ve bu silahları kullanan birlikler meydana getirmesini sağladı. Ateşli silahlar bakımından donanımlı bir hale gelen Safevîler, Osmanlılar ile baş edebildikleri gibi doğuda vazgeçemedikleri bir merkez olan Kandahar üzerinden Bâbürlüler ile olan rekabetlerini de sürdürdüler.²⁹⁶ Doğu siyasetine ağırlık veren Safevî hükümdarı Şah II. Abbas, Özbek seferinin ardından yıpranan Bâbürlü ordusunun bu zafiyetini değerlendirerek Kandahar'ı alamaya niyetlendi.²⁹⁷

Kandahar'daki gelişmeler Evrengzîb'in Özbeklere karşı yaptığı seferin olumsuz neticelerinin üzerinde yarattığı baskıyı dağıtması için yeni bir fırsat verdi. Safevîlerin bölgedeki faaliyetleri ve Kandahar kalesinin el değiştirmesi Evrengzîb'in Şah Cihan tarafından yeni bir askerî harekât için görevlendirilmesine neden oldu. Kandahar'ın stratejik konumu Evrengzîb'in göstereceği başarısının önemini artırıyordu.

²⁹⁴ Muhammed Yusuf Münşi, *Tezkire-i Mukim Hani: Seyr-i Tarihi Ferhengi ve İctimâi Maveraünnehr der ahd-i Şibâniyân ve Eşterhaniyân*, Tahrân: Miras-ı Mektub, 2001, s. 119-121.

²⁹⁵ Alvi, "İftitâh-i Sultânî", *Catalogue of the Persian Manuscripts In the Buhâr Library*, I, Maulavî Quasim Hasîr Radavî and Maulavî Abd-ul Muqtadir (ed.), Kalkûta: Imperial Library, 1921, s. 394.

²⁹⁶ Zeki V. Togan, *Bugünkü Türkî (Türkistan ve Yakın Tarihi)*, I, İstanbul: Aksiseda Matbaası, 1981, s. 134-135.

²⁹⁷ Kazvîni, *Abbâsnâme*, s. 95-98.

Kandahar'daki durum Özbek seferleri sonrası Bâbürlüler aleyhine hızlı bir şekilde bozulmaya başladı. Kandahar idarecisi Devlet Han ve Büst kalesi kumandanının bildirmesi ile Şah II. Abbas'ın Tûs şehrine gelerek Kandahar bölgesine saldırmak için harekete geçtiği öğrenildi. Önden bir Safevi askerî birliğini Herat'a gönderdiği ve bu bölge üzerindeki bağlantı yollarını kontrol altında tutmak için faaliyet yürüttüğü de gelen haberlerdendi. Kış boyunca buradaki kar miktarının oldukça fazla olmasından dolayı Kabil ve Multan yoluyla Hindistan'dan takviye birliklerin gelmesi mümkün gözüküyor ve bu durum doğal bir zorluk olarak Kandahar'ın güvenliğini zayıflatıyordu.²⁹⁸

Kandahar meselesi öncesi yeni görevlendirmeler yapılmıştı. Evrengzîb'in Belh'den ordusu ile Kabil'e döndüğü sırada babası yeni inşa ettirmiş olduğu Şahcihanâbâd'ı (eski Delhi) ziyaret ediyordu. Evrengzîb'in dönüşünden kısa bir süre sonra Şah Cihan, onun için Multan valiliğini uygun görürken Şah Şucâ Bengal valiliğine atadı. Bu yeni görevlendirmeler Murad Bahş'ın Dekken'e ve Hasan Beğ Zik'in de Keşmir'in yönetimine tayini ile sürdü.²⁹⁹

Yeni bir askerî harekât ufukta görülmeye başlamıştı. Kandahar'daki durum üzerine Şah Cihan ordunun güçlü bir şekilde tertiplenip harekete geçirilmesi için mansabdârlara ve emirlere gönderilmek üzere fermanlar hazırlatılıp onlara mümkün olduğunca hızlı bir şekilde başkente doğru ilerlemeleri talimatını yolladı. Alınan tedbirler devam ederken Kabil idarecisi olan Ali Merdan Han'dan Kandahar'ın savunulması için çok sayıda askerî birlik talebinde bulunuldu. Ayrıca askerî masraflar için Kabil hazinesinden para yardımı istenildi. Durumun ciddiyetini göz önünde bulunduran Ali Merdan Han kalenin tahkimi için bazı birlikleri buraya gönderdi.³⁰⁰

Safevîlerin Kandahar üzerindeki girişimine karşı Bâbürlü ordusu hızla hareket etmeye çalışmıştı ancak zaman onların aleyhine ilerledi.³⁰¹ II. Şah Abbas'ın Kandahar Kalesi'ni kuşatmaya aldığı haberi ulaştı (26 Aralık 1648). Devlet Han kalenin savulmasını güçlendirmek için bazı adımlar attı ancak kuşatma uzadıkça garnizon birliklerinin direnci kırıldı. Devlet Han ise bu vaziyetin önüne geçemedi. Nihayetinde bazı mansabdârlar, tüfekçiler ve ahadiler kaleyi terk ederek memleketlerine doğru yola

²⁹⁸ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 65.

²⁹⁹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 396-405; Oruç, *a.g.t.*, s. 184-185.

³⁰⁰ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 411-413.

³⁰¹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 417; *Muhammed Tahir Vahid Gazvinî, Abbasname ya Şerh-i Zindegâni: 22 Sale-i Şah Abbas Sani*, İbrahim Dihkan (ed.), Erâk: Kitap Furişi Davudi, 1329, s. 117-119.

çıktılar.³⁰² Bu tablo neticesinde Devlet Han, Safevî hükümdarından aman dilemek ve kaleyi teslim etmek mecburiyetinde kaldı.³⁰³ Bu sonucun ortaya çıkmasında Bâbürlü kronikleri Devlet Han'ı sorumlu tutmakta ve onun gerekli direnişi gösteremediğini ileri sürmektedirler. Kandahar, Büst ve buradaki diğer kalelerin kontrolü artık Safevîlerin elinde idi.

Bu gelişmeler üzerine Şah Cihan 1649 senesinde Kandahar'ı geri almaya niyetlendi. Belh'den dönüşünün ardından Multan valiliği ile görevlendirilen Evrengzîb kısa bir zaman sonra Şah Cihan tarafından Kandahar'a üzerine gönderildi. Ona bu ilerleyişte Sadullah Han gibi önde gelen kumandanlar eşlik etti.³⁰⁴

Evrengzîb'in içerisinde yer aldığı bu yeni askerî sefer ülkenin batı sınırlarının güvenliği ile alakalı olması bakımından mühimdi. Bu açıdan Hindikuş Dağları ile Kandahar arasındaki bölgenin güvenliği büyük bir önem taşıyordu.³⁰⁵ Kandahar, Hint alt kıtasın İran ve Türkistan'a açılan kapısıydı ve Bâbürlüler için stratejik önemde bir kentti.³⁰⁶ Evrengzîb kendisine verilen talimat gereği Bhera'da orduya katılmak için hızlıca ilerlerken, Şah Cihan oğlunun bu yeni askerî hareket öncesi moralini yüksek tutmak için ona Sadullah Han vasıtasıyla ona değerli hediyeler yolladı. Ordunun güzergâhı Kabil ve Gazne yolu ile Kandahar'a erişmek olarak belirlendi.³⁰⁷

Evrengzîb ve Sadullah Han idaresindeki kuvvetler Kohat istikametinde yol aldılar. Daha sonra Evrengzîb, Kabil'e hareket ederek burada gerekli hazırlıkların tamamlanmasını istedi. Kabil'de 15 gün kadar kalındıktan sonra Gazne'ye hareket edilerek burada gerekli iaşenin temini sağlandı. Ayrıca burada Padişahın emri doğrultusunda ordu bölündü ve ana kuvvetlerin başına Evrengzîb geçti.³⁰⁸

Her ne kadar bu harekâtın başında Evrengzîb bulunsa da ordunun tertibi ve harekâtın gidişatına yönelik kararlar bakımından kontrol Şah Cihan'ın elindeydi. Şah Cihan'ın gönderdiği mektuplar ile kontrolü elinde tutmaya çalışıyordu. Mektuplarındaki

³⁰² İnayet Han, *a.g.e.*, s. 418.

³⁰³ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 76.

³⁰⁴ Ayrıca bu harekât kapsamında Sadullah Han Padişahın maiyetinde yer alan beyler ile harekete geçti. Buna ek olarak çevre vilayetlerdeki birliklere fermanlar yollanarak bu sefer için orduya katılmaları emredilmişti.

³⁰⁵ James Rennell, *Memoir of a Map of Hindoostan; or the Mogul's Empire*, Londra: Bulmer-Company, 1793, s. 153-154.

³⁰⁶ Kandahar Kuzey Hindistan'ı İran'a bağlayan önemli bir yerleşim yeri idi. Tahkim edilmiş kalesi ve coğrafi konumu bakımından önem arz ediyordu. Babür Şah'tan itibaren Kandahar, Hindistan'ın güvenliği bakımından kontrol edilmesi gereken bir merkez olarak elde tutulmaya çalışıldı. Rennel, *a.g.e.*, s. 167; Pierfrancesco Callieri, "India I-II. Historical Geography: The Ancient Frontier with Iran", *Encyclopaedia Iranica Foundation*, New York: Routledge-Kegan Paul, 2006, s. 8.

³⁰⁷ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 414-416

³⁰⁸ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 426; Saksena, *History of Shah Jahan of Delhi*, s. 226.

direktiflere göre Şehzade'nin geriden takip edeceği ordunun büyük bir bölümü Sadullah Han'ın idaresinde Kandahar Kalesi'ne ilerledi. Burada gaye hızlı davranmak suretiyle kalenin civardan iâşe teminin önüne geçmekti.³⁰⁹

Evrengzîb, Kandahar'a ulaştığında ilk olarak emrindeki kuvvetleri konuşlandırarak gerekli gördüğü yerlere siperler açtırdı (26 Mayıs 1649). Daha sonra Safevî birliklerinin manevraları hakkında istihbarat edinilmesini istedi. Bu hazırlıklar yapılırken Bâbürlü birliklerinin taarruzları da oldu ve kayıplar yaşandı.³¹⁰ Bu durum, daha çatışmaların başında Evrengzîb'in orduya tam olarak hâkim olmadığını gösteriyordu.

Takip eden günlerde Evrengzîb öncelikle, Kılıç Han'ı Büst'e göndererek iâşe temininin gerçekleştirilmesini istedi. Ardından, alınan istihbarat doğrultusunda Safevî birliklerine göre bir saldırı planı yapılarak Sadullah Han ve Rüstem Han gerçekleştirdikleri saldırılar ile siperlerini ileri taşımayı başarırken Safevîlerin karşı hamleleri ile çarpışmalar şiddetlendi.³¹¹ Bâbürlü kuvvetlerinin kaleyi geri almak adına verdikleri mücadeleler sonuçsuz kalırken, ağır silahları maharetle kullanan Safevî güçlerinin dirençleri arttı. Özellikle kale savunmasında büyük bir yarar sağlayan top ve tüfeklerin varlığı Safevîleri avantajlı bir konuma getirdi. Kışın yaklaşması da kalenin kuşatmasının devamı önündeki doğal engeldi. Mevcut şartlar altında bu harekâtı devam ettiremeyeceği görülen Evrengzîb, babasından aldığı emir üzere ordusu ile birlikte Lahor'a döndü.

Kandahar'ın geri alınma teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması Evrengzîb'in prestijini görünürde sarsmasa da Şah Cihan'ın onun hakkındaki planını değiştirdi. Evrengzîb daha sonra Şah Cihan'ın talimatı doğrultusunda emrindeki kuvvetlerle Hindistan'a geri çekildi (15 Eylül 1649). Lahor'da maiyeti ile Şah Cihan'ın huzuruna çıktığında babası tarafından iyi karşılandı, hediyelerle taltif edildi. Şah Cihan, Evrengzîb'i tekrar Multan valiliğine tayin etti.³¹²

Kandahar meselesini yeniden ele almayı planlayan Şah Cihan, büyük bir hazırlık içerisine girdi. Evrengzîb Kandahar için yürütülen bu ikinci seferin de başında yer aldı. Onun açısından yeni bir fırsat anlamına gelen bu sefer için gerekli hazırlıklar tamamlanırken, Şah Cihan Bengal valisi olan Şah Şucâ'nın da bu harekâta iştirak

³⁰⁹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 427.

³¹⁰ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 82.

³¹¹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 434-435.

³¹² İnayet Han, *a.g.e.*, s. 432-442.

etmesini istedi. O, Multan'da Evrengzîb ile birleşerek Kandahar'a üzerine yürüdü. Bu kapsamda Sadullah Han ise Büst ve Zemindaver'e hâkim olmak için faaliyete başlarken daha sonra Kandahar'a hareket etme emrini aldı. Kandahar'da bir araya gelen bu iki ordunun toplam mevcudunun 100.000'e ulaştığı ifade edilmektedir. Farklı güzergâhları takip ederek buraya gelen kuvvetler ilk iş olarak siperler kazarak ateşli silahları kullanabilecekleri mevziler oluşturdular (2 Mayıs 1652).³¹³

İkinci kuşatma birçok taktiğin denendiği bir mücadele şeklinde cereyan etse de Safevîlerin direnci Bâbürlülere geçit vermedi. Kuşatma sürerken gerçekleştirilen saldırılar kale garnizonu tarafından püskürtüldü ve kale dışında vuku bulan mücadelelerde bir süre iki taraf da üstünlük kuramadı. Özellikle gerekli silah ve teçhizat bakımından güçlü bir konumda olan Safevî askerlerine karşı Bâbürlü topraklarının faydalı bir şekilde kullanılamaması nedeniyle netice değişmedi.³¹⁴ Kuşatma kışın yaklaşması ve tahıl ihtiyacı gibi engeller nedeniyle daha fazla sürdürülemeyerek başarısızlıkla neticelendi. Evrengzîb, 11 Temmuz 1652'de merkezden aldığı emir üzerine Kandahar'dan çekildi.³¹⁵

Şah Cihan, başarısız muhasaranın faturasını bu defa Evrengzîb'e çıkarma eğiliminde idi. Kuşatma sırasında ordu içerisinde yaşanan huzursuzluklar Evrengzîb'in itibarını sarstı; aynı zamanda babasının gözünden düşmesine sebep oldu.³¹⁶ Ancak, kuşatma boyunca komuta tek elden yürütülmemiş, hatta ağırlıklı olarak Sadullah Han'ın komuta ettiği görülmüştü. Tarihçi Sarkar da buna vurgu yaparken kuşatma sırasında idarenin daha çok Şah Cihan'ın talimatları doğrultusunda Sadullah Han'ın elinde olduğunu söyler ve ortaya çıkan netice için Evrengzîb'i suçlamanın yersiz olacağını ifade eder.³¹⁷ Kandahar'ın Safevîler tarafından tahkim edilmiş ve teçhizat bakımından donatılmış olması Bâbürlülerin başarı şansını düşürüyordu. Zira bu durum Kandahar'ın üzerine Şah Cihan'ın büyük oğlu Dârâ idaresinde gerçekleştirilen harekât sırasında da değişmedi. Gerçek ne olursa olsun, bu hadise Evrengzîb için çetin bir siyasî mücadeleyi başlatmıştı.

Kandahar dönüşünde Şah Cihan oğluna yazdığı mektupta küçük düşürücü bir tarzda hoşnutsuzluğunu şöyle ifade etti: “Bu denli geniş imkân ve güçlü kuvvetlere rağmen kaleyi (Kandahar) nasıl zapt edemediğinizi anlayamıyorum.” Evrengzîb ise bu

³¹³ Sarkar, I, *a.g.e.*, s. 133-136.

³¹⁴ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 146-147.

³¹⁵ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 472.

³¹⁶ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 146.

³¹⁷ Sarkar, *a.g.e.*, s. 147.

görev için büyük bir çaba sarf ettiğini ancak kuşatma sırasında ortaya çıkan teçhizat eksikliği ve topçu kuvvetlerinin zayıf kalması gibi hususlar nedeniyle bu girişimin sonuçsuz kaldığını cevaben bildirdi. Şah Cihan memnuniyetsizliğini ve Evrengzîb'in askerî olarak yetersiz olduğunu üstü kapalı olarak gösterme fırsatını yazdığı mektuplar ile ortaya koyarken Kandahar'dan vazgeçmeyeceğini söyleyerek bu uğurda her yolu deneyeceğini oğluna bildirdi. Evrengzîb Kandahar'ın düşürülmesi ihtimaline karşı bu misyon içerisinde kalarak prestijini devam ettirmeyi düşünmüş ise de Şah Cihan bu talebi reddetti.³¹⁸ Bu hadiseler ile Şah Cihan ve Evrengzîb aralarındaki gerilimin bir üst perdeye taşındı. Kandahar meselesini ise tahtın varisi olarak gördüğü en büyük oğlu Dârâ'ya bırakmayı uygun gördü.

Dârâ'nın başında bulunduğu topçu kuvvetleri bakımından gücü artırılmış daha büyük ve maliyetli bir ordu Kandahar üzerine gönderilirken beş ay kadar süren kuşatma beklenen zaferi getirmedi.³¹⁹ Elde edilen askerî başarılar rağmen Kandahar kalesinin düşürülmesi mümkün olmadı. Galzay isyanına kadar buraya Safevîler hâkim oldu. Evrengzîb'in ikinci kuşatmanın devamı yönünde süre talep etmesine karşın Şah Cihan'ın muhasarayı kaldırma kararı ona olan güvenin azaldığını gösteriyordu. Babasının gözündeki itibarı zayıflasa da Evrengzîb, tecrübeli bir şehzade olarak devlet içerisindeki konumunu muhafaza etti. Muhasaralarda Şah Cihan'ın kararlarının belirleyici olması Evrengzîb'in üzerindeki baskıyı hafifletmişti.³²⁰

Kandahar Muhasarası Bâbürlü toplarının menzillerinin yetersizliğini bariz bir şekilde ortaya koydu. Evrengzîb kuşatma için daha büyük topların gönderilmesini istedi ancak sonucu değiştirecek bir gelişme yaşanmadı. XVII. asırdan itibaren Bâbürlü topçu kuvvetlerinin gücü, Avrupa'nın gerisine düşmeye başlamış, Safevîlere karşı da bu zafiyet ortaya çıkmıştı.³²¹ Safevî askerlerinin Bâbürlülere nazaran daha tecrübeli ve kabiliyetli olmalarının yanı sıra ateşli silahları kullanmaktaki maharetleri kendisini bu mücadelelerde gösterdi. 1683-1692 yılları arasında İran'da bulunan Fransız misyoner ve gezgin Père Sanson askerî disiplin ve kabiliyet açısından Safevîlerin üstünlüğüne dikkat çekmiştir.³²²

³¹⁸ Kâbil Han, *Âdâb-ı Âlemgîrî*, s. 19-20; Sarkar, *a.g.e.*, s. 145-148.

³¹⁹ Sarkar, *a.g.e.*, s. 145-148.

³²⁰ Streusand, *a.g.e.*, s. 230; Faruqui, *a.g.e.*, s. 174-175.

³²¹ Kâbil Han, *a.g.e.*, s. 20-21; *Letters of Aurungzebe*, s. 31; Iqtidar Alam Khan, "Indian Response to Firearms (1300-1750)," *Proceedings of the Indian History Congress*, 58, 1997, s. 15-27.

³²² Père Sanson, *Voyage ou relation de l'état present du royaume de Perse*, Paris, 1695, s. 162-163.

Kandahar seferleri Bâbürlüler için ciddi bir malî yüke ve can kaybına sebep oldu. Ayrıca prestij açısından da olumsuz tesirleri oldu. Bâbürlü Devletini sarstı; stratejik ve ekonomik olarak önemli bir merkezin ele geçirilmesi mümkün olmadı. Evrengzîb ve ağabeyi Dârâ'nın kaderine etki edecek bir zafer de kaçmış oldu.

2.3.7. Evrengzîb'in İkinci Dekken Valiliği (1653-1658)

Evrengzîb, başarısız seferler yüzünden Bâbürlü tahtı için yükselen şöhretini kaybetmekle yüzleşti. İkinci Dekken valiliği ise onun talihi açısından aktif bir dönemin kapısını açarken hükümdarlığı öncesi politikalarını ve siyasetini şekillendiren bir süreci ortaya çıkardı. Evrengzîb'in burada mevcut sorunlara karşı yaklaşımı, komşu devletler ile ilişkileri ve aktif siyaseti onu yeniden taht mücadelesinde etkin bir pozisyona getiren adımlar oldu. Ancak bu süreç onun gönül dünyasını etkileyen bir hadise ile başladı.

Evrengzîb'in yaşamının en ilginç anekdotlarından biri Dekken yolunda gerçekleşti. Dekken'in merkezi olan Evrengâbâd'a giderken Burhânûr'da konakladı ve burada teyzesi Saliha Bânû Begüm'ü ziyaret etti (3 Şubat 1653). Bu sırada çok yetenekli bir müzisyen ve rakkase olan Hira Bai (Zainabadi Mahal) isimli genç bir cariyeye ilgi duydu. Hira Bai, Saliha Bânû Begüm'ün kocası Mir Halil'in cariyesi idi. Hira Bai'yi bölgenin meşhur yapılarından olan Ahu Khana'da (Ceylan Parkı) gören Evrengzîb'in bu cariyeye karşı güçlü duyguları onun Evrengâbâd yolunda oyalanmasına neden oldu.³²³ *Ahkâm-ı Âlemgîrî*'de Evrengzîb'in Hira Bai ile karşılaşmanın onun üzerindeki etkisini göstermek için “Şehzade Hira Bai'yi görünce kontrolünü kaybetti ve sendeleyerek olduğu yere oturdu.” ifadelerine yer verilir.

Evrengzîb'in bu genç cariyeye olan ilgisi Mir Halil tarafından hoş karşılanmayacağından nazik bir şekilde Mir Halil'in Hira Bai'yi azat etmesi istendi ve akabinde Evrengzîb gönül dünyasını altüst eden Hira Bai ile evlendi. Hira Bai, Evrengzîb'i öylesine derinden etkilemişti ki, dindar kişiliğinin sorgulandığı birçok eylem bu aşkın onun üzerindeki tesirini göstermesi bakımından dillendirildi. Özellikle Hira Bai'nin isteği üzerine içki içtiği söylentisi bunların en çarpıcı olanlarındandır. Bu gibi örnekler Evrengzîb'in Dârâ tarafından da kınandığı ve onu samimiyetsizlik ile suçlandığı eylemler oldu.

İtalyan gezgin Niccolo Manucci de bu hadiseye atıf yaparak Hira Bai'nin Evrengzîb üzerindeki tesiri üzerinde durur. Öyle ki Evrengzîb'in bu kadına büyük bir

³²³ Faruki, *a.g.e.*, s. 14; Sarkar, *a.g.e.*, s. 151.

aşk besleyerek bir süre ibadetlerini aksattığı, vaktini müzik ve raks gösterileri ile doldurarak içki ile gönlünü neşelendirdiğini söyler. Manucci, ayrıca Evrengzîb'in Hira Bai'nin ölümünün ardından içki ve müzikten uzak duracağına dair bir yemin ettiğini de iddia eder.³²⁴

Şah Navaz Han, *Me'âsirü'l-ümerâ* adlı eserinde bu hikâyeyi farklı anlatır.³²⁵ Şah Navaz Han, bu aşk üzerinden yürütülen hikâyenin kötü niyetli bir şekilde Evrengzîb'in ikiye yüz lülüğünün ve idari anlamdaki yetersizliğinin kanıtı olarak öne sürenin kardeşi Dârâ olduğunu da iddia eder. Bu açıdan şarap, kadın ve mûsikinin bir arada anılması Hint-Fars edebiyatında bir şehzadenin idarî vasıfları hususundaki yetersizliğine delalet ettiğini göstermek için sıklıkla kullanılan retorik aracı olmuştur.³²⁶ Şah Navaz Han'ın dokunaklı bir hikâye şeklinde anlattığı bu hadise Evrengzîb'in dindarlığı hususunda onun samimiyetine karşı yöneltilen eleştirilere karşı da bir anlatıdır.

Evrengzîb'in Hira Bai ile olan ilişkisi sadece dokuz ay kadar sürmüştü ve onun ânî ölümü bu hikâyeyi noktalamıştı.³²⁷ Şehzade büyük bir üzüntü yaşarken Hira Bai'nin ölümünün ardından üzüntüsünü dağıtmak için av vesilesi ile şehirden ayrıldığında bu halde avlanmanın tavsiye olunmayacağını söyleyen bir şair ve Evrengzîb'in güvendiği beylerinden olan Âkil Han'a cevaben şu beyiti okumuştur:

“Hanendeki ağıt, kalbi teselli etmez.

Yalnızca tenhada kişi yüreğinin ateşini söndürecek kadar ağlayabilir.”

Bu sözlere karşılık Âkil Han duygularını ise yine bir beyit vasıtasıyla dile getirdi:

“Aşk ne kadar kolay göründü ama ne yazık sonrasında ne zorluklar oldu!

Ayrılık ne kadar çetindi, yar ne kolay gitti!”³²⁸

Bu tutkulu aşk sonunda Evrengzîb, Hira Bai'in ani ölümünün acısını hayatı boyunca taşıırken onun, müzik gibi eğlenceyi ifade eden eylemlere karşı duruşu bu bağlamda değerlendirilmiştir. Evrengzîb'in Hira Bai ile olan ilişkisi 35 yaşında ve altı çocuk sahibi olgun bir şehzade iken gerçekleşti. Evrengzîb'in seleflerine göre mütedeyyin karakterini sorgulatan bu hadise, aynı zamanda onun kardeşleri ile olan

³²⁴ Manucci, *a.g.e.*, s. 231.

³²⁵ Şah Navaz Han, *Me'âsirü'l-ümerâ*, Kalküta; Asiatic Society, 1888-1890, s. 806.

³²⁶ Şah Navaz Han, s. 807; Katherine Butler Brown, “Did Aurangzeb Ban Music? Questions for the Historiography of his Reign”, *Modern Asian Studies*, XLI/1 (2007), s. 86.

³²⁷ Sarkar, *a.g.e.*, s. 171.

³²⁸ Şah Navaz Han, *a.g.e.*, s. 792.

rekabetinde rakipleri tarafından zayıflık olarak değerlendirilebilecek bir durumdu. Şah Cihan'a kadar ulaşan bu hikâyede, Evrengzîb gibi tutkulu bir şehzadenin aşk hususunda içinde bulunduğu kalıbın sınırlarını zorladığı görülür. Gözü Bâbürlü tahtında olan ve genç yaşlardan itibaren aldığı idarî ve askerî görevler ile ciddi tecrübe kazanan Evrengzîb'in kontrolsüz olarak geliştiği görülen bu duygusal ilişkide oluşturduğu imajı tehlikeye attığı açıktır. Ancak bu durum Hira Bai'nin ölümünün ardından onu, nihai hedeflerine odaklanmaktan alıkoymadı. Hikâyenin aşırı ve kurgusal tarafı birçok dedikoduya meyleden Manucci'nin seyahatnâmesine dayanmaktadır. Zira Evrengzîb, babasına yazdığı mektupta duyduğu haberlerin hakikatten yoksun olduğunu ve bu söylentilere itibar etmemesi gerektiğini ifade etmiştir.³²⁹

Dindarlıkla anılan bir şehzade olan Evrengzîb ile bir cariye arasında yaşanan bu hikâye, onun yaşamında karakterine aykırı görünen nadir örneklerdendir. Evrengzîb'i dinî hassasiyet açısından riyakâr olarak nitelendiren Manucci'nin anlatısındaki yanıltıcı anekdotları kullanan bazı tarihçiler, onun müzik ile olan ilişkisini de yanlış bir şekilde yorumlanmışlardır. Ayrıca Evrengzîb'in Manucci'in ifade ettiği gibi içki ve müzik ile alakalı bir yeminine diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır. Hükümdarlığı döneminde müziğe yaklaşımı bu tür hadiselerle bağlanacak kadar dar değildi. O, müzikten iyi anlayan bir hükümdar olarak saray müzisyenlerini himaye etmiş, ilerleyen yaşlarında kendini bu tür faaliyetlerden soyutlamıştı. Kamusal alanda ise müzikle alakalı bir yasak söz konusu değildi.

2.3.7.1. İdarî Reformlar

Evrengzîb yürüttüğü askerî ve idarî görevler sırasında maiyetini oluşturan ve emrinde görev alan çok sayıdaki bürokratin saygısını kazanmıştı. Ayrıca doğrudan ve dolaylı olarak komuta ettiği altı büyük askerî harekât ile ciddi bir tecrübe elde etmişti. İdarî sahada meziyetlerini ise Dekken valiliği sırasında gösterme fırsatı elde etti. Burhânpûr'dan ayrılarak, Devletâbâd'a geldiğinde ciddi meşguliyetler onu bekliyordu (25 Kasım 1653).³³⁰

Evrengzîb'in aşk ve acı ile başlayan Dekken valiliği, onun gerçekleştirdiği reformlar ve savaşlar ile sürdü. Dekken'nin yeniden yapılandırılması ve iskânı bakımından idarî yeteneklerini ve askerî becerilerini sergilediği bir dönem oldu. Raca

³²⁹ Hamîdüddin Bahadır Han, *Ahkâm-ı Alemgirî*, s. 8.

³³⁰ Sarkar, *a.g.e.*, s. 151.

Todar Mal'in³³¹ vergi sisteminin Dekken'e özgü bir yapıda geliştirilmesi bu dönemde gerçekleşti. Sivil idare elden geçirilirken tarımsal üretimi artırmak adına finansal yardımlar yapıldı ve vilayetin ordu teşkilatı düzenlendi.³³² Evrengzîb'in Dekken'de karşılaştığı en ciddi sorun mali güçlüklerdi. Dekken'in mevcut gelirleri harcamaları karşılayacak seviyenin altındaydı. Bu nedenle ortaya çıkan açığı gidermek için diğer vilayetlerden kaynak aktarmak gerekiyordu. Kronik bir hal alan bu sorun, Evrengzîb'in Dekken'de çözmesi gereken meselelerin başında geliyordu.³³³ İlk Dekken valiliğinin ardından geçen sekiz yıllık süreçte eyaletin kötü idaresi sonucu bozulan mali tablo onun için ciddi bir mesele teşkil ediyordu. Bu açıdan Dekken'deki ilk icraatı bölgenin maliyesini yeniden düzenlemek oldu. Dekken'in düzenli bir gelir sistemi mevcut değildi. Sarkar, Evrengzîb öncesi Dekken'i değerlendirirken tarımın teşvik edilmediği, yeni tarım arazilerinin köylünün kullanımına sunulmadığını ve kaynakların azaldığı kırsalda hayatın zorlaştığını ifade eder. Ayrıca toplanan vergilerin de doğal olarak düştüğü bu vilayette kısa süreli görev yapan genel valilerin mevcut tablonun ortaya çıkmasından sorumlu olduklarını öne sürer.³³⁴

Dekken vilayetinin daha önce tek tip veya verimli bir gelir tahsilat sistemi olmadığı söylenebilir. Kesin bir toprak gelir sisteminin olmaması, köylülerin vergi tahsildarları tarafından sömürülmesine yol açmıştı. Sübedarlar da bu düzen içerisinde denetim görevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirememişlerdi. Evrengzîb, Dekken valisi olduktan sonra buranın tarım ekonomisinin kötüleşmesi üzerine kafa yordu.³³⁵ Bu mevcut ekonomik tabloyu düzeltmek adına yaptığı reformlarda onun hizmetinde bulunan son derece yetenekli bir memur olan Mürşid Kuli Han'ın³³⁶ (Bâlâkût divan başkanı) hizmetleri Şehzade için bir şans oldu.³³⁷ Evrengzîb'in emri ile Mürşid Kuli Han vergi reformlarını hayata geçirdi.

Evrengzîb, Mürşid Kuli Han'a savaşın ve kıtlığın tahribatı ile yüzleşen Dekken'i belli bir refah seviyesine taşımak adına güçlü bir reform yapması için gereken yetkiyi

³³¹ Raca Todar Mal, Gucerât vergi işlerini düzenlemesi için Ekber Şah tarafından atanan meşhur divan başkanıdır. Bayur, *a.g.e.*, II, s. 93.

³³² Azmat Ali Beg, *Aurangzeb's Second Viceroyalty of the Deccan*. Submitted for the Degree of M. Phil. Diss. The Aligarh Muslim University, 1971, s. 1.

³³³ Sarkar, *a.g.e.*, s. 161-162.

³³⁴ Sarkar, *a.g.e.*, s. 157-158.

³³⁵ Rafi A. Alavi, "Murshid Quli Khan in the Deccan" *Proceedings of the Indian History Congress*, 33, 1971, s. 204-205.

³³⁶ Hint kaynaklarında kendisi ile ilgili fazla bir bilgi bulunmayan Mürşid Kuli Han, Kandahar'ın Pers komutanı Ali Merdan Han'ın ordusunda yer almış ve 28 Şubat 1638'de Kandahar'ın Bâbürlülere teslimiyle Şah Cihan'ın hizmetine girmişti. Alavi, *a.g.m.*, s. 204.

³³⁷ Cengiz Kallek, "Haraç" *DİA*, XVI, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, s. 90.

verdi. Mürşid Kulı Han, toprak vergisi sistemini ıslah ederken vilayetin gelir getiren topraklarının araştırılması ve değerlendirilmesi ile işe başladı.³³⁸ Bu aynı zamanda Dekken’de standart gelir sisteminin dayatılması anlamına da geliyordu. Reformun bölgede yeniden bir inkişaf yaratan etkisi iskâna yönelik faaliyetlerle birlikte tarım ve hayvancılığı destekleyici kredilerin verilmesiyle gerçekleşti.

Dönemin vakayinâmeleri ışığında Dekken’deki mevcut mali tablonun Evrengzîb’in idaresi altında yapılan reformlarla değiştiği görülmektedir. Ayrıca Evrengzîb, Dekken’deki mevcut kuvvetlerin artırılmasına yönelik çaba gösterdi. Dekken’deki askerî gücün artırılması ve nizamına da önem verdi. Şah Cihan’a bu hususta yazdığı mektupta burasının bir sınır vilayeti olduğunu ve çeşitli nedenlerden dolayı Bengal veya Gucerât gibi diğer vilayetlere göre özel bir hususiyeti bulunduğunu belirterek güçlü bir ordunun her an mevcut olması gerektiğini vurguladı.³³⁹ Evrengzîb’in bu çabalarının yanı sıra dinî siyaseti de hükümdarlığı öncesi geleceğe açılan bir pencere olarak görülmüş ve özellikle Jadunath Sarkar gibi tarihçiler tarafından bu açıdan yorumlanmıştır. Bu yöndeki politikaları hususunda ele alınan ve değerlendirilen ana argüman tapınak yıkılması olmuştur.

Evrengzîb’in daha sonraki yıllarda Dekken valiliği dönemindeki hayatıyla ilgili olarak torunu Bîdâr Baht’a³⁴⁰ yazdığı mektubunda tapınak yıkılması ile ilgili bir uygulamayı anlattığı görülür:

Evrengabad yakınlarındaki Satara köyü benim avlanma sahamdı. Burada bir tepenin üzerinde konumlanan Kande Rai’nin³⁴¹ resmini taşıyan bir tapınak mevcuttu. Allah’ın lütfuyla onu yıktım ve tapınak dansçılarının (Devadası)³⁴² kepaze uğraşlarını yasakladım.³⁴³

³³⁸ Mürşid Kulı Han’ın yaptırdığı incelemeler sonucunda tarım arazileri, sulama tesisleri ve kullanılmayan alanlar dikkatlice kayıt altına alındı. Uzak ve dağlık köyler pulluk başına toplu ödeme ve hasadı mahsulün bir kısmının vergi olarak ödemesi şeklinde bir siteme tabi oldu. Bu sistemde köylerin büyük bölümü ise bir gelir taramasına tabi tutularak nakit olarak vergi ödemekteydiler. Mürşid Kulı Han’ın sistemi, İngiliz işgaline kadar tüm Dekken’in toprak vergi sisteminin temelini oluşturdu. John F. Richards, “The Mughal Empire”, *The New Cambridge History of India*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 140.

³³⁹ *Ruka’at-i-Alamgiri*, s. 106.

³⁴⁰ Bîdâr Baht b. Muhammed, Âzam Şah’ın oğlu idi.

³⁴¹ Kande Rai, Ecmîr Hülûmdarı Prithivi Raj’ın yetenekli bir generaldi.

³⁴² Devadası, tanrıya hizmet eden kadını ifade eder. Devadasiler tapınak ibadeti olarak da kabul edilen dansları ile bilinirler. Bu kadınlar bir dinî ritüelin ötesinde maddi hayattan soyutlandıkları bir inanç anlayışını benimsemişlerdi. Ancak genç kadınların dinî gelenek şemsiyesi altında istismar edildiği bir ortam oluşmuştu. Devadasilerin yalnızca tanrıya hizmet için yaratıldığı kabul edilmekle birlikte dansları tapınma ayinine tanık olan insanlar için bir eğlence ve cazibe kaynağına dönüştü. Ayrıca fuhuşa maruz bırakıldıkları da bir sömürü ortamı mevcuttu. Manu Sharma, “Divine Shadows: Indian Devadasis between Religious Beliefs and Sexual Exploitation” *Women and Religion*. Bristol: Bristol University Press, 2018. s. 79-92.

³⁴³ Jamshid H Bilimoria. *Ruka’at-i-Alamgiri or Letters of Aurungzebe*, Bombay: Cherag Printing Press, 1908, s. 81-82.

Onun Dekken'deki dinî tutumuna ilişkin tartışmalı bir diğer mesele de Brahman bir kanunganın³⁴⁴ infazı ve sonrasına ilişkindir. Evrengzîb bu kanunganın kardeşlerinin davayı saraya taşıdığını öğrenmesi üzerine Vezir-i Kül Sadullah Han'a yazdığı mektupta şöyle der: "Bir Brahman olan Bihâr-ı Şerif şehrinin kanungası Chabila Ram, peygamberimiz ile ilgili uygunsuz sözler söylemişti. Padişah'ın emriyle yapılan suçlamanın soruşturulması ve doğrulanmasının akabinde, Zülfikar Han ve diğer memurlar adaletin gerektirdiği gibi onun kafasını kesmişlerdi." şeklinde durumu anlatır. Mektubun devamında "Bu nedenle size bu meseleyi hatırlatıyorum, çünkü bütün Müslümanların dinin kurallarını muhafaza etmek için ellerinden geleni yapmaları münasıptır. Dinin hükümlerinin uygulanmasında İslâm âlimlerini korumak hükümdarların ve idarecilerin görevidir."³⁴⁵ ifadeleri ile de bu mesele ilgili bir iâde-i muhâkeme yapılasına mâni olunmasını istemiştir. Evrengzîb'in bu tutumu, bir taassup ile meydana gelmekten çok kendi idaresinde görülen bir davanın tartışma konusu olmasını engellemek ve Dekken'de söz konusu yargılamayı yapan din adamlarının bu dava özelinde onun himayesini hissetmesine yönelik atılmış siyasî bir adım olması daha muhtemel olmaktadır.

Tarihçi Jadunath Sarkar bu hadiseleri Evrengzîb'in bağınazlığının erken örnekleri olarak tanımlar. Dekken'deki ikinci valiliği döneminde idari kapasitesinin yanı sıra kötü şöhretini de kazanmasını sağlayan bağınaz karakterini yansıtan uygulamaları olarak görür. Evrengabâd'a yakın bir mevkide bulunan bir tepedeki tapınağı nasıl yıktırdığına dair yukarıdaki ifadelerini bu bağlamda değerlendirmiştir.³⁴⁶ Onun, Evrengzîb'in Dekken valiliğindeki bu tür dinî mevzulara yaklaşımı üzerine yaptığı değerlendirmenin bağınazlık ile açıklanacak argümanları yetersiz kalmaktadır.

Evrengzîb'in bu uygulamaları dönemin siyasî havası ve gelişmeleri içerisinde değerlendirilmelidir. Dekken valiliği sırasında söz konusu tapınağı yıktırmasındaki motivasyonunun dinî olup olmadığına dair kaynaklarda açık bir ifade görülmemektedir. Ancak Hindistan'da özellikle bu dönemde tapınakların dinî fonksiyonları yanında siyasî işlevleri de mevcuttu. Bu da onların zaman zaman hedef olmalarına neden oluyordu. Ayrıca Bâbürlü idaresi altında Hindu dinî merasimlerinin sınırlı bir şekilde yapılması ve

³⁴⁴ Hindistan'da yüksek kastlardan seçilen ve vergi memuru olarak görev yapan bu kişilere verilen isimdi. Bu görevliler tuttukları kayıtlar ve ifa ettikleri görevler karşılığında sorumluluk bölgelerinde vergi gelirlerinin %3'ünü almaktaydılar. J. F. Richards, *The New Cambridge History of India: The Mughal Empire*, V, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 79-93; Cengiz Kallek, "Haraç", *DİA*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 86.

³⁴⁵ Kâbil Han, *Âdâb-ı Âlemgîrî*, 101; Sarkar, *a.g.e.*, s. 154-155.

³⁴⁶ Sarkar, *a.g.e.*, s. 153.

putların sergilenmesi gibi hususlarda bazı yasakların varlığı da mevcuttu. Satara'daki tapınağın yıkılması ile ilgili olarak Evrengzîb'in mektubunda geçen devadasilerin faaliyetlerinin bu uygulamaya sebep olması muhtemel olmakla birlikte, kaynaklarda meseleye ilişkin tam bir izahat bulunmamaktadır.

Bu dönemde Hinduların artan gücüne karşı bir direnç gösterme eğilimi mevcuttu. Ayrıca savaş zamanında ele geçirilen yerlerdeki bazı mâbetlerin yıkılması veya camiye dönüştürülmesi sık görülen bir hadise idi. Bu kapsamda sadakatsiz ve isyancı Hindu subayların, bağlı oldukları tapınaklar da hedef olabilmekteydi. Şah Cihan döneminde, Hindu mâbetlerinin sayısının artmasının önüne geçmek adına devam eden bir siyaset söz konusu iken Dârâ'nın bu politikanın karşısında yer alması, Evrengzîb'in dinî siyasetinin daha fanatik olarak görülmesine sebep olmuştur.

Chabila Ram'ın davası hususunda ise Evrengzîb'in bir şehzade olarak olayın siyasî yönüne etki etme gayreti görülür. İslâm ceza hukukunda Hz. Peygamber'e hakaret etmenin cezası ölüm veya ta'zîr cezası şeklinde idi. İslâm ülkelerindeki zimmî tebaa için de bu uygulama geçerliydi.³⁴⁷ Bu davaya müdahil olmasının ise infaz kararı sonrası gelişen süreçte kendi cephesini politik olarak güçlendirmek gayesi taşıdığı görülmektedir.

Evrengzîb'in Dekken'deki dinî tutumuna ilişkin Y. Hikmet Bayur ise onun yaptığı mali reformlara işaret ederek çoğunluğunu Hinduların oluşturduğu Dekken köylülerinin kalkınmasına yönelik politikalarına dikkat çeker. Bölgenin kalkınmasına yönelik çabalarının halkın refahının artırdığı yönündeki değerlendirmesi ile onun bağnaz bir tutum içerisinde olmadığına göstermeye yöneliktir.³⁴⁸ Bayur'un yaklaşımı Evrengzîb'in bir taassup ile hareket etmediğine işaret etse de yukarıdaki örneklerle tam olarak bir cevap niteliği taşımaz. Onun dinî siyasetine yönelik bu yorumlar oluşturulurken seçilen örnekler bu tür meselelere farklı kimliklerin yaklaşımlarını da gösterirken şiddetin dinî argümanlara dayanılarak gerçekleştirdiği durumlarda bu tür tartışmalı meselelerin doğduğu açıktır. Bu noktada Bayur'un "Evrengzîb Âlemgir ve Dinî Siyaseti Üzerinde Bir İnceleme" adlı çalışmasındaki yaklaşımı gibi Evrengzîb'in dinî siyasetini değerlendirirken Bâbürlü Devletin çağdaşı olan imparatorlukların benzer meselelere yaklaşımları da göz önüne alınarak bu tür eylemleri dönemin gerçekliği içerisinde ele almak şüphesiz daha doğru bir yoldur.

³⁴⁷ Hasan Basri Yıldız, "Hz. Peygamber'e Hakaretin Cezası" *Usul İslam Araştırmaları*, XXX/30 (2018), s. 142-144.

³⁴⁸ Bayur, "Evrengzîb Âlemgir ve Dinî Siyaseti Üzerinde Bir İnceleme", s. 8-9.

2.3.7.2. Gûlkünde Meselesi

Evrengzîb'in Dekken valiliğinin faal yönünü ise sınır devletleri olan Kutubşâhîler ve Adilşahlar'a yönelik siyaseti belirlemişti. Aldığı idarî ve askerî görevler ile ciddi bir tecrübe edinmiş olan Evrengzîb, Kutubşâhîler³⁴⁹ üzerine yürüttüğü siyaset ile etki etmeye gayret etti ve görevlendirdiği devlet adamları vasıtasıyla elde ettiği nüfuzunu sürdürmeye çalıştı. Kutubşâhîlerin lideri Abdullah Kutubşâh da mevcut ilişkilerin olumlu yönde seyrini devam ettirmeye çalışırken gönderdiği hediyeler vasıtasıyla Evrengzîb'i de hoşnut etmeye gayret etti.³⁵⁰ Ancak Kutubşâhîlerin Bâbürlülere ödediği yıllık haracın çoğu defa geciktirilmesi soruna sebep olurken bu süreç Evrengzîb'in daha agresif bir siyaset yürütmesine de imkân verdi.

Evrengzîb'in Kutubşâhîlerin iç huzursuzluklarından faydalanmaya yönelik olarak kurduğu ilişkiler ile olası bir harekât öncesi karşılaşacağı mukavemeti kırmayı amaçlamıştı. Bu yöndeki gelişmeler çok geçmeden vuku bulmaya başladı. Bir süredir bağımsız hareket eden Karnatik hâkimi Mir Cumlâ, Bâbürlü egemenliğini tanıyarak Evrengzîb'den sığınma talep etti. Şah Cihan'ın da onayıyla ona 5.000 mansab rütbesi verildi ve daha sonra Divân-ı Kül (Maliye Bakanı) makamına kadar yükseltildi.

Gûlkünde'ye karşı yürütülen yumuşak güç siyaseti Abdullah Kutubşâh'ın tutumunun sertleştirilmesi ile bozulmaya başladı. Mir Cumlâ ve ailesine karşı sert uygulamalar şehzade Evrengzîb'in Gûlkünde üzerine yürüyerek burayı kuşatmasına yol açan bir ortamı hazırladı.³⁵¹ 5 Şubat 1656 tarihinde yürütülen askerî sefer kapsamında Gûlkünde kuşatıldı ve Mir Cumlâ'nın hazinesi de ele geçirildi. Bu sırada Abdullah Kutubşâh'ın barış arayışı devam ederken Şah Cihan'ın talimatı doğrultusunda Evrengzîb bu görüşmelere başlamak zorunda kaldı. Kuşatma da bu kapsamda kaldırılırken Evrengzîb için de nihaî bir zafer kaçmış oldu.³⁵²

Bu sefer neticesinde Kutubşâhî hükümdarı haraç ödemek durumunda kaldı. Ayrıca Evrengzîb'in oğlu Muhammed Sultan ile Abdullah Kutubşâh'ın kızının düğünü yapılarak akrabalık ilişkisi de kuruldu (27 Mayıs 1656).³⁵³ Evrengzîb, Gûlkünde üzerine

³⁴⁹ Kutubşâhîler, bir Türk hanedanı olup, Behmenî Devletin ortadan kalkmasının ardından kurulan devletlerden biridir (1512-1687). Doğu Dekken'de yer alan bu devlet Hindistan'ın önde gelen şehirlerinden Gûlkünde'ye hâkim olmuş ve Hint kültürü ile yakın bir ilişki geliştirerek dil ve mimari gibi alanlarda yeni bir üslup geliştirilmiştir.

³⁵⁰ Oruç, *a.g.t.*, s. 321.

³⁵¹ Micheal H. Fisher, *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, M. Fatih Çalışır (çev.), İstanbul: Kronik, 2020, s. 270-271.

³⁵² J.F. Richards, *Mughal Administration in Golconda*, Oxford: Clarendon Press, 1975, s. 38.

³⁵³ Kenbü, *Amel-i Şâlih*, III, s. 225-226.

yapılan bu harekâttan sonra Kirki'ye gelirken yapılan barış antlaşmasının memnuniyetsizliğini taşıyordu.

2.3.7.3. Âdilşâhîler Üzerine Sefer

Evrengzîb'in Gûlkünde'yi zapt etmek için yakaladığı fırsatın bir benzeri Âdilşâhîler'in başkenti Bîcâpûr'da meydana gelen karışıklıklar ile ortaya çıktı. Evrengzîb için bu hadiseler başarısızlıkla sonuçlanan daha önceki seferler ile Şah Cihan'a karşı zayıflayan prestijini yeniden kazanmak için büyük bir fırsattı. Evrengzîb Bîcâpûr'daki taht mücadelesi sırasında baskın bir siyaset ile buraya nüfuz etmeye gayret etti. Âdilşah sultanı Muhammed Adil Şah'ın 4 Kasım 1656'de ölümü oğlu II. Ali Adilşah'ın tahta çıkması ile başlayan bazı tartışmaları doğurdu. Evrengzîb tartışmalara Ali Adilşah'ın, Muhammed Adilşah'ın gerçek oğlu yani taht varisi olmadığını ileri sürerek katıldı ve Şah Cihan'ı bu ortamdan yararlanmak adına Âdilşâhîler üzerine yürümek için ikna etmeye çalıştı.³⁵⁴ Bunda başarılı olan Evrengzîb, Dekken'deki aktif siyasetini yeni bir askerî harekât ile daha ileri bir noktaya taşıma gayesinde idi.³⁵⁵

Şah Cihan'ın talimatları doğrultusunda mevcut kuvvetlerini aralarında Mir Cumlâ'nın da bulunduğu emir ve mansabdârlar ile artıran Evrengzîb, ilk hedef olarak Bider'i kuşattı. Bir ay kadar süren bu kuşatma neticesinde Bider kontrol altına alındı ve Şah Cihan adına hutbe okutuldu.³⁵⁶

Tarihçi Sarkar, Şah Cihan'ın Evrengzîb'in çabaları sonucu Şah Cihan'ın aldığı savaş kararının haksız olduğunu ifade eder. Bîcâpûr'un vasal bir devlet olmadığını ve Bâbürlülerin bağımsız bir müttefiki olduğunu ileri sürerek Evrengzîb'in Bîcâpûr'daki taht meselesini sorgulama hakkı olmadığını söyler.³⁵⁷ Ancak 1636'da Âdilşâhîler ile yapılan ve Bâbürlü üstünlüğünün tanındığı antlaşma kapsamında Bâbürlü hükümdarına bu tür taht değişimlerinde bilgi verilmesi gerekiyordu. Bu yapılmaksızın II. Ali Adilşah'a taç giydirilmesi Bâbürlülere karşı bir başkaldırıyı da ifade etmesi bakımından mevcut anlaşmanın ihlali ve olası bir müdahale için meşruiyet kaynağıydı.³⁵⁸ Bîder'in ele geçirilmesi Âdilşah kuvvetlerinin bir muharebe için hazırlıklarını hızlandırmasına neden olurken Evrengzîb oğlu Muhammed Sultan ve Mehâbet Han'ın emrine verdiği

³⁵⁴ Oruç, *a.g.t.*, s. 325.

³⁵⁵ Jadunath Sarkar, Ishwari Prasad, Banarsi Prasad Saksena, Ashirbadi Lal Srivastava gibi bazı tarihçiler, Evrengzîb'in Kutubşâhîler ve Âdilşâhîler'e yönelik Şah Cihan'ın izlediği siyasetten farklı olarak agresif ve buraların ilhakı için oldukça hevesli olduğunu söylerler.

³⁵⁶ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 225-226.

³⁵⁷ Sarkar, *a.g.e.*, s. 237-238.

³⁵⁸ Lahûrî, *a.g.e.*, I, s. 168-170; Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 235-236; Beg, *a.g.t.*, s. 61.

orduyu Âdilşâhîlere karşı gönderdi. Kendisi ise Kalyan'ı kuşatarak burayı düşürmeyi başardı. Şah Cihan'ın Evrengzîb'in bu başarılarını gönderdiği hediyeler ile takdir ederken onun yıllık gelirini de artırdı.³⁵⁹

Mevcut siyasî ortam Evrengzîb'in bu askerî başarıları ile Bâbürlüler lehine cereyan etti ve Âdilşâhîlerin önde gelenlerinden bazı isimler Bâbürlü saflarına dâhil oldu. Ayrıca II. Ali Âdilşah da gönderdiği elçi vasıtasıyla barış istedi. Evrengzîb yüklü bir haraç ile birlikte bazı kalelerin Bâbürlülere bırakılması şartını ileri sürdü. Anlaşmanın sağlanmasının ardından başta Perinde Kalesi olmak üzere diğer bazı bölgeler Mir Cumlâ'nın idaresine devredildi.³⁶⁰

Şah Cihan'ın emri ile savaşın durdurularak bir barış tesis edilmesinde Dârâ'nın etkisi tartışmalıdır. Evrengzîb için bu babası ve kardeşine karşı bir kızgınlığı da beraberinde getirmişti.³⁶¹ Zira her iki hârekatin de devamında olası bir ilhak için ciddi bir mukavemet ihtimalinin olmaması mutlak bir hâkimiyeti işaret etse de Şah Cihan'ın iradesi Evrengzîb'in arzularını baltalamıştı. Elde edilen askerî başarılar ise Evrengzîb'i taht yolunda yeniden itibarlı bir konuma yükseltti. Ancak onun mansab derecesi bu başarılarının altında kaldı. Zira Şah Cihan'ın onunla ilgili planı Dârâ'nın veliaht olarak korunması ile ilişikliydi. Evrengzîb 20.000/15.000 derecesinde mansaba sahipti. Bu derece ağabeyi Dârâ'nın mevkiinin sadece küçük bir kısmına denk geliyordu.³⁶² Ancak yine de Evrengzîb Dekken'de devletin en şöhretli ve kuvvetli ordularını idare ederek bu görünürdeki rütbelerin üzerinde bir saygınlık kazandı.

Jadunath Sarkar: "Julius Caesar için taht yolunda yaklaşan mücadelede bir eğitim alanı olarak Galya neyse, Dekken de Evrengzîb için oydu." der.³⁶³ Gerçekten de Evrengzîb'in siyasî hayatında önemli bir yeri olan Dekken onun acı ve sevinci derinden tattığı yer oldu. Oğlu Sultan Muhammed Ekber burada dünyaya gelirken eşi Dilras Bânû Begüm vefat etmişti (8 Ekim 1657).³⁶⁴ Aynı zamanda Hira Bai'nin acısı bu dönemde onun içindeki en güçlü duygu idi.

2.4. Ya Taht Ya Tabut

2.4.1. Evrengzîb ve Dârâ'nın Siyasî Rekabeti

³⁵⁹ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 542-543.

³⁶⁰ Kenbû, *Amel-i Şâlih.*, III, s. 259-260.

³⁶¹ Kenbû, *Amel-i Şâlih.*, III, s. 278-280; Stephen M. Edwardes, and Herbert L. O. Garrett. *Mughal Rule in India*, Londra: Humphrey Milford, 1930. s. 84-85; Lodh Sayan, "Aurangzeb and The Decline of the Mughals", *Altralang Journal*, I/2 (2019), s. 133.

³⁶² Fisher, *a.g.e.*, s. 273.

³⁶³ Jadunath Sarkar, *Studies in Aurangzib's Reign*, Kalküta: M. C. Sarkar and Sons, 1933, s. 4.

³⁶⁴ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 543; Sarkar, *a.g.e.*, s. 152.

Bâbürlü Devletinde süregelen siyasî ve entelektüel çatışma Şah Cihan'ın saltanatının son dönemlerinde iki şehzadenin şahsında simgeleşti ve bu büyük bir verâset mücadelesini başlattı. Dârâ, Ekber Şah'ın eklektik öğretisini devam ettirmek yönündeki siyaseti ile bu düşünceyi savunan bazı asker, bürokrat ve aydınları etkilemeyi başardı. Bunun karşısında Evrengzîb ise daha muhafazakâr bir anlayış ile kendine geniş bir taban buldu. Evrengzîb şeriatı esas alarak devleti yeniden düzenleme ülküsünde ulemâyı, dinî zümreleri, birçok asker ve sivilî kendisine bağladı. Dekken'de aktif politikaları ile Kutubşâhîler ve Âdilşâhîlere yönelik izlenen siyaset, bu rekabetin de konusu olurken Evrengzîb'in hırsı ve azmi onu Dârâ karşısında en ciddi rakip haline getirdi. Diğer iki şehzade Murad Bahş ve Şah Şücâ, iyi birer idareci ve askerdî ancak taht için ciddi rakipler olarak görülüyorlardı.³⁶⁵ Dârâ ve Evrengzîb'in politik mevzileri onlar için mevcut değildi. Bâbürlü Devletinde özellikle dinî ve politik çevrelerin dâhil olduğu verâset mücadelelerinde şehzadelerin benimsediği mevcut fikrî akımlar ile münasebetleri onların istikbali açısından hayatiydi. Hint felsefesine yakınlığı ile Ekber Şah'ın kültürel himayeciliğini benimsemiş olan Dârâ ile daha muhafazakâr bir çizgiyi temsil eden Evrengzîb'in girişeceği taht mücadelesi bu boyutuyla Bâbürlü tarihinde müstesna bir hadiseydi.

Bâbürlü Devletin dinsel ve kültürel tarihî üzerine çalışmalar yapan ve yakın zamanda Şehzade Dârâ Şûkûh üzerine değerli bir eser meydana getirmiş olan Supriya Gandhi de bu hususa dikkat çekerek Dârâ ve Evrengzîb arasındaki taht mücadelesinin Güney Asya tarihinin akışında çok önemli etkisi olan bir hadise olarak mit halini aldığını söyler. Ayrıca Hint alt kıtasında bu meselenin dinî ve felsefî pencereden farklı anlatılar ile görüldüğünü de ifade eder.³⁶⁶ Elbette bu denli ciddi bir taht mücadelesinde taraflarının oluşturdukları siyasî ittifaklar büyük ehemmiyet taşıyordu.

Taht varisi olan Dârâ, Allahâbâd, Gucerât ve Lahor'da valilik yaparken bazı önemli seferleri de idare etse de sarayda tutulmaya gayret edildi ve aldığı unvanlar ile itibarı aratılmaya çalışıldı. 1642'de "Bülend İkbâl" ve 1655 tarihinde "Şah Bülend İkbâl" unvanlarını aldı. Aynı zamanda 1658'de mansabı 60.000/40.000 olarak belirlenirken bu o tarihe kadar bir şehzadeye verilmiş en üst rütbeydi.³⁶⁷ Ayrıca sarayda kız kardeşi Cihanârâ Begüm onun en büyük destekçilerindendi. Ancak bu mücadele saltanat ailesinin dışında geniş bir ittifak ağını da zorunlu kılıyordu.

³⁶⁵ Richards, *a.g.e.*, s. 151.

³⁶⁶ Gandhi, *a.g.e.*, s. 2.

³⁶⁷ İnayet Han, *a.g.e.*, s. 505-506; Fisher, *a.g.e.*, s. 271.

Zaman içerisinde kazanılan müttefikler şehzadelerin devlet içerisindeki konumunu da belirlerken gelecek için vadettikleri ideolojileri de gösterdi. Bu Bâbürlü şehzadelerin taht mücadelesinin doğasına uygun olarak ittifaklar yoluyla kendi imajlarını oluşturdıkları bir geleneği de ifade ediyordu.³⁶⁸ Taht yolundaki rakiplerinin siyasi manevraları da bu ittifak ağlarını ve politikalarını şekillendirdi.

Verâset savaşı öncesi ortaya çıkan tabloda ise her ne kadar Dârâ varis olarak avantajlı görünse de Evrengzîb ve Murad, çeşitli askerî ve idarî görevler ile geniş çaplı müttefikler oluşturma şansına erişti. Özellikle Evrengzîb bu hususta en becerikli ve muvaffak oldu. Dârâ açısından ise onun vâris olarak görülmesi ve babası tarafından ciddi bir şekilde desteklenmesinin yarattığı bir rehavet mevcuttu. Ayrıca Dârâ'nın nazarî ilimler ile yoğun meşguliyeti onun gelecek vadeden bir hükümdar imajından çok bir mutasavvıf olarak görülmesine de sebep olurken, nispeten halktan uzaklaşmış bir şehzade olarak Evrengzîb'in karşısına çıkardı. Kendisine en çok desteği ise bekar olan kız kardeşi Cihanârâ'dan gördü. Şah Cihan'ın yakınında bir hayat süren Cihanârâ haremde yöneticisi olarak etkili bir konuma sahipti. Ayrıca Kadirî ve Çiştî tarikatı ile yakın bir ilişki içerisinde olan Cihanârâ kardeşi Dârâ'yı hükümdarlık yolunda tüm gücüyle destekledi.³⁶⁹

Dârâ'nın iyi ilişkiler içerisinde olduğu zümrelerin etkileri sınırlı idi. O, Jain topluluğu³⁷⁰ da dâhil olmak üzere tüccar sınıfı ile yakın ilişkiler geliştirirken taht mücadelesinde bu kesimlerin desteğini gördü. Ayrıca bazı Hindu dinî zümreleriyle de aynı ilişkiyi tesis etti. Örneğin 1643'te, Gokul ve Gopalpûr'da Vithal Ra'i'ye verilen bir bağış onayında onun mührü vardı.

Bunun yanı sıra Dârâ, Sünnî doktrinden uzaklaşmış olmakla eleştirilmesine rağmen bazı dinî şahsiyetler için arazi hibeleri de vermekten geri durmadı. Bu belli bir himaye çabası ile gerçekleştirirken aynı şekilde Ecmîr, Delhi ve Kuldabad'da önemli Çiştî türbeleri için nakit ve arazi bağışları yapmasına neden oldu. Sûfî türbelerinin dinî, içtimâî ve kültürel etkileri açısından bu türden himaye faaliyetleri önem arz ediyordu.³⁷¹ Dârâ'nın bu eylemleri ona yerel sâfilere yakınlık duyanların desteğini kazandırdıysa da Evrengzîb'in aksine eğilimlerinin etkisi altında kalmış bir şehzade olarak mevcut

³⁶⁸ Faruqui, *a.g.e.*, s. 163.

³⁶⁹ Fisher, *a.g.e.*, s.272.

³⁷⁰ Jainizm, M.Ö. VI. Yüzyılda ortaya çıkmış Hindistan'ın yerel inançlarından birisidir. Hinduizm'in bir mezhebi olarak da görülen Jainizm reformcu bir dinî harekettir. Geleneksel tanrı anlayışının ötesinde insanları kurtuluşa götüren şeyin insanın öz çabası olduğu anlayışı ile kendi prensiplerini geliştirmiş bir inanç sistemidir. Galip Atasagun, "Jainizm." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXII/ 22 (2006), s. 267-269.

³⁷¹ Faruqui, *a.g.e.*, s. 164-166.

ulemânın ona karşı tavır almasına sebebiyet verdi. Bu durum aynı zamanda Evrengzîb için ağabeyine karşı kullanışlı bir alan oluşturdu. Taht mücadelesinde taraf olan tasavvuf liderleri mânevî destek için Mekke'yi de ziyaret etti. Evrengzîb'in Dârâ'ya karşı mücadelesinde Muhammed Ma'sûm'un oğlu Sibgatullâh bu amaçla kutsal topraklara giderken hac gayesi ile buraya gelmiş olan insanlardan dua istedi.³⁷²

Hindu inanç sistemine yakınlık açısından sûfî öğretinin bu inanç sahasındaki etkinliğinin farkında olan Dârâ, Ekber örneğinden de güç aldığı marjinal sayılabilecek eklektik anlayışı ve politik duruşu ile başta ulemâ olmak üzere çeşitli çevrelerin hedefi oldu. Özellikle Bâbâlâl Vairâgî gibi önde gelen Hindu mistikleri ile görüşmeleri ve bazı Cizvit rahiplerini himaye etmesi de bu tabloyu onun için zorlaştırıyordu. Cizvitlerin de Dârâ'ya çok değer verdiğini söyleyen Bernier, onun fikirleri üzerinde tesirleri olduğunu da belirtirken hükümdarlığı durumunda Hristiyanlığın güç kazanmasının muhtemel olduğuna dikkat çeker. Ayrıca, Bernier, onun gerektiği durumlarda bir Hindu veyahut Hristiyan gibi hareket ettiğini söyler.³⁷³ Bu ifadeleri Dârâ'nın eklektik anlayışına yormak mümkün olmakla birlikte Bernier'in Evrengzîb karşısında açık fikirli bir şehzade imajı çizmek gayretini de yansıttığını göz ardı etmemeliyiz.

Kendi fıkırlarının gücüne son derece güvenen Dârâ'nın ona devletin dinamiklerinin doğasını gösterecek kimselerin uzaklığı ve bu tür insanları çevresinde görmek yönünde bir hassasiyet taşımaması onu acı bir sona götürdü. Yine de eylemlerinin pragmatik bir yönü de mevcuttu. Topçu kuvvetleri bakımından güçlü bir konumda olan Hristiyanlar ile birlikte Hindular ile iyi ilişkiler tesis etmeyi ümit ediyordu. Ancak bu cabaları onun taht iddiasını desteklemedi aksine Evrengzîb'in onu dinsizlik ile suçlamasına sebebiyet verdi.³⁷⁴ Ayrıca Dârâ eğilimlerinden ve davranışlarından ötürü yabancılaştığı Sadullah Han, Mehâbet Han, Mir Cumlâ, Halilullah Han ve Ali Merdan Han gibi Bâbürlü soylularının önde gelenlerinin tenkitlerini almıştı. Şah Cihan oğlu üzerinde oluşan bu algıdan rahatsızlık duymuş ve onu mevcut eleştirilere konu olan tutum ve davranışlarını değiştirmesi yönünde ikaz ederek bu soylular ile iyi ilişkiler kurmasını istedi.³⁷⁵ Dârâ'nın entelektüel yeteneklerine rağmen,

³⁷² Esra Doğan Turay, "Sûfilerin Haç Yolculuğu", *Turkish Studies Comparative Religious Studies*, XVII /1 (2019), s. 14.

³⁷³ Bernier, *a.g.e.*, s. 6-7.

³⁷⁴ Bernier, *a.g.e.*, s. 7.

³⁷⁵ Evrengzîb, *Rukû'at-ı Âlemgiri*, s. 48.

askerî yönü zayıf ve Bâbürlü soyluları ile bir ilişkileri kötüydü. Aynı durum Evrengzîb için ise geçerli değildi.³⁷⁶

Cihangir'den Bahadır Şah'a Bâbürlü tahtının sahibi olan hükümdarlar genellikle şehzadelik dönemlerinde saraydan uzak yerelde görev yapan isimler olmuştu. Bunlardan biri olarak Evrengzîb 1635'den itibaren 1644-1645'te sekiz aylık bir süre ve 1647, 1649 ve 1651'deki üç kısa ziyaret dışında, şehzadelikliğini başkentten uzakta geçirdi. Bir dezavantaj olarak görülen bu durum Evrengzîb açısından maharetle inşa edilen bir süreç oldu. Bu aynı zamanda yıllarca göz ardı edilen grupların desteği ve onula birlikte mücadelesi anlamına da geliyordu. Özellikle Marataların desteği bu açıdan önemliydi. Evrengzîb'in zafere giden ittifakında savaşçı güç bakımından önemli bir yere sahiplerdi. Evrengzîb'in Dekken'e dönüşü bu ilişkinin gelişmesi ve sahada kendini ciddi bir şekilde göstermesi ise Dârâ'ya karşı verilen mücadele sırasında görüldü.

Gucerât, Belh, Multan ve Kandahar'da yerel idareciler, tüccarlar; Afgan, Özbek, Hazara, Racpût, Bundelâ ve Beluç kabile reisleri şehzadenin siyasî hayatının bir parçası olurken bu kesimler ile genel manada olumlu bir ilişki de tesis etti.³⁷⁷ Evrengzîb devletin farklı yerelinde yürüttüğü valilikleri geniş bir destek tabanı bulmak için zekice değerlendirdi. Kurduğu ittifak ağları da onu taht mücadelesine hazır bir hale getirdi. Fransız gezgin Tavernier, Evrengzîb'i destekleyen başlıca Racpût liderinden olan Cay Singh ve Cesvent Sing'in onun tahta geçişinde önemli destekleri olduğunu söyler.³⁷⁸

Askerî yönü güçlü olan ve yaptığı görevler ile idareci yönünü geliştiren Evrengzîb'in babasıyla ilişkisi ise mesafeliydi. Onun saltanat ailesi içerisinde en büyük destekçisi ise ablası Ruşen Arâ Begüm'dü. O saraydaki siyasî ortam hakkında Evrengzîb'i bilgilendiriyordu.

Evrengzîb'in bu çabaları Şah Cihan'ın gözünden kaçmadı. Oğulları üzerindeki gözetimini onların çevresindeki isimleri de kontrol altında tutarak gösterdi. Bu tedbir karşısında Evrengzîb'in de kendi destekçilerini korumak adına verdiği reaksiyonlar ile mevcut gerilim alevlendi. Özellikle 1650'nin başlarında Evrengzîb'in artan şöhreti ile doğru orantılı olarak büyüyen destekçilerinin sınırlandırmak için Şah Cihan, şehzadenin yakın çevresinden insanları uzaklaştırmaya çalıştı. Bu doğrultuda Evrengzîb'in önde

³⁷⁶ Richards, *a.g.e.*, s. 152.

³⁷⁷ Faruqui, *a.g.e.*, s. 169-174.

³⁷⁸ Tavernier, *a.g.e.*, II, s. 183.

gelen komutanlarından Muhammed Tâhir Horâsânî ve Şeyh Mîr'i onun hizmetinden ayırmaya çalışsa da bunu başaramadı. Bu isimlerden Evrengzîb'in süt kardeşi Mir Melik Hüseyin, Şehzadeye yakınlık bakımından ayrı bir öneme sahipti. Zira Bâbürlü şehzadeleri öz kardeşlerini siyasî rakipleri olarak telakki ederken gerçek yakınlıklarını gösterebilecekleri kimseler genellikle üvey kardeşleri oldu. Ancak Şah Cihan'ın bu teşebbüsleri devam etti ve verâset savaşı öncesi Evrengzîb'in yakınındaki çok sayıda isim bu şekilde uzaklaştırıldı. Aynı zamanda askerî olarak emrindeki süvarilerin sayısı da azaltıldı. Evrengzîb'in yakınında olan kimseler tarihî süreç içerisinde seçilerek ciddi bir birikin kazanmışlardı. Bunların çoğunluğu Belh-Bedahşan, Kandahar ve son olarak Dekken'deki seferlere katılan kimselerdi. Bu açıdan Evrengzîb'in devlet içerisinde yükselen gücü Şah Cihan açısından mühim meselelerdendi.³⁷⁹

Kendisine karşı alınan bu tedbirler onu uzun bir süre endişeye sevk ederken babasına karşı tavır almasına da sebep oldu. Zira 1657'de ablası Cihanârâ Begüm'e yazdığı mektubundan bu durum ile ilgili rahatsızlığı anlaşılmaktadır. Evrengzîb kendisine duyulan güvensizlik ile birlikte emrinde görev yapan kimselere yüksek terfi verilerek yanından uzaklaştırılması gibi uygulamaların devam etmesinden duyduğu endişesini: "Emrimdekilere daha yüksek rütbeli görevler sunulursa, hiçbir kimse hizmetimde kalmayacak ve yirmi yılda topladığım birlik dağılmış olacaktır. O vakit yükümlülüklerimi nasıl yerine getirebilirim?" ifadeleri ile dile getirdi.³⁸⁰ Bu rahatsızlığı içeren mektubunu kardeşi Cihanârâ'ya babasına iletmesi için gönderdi.

2.4.2. Sâmuğarh Muharebesi (29 Mayıs 1658)

Evrengzîb'in kardeşleri ile giriştiği taht mücadelesi, 1657'de Şah Cihan'ın hastalığı ile birlikte kendini göstermeye başladı. Devlet işlerinin beklenildiği üzere mansabdârların da büyük bölümünün desteğini alan Dârâ'ya bırakılması ona karşı kardeşlerini endişeye ve mücadeleye sevk etti.³⁸¹ Evrengzîb'in Dekken valiliği sırasında mevcut gerilimler arttı ve taraflar arasında bir mücadele başladı. Bu, Bâbürlü tarihindeki en şiddetli taht kavgasını idi.

Divanda baş nazır konumunda olan Dârâ Lahor, Multan ve Penacap'ı kendi adamları vasıtasıyla idare ediyordu. Dekken Evrengzîb'in yönetimindeyken Şah Şücâ

³⁷⁹ Mohammad Afzal Khan, "Iranis in the Mughal Nobility: A Case Study of the Khwafis." *Proceedings of the Indian History Congress*, 41, 1980, s. 253; Faruqui, *a.g.e.*, s. 131-132.

³⁸⁰ Kâbil Han, *Âdâb-ı Âlemgîrî*, Abdul Ghafur Chaudhuri (ed.), I, Lahore, 1971, s. 828-831.

³⁸¹ Lahûrî, *Padîşahnâme*, I, s. 271; Fisher, *a.g.e.*, s. 273.

Bengal; Murad Bahş ise Gucerât valisiydi.³⁸² Bu tablo Şah Cihan'ın hastalığı ile gün yüzüne çıkan kardeşler arasındaki mücadelenin güç merkezlerini gösteriyordu. Şah Cihan'ın hastalığı ile birlikte devlet içerisinde dolaşan asılsız birçok haber huzursuzluğu artırdı. Şah Cihan Dârâ'nın taht vârisi olarak konumunu güçlendirmek için devletin ileri gelenlerini toplayarak Şehzade Dârâ ile birlikte olmalarını istemiş ve birçok nasihatle bulunmuştu. Ancak saray tarihçilerinden Sâlih Kenbû, Şah Cihan'ın çabası ile oluşan bu mutabakatın Dârâ'nın yanlış kararları nedeniyle bozulduğunu ve devlet üzerindeki kontrolün elden çıktığı söyler.³⁸³

Şah Cihan'ın birkaç ay sonra iyileşmesi ile mevcut gerilim beklenenin aksine düşmedi. O, Dârâ'yı veliaht ilan ederek ondan yana olan birçok devlet adamını önemli yerlere terfi ettirdi ve oğlunun kuşku duyduğu isimleri görevlerinden uzaklaştırdı. Vezîriâzam olan ve Dekken'de bulunan Mir Cumlâ da bunlardan birisiydi. Evrengzîb'e yönelik tedbirler kapsamında Dekken ordusunun bir kısmı merkeze çekilirken, sarayda Evrengzîb'e yakınlığı ile bilinen Îsâ Bey tutuklanarak tüm mallarına el konuldu. Ayrıca Dârâ kendi adamları vasıtasıyla haber akışı üzerindeki denetimini artırmak için faaliyet yürüttü.³⁸⁴ *Âlemgîrnâme*'nin yazarı Muhammad Kâzım, Îsâ Bey tutuklanmasında Dârâ'nın rolüne vurgu yaparken Evrengzîb ve ağabeyi arasındaki rekabetin sertliğine dikkat çeker. Îsâ Bey'in tutuklu kalmasının Evrengzîb'in tepkisini doğuracağından çekinilmiş olacak ki, o bir süre hapiste tutulduktan sonra serbest bırakılarak Evrengzîb'in maiyetine katılmasına izin verildi.³⁸⁵

1657 sonlarında Murad Bahş ve Şah Şücâ erken davranarak hükümdarlıklarını ilan ettiler. Her biri bol miktarda mali kaynağa ve donanımlı birliklere sahipti.³⁸⁶ Murad Bahş, Padişahın hastalığını duyduktan sonra kendi adına hutbe okuttu. Bazı zemindarların desteğini alan Şah Şücâ da aynı yolu izledi. Evrengzîb'in bu gelişmeler karşısında kardeşleri ile görüşmek istedi. Murad Bahş ile yaptığı görüşme sonrası varılan anlaşma devletin bir noktada taksimini ifade ediyordu. Evrengzîb kendi pozisyonu ve gücüne dayanarak kardeşlerine Pencap, Keşmiş ve Sind toprakları ile kuzeyde yer alan dağlık araziye vadetti.³⁸⁷ Bu gelişmeler üzerine Dârâ, sert bir müdahaleyi zorunlu gördü. Dârâ'nın oğlu Süleyman Şükûh'un liderliğindeki doğu

³⁸² Streusand, *a.g.e.*, s. 231.

³⁸³ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 273.

³⁸⁴ Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, s. 214-216.

³⁸⁵ Muhammad Kâzım, *Âlemgîrnâme*, s. 34.

³⁸⁶ Richards, *The Mughal Empire*, V, s. 158-159.

³⁸⁷ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, s. 233.

ordusunu oluşturan kuvvetler Benâres civarında Şah Şucâ'nın birliklerini mağlup etti (14 Şubat 1658). Şah Şucâ bu mağlubiyet neticesinde Bengal'e çekilmek zorunda kaldı.³⁸⁸

Şah Cihan, Murad Bahş'ı bağışladı, ancak görev yerini değiştirerek Berâr'a gitmesini istediği bir fermanı gönderdi. Şehzadeden olumlu bir cevap alınamayınca Şah Cihan tahammülden vazgeçti ve Marvar racası Cesvent Sing'i Malva valiliğine gönderdi. Ahmedâbâd'ı boşaltması istenen Murad Bahş bir çarpışmayı göze alamadı. Salih Kenbû, Evrengzîb'in babası ile bir araya gelmek niyetindeyken Murad Bahş ile görüşmesinin akabinde babasına ihanet ettiğini söyler.³⁸⁹

Evrengzîb, kardeşlerinin bu mücadelesine Murad Bahş ile yaptığı anlaşma ile katıldı ve Nisan 1658'den itibaren orduları ile birlikte hareket etti. Dârâ, Batı ordusunu kendisi ile uzlaşmaktan çok uzak olan kardeşlerinin kuvvetleri üzerine gönderdi. Bu sırada Murad Bahş Agra'ya hareket kararı aldı. Kuvvetleri ile bu ilerleyişi destekleyen Evrengzîb, kendisinin Şah Cihan'a değil ağabeyi Dârâ'ya karşı Murad ile hareket ettiği propagandasını sürdürüyordu. Ayrıca Murad Bahş ile yaptığı mutabakat kapsamında devletin paylaşılması konusunda anlaşmıştı. Muharebe için hazırlıklarını tamamlayan bu ittifak ilk zaferini Marvar racası Cesvent Sing'e karşı aldı (15 Nisan 1658). Artık hedefte Agra vardı. Ayrıca savaş sonunda birçok bey ve asker Evrengizb'in ordusuna dâhil oldu.³⁹⁰ Süleyman Şükûh ise amcalarının Agra'ya yürüyüşünü durduramayacak kadar uzak bir mevkideydi. Vaziyetin Dârâ'nın lehine geliştiğini gören Cesvent Sing, Şah Cihan'ın bu iki isyancı şehzade ile görüşüp sulh yolu ile meseleyi halletmesine yönelik mülâhazası, Dârâ'nın savaşmak yönündeki isteğinin önüne geçemedi.³⁹¹ Bu taht mücadelesinde kardeşler arasında beylerin desteğini en çok hisseden Everengzib'in ağabeyi Dârâ'ya karşı temel propagandası ise onun tahta çıkmasının Hindistan'da İslâm dinî açısından bir inhitata neden olacağı idi.

Varis olarak seçimlerini saltanatlarının sonunda yeniden gözden geçiren Ekber Şah ve Cihangîr'in aksine Şah Cihan, Dârâ'ya verdiği desteği tahtı terk ettiği güne kadar korudu. Oğullarına karşı sert bir karşı duruş göstermekten başka çaresi olmayan Şah Cihan, Dârâ'ya hil'at vererek onu kardeşlerin üzerine gönderdi. Bu aynı zamanda oğlu Dârâ'yı son görüşü olacaktı. Kardeşler arasında kan dökülmesini istemeyen

³⁸⁸ Streusand, *a.g.e.*, s. 231.

³⁸⁹ Kenbû, *a.g.e.*, III, s. 282-283.

³⁹⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, s. 233; Fisher, *a.g.e.*, s. 274.

³⁹¹ Kenbû, *Amel-i Şâlih.*, III, s. 326-328.

Cihanârâ bu haberi duyduktan sonra Şah Cihan'a mektup göndererek bu iç çatışmaların halkın ahvâlini derinden etkilediğini ve ortaya çıkan kargaşa halinin sürdürülemez olduğunu söyledi. Müslümanların birbirine kılıç çekmesinin doğru olmayacağını da ifade ederek Dârâ'nın kardeşlerine karşı hareketini durdurmasını istedi. Bu mesaj Evrengzîb'in de eline ulaşırken, Şah Cihan'a iletilmesi için bir arzuhâl yazarak Dârâ'dan duyduğu rahatsızlığı babasına iletti:

Şah'a arz ediyorum ki büyük şehzadenin işleri yürütmekte o kadar eli açık ki devleti idarede de Şah'ın hiç rolü yok. Büyük Şehzade işleri kendi isteğine göre yürütürken halkın yararını göz önüne almıyor.³⁹²

Bu arzuhâlin devamında Dekken'de yürüttüğü faaliyetlerde Dârâ'nın bozguncu rolüne ve kardeşlerine karşı babasını yanlış yönlendirildiğine işaret ederek görüşme talebini iletmiştir. Evrengzîb bu mektubunda açık bir şekilde babasına sulh yolunda bir seçenek sunarken Dârâ'nın saraydan uzaklaştırılarak kendisinin padişahın yanında olması gerektiği söylemiştir. Gayesi taht varisi olarak kendisinin tanınarak hak ettiğini düşündüğü kıymeti görmektir.

Dârâ ise bir an önce kardeşlerine karşı üstünlüğü kabul ettirmek niyetindeydi. O, Evrengzîb ile karşılamak üzere Agra'nın doğusunda bulunan Dûlpûr'a geldi ancak kardeşlerinin konumu ve hareketliliği onu Sâmûgarh'a giderek burada mevzilenmeye zorladı. Bu nedenle ağır toplarının bir kısmını geride bırakmak durumunda kaldı. Evrengzîb de kuvvetlerinin yetkinliğine güvendiği için savaş meydanına hızlı bir şekilde intikal etti. Dârâ'nın yaklaşık 60.000 civarındaki ordusu sayıca çok olmasına rağmen Evrengzîb'in kuvvetleri daha tecrübeliydi. Yapılan muharebede Dârâ'nın kuvvetleri bozulurken birçok asker Evrengzîb'in safına geçti (29 Mayıs 1658). Dârâ mağlup olarak Lahor'a çekildi. Savaşta büyük bir gayret gösteren Murad Bahş yaralandı. Evrengzîb bu zaferden sonra Ekberabad'da konakladı. Bu sırada birçok insan Dârâ'nın yanından ayrılarak Evrengzîb'e katılmaya devam etti.³⁹³ Artık onun ile Agra arasından bir engel kalmamıştı. Bu gelişmelerden Şah Cihan çok müteessir olurken oğluna gönderdiği mektuplar vasıtasıyla vaziyeti yumuşatmayı istedi "Bizim hatırımızı sizi görmek için sabırsızlanıyor. Şah sizi çok özlemişken oylanmanız doğru olmaz. Eğer makbul isteklerle tazim ederek dergâha gelsen ve yeniden benim yanımda olsan iki cihan iyiliğini kazanırsın."³⁹⁴

³⁹² Kenbû, a.g.e., III, s. 287-291; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, s. 218-219.

³⁹³ Akil Han Razî, a.g.e., s. 20-24; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, s. 224-225.

³⁹⁴ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 299-300.

Evrengzîb ise cevap olarak gönderdiği mektubunda şu ifadelere yer verdi:

Fermanınızdan çok mutlu oldum ve yeniden hâsıl olan bu merhamet beni çok sevindirdi. Şimdi bana huzura varma izni verildikten sonra bir mübarek saat ve zamanda dergâha gelip elinizi öpme durumum ele geçsin. Çok zamandır arzum bu iken, daha fazla beklemeyi doğru bulmuyorum.³⁹⁵

Ancak kargaşa ve savaş ortamının getirdiği puslu hava, Evrengzîb ile babasının uzlaşmasına imkân vermedi. Gerçeklerin bulanıklaştığı ve otoritenin zayıfladığı bu süreçte ikbalinin peşinde koşan bazı beylerin faaliyetleri de şehzadelerin taht arzularını körükledi. Halilullah Han ve Fâzıl Han vasıtasıyla bu mektup trafiği bir süre daha devam ederken Evrengzîb'in babasına karşı şüpheleri arttı ve Agra'ya gelerek kuşatmayı başlattı. Şah Cihan bu durum karşında sulh yaparak bu işi iyi bitirmek istedi ve Fazıl Han'ı tekrar bir mektup ile gönderdi. Şah Cihan'ın mektubu şu dokunaklı ifadeleri içeriyordu:

Bu vaka beni çok şaşırtıyor. Bu kadar öfke nereden senin vücuduna yol açtı ki seilmeyen işleri yapmaktan vazgeçmiyorsun ve benim üzüntüm kalbine tesir etmiyor. Bu ana kadar senden saygı dışında bir şey görmedim ama şimdi saygıyı bırakıp, ben manevi olarak şahlık yaparken hem beni küçültüyorsun hem de kendi ismini kötüye çıkarıyorsun. Bu dünyada ne yaparsan cezasını bulursun. Her neticeyi düşünerek doğru yolu gör ve bize geri dön.³⁹⁶

Evrengzîb babasının bu mektuplarına kendi davasında haklılığını ifade edecek cevaplar vererek kale kapılarını açılmasını istedi:

İsterdim bu gönderdiğin mektubun her bir kelimesine bin can vereyim ve isterdim size koşarak geleyim ama şimdi bazı olaylardan dolayı aramızda bir perde çekildi. Siz çok kırgınsınız diye korkuyorum, eğer merhamet edip kalenin giriş çıkış yollarını benim adamlarıma bıraksanız ve beni bu korkudan kurtarırsanız işlediğim hatları telafi etmeye çalışacağım ve yanınızda olup sizi küçültecek bir iş yapmayacağım.

Nihayetinde, Şah Cihan kaleyi boşaltarak oğlunun mülâzımlarına teslim etti. Kaleye girilmesinin akabinde Şah Cihan hapsedildi. Evrengzîb ve babası arasında Cihanârâ Begüm'ün aracılığında yeni bir süreç başlarken Evrengzîb artık gücü elinde bulunduran taraftı. Şah Cihan'ın isteği ile dört şehzade arasında ülkenin bölünmesini içeren bir plan hazırlandı ve veliaht olarak da Evrengzîb'in tanınması teklif edildi. Evrengzîb ise başından beri ağabeyi Dârâ aleyhine yürüttüğü propagandaya uygun olarak onun "kafirliği" nedeniyle bu teklife rıza göstermeyeceğini söyleyerek sulh anlaşmasını reddetti. Böylece inisiyatif tamamen onun eline geçti.

³⁹⁵ Kenbû, *a.g.e.*, III, s. 300-301.

³⁹⁶ Kenbû, *Amel-i Şâlih.*, III, s. 305-306.

Bir süre sonra Şah Cihan ile görüşmeye karar veren Evrengzîb, babasının onu Tatar kadın muhafızlarına³⁹⁷ öldürteceği istihbaratını alması üzerine bu görüşmeden vazgeçti. Ayrıca Şah Cihan'ın Dârâ'nın ümitlerini tazelediği bir mektubunun eline geçmesi ile babasına karşı tutumu sertleşti ve onu erkte tutsak hüviyetinde tutmaya devam etti. Bu aynı zamanda bir Bâbürlü padişahının tutsak olarak tutulması açısından bir ilkti. Artık hedefinde Dârâ'nın saf dışı bırakılması vardı.³⁹⁸

Bu mektuplar o dönemde Hindistan'da bulunmuş seyyahların bazıları tarafından Evrengzîb üzerindeki olumsuz algıya uygun bir şekilde değerlendirilmiş ve Şehzadenin bu mektupları eylemlerini meşrulaştırmak için kendisinin meydana getirdiği yönünde iddiaları dile getirmişlerdir. Tarihçi Manucci, bu mektupları Evrengzîb'in kurnazlığının ürünü olarak Şah Cihan'ı halktan uzaklaştırmak için yazıldığı şeklinde yorumlamıştır.³⁹⁹ Bu iddialara konu olan bir iklimin varlığı mevcut olmakla birlikte Şah Cihan'ın Dârâ'dan vazgeçmediği de görülerek meseleye yaklaşılmalıdır. Ayrıca, bu taht mücadelesinde kan çoktan akmış ve güç Evrengzîb'in elinde toplanmaya başlamışken bu türden bir meşruluk arayışının peşinde koşmasının pek makul görünmediğini de söylemek gerekir.

Evrengzîb için artık ülkenin bölüşülmesinin önü kapanırken, elde ettiği güç ile başta Dârâ olmak üzere kardeşlerinin tehdidine odaklandı. Dârâ askerlerinin büyük bölümünün kendisini terk ettiği bir vaziyette Allahâbâd'a gelmişti. Evrengzîb ise onun Lahor'a giderek asker toplayacağından endişe ederek buraya yürüdü. Ancak hedefine Dârâ'ya karşı birlikte mücadele ettiği Murat Bahş'ı koydu. Murat Bahş'ın daha evvel kendi adına hutbe okutması ve artık inisiyatifin Evrengzîb'in elinde olması hassas bir durum yaratmıştı. Evrengzîb bu vaziyeti görüyor ve Dârâ üzerine böyle yürümek istemiyordu. O, beylerinden önde gelen bazı isimleri toplayarak meşverette bulundu. Bu toplantı sonunda kendi ordusu ile Evrengzîb'in arkasından hareket eden Murat Bahş'ı görüşmek bahanesiyle ordugâhına davet etti ve planını hayata geçirerek onu tutsak etti. Murat Bahş, Gvalyor'a gönderilerek burada tutuldu.⁴⁰⁰

Kafasındaki meseleleri çözmeye başlayan Evrengzîb artık Delhi tahtına çok yaklaşırken önünde ciddi bir engel kalmadı. Elde ettiği başarılar onu bu konuma

³⁹⁷ Yay ve kılıç ile silahlanmış Tatar kadın muhafızları da Şah Cihan'ın koruma birliğinde mevcuttu. Anna Becker, "Oriental Despotism before *despotisme oriental*? Female Bodies and Mughal Regime in English and French Political Thought", *Desiring India: Representations through British and French Eyes 1584-1857*, Niranjan Goswami (ed.), Kalküta: Jadavpur University Press, 2020, s. 58.

³⁹⁸ Bayur, *a.g.e.*, s. 233-234.

³⁹⁹ Manucci, *a.g.e.*, I, s. 296-297; Bernier, *a.g.e.*, s. 65.

⁴⁰⁰ Kenbü, *Amel-i Şâlih.*, III, s. 314-317.

taşıırken babası ve kardeşlerine karşı aldığı tutum onun kaderini çizmişti. Artık Dârâ ile mücadelesinin ikinci safhasını Bâbürlü tahtının sahibi olarak gerçekleştirecekti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVRENGZÎB'İN HÜKÜMDARLIĞI (1658-1707)

3.1. Tahta Çıkışı ve Kardeşleri ile Mücadelesi

Askerî meziyetleri ile kardeşleri arasında öne çıkan Evrengzîb, veraset mücadelesinde galip gelerek ülkenin bölünmesinin önüne geçti. Sâmuğarh Muharebesi'nin ardından hızlıca Delhi'ye geldi. Evrengzîb, ağabeyi Dârâ'yı gündeminden çıkarmak için hazırlıklarını sürdürürken acele bir şekilde burada ilk cülûs merasimini yaptı (31.7.1658). Tahta çıkışının ardından Âlemgîr (kâinatı elinde tutan) unvanını aldı. Bu törende kendi adına hutbe okutturup sikke kestirme işini sonraya bıraktı. Delhi'de geçirdiği kısa zamanın ardından yağış sezonu gelmeden evvel Lahor'a ulaşmak düşüncesiyle buradan ayrıldı.⁴⁰¹

Evrengzîb'in kararlılığı Dârâ'nın durumunu zorlaştırdı. İlk iş olarak Dârâ'nın üzerine yürümesi, ağabeyine destek verenlerin bir kısmının onu terk etmesine neden oldu. Direnci gittikçe azalan Dârâ, Sind bölgesine (Tette vilâyetine) doğru çekilmek zorunda kaldı. Bu vaziyet Evrengzîb'i kardeşleri ile olan meselesini hızlı bir şekilde çözmek için cesaretlendirdi. Dârâ'nın peşinde Mûltan istikametinde hareket eden Evrengzîb, doğuda Şah Şücâ'nın yarattığı tehlikeyi önceleyerek planını değiştirdi. Kuvvetlerinin bir kısmını Dârâ üzerine gönderirken kendisi Şücâ'nın üzerine yürüdü. Şehzade Şücâ, Evrengzîb ve Dârâ arasındaki mücadeleden istifade ederek Agra'ya yürümek düşüncesinde idi. Ancak Evrengzîb ele geçirdiği Bâbürlü tahtını bir an önce sağlama almak için acele ediyordu.⁴⁰² Bu nedenle, hiç vakit kaybetmeden muharebe yolu ile kardeşlerinin olduğu tehdidi bertaraf etmek için bir yıldırım harekâtı tertipleledi.

1659 senesinin başında Şah Şücâ'ya karşı başlatılan harekât öncesinde Evrengzîb, Marvar racası Cesvent Sing'in ihaneti ile yüzleşti. Emrindeki Racpûtlar ile birlikte Evrengzîb'in en büyük oğlu Sultan Muhammed'in ordugâhını basarak yağma eden Cesvent Sing'in bu eylemi beklenmedik bir şekilde vuku buldu. Bu hadise neticesinde ordudaki düzen bozulurken Cesvent Sing, yağmaladığı teçhizat ve eşyalarla birlikte Racistan'a doğru çekildi. Evrengzîb, bu durumun yarattığı zafiyet karşında hızlıca orduyu toparlamayı başardı ve kardeşi Şücâ ile nihaî bir savaşa tutuştu. Hecve'de bu zorlu muharebe sonunda Şücâ'nın ordusu dağılırken Sultan Muhammed ve

⁴⁰¹ Hâfî Hân, *a.g.e.*, II, s. 39-40; Kenbû, *Amel-i Sâlih*, III, s. 317.

⁴⁰² Kenbû, *a.g.e.*, III, s. 318-320.

Mir Cumlâ onu takip etmeyi sürdürdü. Kazanılan bu muharebenin ardından tekrar Dârâ üzerine yapılan harekâtı idare için batıya yöneldi.⁴⁰³

Dârâ, Gucerât'a çekilirken Evrengzîb'in karşısına son bir ümitle çıkmak niyetinde idi. İsyançı Cesvent Sing'in desteğini arayan Dârâ, onun teşviki ile Racistan'a geldi. Dârâ'yı cesaretlendiren Cesvent Sing, aynı zamanda Evrengzîb'ten af talebinde bulundu. Evrengzîb, ağabeyinin zayıf kuvvetlerinin tahkim edilmesinin önüne geçmek maksadı ile Cesvent Sing'i affederek onu Ahmedâbâd valiliği ile görevlendirdi.

Dârâ'nın aleyhine olan bu gelişmenin ardından Ecmir dolaylarında karşı karşıya gelen iki ordu çetin bir mücadeleye girdi (14 Mart 1659). Topçu kuvvetlerini etkin bir şekilde kullanan Evrengzîb, üstünlük sağlarken ordusundan kayıplar da verdi. Bunlardan en önemlisi Evrengzîb'in kabiliyetli generallerinden Şeyh Mîr'di. Evrengzîb'e ikinci defa mağlup olan Dârâ, bir kez daha kaçtı ancak bu defa mâkûs talihi onun macerasının daha fazla sürmesine izin vermedi. Dârâ, Gucerât'a ardından Sind'de doğru hareket etti. Buradan Kandahar'a giderek Hümâyûn'un Şir Han'a mağlup olarak Safevîlere sığındığı gibi İran'a gitmek niyetinde idi. Daha sonra bu düşüncesinden vazgeçti ve yeniden bir güç toplamayı düşündü. Ancak buna zaman bulamadan Evrengzîb'in adamları tarafından yakalanıp Delhi'ye getirildi.⁴⁰⁴ Delhi'de fil üzerinde teşhir edilen Dârâ, bir süre sonra yargılanarak infaz edildi.⁴⁰⁵ Dârâ'nın yargılanması ve infazı Evrengzîb'in taht mücadelesinde başından beri yürüttüğü propagandaya uygun bir şekilde gerçekleşti. Ulemâ, şeriat dairesinden ayrılarak tasavvufun adını kötüye çıkardığını ileri sürdükleri Dârâ'yı mülhid⁴⁰⁶ olarak nitelendirilerek infaz edilmesi fetvasını verdi (10 Eylül 1659).⁴⁰⁷

Dârâ'nın yargılanması neticesinde ortaya konulan suçlamalara dair hükümler *Âlemgîrnâme*'de sıralanmıştır. Bunlara bakıldığında Dârâ, mülhidlikle suçlanırken onun tasavvufun dışına çıkan eylemleri ve doğurduğu sonuçlar üzerinde durulmuştur. Dârâ'nın Ekber Şah'ın eklektisizminin ortaya çıkardığı geleneğe bağlı olarak Hinduizm'e ve Hint kültürüne meyiletmesi, özellikle İslâm ve Hindu dinleri arasında yaptığı kıyas neticesinde ortaya çıkan benzerlikleri aşırıya kaçarak vurgulamaya

⁴⁰³ Kenbû, *a.g.e.*, III, s. 318-320.

⁴⁰⁴ Muhammed Müstaid Han, *Me'âşir-i Âlemgîrî*, Âgâ Ahmed Ali (nşr.), Kalkûta, 1870-73, s. 18-22; Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 327-328.

⁴⁰⁵ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 335.

⁴⁰⁶ İslâm'ın itikad dairesinin dışına çıkarak dinin temel hükümlerine muhalefet eden fikirleri benimseyen kişiler için mülhid sıfatı kullanılmıştır. Mustafa Sinanoğlu, "İlhâd" *DİA*, XXII, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 90-92.

⁴⁰⁷ Hâfi Hân, *a.g.e.*, II, s. 87; Muhammad Kâzım, *Âlemgîrnâme*, s. 34.

çalışması, yargılanmanın konusu olmuştur.⁴⁰⁸ Dârâ'nın bu görüşlerinin ve fiillerinin ulemâda huzursuzluk yarattığı bilinmekle beraber Evrengzîb ile girdiği taht mücadelesi ile aleyhindeki propagandanın öznesi olduğu ve onu acı bir sona götürdüğü görülüyor.

Evrengzîb'in Dârâ'nın ele geçmesi sonrası hüküm açıklamayıp onun ulemâ tarafından yargılanmasını istemesi, yürüttüğü siyasetin de göstergesi idi. İtalyan seyyah Manucci, Evrengzîb'in ağabeyinin yargılanmasındaki rolüne ilişkin olarak tümüyle onun kontrolünde bir süreç işlediğini yansıtır.⁴⁰⁹ Bu karar, onun taht mücadelesinde Dârâ'ya karşı yalnızca siyasî bir kavga vermediği aynı zamanda iki farklı dinî ve felsefî anlayışın mücadelesi anlamına da geldiğinin tescillenmesi demekti. Dârâ'nın yargılanması sonucunda verilen hüküm ile Ekber senkretizmi reddediliyor ve muhafazakâr bir din anlayışı Evrengzîb tarafından iktidara taşınıyordu.

Bu mücadelenin perde arkasına baktığımızda, Ekber Şah'ın ortaya koyduğu eklektik hâkimiyet anlayışının karşısındaki muhalefetin süreklilik kazanarak geldiği görülürken bu gerilim, Evrengzîb ve Dârâ arasındaki mücadelenin bir parçası haline geldi.⁴¹⁰ Ancak bu taht mücadelesi yalnızca iki farklı perspektif arasındaki çatışmanın belirleyici olduğu bir mücadele olmadı. Evrengzîb'in şehzadelğinde değindiğimiz gibi onun devlet içerisindeki Racpût ve Marata liderleri gibi farklı güç merkezleri ile kurduğu yakın ilişki destekçilerinin belli bir dinî anlayış etrafında toplananlardan ziyade gelecek vadede bir şehzade olarak onu desteklemeleri şeklinde oluştuğunu gösterir. Nihayetinde bu mücadelenin kazananı olan ve şeriât eksenli bir çizgi takip eden Evrengzîb, kendi siyasasını da bu mücadelenin keskinleştirdiği bir program ile hayata geçirdi.

Tahtın son sahibinin hayatta kaldığı bu mücadelede vâris olarak öne çıkan şahsiyetler bertaraf edilmiş oldu. Daha evvel hapsedilmiş olan Murad Bahş 1661'de öldürüldü. Dârâ'nın oğlu Süleyman Şükûh ise Evrengzîb'in emri ile tutsak edilerek Gvalyor kalesine gönderildi. Onun kaderi de babasından farklı olmadı ve 1662 senesinde idam edildi.

Şehzade Şücâ ile ilgili mesele de çok uzamadan çözüldü. Şücâ üzerindeki baskıyı kaldıramayarak beraberindekiler ile birlikte ülkesini terk ederek Arakan'a kaçmak durumunda kaldı.⁴¹¹ Şücâ'nın damadı olan Şehzade Sultan Muhammed,

⁴⁰⁸ Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 34-35.

⁴⁰⁹ Manucci, *a.g.e.*, s. 356-357.

⁴¹⁰ Hodgson, *a.g.e.*, s. 98.

⁴¹¹ Kenbû, *Amel-i Şâlih.*, III, s. 322-325.

görevini kötüye kullandığı ve amcası Şüca'nın tarafına geçtiği gerekçesi ile Evrengzîb tarafından hapsedildi. Bu ceza geçici olurken Sultan Muhammed, kısa bir süre sonra affedildi.⁴¹²

Bu süreçte Evrengzîb, babası Şah Cihan'ı ve oğlu Sultan Muhammed'i hapsetmekten geri durmadı. O, bu hususta gösterdiği sertlikten dolayı eleştirilirken Bâbürlü tarihinin en çetin taht mücadelelerinden biri olan bu hadisede, Evrengzîb'in daha yumuşak bir siyaset takip etmesini beklemek oldukça iyimser olurdu. Kardeşlerine karşı verdiği taht kavgasında Şah Cihan'ın hayatta olmasının yarattığı özel durum, sürecin daha sert ve hızlı şekillenmesinde zorlayıcı oldu. Şah Cihan'a karşı güvenini yitiren Evrengzîb'in kardeşlerini bertaraf etmekten başka bir yol görmemiş olması, onu riskli ama bir o kadar başarılı bir süreç sonunda Bâbürlü tahtına taşıdı.

Evrengzîb taht mücadelesi sonunda Dârâ'nın ve diğer kardeşlerinin eski destekçisine ılımlı bir şekilde yaklaştı. Kardeşlerinin birliklerini ve danışmanlarını kendi ordusu ve yönetimi altında istihdam etti. Ayrıca Şehzade Murat'ın borçlarını dahi ödemekten geri durmadı. Bu saltanat ailesi üyelerinin onurunu korumak hususunda hassas yaklaşımından ileri geliyordu. Aynı zamanda taht yolunda gerekli sertliği ve kurnazlığı da göstermekten çekinmedi.⁴¹³

Evrengzîb tahta oturmasının ardından hızlı hareket ederek kardeşlerine karşı kesin bir zafer ilan etti. Oldukça sancılı olan bu süreçte alınacak olası bir mağlubiyet aynı zamanda henüz tahtında uzun bir süre geçirmemiş olan Evrengzîb'in sonu olabilirdi. Şah Cihan'ın hayatta ve tutsak olması bir zafiyet halinde Evrengzîb'in topladığı desteği kaybetmesine yol açabilirdi. Ancak beklemenin ve sulh yolu ile bu taht meselesini halletmenin daha az riskli olmadığına farkında olan Evrengzîb, bu belirsiz ortamda mansabdârların desteğini uzun süre alamayacağını bilincinde olarak nihaî bir netice arzusu ile kardeşlerine karşı başlattığı bu amansız mücadeleyi başarı ile neticelendirdi. Evrengzîb'in kurmaylarının ona karşı herhangi bir muhalefet içerisine girmemesi de bu mücadelelerde onu diri tutan şeylerin başında geliyordu. Askerî imajı şehzadelediğinden itibaren ona karşı olumlu bir bakışı meydana getirirken mansabdârlara yeni fetihler ve kazançlar için ümit veren dinamik ve kararlı yapısı onun için Delhi yolunu açtı.

⁴¹² Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 31.

⁴¹³ Truschke, *a.g.e.*, s. 39.

3.1.1. Evrengzîb'in İkinci Cûlûsu ve Vergi Bağışları

Evrengzîb acele ile gerçekleştirdiği ilk cûlûsunun ardından artık Dârâ meselesini halletmiş bir şekilde ikinci bir törenin yapılmasını istedi. Görkemli bir eğlence meclisinin kurulduğu bu törende ihtişamlı Taht-ı Tâvûs'a⁴¹⁴ oturdu (5 Haziran 1659). Adına hutbe okutturup sikke kestirerek terfiler ve hediyeler verdi. Bu ikinci cûlûs ile Evrengzîb tahta daha sağlam bir şekilde oturdu.⁴¹⁵ Evrengzîb'in karakterinin ötesinde oldukça şatafatlı olan merasim, bir bakıma kazanılan taht mücadelesinin zafer ilanı niteliğinde idi. Müzisyenlerinin şarkıları eşliğinde mücevherlerin sergilenip bağışlandığı bu tören, Bâbürlü tarihindeki en görkemli cûlûs merasimlerinden biri idi. Evrengzîb beyler, bilginler, şairler ve müzisyenlerin önde gelenlerine hil'atlar giydirerek hediyeler verdi.⁴¹⁶ Bu sırada 40 yaşına erişmiş olan Evrengzîb için artık yeni bir dönem başlıyordu.

Yaşanan taht mücadelesi sırasında ülke içerisinde bir düzensizlik meydana gelmiş ve tahıl pahalılığı gibi ciddi sorunlar ortaya çıkmıştı. Evrengzîb, ilk iş bu problemleri ele alarak halkın durumu iyileştirmek ve yaşanan mücadelelerin yarattığı tahribatı giderebilmek adına bir dizi buyruk çıkarttı. Devlete ciddi gelir getiren çok sayıda vergiyi bağışladı. Bu vergilerden en önemlisi *panderi*⁴¹⁷ ve *rahdari*⁴¹⁸ idi. Evrengzîb tarafından bu vergilerin bir bakıma zaruriyet içinde kaldırılmasıyla birlikte hazine zayıflarken gıda fiyatlarında bir ucuzlama oldu.⁴¹⁹

1630'da uzun süren La Nina evresi⁴²⁰ Gûlkünde, Ahmednagar ve Mâlva'nın bazı kısımlarını ciddi şekilde etkilemiş kıtlık yaşanmasına neden olmuştu. Lâhûrî'nin eserine de yansıyan bu şiddetli kuraklık ve beraberinde gelen kıtlık Dekken ve Gucerât bölgesini etkisi altına almıştı.⁴²¹ XVII. asrın ortaları muson yağmurlarının ciddi oranda zayıfladığı bir dönemdi. Evrengzîb'in hükümdarlığının ilk yılları, bu kuraklığın etkisi ile geçti. Kuzey ve Orta Hindistan'da şiddetli bir şekilde yaşanan kıtlık, ciddi sorunlara

⁴¹⁴ Şah Cihan tarafından yaptırılan ve Taht-ı Tâvûs adı verilen taht oldukça ihtişamlı bir yapıya sahipti. Bu taht Nâdir Şâh'ın Hindistan'a yaptığı akın sonrasında ganimet olarak İran'a götürülmüştür. İnayet Khan, *a.g.e.* s. 147; Konukçu, s. 404.

⁴¹⁵ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁴¹⁶ Sarkar, *a.g.e.*, II, s. 621-623.

⁴¹⁷ Panderi, çeşitli tüccar ve esnaftan yer kirası olarak alınan vergi türüdür.

⁴¹⁸ Rahdari, kara ve su yolu ile nakliyatı yapılan eşyalar üzerinden toplanan vergidir. Bayur, II, s. 238.

⁴¹⁹ Hâfi Hân, *a.g.e.*, II, s. 87-88.

⁴²⁰ La Nina ve El Nino, güney salınımının birbirini tamamlayan iki aşamasıdır. Bu döngü doğu-orta Ekvatorial Pasifik'teki okyanus ve atmosfer arasındaki sıcaklık dalgalanmaları şeklinde gerçekleşir. La Nina bu döngünün soğuk evresini ve El Nino ise sıcak evresini ifade eder. Normal yüzey sıcaklıklarındaki bu sapmalar, yalnızca okyanus süreçleri üzerinde değil aynı zamanda küresel hava ve iklim üzerinde de büyük ölçekli etkilere sahip olabilir. S. G. H. Philander, "El Niño and La Niña", *Journal of the Atmospheric Sciences*, XLII/23 (1985), s. 2652-2653; Chandana, *a.g.m.*, s. 1-2.

⁴²¹ Lâhûrî, *a.g.e.*, I, s. 362-364.

yol açtı.⁴²² 1661 yılındaki ürün kıtlığı, Evrengzîb'in ahaliye yardım için attığı adımlar ile giderilmeye çalışıldı. İngilizlerin 1880 yılına dayanan ilk Kıtık Komisyonu Raporu'nda Evrengzîb döneminde yaşanan bu soruna ilişkin olarak onun yaptığı sosyal yardımlar ve aldığı tedbirlerden övgüyle bahsedilir. O, hazinesini bu kıtlık ile baş etmek üzere sarf etti ve başta mısır olmak üzere sıkıntı yaşanan ürünlerin ithali için teşvikler vererek alım gücü zayıflayan çiftçilere bu ürünleri dağıttı.⁴²³ Devrin kronikleri Evrengzîb'in bu çabalarını onu yücelterek anlatırken daha fazla can kaybının önlenmesindeki rolüne vurgu yaparlar.⁴²⁴

Evrengzîb'in aldığı bu iktisadî kararlarının siyasî yönünü, idaresi altındaki Müslümanların ve Hinduların desteğini kazanarak daha sağlıklı bir otorite tesis etmek arzusu oluşturunuyordu. Bağışlanan bu vergilerden biri de mâbetler ile ilgiliydi. O, Hindu mâbetleri çevresinde teşkil edilen panayırlardan toplanan vergilerin de kaldırılmasını istedi. Taht mücadelesi sırasında mansabdârlara vadettiği gelecek vizyonu ile bir destek toplayan Evrengzîb, tahta çıkmasının ardından halkın menfaati yönündeki aldığı radikal kararlar ile arzu ettiği otoriteyi ve güveni sağlamaya çalıştı. Bu hükümlerin yerine getirilmesi her vilâyete duyuruldu ancak devlet içerisinde tam bir otoritenin henüz tesis edilememiş olması bazı câgîrdar ve zemindârların bu vergileri toplamaya devam etmesine fırsat verdi.⁴²⁵

Evrengzîb, bu iktisadî düzenlemeler ile birlikte dinî buyruklar da çıkardı. Şer'î-Sünnî İslâm'a uygun olarak bazı kararlarını hayata geçirmeye çalıştı. İlk olarak paraların üzerinden bulunan Kelime-i Şehâdet'in kaldırılmasını emrederek bu uygulamaya son verdi. Bu kararın sebebi, ayak altına düşme ihtimali olan paralarda Kelime-i Şehâdet'in yer almasının uygun olmadığı düşüncesi idi. Evrengzîb'in bu yöndeki ikinci buyruğu ise Nevruz bayramının⁴²⁶ kaldırılması yönünde oldu. Bid'at

⁴²² Hindistan'da 1646 ve 1647 yıllarında yağmurların ciddi oranda azalması ile birlikte kıtlığa bağlı can kayıpları yaşanmıştı. Aynı tablo 1660-1661 yıllarında da görüldü. Doğu Hindistan Şirketi'nin mensuplarının mektuplarına da yansıyan bu kıtlık ve beraberindeki can kayıpları dönemin ağır şartlarını ortaya koymaktadır. William Foster, *The English Factories in India, 1661-1664*, Londra, Clarendon Press, 1923, s. 32-33; Vinita Damodaran, James Hamilton ve Rob Allan, "Climate Signals, Environment and Livelihoods in the Long Seventeenth Century in India" *A Cultural History of Famine*, Routledge, 2019, s. 59-61; Mike Davis, *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam, El Nino Kıtıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası*, Umut Haskan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s. 334.

⁴²³ British Parliamentary Papers, *Report of the Indian Famine Commission (part I) Famine Relief*, Londra: HMSO, 1885, s. 15.

⁴²⁴ Müstad Han, *a.g.e.*, s. 30-31.

⁴²⁵ Hâfi Hân, *a.g.e.*, II, s. 87-89; Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 437.

⁴²⁶ Farsçada yeni gün mânasına gelen ve bazı toplumlarda yılbaşı olarak kutlanan bu geleneğe ilişkin en erken kayıtlara İran kaynaklarında rastlanmaktadır. İslâm öncesi İran'da millî ve dinî fonksiyona sahip olan Nevruz, Ortaçağ'dan itibaren Türkler tarafından geleneksel bahar kutlamasına verilen isim olmuştur. Nevruz, on iki hayvanlı Türk takviminin ve Celâlî takviminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. İran'ın Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi ile İslâm geleneğinde yer bulduğu düşünülen Nevruz, sözlü ve yazılı kültürde kendine

olarak kabul edilen bu bayramın yerine Ramazan ayına denk gelen ikinci cülusun ilk günün kutlanmasını istedi.⁴²⁷ İslâm'ın günah olarak kabul ettiği içki, zina ve benzeri eylemlerin işlenmesine engel olmak maksadı ile bir *muhtesip*⁴²⁸ atadı. Şah Cihan döneminde ordu müftülüğü görevinde bulunmuş olan Molla İvaz Vecîh'i⁴²⁹ *muhtesip* olarak görevlendirerek emrine müfettişler verdi.⁴³⁰ Yüksek bir maaş ile görevlendirilen İvaz Vecîh'in aslî görevi, Bâbürlü tarihinde bir ilk olan ordu *muhtesipliği* idi.⁴³¹ Taht mücadelesi sırasında yıpranan ve bir bakıma yozlaşan ordunun yeniden nizâm ve disiplin içerisine alınması için bu tür bir görevlendirmeye ihtiyaç duyulduğu anlaşıyor. İvaz Vecîh'in yürüttüğü görev sürecindeki ketum tutumu rahatsızlık yarattı. O, Evrengzîb tarafından görevden alınarak Hoca Kadir'e bu vazife verildi.

Evrengzîb'in yasakları, kurumsal bir yapı üzerinden toplumu denetim altına almaya çalışması, onun şehzadelğinde ortaya çıkan imajı ile örtüşür. Evrengzîb gibi şeriat odaklı bir eğitim alan ve siyasetini bu anlayış üzerine kuran bir hükümdarın ilk icatlarının beklenenin ötesinde olmadığını görmek gerekir. Evrengzîb, Bâbürlü rejimini yeniden şekillendirmeye başladığı bu uygulamaları sadece şeriat temelli bir programın hayata geçirilmesinin ötesinde sosyal ve iktisadî alandaki sorunlara karşı bir disiplin arayışı idi. Zira o dönemde, Bâbürlü Devletinde *kûtvâl* adı verilen memurlar mevcuttu. *Kûtvâl* İlhanlı, Timurlu ve Safevî devletlerinde asayişin sağlanmasından sorumlu olan yarı askerî mahallî memurlara verilen isimdi. *Kûtvâllerin* sorumlulukları, *muhtesiplerin* icra ettikleri görevler ile paralellik gösterirken bu memurlar, emrindeki kuvvetler ile nizâmı sağlamak üzere polis şefi olarak görev yapıyordu. Fransız seyyah Bernier'e göre *kûtvâl*, ahlâk denetimi görevini de üstlenen bir memurdu. Hukuk sistemi açısından Bâbürlüler ile benzerlik bulunan Osmanlı Devletinde subaşı da icra ettiği görevler bakımından *kûtvâl* ile benzerlik gösterir.⁴³²

yer bulmuştur. Safevîler devrinde Şîa'nın resmi mezhep olduğu dönemde dinî metinlerde sıklıkla yer almış ve bir gelenek olarak özel bir anlam taşımaya başlamıştır. Şinasi Gündüz, "Nevruz", *DİA*, XXXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 60-61.

⁴²⁷ Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 390; Bayur, *a.g.e.*, II, s. 237.

⁴²⁸ *Muhtesip*, İslâm ülkelerinde toplumsal ahlâk ve sosyal nizâmı muhafaza ve denetleme görevini yürüten görevlilere verilen isimdir. Cengiz Kallek, "Hisbe" *DİA*, XVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, s. 133-134.

⁴²⁹ Semerkant bölgesindeki Ahsikes'te dünyaya gelen ve eğitimini Belh'te alan bir âlim olan İvaz Vecîh, 1646'da Hindistan'a geldi. Şah Cihan döneminde Bâbürlü hizmetinde yer alarak ordu müftülüğüne atandı. A. S. Bazmee Ansari, "İvaz Vecîh", *DİA*, XXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 494.

⁴³⁰ Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 392.

⁴³¹ Ansari, *a.g.e.*, s. 494.

⁴³² Bâbürlü, *Vekâyi*, s. 219; Ebü'l-Fazl el-Allâmî, II, s. 43-45; Bernier, s. 188; Cevat İzgi, "Kûtvâl", *DİA*, XXVII, Ankara 2002, s. 503-504. İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine" *Amme İdaresi Dergisi*, IX/1 (2016), 1976, s. 101. Uğur Arslan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Hindistan'da Kurulan Türk Devletlerinde Kanunname ve Zevâbitler", s. 17.

Ekber Şah zamanında başlayan bu uygulama, Evrengzîb döneminde de devam ettirildi. Devrin Fransız seyyahları Bernier ve Tavernier'e göre *kûtval*, ahlâk denetimi görevini de üstlenen bir memurdu.⁴³³ Ekber Şah'tan itibâren dinî sınırlamalar Hindular ile ortak iş birliği anlayışını tahrip etmeyecek düzeyde tutulmuştu. Evrengzîb'in ilk icraatları bu dengeyi göz ardı eden bir bakış açısı ile yapılmış değildi. Bu kararlar toplumun tamamını kuşatan yasakçı bir rejim ilanını taşımıyordu.

Evrengzîb'in şerîat odaklı İslâm anlayışının ürünü olan icraatları ise iktidarının ilerleyen yıllarında gelişen durumlara verdiği yanıtlar şeklinde kendini gösterdi. Bu kararlarında kendisine destek veren dinî zümreleri ve ulemâyı yaptığı düzenlemeler ile memnun etmek arzusu taşıdığını da düşünmek yanlış olamaz. Bu yeni hükümdarın siyasî hedeflerini gösteren ilk icraatları, dinî bir disiplinin etrafında bir tebaa yaratma arzusu taşıdığını düşündürür.

Siyasî neticeleri daha derin olan uygulamaları ciddi yapısal kararlar ile ortaya çıktı. Mevcut yasaklar ve kısıtlamalar Evrengzîb'in halkın durumunu düzeltmek adına attığı vergi bağışlaması uygulamasındaki gibi istenilen şekilde tatbik edilememiştir. Ancak yine de Evrengzîb'in sosyal ahlak hususundaki hassasiyeti iktidarının ilerleyen dönemlerindeki uygulamalarla devam etti. Özellikle Hindu dinî bayramlarında içki içilmesinin ve ahlaki olarak rahatsız edici olarak gördüğü davranışların önüne geçmeyi istemiş ancak bu yönde tümüyle yasaklayıcı bir kamusal denetim gerçekleşmemiştir.⁴³⁴ Zira bunun uygulanması çok da mümkün olamamıştır. Evrengzîb'in Hindu festivallerinden alınan vergileri kaldırması, sosyal alanda başta alkol olmak üzere şerîata aykırı birçok fiilin önüne geçmek hususunda tam olarak kesin bir duruşun sergilenemediğinin de göstergelerinden biridir. Evrengzîb'in dinî programının temeli başlıca kısıtlamaların ve yasakların toplum tarafından bir disiplin oluşturacak şekilde hissedilmesi ve kendi dinî felsefesi üzerine inşa ettiği otoritenin sağlanması idi. Evrengzîb'in dinî siyaseti ve sosyal alandaki uygulamaları son bölümde kapsamlı bir şekilde incelenecektir.

⁴³³ François Bernier, *Voyages de François Bernier Contenant la Description des Etats du Grand Mogol*, Paul Marret (ed.), 1699, s. 252; Baptiste Tavernier, *The Six Voyages of John Baptista Tavernier*, John Phillips (çev.), Londra: R.L. and M.P., 1678, s. 119.

⁴³⁴ Bernier, *a.g.e.*, s. 301-304; Thevenot, *a.g.e.*, s. 80-81; Hâfî Han, *a.g.e.*, 216-217; Brown, *a.g.m.*, 102; Satish Chandra, "Chandra, Satish, Cultural and Political Role of Delhi: 1675-1725" *Delhi Through the Ages: Essays in Urban History, Culture and Society*, R.E. Frykenberg (ed.), New Delhi: Oxford University Publications, 1989, s. 206-207.

3.2. Dâhili Meseleler

3.2.1. Dekken'in Durumu ve Sîvâcî ile Mücadele

Evrengzîb iktidarının ilk yıllarında, Dekken'de Âdilşâhîler ile yapılan anlaşmalar ile elde edilen toprakları Bâbürlü hakimiyetine katmak ve Marata lideri Sîvâcî'nin artan gücüne karşı koymakla meşgul oldu. Evrengzîb'in şehzadelğinde en aktif ve başarılı olduğu yer Dekken idi. Onun Dekken sultanlıkları üzerine yürüttüğü başarılı siyaset ve askerî seferler ile fetih yolu açılmıştı. Ancak Evrengzîb ve ağabeyi Dârâ'nın siyasî çekişme içerisinde olması ve Şah Cihan'ın bölgeyi ilhak hususundaki çekimser tutumu nedeniyle kesin bir zafer şansı kaçmış ve bölgede tam bir sükûn sağlanamamıştı.⁴³⁵ Bu Marataların taht mücadelesi sırasında alan kazanmalarının ve Sîvâcî önderliğinde bölgeyi tehdit eder bir konuma erişmelerinin de önünü açtı. Hâl böyle olunca vuku bulan taht kavgası ile birlikte Dekken'de Bâbürlülere karşı Marataların öncülük ettiği bir mücadele alanı oluştu.

Evrengzîb'in şehzadelğinde gerçekleştirdiği hareketler neticesinde, Âdilşâhîler ve Kutubşâhîler sultanlıkları ile 1656 ve 1657 senelerinde yapılan antlaşmalara, taht mücadelesi sırasında uyulmadı.⁴³⁶ Ayrıca Marata liderlerinden olan Sîvâcî'nin faaliyetleri dikkatin bu bölgeye verilmesine neden oldu. Bu Marata lideri Güney Konkan ve Kolapor'u zapt ederek Bîcâpûr kuvvetlerine karşı ciddi başarılar kazandı.

Dekken'deki bu yeni durum Bâbürlülere Âdilşâhîler ile ittifak yapmaya zorladı. Evrengzîb, Dekken sûbedarı (vali) olarak görevlendirdiği dayısı Şâyeste Han'ın bu işle meşgul olmasını istedi. Sîvâcî'ya karşı oluşan birlikte, Şâyeste Han'ın emrindeki 10.000 kadar Racpût ve Cesvent Sing'in kuvvetleri de mevcuttu. Ali Âdilşah ve Şâyeste Han'ın yürüttüğü ilerleyişte ilk çarpışmalar başarılı oldu; Puna kenti ve birçok kale ele geçirildi. Çete savaşı ile mücadeleye devam eden ve kurnazlığı ile de ünlenen Sîvâcî, Puna'da Şâyeste Han'ın karargâhına yaptığı baskın ile itibarını ve destekçilerinin maneviyatını tazeleyecek bir hamle yaptı (1663). Evrengzîb, bu hadiseye hiddetlendi ve zâfiyet gösterdiği düşüncesi ile Şâyeste Han'ı görevden alarak başka bir yere (Bengal'e) atadı.⁴³⁷ Bu baskın askerî anlamda ciddi bir tesir yaratmasa da Sîvâcî'nin izlediği stratejisinde yeni bir taktik olarak öne çıktı.

⁴³⁵ Kenbû, *Amal-i Salih*, III, s. 260-279.

⁴³⁶ Kenbû, *Amel-i Şâlih*., III, s. 225-226.

⁴³⁷ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 33-45; Bayur, *a.g.e.*, II, s. 263.

Sîvâcî, baskınlarına devam etti ve 1664 senesinde stratejik bir öneme haiz olan Sûret⁴³⁸ limanına saldırıp burayı tahrip etti ve Maratalar, Bâbürlülere ciddi bir maddi zarar vererek çekildi.⁴³⁹ Evrengzîb, Dekken’de cereyan eden olaylardan sonra Şâyeste Han’ın yerine oğlu Şehzade Muazzam Han’ı görevlenirdi.⁴⁴⁰ Ancak Sîvâcî’nin baskınlarına karşı etkili olabilecek tedbirler alamadı. Yağmur mevsiminin başlamasının yarattığı zorluğun farkında olan Sîvâcî, bunu fırsata çevirerek Ahmednagar şehrini de yağmaladı.

Marata liderine karşı amcası ve oğlunun idare ettiği hareketlerin netice vermediğini gören Evrengzîb, Amber racası Cay Sing’i görevlendirerek tüm yetkiyi elinde bulundurmasını istedi. Şehzade Muazzam ve Cesvent Sing geri çağırdı. Emri altındaki hiç kimsenin özellikle akrabalarının başarısızlığı karşısında müsamaha göstermeyen Evrengzîb, oğullarına karşı da oldukça sert bir tutum sergiledi.⁴⁴¹

Evrengzîb’in önde gelen generali Cay Sing, yerel unsurlar ile kurduğu yakın temas ve iş birliği ile Sîvâcî’nin faaliyetlerini sınırlayarak onu bir anlaşma yapmaya mecbur bıraktı. Evrengzîb’in onayı ile Sîvâcî ile yapılan Purandhar Antlaşması’na göre, Sîvâcî, kontrolü altındaki kurganların büyük bölümünü Bâbürlülere terk etti; oğlu Sembhâcî’nin de Evrengzîb’in hizmetinde bulunmasına rıza gösterdi (1665). Ayrıca Âdilşahalar’ın idaresinde olan Konkan bölgesindeki (Dekken’in batı tarafındaki kıyı bölgesi) bazı yüksek gelirli arazilerin belli bir ücret karşılığında Sîvâcî’ya bırakılmasına karar verildi.⁴⁴²

Evrengzîb, Dekken’deki Marata tehdidine karşı askerî harekâtların yanı sıra diplomasiyi de kullandı. Bâbürlülerin isyancı liderlere karşı sıklıkla başvurduğu bu yöntem, Evrengzîb tarafından da uygulandı ve bu Marata lideri kısa bir süreliğine Bâbürlü hizmetine girdi. Evrengzîb, Sîvâcî’nin askerî meziyetlerinin farkına olarak onun üzerinde oluşturacağı baskının ciddi iktisadî sonular ile yüzleşen Bâbürlü Devletine daha fazla yük getireceğini gördü. Gerilla savaşı konusunda ustalaşan bu Marata liderinin askerî kabiliyetlerinden yararlanmak daha akıllıca bir seçenektir. Cay

⁴³⁸ Sûret, Bâbürlü devrinin en önemli ticarî limanlarından biriydi. Tarih boyunca çok sayıda yabancı yerleşiminin bulunduğu Sûret şehri, XVII. yüzyılda bir refah dönemi yaşadı. İngilizler, Bâbürlülerden aldıkları izin ile 1612 yılında burada bir ticarî üs meydana getirdiler.

⁴³⁹ James G. Duff, *A History of the Mahrattas*, Londra: Longmans, Rees, Orme, Brown, and Green, 1826. s. 197-199; Bayur, *a.g.e.*, II, s. 264.

⁴⁴⁰ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 45; Duff, *a.g.e.*, s. 196-202.

⁴⁴¹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 53-54.

⁴⁴² Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 55-56. Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 905.

Sing'in bu anlaşmadaki payı ve çabası gelecekte kalıcı olacak bu sorunun kısa vadede rafa kaldırılmasında ikna edici oldu.

Evrengzîb ile Sîvâcî arasındaki bu antlaşma Hümâyûn'un Afgan Şir Han'a ile yaptığı anlaşmayı anımsatmaktadır. Hümâyûn döneminde Kuzey Hindistan'da var olma mücadelesi veren Bâbürlüler karşısında güçlü bir muhalefeti temsil eden Şir Han ile sulh yoluna gidilmiş ve yapılan antlaşma ile o, Hümâyûn'un valisi haline gelirken oğlu Abdürreşid de Hümâyûn'un hizmetine girmişti. Ancak usta bir stratejist olan Şir Han, yaptığı hamleler ile devletin doğu vilayetlerindeki Afganları etrafında toplamayı başarmış, Hümâyûn'u mağlup ederek Bâbürlüleri sıkıntılı bir döneme itmişti.⁴⁴³ Şir Han örneğinde olduğu gibi Sîvâcî da Bâbürlü idaresine karşı etrafında bir çekim alanı oluşturdu ve Marataların yükselen millî anlayışlarının ortaya çıkardığı muhalif bir güç olarak yükseldi. Sîvâcî'nin Evrengzîb ile yaptığı antlaşma ileride büyük bir mesele haline gelecek olan soruna zemin hazırladı.

3.2.2. Âdilşâhîler İle Muharebe

Evrengzîb'in şehzadelikinden itibâren hep gündeminde olan Dekken meselesi Sîvâcî ile yapılan antlaşma sonrasında tekrar gün yüzüne çıktı. Evrengzîb, Dekken'e Bâbürlü egemenliğini taşımak hususundaki bütün fırsatları kullanıyordu. 1656'da Kutubşâhîlerin iç durumunun ortaya çıkardığı zaaf alanını değerlendirdiği gibi bölgede Bâbürlülerin hak iddia edebileceği yeni fırsatları kaçırmak istemedi. Âdilşâhîler, Sîvâcî'ya karşı gereken dirayet gösteremedikleri için eleştiriliyor ve 1657'de yapılan anlaşmanın hükümlerine riayet edilmediği öne sürülüyordu.⁴⁴⁴ Şah Cihan'ın hastalığı ile beraber başlayan taht mücadelesi sırasında, Âdilşâhîlerin durumdan istifade ederek anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yeri getirmemeleri ve Perende kalesini teslim etmemiş olmaları Evrengzîb'i bir cezalandırma savaşına girmeye sevk etti.⁴⁴⁵ Evrengzîb, Âdilşâhîlere karşı yapacağı seferde Sîvâcî'nin desteğinin işini kolaylaştıracağı düşüncesiyle hızlı hareket etmek istedi. Bu ittifakı perçinlemek için ona mansab da verdi.

Evrengzîb'in emri ile Cay Sing, Sîvâcî ile antlaşma sağladıktan sonra Adil Han üzerine yürüdü. Bu süreçte Evrengzîb, Dekken valiliği sırsındaki harekâtı kapsamında

⁴⁴³ Abd-ül-Kadir El Badauni, *Müntehab-üt-Tevarih*, I, G. S. A. Ranking (çev.), Delhi: Renaissance Publishing House, 1986, s. 466-474; Hussain Khan, *Sher Shah Suri*, Pakistan: Ferozsons (Pvt.) Ltd., 1994, s.178.

⁴⁴⁴ Âdilşâhîlerin 1636 anlaşmasıyla Bâbürlülere bıraktıkları toprakları terk etmesi hususunda yaşanan sorunlar Evrengzîb zamanında da devam etti. Kalyani ve Bidar Bâbürlüler'in denetimine girerken Evrengzîb'in tahta geçişinin ardından Parenda da bu yerlere katıldı (1660). Chandra, *History of Medieval India (800-1700)*, s. 378.

⁴⁴⁵ Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III, s. 259-260.

olduğu gibi Adil Han'ın serdarlarına mevki vererek birçoğunu Bâbürlü saflarına çekti. Bîcâpûr'a doğru süren ilerleyişe Sîvâcî'nin kuvvetleri de mevcuttu. Bunlar Bîcâpûr yolunda birçok kalenin ele geçirilmesinde büyük fayda sağladılar. Âdilşahlara karşı yürütülen bu harekât neticesinde Bîcâpûr kuşatma altına alındı (1666). Ancak Ali Âdilşah ciddi bir hazırlık yapmış ve su kuyularını tahrip ederek Bîcâpûr kalesini tahkim etmişti. Bâbürlü kuvvetleri için aynı hazırlık söz konusu değildi ve olası bir kuşatma için gerekli teçhizat temin edilmemişti. Ayrıca Âdilşâhîlerin mukavemeti tam olarak kestirilmiş değildi. Evrengzîb, Cay Sing'in Sîvâcî'yı kendi yanına çekerek başarılı bir harekât icra etmesi ile Dekken'de ilerlemek yönünde bir düşünceye kapılmış ve bunu ciddi bir hazırlık olmadan yapmıştı.

Nihayetinde Cay Sing, Bîcâpûr kuşatmasını sürdüremedi ve geri çekilmek durumunda kaldı. Bu çekiliş bir bozguna dönüşmenin eşiğine gelirken mali olarak bir toparlanma içerisinde olan Bâbürlü Devleti için şartları daha da zorlaştırdı. Askerî ve mali olarak taht mücadelesinin yarattığı tahribatı henüz atlatamamış olan Bâbürlülerin Dekken sultanlıklarının mukavemetini artıracak iyi planlanmamış ve zamansız bir harekâta girişmesi, ilerleyen süreçte bu bölgede daha zorlu ve başta Maratalar olmak üzere Bâbürlü idaresine karşı daha tehditkâr bir muhalefetin oluşmasına neden oldu. Evrengzîb, Dekken valiliği sırasında kaçırdığı fırsatın ne kadar önemli olduğunu ilerleyen dönemde vereceği çetin mücadele sırasında görecektir.

Dekken bölgesindeki yayılma politikası, Evrengzîb'in daha etkin bir strateji ve kuvvet ile bölgeye odaklanmasına neden oldu. Sîvâcî da bu hareketin içerisinde yer aldı ve Bâbürlü idaresi altında yüksek bir mevki edinmek adına bir beklentiye girdi. Sîvâcî'nin akrabası olup İslâm dinini kabul eden Nitü'ya mansab verilerek o, Muhammed Kulu Han hitabıyla yüceltildi.⁴⁴⁶ Evrengzîb'in bu tutumu, Dekken'deki zorlu mücadeleler öncesi Sîvâcî liderliğindeki Marataların muhalefetini ortadan kaldırmaya yönelik siyasetinin parçasıydı.

Bu başarısız girişim sonrasında Evrengzîb tarafından geri çağrılan Cay Sing dönüş yolunda öldü. Evrengzîb, onun yerine Şehzade Muazzam'ı Dekken valisi olarak görevlendirdi. Şehzade Muazzam'ın yanında Cesvent Sing gibi önde gelen kumandalar da vardı.⁴⁴⁷ Ancak taht mücadelesi sırasında birçok önemli mareşalin saf dışı kalması,

⁴⁴⁶ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁴⁴⁷ Cay Sing (1625-1667), Evrengzîb'in Racpût generalleri arasında en önde gelenlerden biri idi. Evrengzîb'in Şah Şücâ ve Dârâ'ya karşı verdiği veraset savaşında onun baş destekçilerinden biri oldu. Ancak Cay Sing'in Dekken'deki valiliği başarısızlıkla neticelendi. 1665'te Purandhar'da Sîvâcî'yı teslim olmaya zorlamasına

Evrengzîb'in yürüteceği askerî harekâtlarda elini güçleştiren önemli bir sorundu. Ayrıca Şah Cihan'ın henüz hayatta olması ve düşük oranda da olsa yarattığı siyasî gerilim, Evrengzîb'in Dekken üzerine yapılan bu seferler sırasında ordunun başında olmasının önündeki engeldi. Askerî kabiliyetlerini şehzadelğinde göstermiş olan Evrengzîb'in ilk askerî seferlerini başkentten idare etme yönündeki kararı, ona arzu ettiği başarıyı getirmede.

Dekken sultanlıklarına karşı Ekber Şah dönemindeki aktif siyaset, Şah Cihan döneminde sürdürülmüş ve güney istikametinde Bâbürlü egemenliğinin tesisi yönünde çaba verilmişti. Diplomasi ve askerî güç kullanılarak bölgeye yönelik politika devamlılık kazanırken Evrengzîb'in şehzadelindeki tecrübeleri, Âdilşâhîler ve Kutubşâhîlere karşı daha cesur bir siyaset takip etmesini sağladı.

3.2.3. Afgan Ayaklanmaları (1667, 1672)

Evrengzîb, Âdilşâhîler üzerine yapılan başarısız sefer girişiminin ardından kuzeybatıda yükselen bir ayaklanma ile yüzleşti. Peşaver'de çıkan isyanın başında Yusufzaî Afganlarından Muhammed Şah adındaki biri bulunuyordu. Bu ayaklanma Hindistan ile Keşmir arasındaki bağlantıyı tehlikeye sokmaktaydı.⁴⁴⁸ Bu gelişme üzerine Evrengzîb, Etek valisi Kâmil Han'a gerekli müdahale için hazırlık yapmasını emretti. Kabil valisi Emir Han ve Şemşir Han da aynı şekilde görevlendirildi. Ayrıca merkezden de bölgeye 9.000 kadar süvari gönderildi. Kâmil Han ayaklanmayı sert bir şekilde bastırarak bu isyancıların eline geçen bölgeleri geri aldı. Bu başarılı eylemleri neticesinde Şemşir Han ve Kâmil Han Evrengzîb tarafından ödüllendirdi.⁴⁴⁹

Sîvâcî meselesinin tam olarak hallolmadığı ortamda vuku bulan bu hadise, isyancı Marata liderinin oluşturduğu tehlikenin bertaraf edilmesinin engelleyen etkenlerden biri oldu. Afgan isyanlarının bir diğeri, 1672 senesinde Afrîdîler kabilesinin başını çektiği bir hadiseydi. Çok geçmeden Afrîdîlere başka kabileler de katılırken bu hadise büyük bir Afgan soruna dönüştü. Evrengzîb, ciddi kayıpların yaşandığı bu süreci bizzat yönetmek durumunda kaldı. Askerî bir harekât kapsamında ilk kez tahtından ayrıldı. 1674 senesinde Peşaver'e yakın bir bölgede bulunan Hasan Abdal'a gelerek burada harekâtın planlamasını yaptı. Kumandanlarından Ağır Han'a para ve birlik temini yaparak onu Afganları cezalandırmak üzere gönderdi. Ağır Han Pişaver'e

rağmen, Marata lideriyle yaptığı anlaşmalar Evrengzîb tarafından onaylanmadı. Bîcâpûr'a karşı yaptığı harekât başarısız oldu ve 1667'de Burhânûr'da öldü. Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 59; Goetz, *a.g.m.*, s. 344

⁴⁴⁸ Streusand, *a.g.e.*, 234.

⁴⁴⁹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 61-62.

ulaştığında ciddi bir dirençle karşılaştı. Ancak ciddi bir mücadele vererek çok sayıda esir ve ganimet elde etti; böylece büyük bir ün elde etti.⁴⁵⁰

Afganların Celâlâbâd bölgesinde çıkardıkları ayaklanma Yusufzaîlerin yarattığı tehdidin de ilerisine gitti. Afgan meselesinin bölge valileri tarafından tam olarak kavranamaması ve bölgedeki aşiretlere nüfuz edilememesi bu isyanı Bâbürlü Devleti için maliyetli bir hâle getirdi. Hayber Geçidi'nin yeniden güvenli bir hâle getirilmesi zaruri oldu; Evrengzîb bizzat sürece dâhil oldu ve bölgeye gelerek harekâtı idare etti.⁴⁵¹ Evrengzîb, bu isyanın gücünü kırmak için bölgedeki Afgan kabilelerine para ve arazi vadinde bulundu.⁴⁵² Dört yıl süren bu sorunlar yumağı Kabil ve Peşaver hattının yeniden kontrol altına alınması ile neticelenirken Dekken meselesi ötelenmek zorunda kalındı ve bu süreçte Sîvâcî'nin faaliyetleri hız kazandı.

Evrengzîb'in politikaları bakımından bu isyanlara baktığımızda, iddia edildiği gibi, onun tahta geçer geçmez uygulaya koyduğu dinî siyasetinin bu ayaklanmalara sebebiyet verdiğini söylemek doğru olmaz. Ünlü bir şair ve Peştun milliyetçiliğinin öncülerinden olan Hûşhâl Han'ın⁴⁵³ Afrîdîlerin gerçekleştirdiği ayaklanmada yer alması bu dönemin yerel uyanışlar bakımından dinamizmini gösterir. Ayrıca Hûşhâl Han'ın aktif rol oynadığı bu isyanda, Hatak kabilesinin topladığı yol vergisi hakkının kaldırılmasının yarattığı huzursuzluğun başta Hûşhâl Han olmak üzere önde gelen Afganları isyana teşvik ettiği görülüyor. Evrengzîb'in Afganların topladığı yol vergisi hususundaki tasarrufunun, geliri düşük arazilerde yaşayan bu Afgan kabilelerini kolaylıkla bir ayaklanmaya sürüklediği anlaşıyor.

Afgan sorunun geçmişine baktığımızda Bâbürlü egemenliğine karşı dinî ve siyasî fonksiyonları olan bir direnç kültürünün varlığına rastlıyoruz. Erken Peştun milliyetçiliğinin kurucusu olarak kabul edilen, Bâyezîd-i Ensârî'nin (1525-1573),⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Ağır Han'ın Afganların isyancı kabillerine karşı yürüttüğü mücadele ile oldukça şöhretli bir hale geldi. Afganlar üzerinde yarattığı algıya bakıldığında, onun bir korku figürü olarak kullanıldığı görülür. Hâfî Hân, Afgan kadınlarının çocuklarını uyutmak ve ağlamalarını engellemek için onları Ağır Han'ın ismi ile korkuttuklarını yazar. Hâfî Hân, *a.g.e.*, II, s. 236-246.

⁴⁵¹ Streusand, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁵² Abdülhay Habibi, *Tarih-i Afganistan der Asr-ı Gurgani-i Hind*, Kabil: Matbaa-i Kabil, 1922, s. 198-200; Ishwardas Nagar, *Fütuhat-i Alamgiri*, Tasneem Ahmad (ed.), Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1978, s. 112-114.

⁴⁵³ Peştuların tarihinde önemli bir yere sahip olan Hûşhâl Han, 1641 yılında Hatak kabilesinin lideri oldu. 1645 senesinde Bâbürlü hizmetinde Belh ve Bedahşan muharebelerine katıldı. Hûşhâl Han, Bâbürlü idaresine karşı çıkan ayaklanmalarda liderlik ederek Patanların önde gelen kabilesi Afridîler ile birlikte ciddi bir direniş sergiledi. Hûşhâl'in şiirleri Bâbürlülere karşı sürdürülen ayaklanmalarda Patanların manevi direncini artırmıştır. Hûşhâl, Peştuca ve Farsça olarak kaleme aldığı şiirlerini kahramanlık, dindarlık, vatan severlik ve aşk üzerine yazmıştır. Hanif Fauq, "Hûşhâl Han Hatak" *DİA*, XVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, s. 422.

⁴⁵⁴ Revşeniyiye tarikatının kurucusu olarak kabul edilen ve Pîr-i Revşen (aydınlığın piri) olarak da bilinen Bâyezîd-i Ensârî, pîr-i kâmil ve vahdet-i vücûd penceresinden tasavvuf anlayışını şekillendirmiştir. Bâyezîd, İslâm

siyasî bir güç oluşturarak gerçekleştirdiği yağmalamalarla Hindistan ile Kâbil bağlantısını tehlikeye sokması, ona karşı başlarda iyi bir yaklaşım gösteren Ekber Şah'ın tutumunu değiştirmesine neden oldu.⁴⁵⁵ Bâyezîd-i Ensârî'nin bu gerilim içinde Ekber Şah'ın Dîn-i İlâhî'sine karşı Peştun kabilelerini örgütlemesi ve ortaya çıkan muhalefetin mezhepsel bir hareket üzerinden yerel bir karakter kazanarak etki göstermesi, Afgan Sûr Devletinin yıkılışından itibaren Bâbürlü idaresine karşı sönümlenmeyen Afgan direncinin farklı neden ve kimliklerle gün yüzüne çıkmasıydı. Şah Cihan döneminde de devam eden Afgan sorunu, Evrengzîb zamanında tekrar kendini gösterdi. Bu ayaklanmaların iktisadî ve siyasî nedenleri olmakla birlikte süregelen bir Afgan muhalefetinin baskısı olası bir zafiyet sırasında bölgede nasıl yerel bir direnç geliştirdiğin göstergesidir.

Amerikalı tarihçi Vartan Gregorian, Afgan milliyetçiliğinin en erken tezahürünün Revşeniyye hareketi içerisinde görüleceğini söyler. Ona göre Bâyezîd'in ortaya çıkardığı ve haleflerinin devam ettirdiği bu hareket, millî bir dinî anlayış oluşturarak Afgan kabilelerini Bâbürlü idaresine karşı muhalefete sevk etmiştir. Gregorian, Revşeniyye hareketinin Afgan ulusu kavramının ilk siyasî formülasyonunu filizlendirdiğini öne sürer.⁴⁵⁶ Afgan muhalefetinin liderliğini Evrengzîb zamanında Hûşhâl Han üstlenerek eylemleri ve şiirleri ile bu harekete yön verdi. Bu ayaklanma, Evrengzîb'in bölgeye yönelik siyasetinin ötesinde dinamiklere sahip güçlü bir direncin etkisinde şekillenen bir hadise olarak ortaya çıktı. Güç kullanılarak bertaraf edilen bu mesele, başta Dekken siyaseti olmak üzere mevcut pek çok iktisadî ve siyasî sorunu karmaşıktırdı.

3.2.4. Marata Ulusunun Yükselişi ve Bâbürlüler ile Münasebetleri

Kuzeybatıda Afganların meydana getirdiği yerel-dinî karakterli hareketler, güneyde savaşçı yerli bir topluluk olan ve bağımsız bir Marata devleti meydana

esaslarıyla bağdaşamayan görüşleri nedeniyle bir muhalefet toplarken kıvrak zekâsı ile geniş bir kitleye hitap etti. Râfizî karakterli olan bu tarikatın mensupları onun inancını Hindistan'ın çeşitli bölgelerine taşıdı. Bâyezîd, Bâbürlü tarihçileri tarafından "Pir-i Târik" (karanlığın piri) olarak isimlendirildi. O, görüşlerini yaymak için çok sayıda eser ve risale yazdı. Kurduğu Revşeniyye hareketi siyasî ve tasavvufî ponksiyonları ile Orakzâyî, Afrîdiler, Haliller, Gagyânî ve Yûsufzâyîler gibi Afgan kabilelerine etki etti. Hasan Kâmil Yılmaz, "Bâyezîd-i Ensârî", *DİA*, V, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 241-242; Semih Ceylan, "Revşeniyye", *DİA*, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, s. 33-34.

⁴⁵⁵ Alif Shabnam, "The Story of Bâyezîd Ansârî, Otherwise Known as Piri Roshan and Founder of the Sect of Roshanias", *Journal of The Royal Central Asian Society*, XIV/1 (1927), s. 73-76.

⁴⁵⁶ XVI. ve XVII. yüzyıllarda Patan kabilelerinin meydana getirdiği ayaklanmalar Bâbürlüleri pek çok askerî harekât düzenlemek ve kabile reislerine büyük ödemeler yapmak zorunda bıraktı. Afganların odağını değiştirmek arzusu ile aralarındaki ihtilafları kullanarak bir böl ve yönet politikası takip edildi. Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization, 1880-1946*, Stanford: Stanford University Press, 1969, s. 43-44.

getirmek isteyen Hinduların oluşturduğu tehdit ile devam etti. Evrengzîb için en çetin meşgale haline gelecek olan Batı Dekken'deki Marataların⁴⁵⁷ dinî hareketlerinin siyasal bir formda gelişmesi Dekken siyasetini şekillendirdi. Marataların dinî ve siyasî uyanışları, birlik ülküsünü taşıyan muharip liderlerin Hindu toplumuna etki etmesine olanak sağladı. Hindu Viceyanagar devletinin ortadan kalkması ile birlikte siyasî olarak yeni bir inkişaf gösteremeyen Hinduların XVII. yüzyıldaki teşebbüsleri, yerli siyasal bir kimlik kazanmak adına verilen mücadelelerin temelini oluşturdu.

Maratalar, Kutubşâhîler ve Âdilşâhîler içerisinde askerî ve sivil alanda kendilerine yer bularak yüksek mevkilere gelebilmekteydiler. Bunların en meşhurlarından biri Sîvâcî'nın babası olan Şahcî idi.⁴⁵⁸ Evrengzîb, Dekken valiliği sırasında Âdilşâhîler üzerine yürürken Şahcî, Âdilşâhîlerin hizmetinde yer alan bir beydi. Sîvâcî, babasının nüfuzunun ötesine geçerek Batı Gat dağlarındaki birçok caygir ve kaleleri zapt etti.

Dinî önderlerin bağımsız bir siyasî teşekkül gayesi ile yaptıkları propagandalar, Marataların bir Hindu devleti kurma gayretini artırdı. Ayrıca Kutubşâhîler ve Âdilşâhîlerin yıkılmaya yüz tutmuş durumları ve Bâbürlüler ile ilişkilerde bir ittifak zemini yitirmiş olmaları Marataların cesaretini perçinledi. Sîvâcî, bu güvensiz ortamı lehine çevirerek Evrengzîb'in Dekken siyasetinin önüne geçti.

Evrengzîb Âdilşâhîlerin başkenti Bîcâpûr'a düzenlenen başarısız seferin ardından Cay Sing'in de tavsiyeleri ile Agra'ya gelen Sîvâcî'yı ve oğlunu 1666 senesinde huzuruna kabul ederek onu Bâbürlü hizmetinde tutmayı düşündü. Ancak Agra'da Evrengzîb'in doğum günü kutlamalarında onunla görüşen Sîvâcî beklediği iltifatı bulamadı. Ona sunulan mevkii çok yetersiz bulan Sîvâcî, kaçmayı düşündü. Bu huzursuzluğunun farkında olan Evrengzîb, Sîvâcî'nın gözetim altında tutulmasını istedi ancak Cay Sing'in onun hakkındaki olumlu görüşleri dolayısıyla bu tedbir kaldırıldı. Nihayetinde Sîvâcî, oğlu ile birlikte firar ederek Dekken'deki mücadelesine geri döndü.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Marataların asıl yurdu olarak Dekken'in Hint denizi ve Batı Gat dağları ile çevrili olan Deş bölgesi olarak kabul edilir. Çetin bir coğrafyaya sahip olan ve Maharastra adı ile de bilinen Konkan kıyasında yoğun olarak yaşayan bu halk, XVIII. yüzyılda Hindistan'ın en önde gelen ulusu oldu. Duff, *a.g.e.*, s. 1-5; Khalik Ahmad Nizami, "Dekken", *DİA*, IX, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 112-113.

⁴⁵⁸ Maratalar arasında millî bir uyanışı tetikleyen dinî önder ve şairlerin en meşhurları Tukaran (1568-1649) ve Ramdas (1608-1682) olarak kabul edilir. Sîvâcî'nın dininin rehber (Guru) olarak kabul ettiği Ramdas, bu savaşçı Marata liderinin ulusal bir form kazanan cereyanına tesir etmiştir. Bayur, II, *a.g.e.*, s. 274-275.

⁴⁵⁹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 55-56.

Bâbürlü saray mensuplarının, memnuniyetsizliğini gösterme biçimini aşırı ve nezaketsiz olarak yadırgadıkları bu Marata lideri beklediği statüyü Bâbürlü başkentinde bulamadı. Sîvâcî'nın elden kaçmasında Evrengzîb'in de ona karşı farklı bir bakış açısında olmaması etkili olurken Sîvâcî'nın arzularının bu türlü bir muameleye rıza göstermekten çok uzak oluşu onu farklı bir yola çıkardı. Maratalar bir devlet kurmak için büyük bir enerjiye sahipti ve bu durum Sîvâcî'yı bir isyancı konumundan çıkararak Dekken'deki Hindu muhalefatinin lideri haline getirdi.

Marata sorunu büyürken Evrengzîb'in Dekken'in idaresi için yaptığı yeni görevlendirmeler beyler arasındaki hizipleşmelerden ötürü yeni sorunlar doğurdu. Evrengzîb bir Afgan beyi olan Dilir Han'ı Dekken valisi olarak tayin etti. Ancak Şehzade Muazzam ile Dilir Han'ın arasındaki gerginlik Sîvâcî'nın için uygun bir ortam oluşturdu.⁴⁶⁰ Sîvâcî'nın 1670 senesinde yıpratıcı saldırılarını tekrar başlattı. İlk olarak maddi kazanç elde ettiği Sûret baskınına tekrarlayarak şehri bir kez daha yağmaladı. Evrengzîb'in Sûret'in ikinci defa yağmalanması öncesinde gerekli önlemleri almamış olması Sîvâcî'nın tehdidin boyutunu tam manasıyla kavrayamamış olduğunu gösteriyordu. Bu da ciddi mali kayıplara ve daha fazla güç kullanımına neden oldu. Evrengzîb, Dekken'deki güçlere karşı aktif siyasetini ağırlaşan şartlar altında devam ettirdi.⁴⁶¹

“Han Cihan” namı ile bilinen ve Dekken sûbedarı olarak görevlendirilen Bahadır Kökeltaş, Evrengzîb'in emri doğrultusunda Âdilşahlar meselesi ile meşguldü. Aynı zamanda uğraşmak zorunda kaldığı Marata tehdidi onu zor duruma soktu. Handiş'i kolaylıkla ele geçiren Sîvâcî önderliğindeki Maratalar, Sûret limanından Evrengabad (Hocestebünyad) ve Burhânpûr'a kadar olan güzergâhı ele geçirip kervanların ulaşım hattını kesti.⁴⁶² Hindistan'ın Batı sahillerini çevreleyen bir ilerleyiş ile oldukça stratejik bir siyaset takip eden Sîvâcî, Evrengzîb için artık en mühim mesele idi.

Evrengzîb için tahammül edilemeyecek bir hal alan Sîvâcî'nın faaliyetleri, Dilir Han ve Bahadır Kökeltaş'ın çabaları ile zor da olsa sınırlandırıldı. Handiş ve Berar'da Bâbürlü kuvvetlerinin Marataları mağlup etmesi bir süre rahatlatma yarattı. Evrengzîb'in Sîvâcî üzerine yürüyerek bu meseleyi nihaî olarak çözme şansını ise

⁴⁶⁰ Hâfi Hân, *a.g.e.*, II, 247.

⁴⁶¹ Sîvâcî'nın Sûret yağmasından elde ettiği kazancın 660.000 altın lira miktarında olduğu tahmin edilir. Duff, *a.g.e.*, II, s. 244-247.

⁴⁶² Hâfi Hân, *a.g.e.*, II, s. 247-249.

kuzeydeki Afgan isyanı baltaladı. Afgan sorunu, Dekken'den kuvvet çekmek mecburiyetini getirirken Sîvâcî, bu fırsatı kendi devletini ilan ederek değerlendirdi.

Sîvâcî, 1674 senesinde düzenlediği tören ile chatrpati (Sanskritçe “evrenin efendisi”) adı ile tahta geçti.⁴⁶³ Böylece Marata Devleti teşkil edilirken Evrengzîb'in Dekken'de uğraştığı bu yağmacı güç örgütlü ve sistemli bir yapı haline geldi. Bu gelişme, Evrengzîb'in Dekken sultanlıkları ile eş zamanlı olarak yürüttüğü mücadelede, onu hassas bir siyaset takip etmeye zorladı.

Evrengzîb, Afganların meydana getirdiği ayaklanma ile meşgulken Sîvâcî bu yeni kurduğu devletin başında ilk icraatlarını diplomasiyi kullanarak gerçekleştirdi. Bahadır Kökeltaş ile yaptığı görüşmelerde bir müzakere zemini bulurken Âdilşahlara karşı elini kuvvetlendirmeye çalıştı.⁴⁶⁴ Ancak Evrengzîb'in onay verdiği müzakereler, Sîvâcî ile daha önce yapılan anlaşmanın şartlarından çok farklı değildi ve bu durum Marata lideri için artık kabul görmekten çok uzaktı. Bâbürlülerin yeni koşullar altında Maratalara karşı yaklaşımlarında ciddi bir farklılık oluşmaması uzun süreli bir barışı olanaksızlaştırdı. Bâbürlü kaynakları bir barış anlaşmasının sağlanamamasını Sîvâcî'nin kurnazlığı ve Bahadır Kökeltaş'ın diplomatik olarak yenilgisi olarak gösterir. Ancak dayatılan anlaşma koşullarının değişen şartlara uygun olmadığı görülmektedir. Sembhâcî'nin bir kez daha Bâbürlü hizmetine girmesinin istenmesi bir uzlaşma zemini arayışında olan Evrengzîb'in bu yağmacı Marata liderine karşı siyasetinin yumuşamadığını da gösteriyordu.

Bâbürlülere karşı pozisyonunu muhafaza eden Sîvâcî'ya karşı Bâbürlü-Âdilşahlı antlaşması Afgan tehdidi devam ederken zaruri bir ihtiyaç olarak gündeme geldi. Evrengzîb'in Bahadır Kökeltaş'ın bu yöndeki çabalarını onaylayarak bir barış yapılması için izin verdi. Neticede Evrengzîb'in sert bir şekilde başlayan Dekken siyaseti, gelişen şartlara göre diplomasinin ön plana çıkmaya başladığı bir süreçte dönüştü.

Evrengzîb Dekken'deki askerî varlığın çok fazla cephede etkin olamayacağını görerek Âdilşâhiler üzerinde siyasî nüfuz arayışına girdi. O, bu yolla teşkil edilecek bir

⁴⁶³ Duff, *a.g.e.*, I, s. 265-268.

⁴⁶⁴ Bâbürlüler tarafından önerilen barış şartları Sîvâcî'nin 17 kaleyi teslim etmesi ve oğlu Sembhâcî'nin 6.000 atlı kuvvetin başı sıfatıyla Evrengzîb'in hizmetine girmek üzere gönderilmesini içeriyordu. Jadunath Sarkar, *Shivaji and His Times*, Londra: Longmans, Green and Co., 1920, s. 255-258.

Sîvâcî, Hint-Fars siyasî kaidelerini Sanskritçe temelli olanlarla değiştirmeye çalıştı. Bâbürlü idarî kültürünü ortadan kaldırmak adına ciddi adımlar attı. Sîvâcî ile birlikte resmi Marata belgelerindeki Sanskritçe terimlerde ciddi bir artış meydana geldi. O, 1677'de 1500 Hint-Fars idarî terimi için Sanskritçe eş anlamlar sağlayan Rajavyavaharakosha adlı bir sözlüğün hazırlanmasına destek oldu. Trusckhe, *a.g.e.*, s. 60.

ittifak ile Maratalara karşı başarı şansını artırmak istedi. Ancak çok parçalı bir yapı olan Âdilşâhîler yeni siyasî kaosun eşiğindeydi.

Bahadır Kökeltaş'ın Âdilşâhî veziri Havas Han⁴⁶⁵ ile 1675 senesinde gerçekleştirdiği görüşme neticesinde bir anlaşmaya varıldı. Âdilşâhîler'in iç yapısı bir istikrara sahip değildi. Bu anlaşmanın mimarlarından Havas Han, Behlûl Han tarafından devrilirken süreç Bâbürlüleri Âdilşâhîlerin iç mücadelesinin içine çekti.⁴⁶⁶ Evrengzîb bu tür durumları fırsat olarak gördü ve bu mücadeleye dâhil olmaktan geri durmadı. Sîvâcî ise bu karmaşa içerisinde büyük kazanç elde ettiği yağma ve saldırılarını sürdürmeye devam etti. İzlediği bu siyaset ona büyük yarar sağlarken yarattığı anarşi ortamı ile Bâbürlü ve Âdilşâhî arazisindeki tebaanın otoriteye olan güvenini sarstı. Ayrıca Sîvâcî'nin takip ettiği yağma siyaseti, onun yeni takipçiler bulmasını kolaylaştırdı.

3.2.5. Kutubşâhîlere Karşı Düzenlenen Seferler (1677)

Evrengzîb güney politikasını yeniden Dekken sultanlıkları üzerine kurdu. Aralarındaki ihtilaflardan yararlanarak yeni alanlar kazanmak arzusundaydı. Âdilşâhîlerin iç işlerine karışarak takip ettiği politika neticesinde bazı başarılar elde etti. Âdilşâhîler ülkesinde Dekkeniyan⁴⁶⁷ ve Gariban grupları arasında patlak veren iç mücadele, Sîvâcî için de bir fırsat niteliğinde idi. Bahadır Kökeltaş'ın, Afgan grubunun idareyi ele geçirdiği Âdilşâhîlere karşı yürüttüğü harekât Behlûl Han'ı Sîvâcî'ya yakınlaştırdı ve bir anlaşma sağlandı. Ancak bir istikrar ortamını olmadığı Âdilşâhîlerde kalıcı bir politika olamayacağından bu anlaşma da kısa ömürlü oldu. Sîvâcî, 1676 senesinin sonunda Karnatak'ın işgaline başladı.⁴⁶⁸

Çok geçmeden Behlûl Han'ın ordusuyla Bahadır Kökeltaş'ın başında bulunduğu kuvvetler karşı karşıya geldi. Oldukça çetin bir mücadele yaşanırken Bâbürlü ordusunun teçhizatları yağma edildi ve çok sayıda kayıp verildi.⁴⁶⁹ Bu sırada Afgan isyanının ortaya çıkması, durumunu daha zor bir hale getirdi. Başarı sağlanamayan bu çatışmalarda bir Kutubşâhî birliğinin Behlûl Han'a yardım için gelmesi işleri daha da zorlaştırdı. Ancak daha sonra Bahadır Kökeltaş'ın bu Kutubşâhî ordusu ile anlaşma

⁴⁶⁵ Ali Âdilşâh'ın ölümünün ardından Bîcâpûr'da Gariban'ın liderlerinden Havas Han iktidarı ele geçirdi. Bu devirde Havas Han gibi Gariban fraksiyonunun ekserisi Afganlardan oluşmaktaydı. Bayur, *a.g.e.*, II, 278.

⁴⁶⁶ Hâfî Hân, *a.g.e.*, II, 236-237.

⁴⁶⁷ Dekken'e kuzeyden gelen Türkler ve Afganlar ile yerleşmiş kesimlerin rekabeti söz konusu olmuştur. Bu rekabette azınlık durumunda olan özellikle İran'dan gelen Şii Türklere Gariban (garipler-yabancılar) denmekteydi. Dekkenliler ve yerleşmişler olanlara ise Dekkeniyan denmekteydi. Afrika'dan gelenler de bu grup içerisinde anılırdı. Bu iki kesim arasındaki rekabet zaman zaman Garibanların ekserisinin Şii, Dekkeniyanların da Sünnî olmasının da tesiriyle çatışmaya dönüşebilmekteydi. Bayur, *a.g.e.*, I, s. 428-429.

⁴⁶⁸ Sarkar, *Shivaji and His Times*, 257-259.

⁴⁶⁹ Hâfî Hân, *a.g.e.*, II, s. 234-236.

sağlaması, Behlûl Han'ın mukavemetini düşürdü ve nihayetinde Naldrug ve Gülberge'nin Bâbürlülere bırakıldığı bir sonuç ortaya çıktı.

Âdilşâhîlerin ciddi bir direnç ortaya koyması Evrengzîb'i siyasetini değiştirmeye itti. Bîcâpûr'da Afganların iç muharebede galip gelmesi sonrasında Evrengzîb, Afgan beyi Dilir Han'ı Dekken'e gönderdi ve onun vasıtasıyla Âdilşâhîleri yanına çekmeyi başardı. Behlûl ile Sîvâcî'ya ve Kutubşâhîlere karşı yeni bir ittifak oluşturuldu. Sîvâcî ise bu çok taraflı mücadele ortamı içerisinde Karnatik⁴⁷⁰ seferine çıktı ve Kutubşâhîler ile yaptığı anlaşma ile büyük bir kazanç elde etti.⁴⁷¹

Evrengzîb ilk iş olarak yanına çektiği Âdilşâhîlerin desteği ile Kutubşâhîler üzerine yürüdü. Bu müşterek hareket bölge siyasetini iyice karmaşıklaştıran bir hamle oldu. Bu kapsamda çok geçmeden gerekli savaş nedeni üretildi. Sîvâcî ile Kutubşâhîler arasındaki anlaşma göz önüne alınarak Sîvâcî'nin teslim edilmesi istendi. Bu talep Evrengzîb tarafından daha ileri taşınarak Sîvâcî'ya yardım etmeleri dolayısıyla yüklü miktarda para ve 10,000 kadar at talep edildi. Ancak Kutubşâhîler, bu taleplerin çok düşük bir miktarını karşılayabileceği belirtti. Nihayetinde savaş için gerekli koşulu oluşturan Dilir Han ve Behlûl, iki ordunun meydan getirdiği güç ile Kutubşâhî ülkesine saldırdı. Bazı başarılar elde edilse de istenilen netice bir türlü sağlanamadı ve Behlûl'ün ordusunun desteğinin ortadan kalkması ile birlikte Bâbürlü kuvvetlerini geri çekilmek durumunda bıraktı.⁴⁷² Bu karmaşık Dekken mücadeleleri Evrengzîb'in bölgeye yönelik politikalarını revize etmesini gerektirdi.

Marksist tarihçi Satish Chandra, Evrengzîb'in Dekken siyasetini üç aşamada takip etmek gerektiğini söyler. 1668 yılına kadar süren ilk aşamada ana girişimin, 1636 antlaşması ile Bâbürlülerin elde ettiği toprakların geri kazanılması olduğunu belirtir. Devamında ise 1684'e kadar gelen süreci, Marata tehdidinin şekillendirdiği siyaset olarak görür. Bu aşamada Evrengzîb'in güttüğü politika, Âdilşâhîler ve Kutubşâhîleri Sîvâcî'ya ve ardından oğlu Sembhâcî'ya karşı ortak hareket etmeye yönelikti. Evrengzîb bu politikayı takip ederken Dekken'deki hâkimiyetini pekiştirecek ve genişletecek adımlarda atmaya da devam etti. Chandra'ya göre son aşama ise Evrengzîb'in Maratalara karşı Kutubşâhîler ve Âdilşâhîler ile bir ittifak tesis etmenin olanaksızlığına ikna olması ve bu politikanın başarısızlığı üzerine Marata meselesini nihaî olarak çözmek için önce Dekken sultanlıklarını fethetmenin gerekli olduğuna

⁴⁷⁰ Karnatik, Güneydoğu Hindistan'da bir bölgedir.

⁴⁷¹ Hâfî Hân, *a.g.e.*, II, s. 248.

⁴⁷² Sarkar, *a.g.e.*, IV, s. 119-121.

yönelik strateji geliştirmesiydi.⁴⁷³ Chandra'nın bu analizi büyük oranda isabetli olmakla birlikte Safevî tehdidinin askerî hareketliliği sınırlayarak Evrengzîb'in güneye yönelik siyasetini etkilediğini de belirtmek gerekir. Ayrıca Afgan sorunu ve Âdilşâhîler içerisindeki siyasî hiziplerinin ortaya çıkardığı i kargaşa ortamının bu devlet ile sağlıklı bir ittifak ilişkisi kurmayı olanaksızlaştırması gibi hususlar Evrengzîb'in Dekken siyasetine etki etmiştir.

Evrengzîb'in Dekken sultanlıklarını ilhak konusundaki kesin kararı uzun ve zorlu bir süreci ortaya çıkarırken Marataların faaliyetleri onun için en mühim mesele haline geldi. Dekken'deki bu yayılmacı siyasetin gereksiz olduğu yönündeki iddialar temelsiz olmakla birlikte, iyi bir planlama ile Dekken politikasının yürütüldüğünü söylemek de bir o kadar sağlıksız olur. Görevlendirmelerdeki acelecilik ve karmaşık ikili ilişkilerin yarattığı zorluk ve bu durum kaşında askerî kapasitenin etkin bir şekilde kullanılamaması oldukça yıpratıcı bir süreci ortaya çıkardı. Sîvâcî'nın kararlı yapısı ve millî karakterli bir hareket vücuda getirme arzusu, Evrengzîb'in Maratlara karşı yumuşaklık göstererek nihaî bir barış tesis etmesinin önüne geçiyordu. Bu nedenle Dekken sultanlıkları ile olan meseleler halledilerek Sîvâcî'ya karşı topyekûn bir savaş başlatmak kaçınılmaz gözükmekteydi.

Evrengzîb'in beylerinin bu siyasette oluşturdukları stratejiye ehemmiyet vermesi ve askerî harekâtları Dekken'den uzakta takip etmesi olumlu sonuçlar vermedi. Özellikle Dekken'de görevlen Dilir Han'ın Kutubşâhîlere karşı hareket etmesinde Evrengzîb'in onayı gecikmemişti. Evrengzîb'in Dekken'de 1657'de başlayan ilerleyişi uzun bir zamana yayılan kazanımlar ile sürdü. Tüm zorluklara rağmen bu kazanımların Dekken'in ilhakı yönünde Evrengzîb'i motive ettiği anlaşılıyor. Dekken'in tamamını Bâbürlü Devletine katmak isteyen Evrengzîb, bunun için antlaşmalar yapmak zorunda olduğunu da gördü. Ancak Dekken'deki kaotik ortam uzun sürekl bir istikrarı mümkün kılmadı.

3.2.6. Dekken'de Yapılan Barış Antlaşmaları

Dekken'de yoğun ve yorucu mücadelelerin ardından yeni bir barış ortamı oluştu. Bîcâpûr'daki siyasî gelişme dengeleri bir kez daha değiştirirken Evrengzîb'in bu yeni koşullar karşında tutumunu yenilemesi gerekti. İlk başlarda Âdilşâhîler içerisinde Dekkeniyan grubunun yeniden aktif duruma gelmesi ve Kutubşâhîler ile bir barış

⁴⁷³ Satish Chandra, *History of Medieval India (800-1700)*, New Delhi: Orient Longman, 2007, s. 377-378.

anlaşması tesis edilmesi olumlu bir hava yarattı. Bu yeni ortamda Behlûl vekillikten çekilirken Habeşlerden (Habeşistan kökenli kabile) Siddi Mesut bu makama geldi.⁴⁷⁴ Bu anlaşmayı Bâbürlü-Adışahlı barışı izledi. Siddi Mesut ve Dilir Han'ın Gülberge'de vardıkları anlaşmaya göre, Siddi Mesut'un vezirliği Bâbürlüler tarafından tanınırken bu yeni vezir de Evrengzîb'in buyruklarına uyacağını kabul ediyordu. Sîvâcî'ya karşı ise Bâbürlüler ile birlikte hareket edilecekti. Ayrıca bir evlilik bağı da kurulması düşünüldükçe İskender Âdilşâh'ın kız kardeşi Şehr Banu Begüm, Evrengzîb'in oğlu ile evlendirildi (1677).

Bu anlaşmalarla Âdilşâhîler varlığını devam ettirmek adına Kutubşâhî ve Bâbürlü üstünlüğünü kabul etmiş görünüyordu. Ancak Evrengzîb'in ilhak yönündeki tutumu ve Âdilşâhîlerin daha evvel yaptıkları gibi anlaşmaya sadık kalmamaları, süreci yeniden bir savaş haline soktu. Siddi Mesut'un Sîvâcî ile anlaşma yönünde adımlar atması, yeni bir Bâbürlü taarruzunun başlamasına sebebiyet verdi.

Dilir Han, ilk başlarda yumuşak bir siyaset takip ederek Âdilşâhî beylerini yanına çekmeye çalıştı ve bunda muvaffak olarak başta Afganlar olmak üzere çok sayıda kişiyi etrafında topladı. Dilir Han'ın bu nüfuzu ona daha ileri hareketler için cesaret verirken Âdilşâhîleri çaresiz olarak Sîvâcî ile bir güvene dayanmayan fakat zaruretin gereği olan bir ittifak oluşturmaya itti. Ancak Sîvâcî her fırsatı kendi lehine çevirmekten geri durmadı. Onun muharip kuvvetlerin yağma arzusu, ondan yardım isteyen Siddi Mesut'la düştüğü anlaşmazlıkta kendini gösterdi. Sîvâcî, Bîcâpûr'un çevresini yağma etmekten çekinmezken ortaya çıkan güvensiz ortam Siddi Mesut'u yeniden Bâbürlü yardımına muhtaç bıraktı.⁴⁷⁵

Dilir Han'ın taarruzu ile Sîvâcî'nin elindeki Bupalgarh alınarak Maratalara karşı bir üstünlük kuruldu ve Âdilşâhîlerin durumu yeniden değerlendirildi. Dilir Han tarafından Evrengzîb'in isteğine uygun olarak kukla bir vekil atanmak istedi. Ayrıca bir Bâbürlü birliğinin Bîcâpûr'da konuşlanması ve Âdilşâhî kuvvetlerinin Sîvâcî ile mücadele için sevk edilmesi de talepler arasındaydı. Siddi Mesut tarafından bu isteklerin reddedilmesi üzerine yeniden bir muharebe ortamına girildi. Evrengzîb bu süreç içerisinde oğlu Sultan Muazzamı Dekken sûbedar olarak atadı, Dilir Han ise Dekken'deki ordunun başında kaldı.⁴⁷⁶ Bu görevlendirmede Dilir Han ile Muazzam

⁴⁷⁴ Dekkeniyan ve Gariban fraksiyonunları arasındaki görüşmelerde Kutupşâh'ın hakemlik yapması iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir zemin oluşturdu. Bayur, *a.g.e.*, II, s. 282.

⁴⁷⁵ Hâfî Hân, *a.g.e.*, II, s. 54-63.

⁴⁷⁶ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 60-61.

arasındaki çekişme, Evrengzîb tarafından dikkate alınmazken bu durumun yansımaları Âdilşâhîler ile yapılan mücadelede kendini gösterdi.

Âdilşâhîler bir kez daha Sîvâcî'yı yardıma çağırdığı yeni savaş ortamında Sîvâcî, Bâbürlü içlerine sokulacak kadar ileri gitti. Berar, Handiş ve Bağlana bölgelerinde büyük tahribat yarattı. Evrengzîb'in bu süreçte kontrolü Dilir Han inisiyatifine bırakması, gelişen sürecin Bâbürlüler açısından tahrip edici olmasına neden oldu. Zira Dilir Han, Bîcâpûr'u düşürmek arzusu ile mücadele ederken bir kez daha gerekli kuvvet ve teçhizatın sağlanamaması nedeniyle başarısız oldu. Bîcâpûr kuşatması her iki taraf için de oldukça yorucu olurken Evrengzîb, Dilir Han'ı geri çağırdı. Evrengzîb, oğlu Muazzam'ın etkisiz kalmasından da rahatsız olacak ki onu da geri çağırarak buraya Bahadır Kökeltaş'ı tekrar atadı. Yeniden yapılan barış görüşmelerinde, Âdilşâhîler hutbe ve paralarda Evrengzîb'in adını geçirmeyi kabul ettikleri bir barışa razı oldu (1680).⁴⁷⁷

Evrengzîb, Sîvâcî'nın Bâbürlü içlerine başlattığı saldırılarla ortaya çıkan tehdit ve Dekken sultanlıkları ile eş zamanlı baş etmenin zorluğuna şahit oldu. Yapılan anlaşmalarla Dekken sultanlıklarıyla bir süre sönümlenen gerilim Evrengzîb'in güney siyasetini tamamen merkeze alan bir bakış açısı ile Dekken'e gelişiyi değiştirecektir.

Sîvâcî ise 1680 yılına kadar Bîcâpûr (Âdilşâhî) ve Gülkende (Kutubşâhî) arazisinde faaliyet göstererek hâkimiyetindeki toprakları güney ve batı istikametinde genişletmeye devam etti.⁴⁷⁸ Grant Duff, Sîvâcî'nın olağanüstü olarak gördüğü kazanımlarına karşı Bâbürlülerin zayıf kalmasının başlıca sebebini kuvvet eksikliğine bağlamaktadır.⁴⁷⁹

Sîvâcî'nın liderliğindeki Maratalara ve Dekken sultanlıklarına karşı izlenen ilhak siyaseti bir gereklilik miydi, yoksa Evrengzîb'in dinî bağınazlığından mı kaynaklanıyordu? Jadunath Sarkar ve onu takip eden bazı tarihçiler, Evrengzîb'in Dekken siyasetini dinî bir bağınazlıkla yürüttüğünü, temelsiz bir siyaset olarak gördükleri Dekken politikasının, Bâbürlüler için sonun başlangıcı olduğunu savunurlar.⁴⁸⁰ Özellikle Sîvâcî'ya karşı yürütülen mücadelede, bu Marata liderinin taht

⁴⁷⁷ Bayur, *a.g.e.*, s. 284-285

⁴⁷⁸ Stresuand, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁷⁹ Grant Duff'un Marata yazmalarına dayanarak meydana getirdiği *A History of the Mahrattas* (Londra, 1826) isimli eseri, uzun yıllar Marataların yönetim biçimini ve toplum yapısını ortaya koyan en kapsamlı çalışma olarak değerlendirilmiştir. Dekken'in çalkantılı siyasî ve içtimâî tarihe ışık tutan bu eser, aynı zamanda İngilizlerin Maratalara karşı elde ettiği zaferi ortaya koyar. Duff, *a.g.e.*, I, s. 250.

⁴⁸⁰ Mountstuart Elphinstone ve Jadunath Sarkar gibi Sri Ram Sharma da Evrengzîb'in Dekken siyasetinde dinî motivasyonun kesinlikle göz ardı edilemez olduğunu savunur. Ayrıca Muni Lal, Lane-Poole gibi isimler de bu

mücadelesinin kaotik ortamına uzanan faaliyetleri ve yağmaları, Evrengzîb gibi dinî siyasetini ön planda tutan bir lider için kabul edilemezdi. Zira onun Dekken valiliğinde bölgeye yönelik aktif siyaseti ve hükümdarlığında Dekken'e verdiği önem daha sert politikalar üretmesine neden oldu. Ancak iktisadî zorlukların yanı sıra patlak veren isyanlar ve Dekken sultanlıklarına karşı atılan adımların yanlışlığı, sonu gelmez bir mücadeleyi beraberinde getirdi.

Sarkar'ın Evrengzîb'in gerçek mefkûresinin Hindistan'da tam manasıyla bir İslâm devleti hâline getirmek olduğu yönündeki iddiası, Satish Chandra'nın görüşüne göre artık akademik çevrelerde eskisi kadar ciddiye alınmamaktadır. Dolayısıyla dinî bağınazlık, Dekken'deki siyasî durumu daha da kötüleştiren ve işleri yeni bir düzeye taşıyan makul bir etken değildi.⁴⁸¹ Dinî etkilere rağmen Evrengzîb'in Dekken'e yönelik politikaları esas olarak siyasî âmiller tarafından yönlendirildi. Bâbürlülerin Dekken'i ele geçirmek konusundaki güçlü eğilimi, bölgenin stratejik önemi ve geniş kaynakları gibi bir dizi faktöre dayanıyordu. Bâbürlülerin idarî ve ekonomik ihtiyaçları devamlı surette güneye yönelik bir siyaset takip etmeyi gerektiriyordu.

Evrengzîb'in Dekken siyaseti seleflerinin izlerini taşımaktaydı; dolayısıyla bölgeye yönelik politikalarını dinî bağınazlık olarak açıklayan yorumlar, bu tarihsel devamlılığı göz ardı etmektedir. Evrengzîb'in bölgeye ilgisi Dekken valisiyken şekillenmiş ve hükümdarlığında bu birikim üzerine politikalarını geliştirmiştir. Onun dinî anlayışının Dekken politikasını belirleyen ana etken olduğu görüşü, Bâbürlülerin Ekber Şah'tan itibâren güneye yönelik siyasetine baktığımızda geçerliliğini yitirmektedir.

Bâbürlülerin Dekken'e yönelik aktif siyaseti, Ekber Şah zamanında başladı. Güney istikametinde genişleme eğilimi, bölgenin stratejik önemi ve barındırdığı kaynaklar bakımından hep gündemde kalmasını sağladı. Bu açıdan, ortaya çıkan ekonomik gereksinimler, Dekken politikasının daha sert bir hal almasına olanak verdi. Bâbürlülerin genişleme arzusu, devletin soylularının beklentilerini karşılamak için yeni kaynaklara olan gereksinimi tarafından besleniyordu. XVI. yüzyılın sonunda, Ekber Şah'ın idaresindeki Bâbürlü hakimiyeti Bengal'in bazı kısımlarını hariç neredeyse

söylemi kullanmışlardır. Sri Ram Sharma, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, Bombay: Asia Publishing House, 1940, s. 146-160; Mountstuart Elphinstone, *History of India: The Hindu and Mahometan Periods*, Londra: John Murray, 1857, s. 550-571. Sarkar, IV, s. 1-15; Lal, *a.g.e.*, s. 121-149; Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 60-74.

⁴⁸¹ Satish Chandra, "Some Consideration of The Religious Policy of Aurangzeb", *Proceedings of Indian History Congress*, XLVII/1 (1986), s. 369-381.

Kuzey Hindistan'ın tamamını içerisine alıyordu. Dekken fiziksel zorluklarına rağmen artık yeni ve doğal hedefti.⁴⁸² Ekber Şah'ın Handeş'i⁴⁸³ fethi Dekken'e olan ilgiyi gösteriyordu.⁴⁸⁴ Ancak bu dönemde Dekken sultanlıklarını ilhak yönünde kesin bir adım atılmadı.

Cihangir zamanında da bu siyaset devam ederken Ahmednagar, Bîcâpûr ve Gûlkünde'ye seferler düzenlendi. Bu dönemde Âdilşâhîler ve Kutubşâhîler haraç ödemeyi kabul ederken Şah Cihan zamanında Ahmednagar'ın tamamı Bâbürlü hakimiyetine girdi.⁴⁸⁵ Evrengzîb tahta geçişi ile birlikte bu siyaseti daha ileri taşıyarak tam ilhak arzusunu ortaya koydu. Ancak Sîvâcî'nın faaliyetleri ve Marata Devletinin kuruluşu ile bölgedeki çok taraflı savaş ortamı uzun ve zorlu bir mücadeleyi ortaya çıkardı. Bâbürlülerin Dekken'e yönelik faaliyetlerine baktığımızda, Evrengzîb'in saldırgan ve temelsiz bir politika takip ettiğini düşünmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Onun tahta geçişi ile birlikte siyasî ana hedeflerin başına Dekken'in konulması tarihî arka plan dikkate alındığında yadırganması güç bir karar olarak görülür.

Evrengzîb'in Dekken valiliği sırasında Âdilşâhîler ve Kutubşâhîler'i ilhak etme yönündeki çabaları saraydaki hizbe takılmış ve nihayetinde başlayan taht mücadelesi ile bu fırsat ortadan kalmıştı. Evrengzîb'in hükümdarlığı ile birlikte Dekken'e yönelik izlediği siyaset, dinî bir taassup ve sonu gelmez bir hırsın ürünü olmaktan uzaktı.

Marataların bölgenin tüm dengelerini değiştirerek Bâbürlülere karşı Dekken sultanlıkları ile ittifak kurma çabaları ve zaman zaman bu politikada sağladığı başarı oldukça karmaşık bir siyasî ortamı ve bölgede istikrarsızlığı meydana getirdi. Bâbürlü ve Marata tarihçileri bu mücadeleyi anlatırken dinî retorikleri kullanmışlardır.⁴⁸⁶ Dinî motivasyonun, bu süreçte siyaseti yönlendirmekten çok Hinduların kurduğu bu yeni devlet karşısında Evrengzîb'in geliştirdiği tehdit algısına uygun bir şekilde kullanıldığı görülür. Evrengzîb'in Dekken'e yönelik politikası ve Marataların yerel karakter

⁴⁸² Moosvi, s. 365-366.

⁴⁸³ Handeş Kuzeybatı Dekken platosunda bulunan bir bölgedir. Burası, Narmada ile Tapti akarsuları arasında kalan verimli bir araziye sahiptir. Tuğluklular devrinden itibaren Hindu unsurların giderek azaldığı Handeş, Fârûkiler döneminde kültürel olarak bir canlanma yaşamıştır. Enver Konukçu, "Fârûkiler", *DİA.*, XII, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 182-183.

⁴⁸⁴ Tabâtâbî, *a.g.e.*, s. 613-615; Oruç, *a.g.t.*, s. 174.

⁴⁸⁵ Patra, *a.g.m.*, s. 1372-1373.

⁴⁸⁶ Sîvâcî, Âdilşâhîler ve Kutubşâhîler gibi İslam devletleri ile ittifaklar oluşturdu. O, rekabet halinde olduğu Güney Hindistan'daki Hindu güçlerine karşı da bu ortaklıklara başvurdu. Müslümanları ordusunda barındırmaktan da geri durmayan Sîvâcî, onların üst mevkilere yükselmesine de müsaade etti. Truschke, *a.g.e.*, s. 61.

kazanan muhalefeti söz konusu kaynakların kullandığı anlatının ötesinde bir geçekliği yansıtıyordu.

Bu açıdan Evrengzîb'in Dekken siyasetini Şîî-Sünnî mücadelesi olarak izah edemeyeceğimiz gibi Hindu-Müslüman rekabeti olarak değerlendirmek doğru olamaz. Dönemin siyasî ve iktisadî gelişmeleri açısından meseleye yaklaşıldığında Evrengzîb'in dinî siyasetinin Dekken siyasetinde ana güdü olmadığı anlaşılır. Onun bütün fiillerini dinî bağlamda ele almanın yanlışlığı dönemin siyasî ve iktisadî koşullarının meydana getirdiği gereklilikleri ve kırılmayı göz ardı etmemize neden olur.

Marataların yükselişi karşısında ülkesini ve Müslüman tebaayı muhafaza etmek kaygısı taşıyan bir hükümdarın bu gelişmeye bigâne kalması düşünülmezdi. Ancak yürütülen strateji ve alınan idarî ve dinî kararlar güneye yönelik siyasetin daha derin sorunlara kapı aralamasına neden oldu. Sîvâcî'nın faaliyetleri esasında Hinduları siyasî olarak cesaretlendirecek adımlardı. Evrengzîb, Afgan isyanı karşısında sarayından ayrılarak Hasan Abdal'a kadar gelmiş ve burada iki yıl kadar geçirerek bu isyanın bastırılması ile meşgul olmuştu. Dekken'deki benzer sorunlar, onu Agra'dan ayrılarak 25 yılını geçireceği Dekken'e götürdü. Sîvâcî ile sulh şansının kaçtığı açık bir şekilde görülürken savaşın dışındaki ihtimaller belirsizleşmiş ve zayıflamıştı. Sîvâcî, Evrengzîb için güvenilir bir lider olmaktan çok uzaktı. Dekken sultanlıkları ile yaptığı anlaşmaları pek çok kez bozmuş, gerçekleştirdiği yağma ve saldırılar ile belirgin bir düşman profili olarak Bâbürlü idaresi karşısındaki en ciddi tehdit haline gelmişti.

Bu mücadele kazanan değişken ittifak ortamı içerisinde askerî ve diplomatik gücü aktif bir şekilde kullanan olurken Bâbürlülerin Maratalara karşı verdiği uzun süreli mücadele, kaçınılmaz olarak Hinduların dinî ve siyasî olarak bir direnç geliştirmelerine sebep oldu. Evrengzîb'in bölgeye yönelik siyasetinden daha fazla etkili olan, Sîvâcî gibi bir liderin yağmaya dayanan saldırıları idi. Onun, Bâbürlü egemenliğine vurduğu darbe Hindular tarafından teveccüh gördü ve gelişen Marata siyasî bilincinin ortaya çıkardığı dinamizm, Dekken sultanlıklarının zayıfladığı bir ortamı şekillendirdi. Evrengzîb'in ağabeyi Dârâ'ya karşı verdiği mücadele, onun siyasî programına etki ettiği gibi Dekken'deki Marata direnci de dinî siyasetini keskinleştirmesine neden oldu. Bu yumuşaklık ile eygünlük arasında bir tercihten öte şartların ve devletin özellikle Dekken'de hâkimiyet arayışının etki ettiği bir siyasi çizgi idi.

3.2.7. Cizye Vergisi ile Sertleşen Siyasî Program (1679)

Evrengzîb Dekken'deki zorlu mücadeleler sonunda politikalarını sertleşirdi. Ekber Şah tarafından 1564 senesinde kaldırılan cizye vergisi yüzyıl aradan sonra onun tarafından yeniden hayata geçirildi (2 Nisan 1679).⁴⁸⁷ Evrengzîb'in İslâm hukukunu esas alarak hükmetme anlayışını yansıtan bu karar, idaresi altındaki halk arasında bir ayırımın bilinçli olarak ortaya konulması anlamını da taşıyordu. Bu politika aynı zamanda Hinduların İslâmlaşması için bir teşvik yöntemi ve mali gelir artışını amaçlayan bir programın parçası olarak değerlendirildi.

1679'da Evrengzîb tarafından cizyenin yeniden yürürlüğe konulması, Bâbürlü Devleti tarihinde bir dönüm noktası olarak görülür. Özellikle Evrengzîb'in Racpûtların yabancılaştırmasına yol açan dinî anlayışının yansıması olarak ifade edilir. Evrengzîb'in dinî siyaseti başta İngiliz sömürge Hindistan'ı tarih yazıcılığı inşa eden İngiliz yazarlar ve onları takip eden tarihçiler tarafından kendi gündemlerine uygun olarak yorumlanmıştır. Bu yazarlar, Evrengzîb'in cizye vergisini yeniden uygulamaya koymasının doğurduğu sonuçlar üzerinden birtakım izahlarda bulunmuşlardır. Evrengzîb'in bağnazlığı iddiaları çerçevesinde cizye vergisinin yeniden hayata geçirilmesini hatalı bir politika olarak görerek Bâbürlü Devletinin çöküşüne giden yolu hazırlayan adımlardan biri olarak değerlendirmişlerdir. Bu yazarlardan Mountstuart Elphinstone ve Stanley Lane-Poole gibi Jaduath Sarkar da Evrengzîb'in hükümdarlığı döneminde hayata geçirdiği İslâmî hükümler üzerinde durdu ve cizye vergisinin tahakkuk edilmesi kararının mevcut uzlaşmayı baltaladığını ileri sürdü. Sarkar, Racpûtların bu nedenle Bâbürlülere cephe aldığını ifade etmiştir. Evengzîb'in politikalarını bağnazlık ile açıklayan modern tarihçilerden S. R. Sharma ve A. L. Srivastava da onun hayata geçirdiği cizye vergisinin, din-devlet ilişkisi bakımından Bâbürlü Devletinde yarattığı kırılmaya dikkat çekerek Racpût meselesini bir dinî çatışma olarak yorumlamışlardır. Bu anlatıyı devam ettiren S. M. Edwards ve H. L. G. Garrett de cizye vergisinin, meydana gelen Racpût ayaklanmasında itici bir güç olduğu

⁴⁸⁷ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 174.

Gayrimüslim ahali varlıklarına göre üç gruba ayrılmıştı. Cizye yüksek gelirlilerden 48, orta gelir sınıfından 24, düşük gelire sahip olanlardan da 12 dirhem olarak toplanıyordu. Başta devlet memurları olmak üzere kadınlar, çocuklar ve yoksullardan bu vergi alınmadı. Devlet hizmetinde bulunan çok sayıdaki Hindu ve Racpût da bu muafiyete sahipti. Cizye uygulaması Osmanlı Devletinde de benzer şekilde bir sınıflandırma yapılarak uygulanmıştı. Bu vergi ala (varlıklı), evsat (orta gelirli) ve edna (fakir) şeklinde nitelendirilen malî durum üzerinden tahsil ediliyordu. Isardas Nagar, *a.g.e.*, s. 117-118; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı" Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme, Konya, 1996, s. 126-127; Yılmaz Yurtseven, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti", I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Fethi Gedikli (ed.), İstanbul, XII Levha Yayınları, s. 154-155.

yorumunu yapmışlardır.⁴⁸⁸ Bu uygulamanın sebebini anlamak için dönemin siyasi koşullarının yarattığı gerilimler ve ekonomik gelişmeleri göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca ulemânın dinî eğilimi ve etkisi de hesaba katılmalıdır.

Evrengzîb cizye vergisini tahakkuk ettirmekle ilgili düşüncesini ve bu uygulamanın hayata geçirileceğinin işaretini 1665 senesinde verdi. O, kentlere satılmak üzere getirilen ürünlerden alınan vergiden önce Müslüman tüccarları muaf tuttu. Daha sonra ise sûistimaller ve ortaya çıkan sorunlara bağlı olarak yeni bir düzenleme yaptırarak Müslümanlara %2,5 Hindulara da %5 oranında bir vergilendirme uyguladı.⁴⁸⁹

Evrengzîb'in devletin gelirlerini artırmak yönündeki arzusuna bağlı olarak cizye ile ilgili düşüncesini, nadir bir kaynak olan *Kenzü'l-Mahfûz*'da yer alan Agra'da bir mâbedin yıkılması hakkındaki yazışmada da görmek mümkündür. Söz konusu mâbedin yıkılması ile doğacak gelir kaybının Evrengzîb'e bildirilmesi üzerine o, bu meseleyi etraflıca düşündüğünü ve devletin gelirini artırmanın en iyi yolunun cizye vergisini yeniden hayata geçirmek olduğunu söyler.⁴⁹⁰ Evrengzîb'in bu düşüncesi zamanla zihninde yer etmiş ve Dekken mücadelelerinin derinleştirdiği mali kriz ortamında bir sonuç olarak ortaya çıkmıştı.

Sömürge Hindistan'ı tarihçiliğinin öncülerine göre, Evrengzîb'in cizye vergisini yeniden toplanmasındaki gayesi, gayrimüslim tebaayı dizginlemek ve idaresi altındaki toprakları Müslümanların hâkimiyetindeki bir ülke olarak tanımlamaktı. Devrin kaynakları ise cizyenin yeniden uygulamaya konmasının Hindulaşmanın önüne geçmek ve İslâmlaştırma amacı taşıdığı üzerinde durur.⁴⁹¹ Cizye vergisi ile ilgili bu söylem kullanılsa da iktisadî zorlukların ve siyasi konjonktürün böyle bir adıma zemin hazırladığı da ortadadır. Evrengzîb'in Dekken'deki mücadelenin mali tablo üzerinde yarattığı yükü hafifletmek ve Maratalara karşı Müslüman tebaa içerisinde bir bütünlük oluşturmak düşüncesi de bu kararda etkili olmuştu.

⁴⁸⁸ Sarkar, *a.g.e.*, III, s. 264-275, 324-325; Sharma, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, s. 151-156; S. R. Sharma, *Mughal Empire in India*, s. 470-476; A. L. Srivastava, *The Mughal Empire*, Agra: Shiva Lal Agarwala & Co., 1959, s. 357-366; Mountstuart Elphinstone, *History of India: The Hindu and Mahometan Periods*, II, s. 360-365; Stanley Lane-Poole, s. 138-146; S. M. Edwards and H. L. G. Garrett, *Mughal Rule in India*, Londra: Oxford University Press, H. Milford, 1930, s. 84; Robert C. Hallissey, *Rajput Rebellion against Aurangzeb: A Study of the Mughal Empire in Seventeenth Century India*, Columbia and Londra: University of Missouri Press, 1977, s. 83-89.

⁴⁸⁹ Hâfi Hân, *a.g.e.*, II, s. 229-230.

⁴⁹⁰ Henry Miers Elliot ve John Dowson, "Kenz-ül-Mahfuz", *Elliot and Dowson's History of India, as Told by Its Own Historians*, Londra, Trubner and Co., 1877, s. 37-38.

⁴⁹¹ Hâfi Hân, *a.g.e.*, II, 254-259; Müstaid Han, *a.g.e.*, 173-175.

İtalyan gezgin Manucci, dönemin önde gelen Racpût mansabdârlarından Cesvent Sing'in ölümünün ardından Evrengzîb'in Hindular üzerine daha sert politikalar uyguladığını söyler. Bu hususta cizyenin dayatılmasını örnek gösterir. Ona göre, Evrengzîb cizyeyi iki sebepten dolayı uygulamıştır. İlki, yaptığı askerî harekâtlar neticesinde hazinede meydana gelen azalma; ikinci neden ise Hinduları Müslüman olmaya zorlamaktı. Manucci ayrıca bu vergiyi ödeyemeyen kayda değer bir çoğunluğun Müslüman olduğunu söyler.⁴⁹² Ancak Hinduların önemli bir bölümünün cizyenin oluşturduğu baskı nedeniyle İslâm dinine geçtiğini gösteren kesin bir örnek mevcut değildir.

Cizyeye karşı Hinduların reaksiyonunun olumlu olmadığı tahmin edilebilir. Bâbürlü devlet adamı ve *Müntehabü'l-lübâb*'ın müellifi olan tarihçi Hâfî Han, Evrengzîb'in bu kararı karşısında bir huzursuzluğun yaşandığını ve protestoların meydana geldiğini söyler. O, Delhi'de içerisinde sarraflar ve kumaşçılar gibi çeşitli esnaf gruplarını yer aldığı Hinduların saraydan camiye giden yolu sararak cizyeye karşı tepkilerini gösterdiklerini de kaydeder. Hâfî Hân, Evrengzîb'in bu vak'ada kalabalığı filler vasıtasıyla dağıttığını ifade ederken çok sayıda kişinin yaşanan kargaşada öldüğünü yazar. Cizye vergisine karşı Hinduların bu muhalefeti devam etmiş ancak Evrengzîb herhangi bir geri adım atmamıştı.⁴⁹³ Siyasî olarak cizyeye en büyük tepki Hinduların önde gelen kesimleri olan şehirli kitleleri, tüccarlar ve finansörlerden geldi.⁴⁹⁴ Cizye ile birlikte gelişen sürecin bir isyanı teşvik ettiği ve Hindu direnişini doğurduğu yönündeki düşüncelere dayanak olacak deliller zayıftır. Bunun yanı sıra Ekber Şah'ın evrenselciliğinin hedeflediği toplumsal uzlaşşı düşünüldüğünde Evrengzîb'in daha az kapsayıcı bir program yürüttüğü açıktır.

Cizye, Bâbürlülerin Hindu tebaasına karşı tutumunun önemli bir göstergesi olmakla birlikte İslâm hukukuna göre zimmîlerin statüsünü belirten bir vergi idi. Cizye ile ilgili karar, Hindistan'da Müslüman kimliğinin Evrengzîb'in ideolojik programı çerçevesinde hâkim sınıf olarak ortaya konması anlamına da geliyordu. Ancak o, Bâbürlü ülkesinde çoğunlukta olan Hinduları tamamen yabancılaştırmaya yönelik bir düşünceye sahip değildi. Zira Hinduların, Müslümanlara oranla sayısı göz önüne alındığında, bu yönlü bir tutum beklenemezdi.

⁴⁹² Manucci, *a.g.e.*, II, s. 219.

⁴⁹³ Hâfî Hân, *a.g.e.*, II, s. 254-259.

⁴⁹⁴ Satish Chandra, *Mughal Religious Policies: The Rajputs and the Deccan*, New Delhi: Vikas Publishing House, 1993, s. 182-183.

Cizye, genel hazine üzerindeki baskıyı hafifletmek için bir araç olarak kabul edilebilir. Dekken'deki sonu gelmez çarpışmalar, kuzeyde Afgan sorunu ve akabinde Rathorlar ve Mevar racası Raj Sing Sisodia'ya karşı Racistan bölgesinde girilen güç mücadelesinin ortaya çıkardığı krizler, ciddi ekonomik zorluklar yarattı. Devlet hazinesinin içerisine düştüğü zâfiyet, Evrengzîb tarafından cizye vergisi ile belli oranda giderilmeye çalışıldı.⁴⁹⁵ Ancak yine de bu kararda salt mali güdünün etkin olduğu söylenemez. Evrengzîb'in dinî kaygılarının yanında siyasî nedenler ile bu uygulamayı geri getirdiği görülüyor. Racistan meselesi ile birlikte Marataların artan gücü Bâbürlü istikrarını tehdit eder bir düzeye erişmişti. Evrengzîb'in bu tehditler ile yüzleşmesi ancak Müslüman tebaanın tam olarak desteğini alması ile mümkün olabilirdi.

Cizyenin uygulanması Dekken'de derinleşen askerî mücadelenin neden olduğu sert politikalardan biri olarak değerlendirilebilir. Ancak cizyenin hayata geçirilmesi Racistan krizi ile aynı döneme denk gelse de Ekber Şah'ın Racpûtlarla ve yerli halktan diğer unsurlarla ittifak yapma politikasının terk edilmesi manasına gelmiyordu. Zira Racpûtlar, Evrengzîb'in Dekken siyasetinin sadık takipçileri olmuş ve onu saltanatının sonuna kadar zorlu muharebe alanlarında takip etmişlerdi.

Cizyenin uygulanmasında dinî ve siyasî nedenlerin yanında ulemânın rolünü de göz ardı etmemek gerekir. Evrengzîb döneminde uzun bir süre şeyhülislâmın hizmetinde bulunmuş olan Hintli tarihçi Isar-das Nagar'ın cizye vergisinin tahakkuk edilmesinde ulemânın rolüne ilişkin verdiği bilgiler önemlidir. Isar-das Nagar, ulemânın cizye alınmasının şerîata göre gerekli ve zorunlu olduğunu Evrengzîb'e hatırlatarak ona, bu verginin toplanması hususunda çağrıda bulunduklarını ifade eder.⁴⁹⁶ Ulemânın Evrengzîb ile olan yakın ilişkisi göz önüne alındığında, bu tür kararlardaki etkisi daha da anlamlı hale gelir. Cizyeden üzerinden ulemâ sınıfının aldığı pay Evrengzîb'in onlara verdiği değerin yansıması idi.

Cizye, Evrengzîb'in Maratalara karşı ideolojik zemini sağlamlaştırma politikasının en sert adımlarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu ayrıca onun iktidarı ile birlikte Ekber Şah'ın eklektik anlayışına karşı devletin yeniden yapısal olarak değişiminin ifadesi idi. Tüm yönleriyle ele alındığında bu karar, dinî ve iktisadî sebepleri olmakla beraber dönemin yeni krizlere gebe konjonktüründe ortaya çıkan siyasî bir adım olarak değerlendirilmelidir.

⁴⁹⁵ Chandra, *a.g.e.*, s. 172-173.

⁴⁹⁶ Isardas Nagar, *a.g.e.*, s. 117-118.

3.2.8. Racistan Meselesi

Güney siyasetine ağırlık vermeye başlayan Evrengzîb, aynı zamanda merkezi otoriteyi güçlendirmek için de ciddi adımlar attı. Bu yöndeki eylemleri sert politikaları ortaya çıkarırken gerçekleşen Racpût ayaklanması yeni krizler için elverişli bir ortam oluşturdu. Bu hadise, Marvar hükümdarı olan Cesvent Sing Rahtor'un 1678 yılında ölümü sonrasında yerini alacak isim üzerinde başlayan anlaşmazlıklar etrafında şekillendi. Merkezî otoriteyi sağlamlaştırmak arzusunda olduğu için bu gelişmeye kayıtsız kalmadı. Bâbürlülerin Racpût prensliklerindeki taht meselelerine müdahil olması olağan bir durumdu, ancak Evrengzîb döneminde bu etki Rahtorların (Racpûtların önemli bir kolu) tepkisine yol açacak bir isyana sebebiyet verdi.⁴⁹⁷ Evrengzîb'in kukla bir raca tayin ederek Mârvâr'ı idare etmek istemesi karşılık bulmazken bu süreç hızlıca bir çatışmaya dönüştü.

Mârvâr'da bir verâset anlaşmazlığı şeklinde başlayan bu hadise, Bâbürlü istikrarını tehdit eden bir çatışmaya yol açtı. Ancak bu isyan, Racpût klanlarının Bâbürlü otoritesine karşı bir meydan okuması olarak değerlendirilebilecek genel bir ayaklanma anlamına gelmiyordu.⁴⁹⁸

Bâbürlüler ile kurdukları uzlaşa ile devletin önemli unsurlarından olan Racpûtlar, hassas bir politika ile kontrol edilmesi gereken vasal prensliklerdi. Askerî teknik, kabiliyet ve strateji bakımından Bâbürlü hâkimiyeti ile rekabete girememelerine rağmen ordu içindeki en maharetli gruplarındandılar. Aynı zamanda bu meziyetleri onları tüm gelenekleri ve hırsları ile ince bir siyaset takip edilerek hükmedilmesi gereken vasallar yapıyordu. Bu yerel hânedanların aralarında bir birlik söz konusu değildi. Bâbürlü hükümdarları, bu başına buyruk savaşçıları kontrol ederken onların meziyetlerini, zayıflıklarını, kan bağlarını ve birbirleri ile olan geçimsizliklerini dikkate alıyordu. Şah Cihan ve Evrengzîb döneminde bazı Müslüman sultanlıkların hâkimiyet altına alınması ile Bâbürlü Devleti giderek daha fazla Müslüman gücünün ve İslâmî ideolojinin etkisi altına girdi. Racpûtlar, orduda ve idarî kadrolardaki üst seviyedeki mevkilerini muhafaza etmekte zorluk çekmeye başladılar. Ayrıca Racpût prensliklerindeki her taht

⁴⁹⁷ Bâbürlülere Racpût prenseslerini gelin olarak veren ve devlet hizmetine yer alan Racpûtlar, özellikle Ekber Şah'ın politikaları ile kendilerine sistem içerisinde sağlam bir yer edindiler. Geleneksel olarak Racpûtlar kendi kast yapıları içerisinde evleniyorlardı. Racalar memnuniyetle tesis ettikleri evlilik bağlarıyla güç ve prestij için yeni bir fırsat sunan Bâbürlüler ile iyi ilişkiler geliştirdiler. Bâbürlü mansabdâri sistemi, Racpût racalarına etkilerini klan yapısının dışına taşımak için yeni imkânlar verdi. Mansabdâr olmak rütbesine göre (zat) devlet hazinesinden maaş alma ve belirli sayıda birlik (savar) bulundurma hakkı sağlıyordu. Robert C. Hallissey, *The Rajput Rebellion against Aurangzeb: A Study of the Mughal Empire in Seventeenth Century India*, Londra: University of Missouri Press, 1977, s. 24; M. Athar Ali, *The Mughal Nobility under Aurangzeb*, s. 38-43.

⁴⁹⁸ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 273-275.

mücadelesinde yeni hizipler ortaya çıkıyor ve yeni isyanlara kapı aralanıyordu. Şah Cihan döneminde bazı isyanlar vuku bulmuştu. Evrengzîb'in Bundelkent'de şehzadelğinde yürüttüğü ilk askerî seferi de bu isyanlardan biri üzerine oldu.⁴⁹⁹

Evrengzîb, Mârvâr vilayetini idare için bir çocuk değil yetenekli bir lider görmek istiyordu. Böylece Agra'dan Ahmedâbâd'a uzanan stratejik yolun yer aldığı bu topraklarda barış ve düzen korunabilirdi. Ayrıca Racpûtların Bâbürlü ordularına askerî birlik sağlamaya devam etmeleri o süreçte devam eden harekâtlar için hayati idi. Evrengzîb, bu isyanı bastırmak ve Mârvâr'ı ilhak etmek için bir sefer düzenledi. Kendisinin de bizzat katıldığı bu sefer sırasında ciddi bir direnle karşılaştı ve Cesvent Sing'in küçük yaştaki oğlunun tahta geçirilmesiyle oluşturulan meşruiyet üzerinden Bâbürlü idaresi devam ettirildi. Bâbürlüler aleyhinde gelişen muhalefet ise sonlanmadı. Racpûtların önde gelen liderlerinden Mevar⁵⁰⁰ racası Sisodia'nın da isyana katılmasının ardından Evrengzîb, daha büyük bir güç oluşturmak zorunda kaldı; oğlu Ekber'in idaresindeki kuvvetleri Rathor ve Sisodia güçlerinin üzerine gönderdi. Meydana gelen çarpışmalarda Bâbürlü kuvvetleri Racpûtlara karşı üstünlük sağlamakta zorlanmadı. Ne var ki, Ekber bu isyancıların desteğini alarak kendisini hükümdar ilan etti ve babasına karşı yeni bir cephe açtı (3 Ocak 1681).

Evrengzîb'in Dekken siyaseti bu denli sorunlu bir şekilde devam ederken Rahtorların ardıllık meselesine daha özenli ve dikkatli yaklaşması beklenirdi. Ancak Racpûtların bazı gruplarının Evrengzîb'in verâset mücadelesi sırasında ona karşı sadakatsiz tutumları ve hükümdarlığı ile birlikte merkezî otoriteyi sağlamlaştırma düşüncesi daha sert adımlar atmasına neden oldu. Racistan meselesi Bâbürlüler açısından Racpûtlar ile süren uzlaşının sınanması anlamına da gelmekteydi.⁵⁰¹ Bunun sonucu olarak, Şehzade Ekber, Evrengzîb'in Racpûtlar karşı siyasetine yönelik devlet içinde oluşan muhalefetin de etkisiyle Bâbürlülerin bu problemlili vasalları ile daha müsamahalı bir uzlaşmayı sağlayacak bir lider arayışının öne çıkan figürü oldu.

Bâbürlülerin genişlemesi ve yerel unsurlar ile bir uzlaşma meydana getirilmesinde Racpût şefleriyle tesis edilen ittifak önemli bir yere sahipti. Peki bu ittifak Evrengzîb döneminde ihmal mi edildi? Evrengzîb'in seleflerinden farklı olarak Racpût reislerine karşı sert bir tutumu mevcuttu. Ancak bu durum Evrengzîb idaresinde Ekber Şah'ın

⁴⁹⁹ Hermann Goetz, "Policy of the Great Mughals vis a vis The Rajput States", *Proceedings of the Indian History Congress*, X (1947), s. 340-349.

⁵⁰⁰ Racistan eyaletinin güneyindeki bölge.

⁵⁰¹ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 274-277; Streusand, *a.g.e.*, s. 236-238; Attar Ali, *a.g.e.*, s.140.

döneminden göre daha fazla Racpût mansabdar bulunduğu gerçeğini örtmez. Ayrıca Evrengzîb hükümdarlığının ilk yirmi yılında Racpûtlara karşı herhangi bir düşmanlık belirtisi göstermedi.⁵⁰²

Racpût meselesine dinî açıdan baktığımızda ise *Fütûhât-ı Âlemgîrî* ve *Me'âşir-i Âlemgîrî*'nin yanı sıra devrin seyyahlarından Francois Bernier seyahatnamesi de Racpût meselesinin dinî sebeplerle değil siyasî hedefler sonucu cereyan eden bir hadise olarak gösterir.⁵⁰³ Bu isyanı Hindular ve Müslümanlar arasındaki dinî bir anlaşmazlık olarak değerlendirmek doğru değildir. Ancak Evrengzîb'in politikalarının Racpûtların birçoğunun hoşuna gitmediği ve Şehzade Ekber'in hükümdarlığı üzerinden yeni bir uzlaşma arayışında oldukları görülür. Evrengzîb'in en sevdiği oğlu olan Ekber'in bu maceraya atılmasında sadece isyan eden Racpût gruplarının değil Bâbürlü ileri gelenlerinin de desteğini aradığı ortadır. Racistan sorunu, Evrengzîb'in gittikçe sertleşen siyasî programına karşı yeni bir propaganda zemini oluşturmak için elverişli bir ortamdı. Ancak Ekber umduğunu bulamadı. Evrengzîb'in siyasî zekâsı oğlunun taht hayallerine ket vurdu.

1679 isyanına sebep olan faktörlerden öne çıkan Racpûtların kendi aralarındaki klan rekabeti ve anlaşmazlıkları idi. Racpûtlar, çoğu zaman enerjilerini iç mücadelelerde harcamışlardı.⁵⁰⁴ Racpûtların klan yapısı, kendi aralarına çıkarların belirleyici olduğu uzlaşıdan uzak bir yapıda idi. Klan liderleri, dağ kalelerinin güvenliği sayesinde daha güçlü düşmanlara karşı koyabildiler. Bu doğal parçalanma, daha küçük birliktelikleri ortaya çıkarırken tabii şartlara göre şekillenen siyasî anlayışları, Racpût prensliklerinin bir birlik oluşturmaya izin vermedi. Evrengzîb döneminde merkezî otoriteye karşı başkaldıran Rathorlar, muvaffak olmayı kendileri için olası gördüler. Evrengzîb'in Rathor isyanı sırasında Racistan'a yönelik politikaları, buradaki prenslerin ayırt edici özelliklerini dikkate alarak hareket ettiğini gösteriyor. O, Cesvent Sing'in Racpûtlar içerisindeki ağırlığının bilincindeydi. Cesvent Sing sonrasında Rathor bölgesindeki kaos ve düzensizliğin klan üyelerinin çeşitli grupları arasındaki bir verâset çatışmasının ötesinde Cesvent Singh'in saltanatı sırasında kaybedilen ayrıcalıkların yeniden elde

⁵⁰² M. Athar Ali'nin tespitlerinden ve verdiği istatistiklerden de görüleceği gibi Evrengzîb döneminde Bâbürlü idareci kesiminin etnik bileşeninde keskin bir değişiklik yaşamamıştır. Evrengzîb'in saltanatının ilk yirmi senesinde 1.000 ve üzeri mansab derecesine sahip Racpût mansabdârlarının oranı %14 idi. Bu oran, Şah Cihan'ın saltanatı sırasındaki %16'lık orana yakın olduğunu gösterir. Ancak bu rütbe dağılımındaki azalma Racpûtlar için rekabetin arttığı bir ortamı işaret ediyordu. M. Athar Ali, *The Mughul Nobility under Aurangzib*, s. 22-25.

⁵⁰³ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 108-110; Isardas Nagar, *a.g.e.*, s. 129-144.

⁵⁰⁴ M. Athar Ali, "Causes of The Rathor Rebellion of 1679" *Proceedings of the Indian History Congress*, XXIV (1961), s. 135-141.

etme düşüncesini barındırdığını gördü. Evrengzîb'in bu problemi Codpûr tahtına bir Rathor klan üyesi atayarak çözmeye yönelik başarısız girişiminin ardından hızlıca Mârvâr'ı ilhak için harekâta başlaması, onun bu müdahaleyi Racistan'ın istikrarı için kaçınılmaz olarak gördüğünü ortaya koyar. Mevar'daki taht değişimi ise olaysız gerçekleşmişti. Cey Singh'in babası Rac Singh'in ölümünden sonra Mevar tahtına geçişi sorunsuz oldu. Racistan'da başlatılan harekât Mârvâr'da olduğu gibi Mevar'da da bir ilhak sürecine evrilmedi. Mevar'da asayiş yönünden ciddi bir tehdit olmadığı için Evrengzîb buranın vasallığını sürdürmesine rıza gösterdi.⁵⁰⁵

1679-1681 arasında Rathor ve Sisodias isyanı, Racpûtların çoğunluğunun buna dâhil olduğu anlamına gelmiyordu. Kacvaha, Hadala, Bhati ve Bikaner Rahtorları Evrengzîb'e sadık kalmayı tercih ettiler. Bu gruplar Racistan sorunu sırasında Bâbürlü ordusuna olan desteklerini sürdürdü. *Vekâyi-i Ecmîr*'de Racpût şeflerinin kendi birlikleriyle Bâbür ordusuna katıldığına dair raporlar bulunmaktadır.⁵⁰⁶

Modern tarihçiler, Hindistan'da XX. yüzyıldaki toplumsal gerilimler ile Evrengzîb dönemindeki Bâbürlü-Racpût çatışması arasında ilişki kurmaya çalıştı. Ancak Evrengzîb'in Racpût politikasının karmaşıklığını ve bu isyana yol açan siyasî nedenleri gözden kaçırdılar. Bunun neticesinde basit genellemeler ile Evrengzîb'in Hindu politikasını ele aldılar. Racpût klan devletleri içindeki dinamikleri ve Racistan'ın yerel koşullarını dikkate alan Bâbürlü politikasının inceliklerini görmezden geldiler. Evrengzîb, Racpût eyaletlerine her zaman siyasî bir bakış açısıyla yaklaştı. O, Marvar'daki isyanın tüm bölgenin istikrarını tehdit etmesine müsaade edemezdi. Aynı şekilde Mevar'da Bâbürlü idaresini kuvvetlendirme fırsatını göz ardı etmedi. Evrengzîb'in Jamrud fraksiyonunu Rathor akrabalarından ayrı tutması ve Mevar racası Raj Sing Sisodia'yı mağlup ederek Mevar'ı Şehzade Ekber ile ittifaktan ayırma becerisi Racistan'daki politikasının başarısını gösteriyordu.⁵⁰⁷

Bu olgular ışığında Racistan meselesine baktığımızda Bâbürlü-Racpût çatışmasının Evrengzîb'in katı siyaseti sonucunda meydana geldiğini ve Racistan'ın tamamını saran bir kaos ve çatışma ortamını oluşturduğunu söylemeyiz. Ancak Evrengzîb'in merkezî hâkimiyeti genişletmek yönündeki siyaseti ile Mârvâr'da ortaya çıkan yeni idarî durum diğer Racpût reislerini Ekber'in isyanında görüleceği üzere bir arayışa yöneltti. Evrengzîb, Mârvâr'da yaşanan iç çekişmesinin Racistan'ın güvenliğini

⁵⁰⁵ Hallissey, *a.g.e.*, s. 90-96.

⁵⁰⁶ M. Athar Ali, "Causes of The Rathor Rebellion of 1679", s. 140.

⁵⁰⁷ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, 275-285; Hallissey, *a.g.e.*, s. 96.

tehdit edecek duruma gelmesine ve Racpûtları bir isyana teşvik edecek noktaya ulaşmasına izin vermedi. Ancak süreç oğlu Ekber'in isyanı ile bambaşka bir yöne evrildi.

3.2.9. Şehzade Ekber'in İsyanı ve Dekken'e Uzanan Mücadele

Evrengzîb'in kuzeybatıda ve Dekken'de yürüttüğü seferler Câtlar ile başlayan bir dizi iç isyan için zemin oluşturdu. Evrengzîb'in politikalarına karşı bir hoşnutsuzluk iklimi yaşanmaya başladı. Bu durum kendini Şehzade Ekber'in isyanı sırasında gösterirken yeni bir zafiyet alanı ortaya çıktı. Racpût isyancıları ve Şehzade Ekber arasındaki ittifak güney siyasetin önündeki yeni bir engeldi. Evrengzîb, bu beklenmedik krize tepki vermekte gecikmedi. İlk olarak oğlunun destekçilerini saf dışı bıraktı ve ardından Rana Jai Singh ile bir anlaşma sağladı. İstedığı hareket alanını bulamayan Ekber, Dekken'e sığınmak mecburiyetinde kaldı.⁵⁰⁸

Evrengzîb'in 1679 senesinde Şahcihânâbâd'dan ayrılarak Dekken'e gitmesine neden olan sebep, oğlu Ekber'in isyanının meydana getirdiği tehdit ve Dekken siyasetini nihayete erdirme arzusu idi. 1681 senesinde Burhânpûr'a gelen Evrengzîb, dikkatini buraya verdi. Burhânpûr'da ilk olarak asayiş ve vergi hususunda yaşanan sıkıntıları dinleyerek yeni atamalar ve düzenlemeler yaptı. Burhânpûr'da geçen dört ayın ardından daha güneye hareket ederek Evrengâbad'a geldi.⁵⁰⁹ Dekken siyasetini yerinde takip etmesi daha doğru adımlar atılmasını sağladı.

Evrengzîb, Dekken'de gelişmekte ve alan kazanmakta olan Maratalar üzerine gitmeden evvel Kutubşâhîler ve Âdilşâhîler ile olan problemi kaldırmak düşüncesindeydi. Ancak Şehzade Ekber olayında Sîvâcî'nın oğlu Sembhâcî'nın babasının yağma siyasetini takip ederek Burhânpûr'un varoş bölgelerini yağma etmesi ve Ekber'e liderlik iddiasında destek vermesi Evrengzîb için Marataları öncelikli hedef haline getirdi. Maratalar üzerine sefer düzenledi ve ilk olarak Kalyan şehrini ele geçirdi. 1682-1683 yılları arasında yapılan muharebelerde, Bâbürlü kuvvetleri Maratalara karşı bazı başarılar elde ettiler. Ancak mevsim yağmurlarının ortaya çıkardığı durum sebebiyle geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar; böylece Marata dağlık arazisindeki ilerleyiş sekteye uğradı, Kalyan da boşaltıldı. Üzerlerindeki baskı hafifleyen Maratalar, 1683 yılında Portekizliler ile muharebeler gerçekleştirdilerse de bir netice elde edemediler. Evrengzîb, yağmur mevsimini müteakiben Marata bölgelerindeki yarım

⁵⁰⁸ Hâfî Han, *a.g.e.*, II, s. 274-277; Streusand, *a.g.e.*, s. 236-238; Athar Ali, *a.g.e.*, s.140.

⁵⁰⁹ Hâfî Han, *a.g.e.*, II, s. 277-281.

kalan ilerleyişini devam ettirdi. Goa yakınlarına ilerleyen Bâbürlü kuvvetleri Marata gücünü büyük oranda kırdı. 1685 yılına kadar devam eden bu çarpışmalarda galip geldiler.⁵¹⁰ Mansabdârlardan beklediği desteği göremeyen Ekber ise 1683 yılında Safevîlere sığındı.

3.2.9.1. Dekken Sultanlıklarının İlhakı ve Marata Gücünün Kırılması (1685-1690)

Evrengzîb Dekken'deki stratejisinin ikinci adımında Dekken sultanlıklarının ortadan kaldırılmasını hedefledi. Dekken'deki çok taraflı çatışma ortamı içerisinde Âdilşâhîleri yanına çekmeye çalıştıysa da burada arzu ettiği nüfuzu oluşturamadı. Asi oğlu Şehzade Ekber'in peşinde Dekken'e geldiğinde kuvvetlerini Sîvâcî ve oğlu Sembhâcî'ye karşı yoğunlaştırırken Dekken sultanlıklarının Maratalar ile yakınlaşmasını önlemeye çalıştı. Maratalar, Dekken sultanlıkları için Bâbürlere karşı bir kalkan görevi gördüğünden Evrengzîb'in bu sultanlıkları kendi tarafına çekme girişimi başarılı olamadı.⁵¹¹ O, artık güç kullanarak bu sultanlıklar ile olan sorunlu ilişkiyi nihai bir neticeye kavuşturmak istiyordu. Maratalar ile yaşanan muharebeleri, Bîcâpûr istikametindeki harekât takip etti.

Bu harekâtlar sırasında oğullarına verdiği görevlerle onları taht için hazırlamayı da ihmal etmedi. Öncelikle oğlu Âzam liderliğindeki orduyu Bîcâpûr üzerine gönderdi. Şehzadelik yıllarından itibaren arzu ettiği ilhakı 1686 yılında kazanılan zafer ile gerçekleştirdi. Bîcâpûr'un düşürülmesinin ardından buranın önde gelenlerine mansab verdi ve kontrol ettiği alanlarda asayiş ve denetimi sağlamaya çalıştı. Bîcâpûr'un Bâbürlü hakimiyetine girmesinin ardından sıradaki hedef Gûlkünde idi. Evrengzîb, ikinci oğlu Muazzam'ın idare ettiği ordu Haydarâbâd'ı ele geçirdi. Akabinde Evrengzîb, Gûlkünde kalesini zorlu bir kuşatmanın ardından düşürdü. Başarı ile neticelenen bu sefer sırasında oğlu Muazzam'ı, Sultan'dan rüşvet aldığı iddiası ile bir süre hapsedirdi.⁵¹²

Evrengzîb, Bîcâpûr'daki gibi Gûlkünde'de de seçkin kimselere mevki-makam vererek otoritesini sağlamaya çalıştı (1685). Dekken'in istikradan uzak ortamı ve yaşanan kıtlık yerel huzursuzlukların artmasına neden olmuştu. Ayrıca artan Marata akınları bu ortamı Bâbürlüler açısından daha sorunlu bir hale getirdi. Bu şartlar altında

⁵¹⁰ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 290-315; Bayur, *a.g.e.*, II, s. 294-296.

⁵¹¹ Satish Chandra, *Medieval India*, *a.g.e.*, s. 236.

⁵¹² Hâfi Han, *a.g.e.*, s. 281-285; Fisher, *a.g.e.*, s. 294-296.

Marataların gücünü ezerek bölgede asayiş ve istikrarın temin edilmesinin Dekken politikası için hayati olduğunu gördü.

Evrengzîb'in hükümdarlığının ikinci dönemi olarak da adlandırabileceğimiz 1682-1707 arası dönem Marataların hâkimiyet altına alınmasıyla geçti. Bâbürlü hâkimiyeti ve nizamı için hayatının geri kalanını Dekken'de geçiren Evrengzîb, ülkesini geçici başkentlerden idare etti. Âdilşâhîler ve Kutubşâhîlere son verilmesiyle otorite boşluğu oluşan bu sultanlıkların topraklarında Bâbürlü otoritesini tam olarak inşa etmeye çalıştı.⁵¹³ Marataların önemli kalelerinin ele geçirilmesi ile süren ilerleyiş, Sembhâcî'nin yakalanması ve ailesinin esir edilmesi ile bir sonuca ulaştı (1689). Hâfî Han, Sembhâcî'nin ele geçmesini Müslümanların yanı sıra Hinduların da sevinçle karşıladığını yazar. Sembhâcî'nin babası Sîvâcî gibi baskın ve yağma siyasetini sürdürmesi böyle bir tabloya yol açmıştı. Öyle ki, Evrengzîb'in Marata liderinin yakalanıp getirilmesinin ardından şükür namazı kıldığını ifade edilmektedir. Bu hadise üzerine Sembhâcî'nin Brahman veziri ve en sadık adamlarından olan Kavi Kalash, Sembhâcî'yı yücelttiği Sanskritçe bir manzume ile duygularını yansıttı. "Ey Raca, Âlemgîr padişah seni görünce tüm görkemine rağmen kendinden geçip sana tazim etmek için tahtından indi." Sembhâcî'nin idamı gerçekleştirilerek cesedi teşhir edildi. Oğlu Sahu ise Evrengzîb tarafından himaye altında altına alındı. Evrengzîb, ona mansab vererek bir divan ve bahşı tayin etti.⁵¹⁴

Evrengzîb'in Marataların bu isyancı ve kurnaz liderlerini ortadan kaldırması ilk tercihi miydi? Sembhâcî kısa bir süre Bâbürlü hizmetinde bulunmuştu. Evrengzîb, bu isyancı liderlere mansab ve rütbe vererek yanında tutmaya çalışmıştı. Zira onun verâset savaşı sırasındaki destekçileri arasında Maratalar da vardı. Racpûtlar gibi Maratların da Bâbürlülere bağlılığının devamlı olmasını arzuladı. Sembhâcî ile bir anlaşma gerçekleştirebilmiş olsaydı ilerleyen yaşına rağmen ömrünün kalanını Delhi'den uzakta muharebe alanlarında ve askerî karargâhlarda geçirmek zorunda kalmayacaktı. Ancak Sîvâcî gibi oğlu Sembhâcî için de bir teslimiyet söz konusu olmadı. Sembhâcî'nin oğlu Sahu için verilen karar ise Hâfî Han tarafından şu sözler ile yadırganmıştı: "Her ne kadar insanlar arasında büyüye de çakaldan doğan sonunda çakal olur." Sembhâcî'nin eylemlerinin tesiri Bâbürlü vakayinâmelerinde bu şekilde karşılık bulmuştu.

⁵¹³ Hâfî Han, *a.g.e.*, II, s. 387-388.

⁵¹⁴ Hâfî Han, *a.g.e.*, II, s. 388-390.

Dekken'deki kaotik ve çok taraflı mücadele ortamının Bâbürlü-Marata mücadelesinde belirleyici olduğunu söylemek gerekir. Evrengzîb'in Sîvâcî ve ondan sonra oğlu Sembhâcî ile mücadelesinde savaş ilk seçenek olmamakla birlikte Bâbürlülerin kuzeydeki meşgaleleri ve buna ek olarak uğraştıkları isyanlar ve son olarak Racistan meselesi gibi hadiseler, Marataları daha ileri adımlar için iştahlandırmış ve bir uzlaşî ihtimali kaybolmuştu. Nihayetinde güç kullanılarak neticelendirilen bu mesele idarî ve malî yapıda sarsılmalara neden olurken yaşanan hızlı genişlemenin yarattığı pek çok yeni sorun, Evrengzîb'in meşguliyetlerini artırdı.

Bâbürlüler, 1689-1690 yıllarında Marataların idaresindeki bölgelerin çoğunu kontrol etmek için uğraş verdi. 1674 yılında Sîvâcî tarafından tesis edilen Marata Devleti yıkılmış oldu. Evrengzîb bu çabaları sonucunda Bâbürlü sınırlarını Hint alt kıtasında bir bütünlük oluşturacak ölçeğe erdirdi. Böylelikle, Bâbürlü hâkimiyeti Madura bölgesi ve Avrupalı şirketlerin kontrolünde olan liman sahaları dışında Hindistan'ı kaplamış oldu.⁵¹⁵

Evrengzîb'in Marata politikasını genel olarak değerlendirdiğimizde bu muharip Hindu topluluğu ile bir sağlıklı bir uzlaşî zeminini yakalayamadığını görüyoruz. Geçmişte Ekber Şah'ın Racpûtlar ile sağladığı ittifakın bir benzeri Maratalar ile tekrarlanamadı. Evrengzîb, Ekber Şah gibi uzlaşî siyasetini öncelemiş bir lider değildi. Ayrıca Maratalar da Racpûtlar gibi Hint-İslâm saray kültürünü benimsemiş bir topluluk olmadı. Bu farklılık olası bir kaynaşmayı ve sürdürülebilir bir ittifakı zorlaştırdı. Aynı zamanda Marata liderlerinin Bâbürlü eliti haline gelebilmesi için sürdürülebilir bir barışa ve siyasî evliliklere ihtiyaç vardı. Bu mümkün olmazken Sîvâcî'nin torunu Şâhû'nun ileride Marata tahtına oturması ümit edildi.⁵¹⁶

3.3. Dış Askerî Seferler

3.3.1. Asam Seferi

Bâbürlü otoritesinin sorunlu olduğu alanlardan Bengal eyaleti (Sûbe-i Bengal) iktisadî bakımından büyük önem arz ediyordu.⁵¹⁷ Tarihçi Peter Hardy, XVII. asırda

⁵¹⁵ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 283-287; Bayur, II, *a.g.e.*, s. 299-301.

⁵¹⁶ Richards, *a.g.e.*, s. 302.

⁵¹⁷ Şah Cihan döneminde Hindistan'ı ziyaret eden Portekizli gezgin Sebastien Manrique (1585-1669) seyahatnâmesinde Kuzey Hindistan'ın iktisadî seviyesine vurgu yapmıştır. Bengal ile ilgili olarak ise vilayetin zenginliğine dikkat çeker. O, Bâbürlü idaresi altında Bengal'in ekonomik ve sosyal hayatını aktararak bölgenin merkezi olan Dakka'nın Bâbürlü idaresindeki gelişmişliği üzerinde durur. Bunun yanı sıra bölgedeki korsanlık faaliyetlerinin yarattığı sorunlardan bahseder. Ayrıca Bengal'deki canlı tarım ekonomisine şahitlik eden Doğu Hindistan Şirketi memurlarından gezgin Peter Mundy de Agra ve Bengal arasındaki canlı ticari ilişkiyi aktarır. Sebastien Manrique, *Itinerario de las Misiones Orientales del P. Manrique (1649-1653)*, Roma, 1649 s. 16-18;

Bâbürlü Devletinin temel yapısında Bengal'in hayati bir yeri olduğunu ifade eder. Gerçekten de Güney Asya'daki İslâm kültürünün yerleştiği merkezlerden olan Bengal aynı zamanda önemli bir gelir kaynağı ve üretim merkezî konumundaydı.⁵¹⁸ Bengal, iktisadî hüviyeti ve ürettiği kültürel katkı ile vazgeçilmez vilayetlerden biri idi. Bengal'in söz konusu değerini koruması için çevresindeki alanların problem üretmemesi ve Bâbürlü hâkimiyetine boyun eğmesi gerekiyordu. Dekken'deki fetih hareketleri Evrengzîb'in devletin doğu sınırları göz ardı ettiği anlamına gelmiyordu. Evrengzîb askerî anlamda zorlayıcı da olsa oldukça geniş bir coğrafyada ordusunun icra kabiliyetine güveniyordu.

Bengal'in ekonomik önemi doğuya doğru uzanan Brahmaputra vadisinin Bâbürlü kontrolünde olmasını gerekli kıldı. Bu harekâtın devamında, Bengal'deki korsanlık faaliyetlerinin önüne geçmek yönündeki kararlılık kuzeydoğudaki askerî harekâtların bir bütün arz ettiğini gösterir. Ancak birçok cephede güç taksim etmek ve bu maliyetli seferleri yürütmek Bâbürlü mali sitemini ve ordusunu hırpaladı.

Kuçbihâr bölgesinin hâkimi Pran Nârâyan'ın Ahumlara karşı giriştiği mücadele sırasında Bâbürlülerin kontrolündeki alanlara saldırılar olmuş Kâmrûp ele geçirilmişti. Evrengzîb iktidarını sağlamlaştırmaya başladıktan sonra kuzeydoğudaki bu meseleyi gündemine aldı. 1660 yılında Bengal sâbedârlığına getirilen Mîr Cumlâ'yı Asam'ı Bâbürlü hakimiyeti altına almak üzere görevlendirdi. Çin sınırına kadar genişleyen ve donanmanın aktif bir biçimde kullanıldığı bu harekât neticesinde Kuçbihâr ele geçirildi.⁵¹⁹ Kuçbihâr ismi, Âlemgirnâgâr olarak değiştirildi ve bir darphane kuruldu. Ölçeği büyüyen Brahmaputra vadisindeki ilerleyiş neticesinde, Ahum'un nehir filosu mağlup edildi ve başkenti Gargâvn ele geçirilerek çok sayıda ganimet elde edildi. Ancak kuzeydoğudaki bu başarılı sefer, tabii güçlüklerin yarattığı engeller ile yüzleşti. Yağmur mevsiminin başlaması ve iâşede yaşanan problemler iki taraf arasında bir anlaşmayı zorunlu kıldı. Asam hükümdarı ve Tipam racası vasal olarak haraç ödemeyi kabul etti. Ayrıca kızlarından birini peşkeş olarak Bâbürlü sarayına yolladılar. 1680

Sebastien Manrique, *Travels of Fray Sebastien Manrique, 1629-1643*, II, H. Hosten, C. Eckford Luard (ed.), Oxford: Hakluyt Society, 1927, s. 201; Peter Mundy, *The Travels of Peter Mundy, in Europe and Asia, 1608-1667*, II, Richard Carnac Temple (ed.), Londra: Hakluyt Society, 1914, s. 87-88; Cátia A. P. Antunes and Francisco Bethencourt, *Merchant Cultures: A Global Approach to Spaces, Representations and Worlds of Trade, 1500-1800*, Leiden; Brill, 2022, s. 132.

⁵¹⁸ Anjali Chatterjee, *Bengal in the Reign of Aurangzeb 1658-1707*, Kalküta: Progressive Publishers, 1967, s. 244-249; Peter Hardy, *The Muslims Of British India*, Cambridge: Cambridge University Press, 1973, s. 12-36; Mohammad Afzal Khan, "Bengal Administration and the Mughal Court: An Exploration of Mughal Court Akhbarat, 1681-1707", *Indian History Congress*, 56 (1995) s. 227-230; Azmi Özcan, "Bengal". *DİA.*, V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 436.

⁵¹⁹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 39-41,

tarihinden itibaren Ahum üzerindeki Bâbürlü otoritesi gittikçe zayıfladı ve Kâmrûp elden çıktı.⁵²⁰

3.3.2. Bengal'deki Korsanlık Faaliyetlerine Karşı Mücadele

Mîr Cumlâ'nın sûbedârlığı döneminde elde edilen bu başarılı harekâtların ardından önemle üzerine gidilen diğer bir mesele Bengal Körfezi'ndeki cereyan eden korsanlık faaliyetleri idi. Bu korsanlık faaliyetleri bölgedeki tarıma da ciddi bir ket vuruyordu. Arakanlı Mâghlar ve Portekizliler, gerçekleştirdikleri baskınlar ile köle ticareti yapıyor ve kıyı bölgelerindeki nüfusun erimesine neden oluyorlardı. *Âlemgirname*'de 1665'de Tibet üzerine yapılan sefer ve Bengal Körfezi hattında gerçekleştirilen askerî faaliyetler Evrengzîb'in gazi unvanı elde etmesini sağlayacak dinî bir propaganda üzerinden aktarılmıştır.⁵²¹ Elbette bu seferlerin dinî propaganda yönü olmakla birlikte iktisadî ve jeopolitik anlamda kuzeydoğu hattına verilen önem ağır basmaktaydı.

Evrengzîb, Mîr Cumlâ'nın 1665 senesinde vefatının ardından Bengal sûbedârlığı olarak dayısı Şâyeste Han'ı görevlendirerek onun, Arakanlı ve Portekizli korsanlar ile meşgul olmasını istedi. Bengal Körfezi'nin doğu yakasında bulunan Çitagong üzerinden bu faaliyetler gerçekleşmekteydi. Girişilen mücadele ile bölgenin önemli limanları arasında olan Çittagong ele geçirildi (1666). İsmi İslâmâbâd olarak değiştirilen bu şehir, 1760 tarihine kadar Bâbürlülerin hâkimiyetinde kaldı. Böylece Mâghların merkezi olan bu liman şehri, Bengal'e bağlı bir nâhiye haline getirildi. Ayrıca çok sayıda kölenin azat olması sağlandı.⁵²² Bengal çevresindeki bu fetih hareketleri askerî ve iktisadî açıdan yeni problemler yaratsa da İslâm inancının bu coğrafyada güçlenmesine etki etti. Bu fetih sonrasında Şâyeste Han'ın, Evrengzîb'e gönderdiği mektuptan bu hedef anlaşılır. Ayrıca Şâyeste Han, söz konusu korsanlık faaliyetlerinin sonlandırılması ile bölgedeki tarımsal üretimin hızla artacağına dikkat çekmiştir.⁵²³

3.3.3. Kuzeye Açılan Pencere Tibet

Şah Cihan döneminde kuzeybatıda girişilen ve sonuçsuz kalan fetih hareketlerinin malî tablo üzerindeki ağır sonuçları, Evrengzîb'i Dekken yönünde hareket etmeye itmiştir. Fetih ve iskân için daha elverişli olan bu topraklar Bâbürlü

⁵²⁰ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 43-44; John F. Richards, *Bâbü Türk İmparatorluğu Tarih, Kültür, Teşkilat*, Yasin Tekin (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2021, s. 212-214.

⁵²¹ *Âlemgirname*, *a.g.e.*, s. 920-922; Bayur, *a.g.e.*, II, s. 254.

⁵²² Richards, *a.g.e.*, s. 215-216; Mustafa L. Bilge, "Çitagong", *DİA*, VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 346-347. Sarkar, *a.g.e.*, III, s. 211-212.

⁵²³ *Ahkâm-ı Alemgiri*, s. 194-224.

ordusuna yabancı oldukları coğrafyalardan daha cazip gelmekteydi. Evrengzîb, Bâbürlü Devletinin hâkimiyet alanını en geniş sınırlara ulaştırarak zengin kaynaklar elde etmek üzerine bir disiplin oluşturma uğraşı verdi. Hindistan içerisindeki askerî faaliyetleri göz önüne alındığında onun Hint sınırları dışındaki uğraşlarının daha az olduğu görülür. Oluşturduğu rejimi kuvvetlendirmek ve İslâm'ın yayılması arzusu ile bazı fetih hareketlilerinde bulundu.

1663'te, Keşmir'i ziyaret ederek ve Ladak Budist krallığını savaşıla tehdit etti. Evrengzîb'in kuzeye yönelik girişiminin muhtemel hedefi, İslâm'ın Tibet'te yayılmasını desteklemek ve Doğu Türkistan'a uzanan ticaret hattında Keşmirli tüccarlar vasıtasıyla bir tekel oluşturmaktır. Tibet üzerindeki egemenlik iddiaları, 1665'te Saif Han'ın valiliği sırasında kendini gösterdi. Tibet'i bir bütün olarak Bâbürlü sınırları içerisinde görmek isteyen Evrengzîb, böylece kuzeydoğu sınırlarını tahkim etmeye çalıştı. 1665 yılına Ladak (Büyük Tibet) hükümdarı Nemcel'den (1645-1675), İslâm dinini benimsemesi ve Bâbürlü hâkimiyetini tanıyarak haraç vermesini istedi.⁵²⁴ Direnme şansı çok fazla bulunmayan Nemcel, Evrengzîb'in teklifini kabul ederek hutbeyi onun adına okudu. Ayrıca ülkesinde camilerin inşa olunmasına rıza gösterdi.⁵²⁵

1638'te Şah Cihan'ın kuvvetleri Tibet bölgesindeki Ladak Krallığı'nın batı bölümüne bir saldırı gerçekleştirerek Baltistan'a (Küçük Tibet) hâkim olmuştu.⁵²⁶ Ladak kralının misilleme olarak, Keşmir tüccarlarının ticaret için topraklarına girmesini yasaklama kararı, Orta Asya'nın kervan yollarının kavşağında bulunan Ladak'ın ekonomisinin çökmesine sebep oldu. Gittikçe zayıflayan bu krallık yeni bir askerî mücadeleye girecek mukavemeti olmamasından dolayı Evrengzîb'e boyun eğmek zorunda kaldı. Ancak Tibet'te Bâbürlü hâkimiyetinin tam manasıyla yerleşmesi 1683 yılında gerçekleşebildi.

Evrengzîb Ladak kralının İslâm'ı kabul etmesinin ötesinde ticareti merkeze alan bir anlaşmanın kuzey sınırlarını korumak için en iyi uzlaşmayı sağlayacağını bilincinde idi. 1683 tarihli antlaşma ile özellikle yün ve keçi kılı ticaretinin merkezi olan bu ticaret sahası Keşmirli tüccarların tekeli haline geldi. Bâbürlü otoritesinin bölgeye yerleşmesi ile Keşmir Müslümanları Ladak'a geldiler ve diğer komşu bölgelere kalıcı olarak yerleşmeye başladılar. Bu kimseler arasında İslâm'ı yaymak gayreti ile seyahat eden

⁵²⁴ Bernier, *a.g.e.*, s. 423-424.

⁵²⁵ Bernier, *a.g.e.*, s. 424-426; Farzana Ashfaq, "Relations of Kashmir with Indian Tibet in Mughal Times", *Proceedings of the Indian History Congress*, 71 (2010-2011), s. 268-269; Bayur, *a.g.e.*, II, s. 254.

⁵²⁶ Lâhûrî, *a.g.e.*, I, Böl. II, s. 283-286; Inayat Khan, *a.g.e.*, s. 213-216.

din adamları da olmakla birlikte çoğunluğu ticaret yaparak zenginlik elde etmek isteyen tüccarlardı. Ladak ile yapılan anlaşmanın ticaret maddeleri, kralın din değiştirmesinden daha etkili idi. Ladak'ta Müslüman topluluğun örgütlenmesi ticari faaliyetler ile hız kazandı. Bölgede İslâm, mutlak bir askerî fetih veyahut tebliğcilerin çabaları sonucu değil Keşmir ile Doğu Türkistan arasında seyahat eden kervan tüccarları aracılığı ile yerleşti.⁵²⁷

Evrengzîb'in Tibet üzerine yürüttüğü siyaset neticesinde, Ladak kralları ile karşılıklı faydanın gözetildiği ilişki geliştirildi ve Ladakh bölgesinde asayiş ve ekonomik refah için elverişli bir ortam oluştu. Öyle ki, Ladak krallığı, XVII. yüzyılın sonunda siyasî anlamda en güçlü dönemini yaşadı. Ayrıca Keşmir'den gelen Müslüman tüccarlar kervan yollarının düzenini sağladı ve Ladak'ın farklı bölgelerine yerleşti.⁵²⁸

3.3.4. İran ile Gerilim

Evrengzîb, Bâbürlü Devletinin doğu sınırları genişletilmeye ve tahkim etmeye çalışılırken Hint alt kıtasının kuzeybatı hudutları Safevîlerden kaynaklı endişeler sebebiyle bir süre gergin kaldı. Tahtı ele geçirdiği ilk yıllarda, Bâbürlülerin tüm anlaşmazlıklarına rağmen yakın ilişkiler içerisinde olduğu Safevîler tarafından hükümdarlığının meşru olarak tanınmasının önemini bilincinde olarak hareket etti. Zira babası Şah Cihan henüz hayattaydı ve bu durum onun meşruiyeti için bir risk oluşturunuyordu. Bu nedenle Safevîler ile ilişkileri bir süre hassas bir dengede sürdürmesi gerekiyordu. Muhatap alınma isteğini ve Safevî hükümdarı tarafından tanınması yönündeki beklentilerini bildiren bir mektubu, Kandahar valisi Zülfikar Han'a gönderdi ve onun aracılığı ile bu yazışmalar İran sarayına iletildi. Evrengzîb bu temasın arkasından Hindistan'a gelen ilk İran elçilik heyetinden oldukça memnun kaldı ve bu memnuniyetini onlara verdiği cömertçe hediyeler ile gösterdi. Böylece mevcut diplomatik ilişkileri teşvik etmek istedi. İktidarının ilerleyen yıllarında ise Dekken'deki kırılğan durum ve meydana gelen huzursuzluklar İran ile ilişkilerde hassasiyet yarattı.⁵²⁹ Kuzeybatıdaki gelişimler Dekken siyasetine bağlı olarak şekillendi. Devletin ağırlık merkezinin Dekken'e kaydırılması Safevîler ile daha hassas bir siyaset takip edilmesini

⁵²⁷ Cizvit bir rahip olan Ippolito Desideri, Tibet'e yaptığı gezisini anlatırken bölgedeki Keşmirli tüccarların varlığını doğrular. Ippolito Desideri, *An Account of Tibet The Travels of Ippolito Desideri of Pistoia, S.J. 1712-1727*, Londra: George Routledge & Sons, 1937. s. 73-75; Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 236-238; Pascale Dollfus, "The History of Muslims in Central Ladakh", *The Tibet Journal*, XX/3 (1995), s. 36-38.

⁵²⁸ Sanjeev K. Gautam, "Mughal Invasion in Ladakh (17th Century)", *Oiirj*, IX/3 (2019), s. 360-361; Luciano Petech, *The Kingdom of Ladakh (950-1842 AD)*, Roma: Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1977, s. 62-65.

⁵²⁹ Islam, *a.g.e.*, s. 124-133.

zorunlu kılıyordu. Evrengzîb'in saltanatı boyunca Bâbürlü-Safevî münasebetleri Kandahar meselesi hasebiyle gerginliğini korudu. Özellikle II. Şah Abbas (1642-1666) ve Evrengzîb arasındaki yaşanan mektuplaşmalar bu gerginliği artırdı.⁵³⁰

II. Abbas'ın saldırgan tavrı, Evrengzîb için bir endişe kaynağı olsa da bu gerilim bir savaş durumuna evrilmedi. Ayrıca Evrengzîb'in Şah Cihan zamanında kaybedilen Kandahar'ı Safevîlerden geri almak gibi bir çabası olmadı. Dekken siyasetine ağırlık verilmesi buna imkân tanımadı. Ayrıca Racpût ve Afgan sorunu, Bâbürlülerin Safevîlere karşı daha aktif bir politika gütmesine mâni oldu. İki devlet arasındaki ilişkilerde, II. Abbas'ın ölümünün ardından daha ılımlı bir hava oluştu. Ancak Şehzade Ekber'in başarısız isyan girişiminin ardından İran'a sığınması ve Herat valisinin ayaklanması Evrengzîb döneminde İran ile yaşanan soğuk savaş durumunun sürmesine neden oldu.⁵³¹

3.4. Evrengzîb'in Son Yılları

Evrengzîb gerçekleştirdiği fetihler ile Bâbürlüleri en geniş sınırlara ulaştıran hükümdar oldu. Ancak yapısal problemlerin ortaya çıkardığı kırılğan yapı elde edilen kazanımları sağlamlaştırmayı ve uzun süreli bir istikrarı mümkün kılmadı. Hâfî Han da devlet içindeki hizipleşmeye dikkat çekerek idareciler arasındaki geçimsizliğin arttığını ifade eder. O, Evrengzîb'in aldığı kararların hayata geçirilmesinin uzun zaman aldığını ve bir netice getirmediğini de söyler.⁵³² Uzayan harekâtlar ve çıkan iç huzursuzluklar Evrengzîb'in son yıllarının da hareketli geçmesine neden oldu.

XVII. yüzyılın sonlarında dinî kimlikli hareketler Bâbürlüleri epey meşgul etti. Kast yapısı zayıflayan ve bir Hindu devletine sahip olmak arzusu ile muharip bir hüviyet kazanan Maratalar ve Câtlar, Evrengzîb'in Hindistan'daki gayelerine engel teşkil ettiler. Ancak bu direnç Evrengzîb'in Dekken siyasetine verdiği ağırlığı hafifletmedi. Özellikle Maratalar, Sîvâcî önderliğinde kurdukları devletin yıkılmasından sonra da gerçekleştirdikleri baskınlar ile motivasyonlarını canlı tuttu. Bâbürlülerin elde ettikleri kaleleri savunması oldukça maliyetli oldu. Kuzey Hindistan'da ise Câtlar ve Sihler, bu muhalefeti devam ettirerek Evrengzîb dönemindeki bu hızlı genişlemenin meydana çıkardığı zafiyet alanlarını oluşturdular.⁵³³ XVII. yüzyılın ikinci yarısında

⁵³⁰ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 34-57; Bernier, *a.g.e.*, s. 146.

⁵³¹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 57-60; Islam, *a.g.e.*, s. 124-133.

⁵³² Hâfî Han, *a.g.e.*, II, s. 549-550.

⁵³³ Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 337-338; Bayur, s. 245-249; Foltz, *a.g.e.*, s. 136-146.

içtimai ve dinî açıdan hareketli bir dönem yaşanırken Evrengzîb'in saltanatının son dönemi söz konusu isyanlar ile mücadele içerisinde geçti.

Satish Chandra ve M. Athar Ali, Bâbürlü Devletinin gerilemesinde öne çıkan ekonomik sebepleri, Evrengzîb'in 1686-1689 arasındaki Dekken sultanlıkları ve Marata krallığına karşı kazandığı dramatik fetihlerinin sonuçları üzerinden değerlendirdiler. Her iki tarihçi de Evrengzîb'in bu toprakları ilhak etme hevesiyle, Bâbürlü hizmetine girmeye istekli Müslüman veya gayrimüslim soylulara cömertçe yüksek mevkiler verdiğini belirtir. Bunun sonucunda câgîrlere yönelik artan talep, mevcut arazi rezervini tüketti. Bu sorun devlete sadakatle hizmet etmiş olan seçkinler içerisindeki birçok köklü aileler (hânezâd) için kazanç ve güç kaybı anlamına geliyordu. Ortaya çıkan problemlerden doğal olarak mevki verilen Dekken ileri gelenlerini sorumlu tutuyorlardı. Bu şekilde ortaya çıkan Bâbürlü soyluları arasındaki hizipleşme ve moral bozukluğu Dekken'in fethinin öngörülemeyen etkilerinden biri oldu.

Evrengzîb'in Dekken'de bulunması Kuzey Hindistan'daki otoriteyi zayıflatmıştı. Vergi, askerî gereksinimler ve lojistik sevkiyatı için Delhi ve Agra arasındaki güzergâh hayati idi. Bu mıntıkada ikamet eden Cât köylüleri, Agra ve Mathûrâ bölgesindeki zemindarların da teşviki ile isyan etti. Agra'ya oldukça yakın olan ve zorlu bir coğrafyada gerçekleşen bu isyan, vergi ödemeyi reddeden Cât zemindarlarından Racaram'ın liderliğinde Dekken'e uzanan güzergâhın kapatıldığı bir seviyeye ulaştı. Câtlar, Marataların gerçekleştirdiği baskın ve yağmaları tekrarlayarak devletin merkezini tehdit ettiler. Sikenderâ (İskender) kentini ele geçiren bu isyancı kuvvetleri, Ekber'in mezarını yağma edecek kadar ileri gittiler.⁵³⁴

Vergi tahsildarlarının görevlerini gerçekleştiremediği bir durum oluştu ancak Evrengzîb, Dekken'den ayrılmayı düşünmedi. Bu isyan ile meşgul olması için torunu Bîdâr Baht'ı kuzeydeki ordunun başına tayin etti (1687). Zaman zaman Racpûtlar ile de ittifak içerisine giren gruplar, Evrengzîb'in bölgede yeniden otorite tesis etme ve vergi sağlama çabasına direnmeye devam etti. 1690 senesine kadar devam eden ve zorlukla bastırılan isyanlar, Evrengzîb'in iktidarının sonuna kadar süren bir huzursuzluk yarattı. Yeni muhalif hareketler de bu zeminde kendilerini gösterdiler. Özellikle askerî bir kimlik kazanan Sihler, Bâbürlü otoritesine karşı güçlenen muhalefete katıldı. Oluşturduğu askerî yapı ile Bâbürlülü otoritesine karşı gelişen bu ayaklanmaya liderlik eden kişi Guru Gobind Singh (1675-1708) oldu. Evrengzîb, isyanın üzerine gitmişse de

⁵³⁴ İtalyan gezgin Manucci bu hadiseyi detaylı bir şekilde aktarır. Manucci, *a.g.e.*, II, s. 319-321.

Gobind Singh'in zararlı faaliyetleri sonlandırılmadı. O, Yamuna ile Sütlec nehirleri arasındaki bölgede Bâbürlüler aleyhine faaliyet yürütmeyi sürdürdü.⁵³⁵

3.5. Evrengzîb'in Vefatı

Evrengzîb'in 1705 senesinden itibaren şiddeti gittikçe artan rahatsızlığı onu, devam eden seferlerden çekilmek mecburiyetinde bıraktı. Hastalığının son evresini Ahmednagar'da geçirdi.⁵³⁶ Evrengzîb'in vefatından evvel zihnindeki temel mesele kendisinden sonra bir taht mücadelesinin yaşanmaması idi. Oğlu Muhammed Âzam Şah, onun hastalığının artması üzerine huzura geldi. Esad Han ve mansab sahibi bir grup emiri de yanına alarak kendi veliahtlığı için güven tazeledi. Ancak Şehzade Kâm Bahş'ın saf dışı bırakılması gerekiyordu. Evrengzîb'in hastalığının ağırlaştığı dönemde Şehzade Kâm Bahş ve Âzam Şah arasındaki geçimsizlik ve rekabet gün yüzüne çıkmıştı. Evrengzîb önlem olarak bu iki kardeşi farklı yerlere gönderdi. Kâm Bahş'ı taltif ederek Bîcâpûr'a gönderirken Âzam Şah'ı Malva'ya vali olarak atadı.

İki şehzadeyi merkezden uzaklaştırdıktan sonra hastalığı artan Evrengzîb için ilginç çareler de arandı. Hamidüddîn Han, müneccimlerin önerisine göre değerli bir fili ve elması sadaka olarak vermek içi onun rızasını istedi. Ancak "Sadaka olarak fil vermek Hinduların ve yıldızlara tapanların adetidir." şeklinde cevap aldı. Evrengzîb dört bin rupinin ihtiyaç sahiplerine verilmesini istedi. Ardından vasiyetini oğullarının arasında mülkünün nasıl taksim edileceği üzerine yazdı ve Hamidüddîn Han'a verdi. Habsülbul⁵³⁷ isimli rahatsızlıktan muzdarip olan Evrengzîb sabah namazını kıldıktan sonra iyice ağırlaştı ve 88 yaşında Ahmednagar'da vefat etti (3 Mart 1707).⁵³⁸

Ağır hastalığına rağmen ibadetlerini aksatmamaya çalışan Evrengzîb, bu sıkıntılı zamanlarında sık sık şu beyti tekrarlıyordu: "Bir göz kırpmada, bir dakika, bir nefeste dünyanın ahvali değişiyor." Ölmeden evvel cenazesinin hızlıca kaldırılmasını ve tabutunun süslenememesini istedi. Evrengâbâd'a yakın bir mevkide bulunan Huldâbâd'da Hindistan'ın önde gelen sûfîlerinden olan Burhâneddîn-i Garîb'in (1256-1337) mezarının yakınına defnedildi.⁵³⁹

Evrengzîb'in ölümüne yakın yazdığı ve vasiyeti olarak değerlendirilebilecek bir mektupta: "Bu (dünyaya) yalnız geldim ve (âhirete) garip olarak gidiyorum. ... Buraya

⁵³⁵ Richards, *a.g.e.*, s. 309-310; Streusand, *a.g.e.*, s. 237-239.

⁵³⁶ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 549

⁵³⁷ Mesane iltihabı kaynaklı hastalık.

⁵³⁸ Hâfi Han, *a.g.e.*, s. 547-549.

⁵³⁹ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 549; Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 309.

çıplak geldim; (ama şimdi) günahlarımın semeresini (âhirete) taşıyorum.”⁵⁴⁰ şeklindeki ifadeleri mücadele ile geçen uzun yaşamının duygu dünyasındaki yaralarını gösteriyordu.

Evrengzîb, siyasî hayatına damga vuran verâset mücadelesinin kendisinden sonra oğulları arasında tekrarlanmasından endişe ediyordu. Ancak bunun için tedbir alamadı ve kanlı bir taht mücadelesi meydana geldi. Evrengzîb öldüğünde hayatta olan oğulları Muhammed Muazzam, Muhammed Âzam Şah ve Kâm Bahş arasında bu mücadele vuku buldu. Bu taht mücadelesi sonunda Muhammed Muazzam Şah, Bahâdır Şah unvanı ile Bâbürlü tahtına oturdu.

3.6. Evrengzîb’in Şahsiyeti ve Hususiyetleri

Bâbürlü Devletine en güçlü ve ihtişamlı devrini yaşatan Evrengzîb, dindar bir hükümdar olarak özel hayatının sadeliği ile dikkat çekti. 88 yıllık uzun yaşamının 49 yılını Bâbürlü tahtında geçirdi. Ancak kendisine çok fazla zaman ayırmamış saray hayatının zevklerinden kendini soyutlamıştı. Devlet adamı ve tarihçi Hâfî Han, Evrengzîb’in hususiyeti ile ilgili olarak şu ifadelerini kullanır:

Timur evlatlarından ve Delhi’nin eski padişahlarından, bu zamana kadar bu padişah gibi dindar, ibadet ehli ve adalet peşinde olan olmadı. Padişah İskender Lûdî’den sonra Evrengzîb gibi cesur, tahammüllü ve düşünceli olan çok az padişah hüküm sürmüştür.⁵⁴¹

Oldukça faal bir saltanat hayatı süren Evrengzîb, lüks ve şatafattan olabildiğince uzak durdu. Şahcihanâbâd’dan ayrılarak geldiği Dekken’deki hayatının büyük bölümünü harekât sahalarında geçirdi. Bu süreçte maiyetini sınırlandıran Evrengzîb, hükümdarlığının son dönemlerinde eşi Udaipuri Mahal ve ikinci kızı Ziyetünnisâ Begüm’ü yakınında tutmakla yetindi.⁵⁴²

Soğukkanlı bir yapıya sahip olan Evrengzîb, verâset savaşının zorlu şartlarında realist ve akılcı adımlar atarak Bâbürlü tahtına sahip oldu. Çocukluğundan itibaren şahsî ilişkilerinde zarif ve alçak gönüllü bir tutum sergiledi ve bu hususiyeti sayesinde Şah Cihan’ın sarayındaki yüksek rütbeli beyler ile yakın alakalar tesis etti. Hükümdarlığında da bu niteliklerini sergilemeye çalışırken giyim, yemek ve eğlence gibi konularda son

⁵⁴⁰ *Ruka’at-i-Alamgiri*, s. 71-72.

⁵⁴¹ Hâfî Han, *a.g.e.*, II, s. 549-550.

⁵⁴² Müstaid Han, *a.g.e.*, 524; Fisher, *a.g.e.*, s. 282.

derece basit ama nizamlı bir yaşam tarzı benimsedi. Eşlerine karşı hürmetli ve yakın davrandı.⁵⁴³

Devrin vekayinâmeleri, Evrengzîb'in ileri yaşına rağmen sağlığını koruduğunu gösterir. Hafızası oldukça kuvvetli olan Evrengzîb'in yaşlılığında dahi yalnızca kulağı biraz ağırlaşmış, (doktorunun yanlış çıkık tedavisi nedeniyle sağ bacağındaki hafif aksaklık dışında) tüm fiziksel gücünü yaşamının sonuna kadar korumuştur.⁵⁴⁴ 1695 senesinde Hindistan'ı ziyaret eden İtalyan hekim Gemelli Careri, Evrengzîb'i şu cümleler tasvir etmiştir:

Kısa boyluydu ve iri bir buruna sahipti. Yaşlandıkça incelmış ve kamburlaşmıştı. Zeytin rengindeki teninde, yuvarlak sakalının beyazımsı griliği çok daha iyi ayırt ediliyordu. Görüşme talebinde bulunanların dilekçelerini gözlüksüz olarak kendi elleriyle ve gülen yüzle cevaplaması beni şaşırttı.⁵⁴⁵

Evrengzîb, çalışma tutkusu ile onun gibi uzun bir saltanat hayatına sahip olan çağdaşı XIV. Louis'e (1638-1715) benzetilmişti. Diploması alanında yetkin ve yaşam sürecinde karşılaştığı entrika ve isyanlara karşı oldukça dirayetli idi. Evrengzîb'in soğukkanlı yapısı ve sivri zekasının beslediği katı disiplini başta oğulları ve kızları olmak üzere devletin ileri gelenlerinin ona karşı saygının ötesinde bir korku beslemelerine neden oldu.

Yaşam tarzı ve uygulamaları ile dindar Müslümanları memnun ettiği görülen Evrengzîb için Müslüman tebaası söz konusu niteliklerinden ötürü onu "Âlemgîr Zinde Pîr" nâmıyla andı. Özel hayatında Kur'ân'ın hükümlerini titizlikle takip etti. Gece namazlarına ve oruç tutmaya özel bir önem verdi, elinden geldiğince bu ibadetlerine devam etti.⁵⁴⁶ Vakit namazlarını cemaatle kılmaya gayret ederek sünnete uygun müstehab fiil ve davranışlarda bulundu. Din adamları ile sohbet etmeyi ve tartışmayı severdi.⁵⁴⁷ Kendi mal varlığının zekâtını muntazam bir şekilde öderken aynı şekilde oğullarının gelirlerinin zekâtını da hesaplatarak ihtiyaç sahiplerine gönderdi. Mekke'ye hac ibadetinin icrası için gidemediğinden dolayı bu kutsal şehre giden hacılara önemli miktarda para bahşetmiştir. Ayrıca saltanatı sırasında, Mekke'de inzivada yaşayan dindar insanlara, bazen yılda bir, bazen iki veya üç yılda bir para gönderdi. Ayrıca kendi namına Kâbe'yi tavaf eden ve kendi eliyle istinsah ederek Mekke ve Medine'ye

⁵⁴³ Sarkar, *A Short History of Aurangzib*, s. 460-463.

⁵⁴⁴ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 549-550; Sarkar, *A Short History of Aurangzib*, s. 463.

⁵⁴⁵ Gemelli Careri, *Giro del Mondo*, III, Napoli: Giuseppe Roselli, 1700, s. 161-162.

⁵⁴⁶ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 549-550.

⁵⁴⁷ *Ahkâm-ı Âlemgîrî*, s. 183; Sarkar, *anecdotes*, s. 28-31. Hâfi Han, *a.g.e.*, 257; Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 312.

gönderdiği Kur'ân'ın iki nüshası ile tilâvet yapılması için ücretlerini vererek istihdam ettiği kimseler vardı. Giyim kuşam ve günlük aktivitelerinde de dindar hüviyetini kordu. İpek iplikten giysiler giymedi ve altın veya gümüşten kaplar kullanmadı. Müstehcen veyahut galiz ifadelerden hoşlanmamış ve saray erbabı ile konuşurken onlardan kaba ifadeler yerine zarif kelimeler kullanmalarını istemiştir.⁵⁴⁸

Evrengzîb, Bâbürlü rejimini kendi dinî anlayışına uygun olarak ile şekillendirdi. Dindarlığı ile ünlendi; dinî anlayışı ile tezat oluşturan bazı geleneksel uygulamalara son vererek saray mensuplarının bu tür eylemlerini yasakladı. Bayındırlık ve yardım faaliyetlerine de ayrı bir ehemmiyet verdi. Eski camileri tamir ettirerek dinî zümreye özellikle devrin önde gelen âlimlerine ve talebelerine yardımlarda bulundu. Ulemâ ve dinî şahsiyetlere hürmeti yaşamının sonuna kadar devam etti.⁵⁴⁹

Müzik tahsili olduğundan dolayı musikiye hususi bir önem veren Evrengzîb, saray müzisyenlerini himaye etti. Ancak saltanatının ilerleyen döneminde, müziği hayatından ve sarayından çıkararak kendini bu tür faaliyetlerden uzaklaştırdı.⁵⁵⁰ Saraydaki görevlerine son verilen müzisyen grubunun geçimlerini temin etmeleri sağlandı. Müzik ile ilgili aldığı bu karar, kişisel bir soyutlanama halini yansıtıyordu. Dindar bir yaşam sürme arzusunu taşıyan Evrengzîb'in dünyevî zevkler ile arasına koyduğu mesafeyi gösteriyordu.⁵⁵¹ Bu tür kararları sarayında soğuk ve kasvetli bir görünüm oluşturduğu düşünülebilir. Ancak kişisel dinî felsefesini mutlak manada kamu politikalarına dönüştürmedi. Bir mektubunda oğlu Âzam Şah'a müziğin uygun bir saray aktivitesi olduğunu tavsiye etti.⁵⁵² Evrengzîb'in beylerinden olan ve Keşmir valiliği de yapan Saif Han'ın (Fakîrullah) *Risâle-i Râg Darpan* (1666) adlı müzik risâlesi, Evrengzîb'in en sevdiği şarkıcıların ve çalgıcıların isimlerini de vermektedir.⁵⁵³

Evrengzîb dönemindeki müzik faaliyetleri üzerine önemli bir çalışma yapmış olan Catherine B. Brown da popüler inanışın aksine söz konusu yasağın esas olarak hükümdarın huzurunda müziğin yasaklanması şeklinde uygulandığını ifade eder. Bu yasağın halka yansıyan geniş çaplı bir karar olduğunu düşünmek doğru olmaz. Brow'nun da ifade ettiği gibi aksi bir uygulamada Ekber Şah'tan itibâren aktarılan Bâbürlü müzik anlayışının izlerinden istifade edilemezdi. Evrengzîb döneminde oğlu

⁵⁴⁸ Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 314.

⁵⁴⁹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 524-525; Fisher, *a.g.e.*, s. 282.

⁵⁵⁰ *Ahkâm-ı Âlemgîrî*, s. 182-183; Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 527; Aniket Tathagata Chetty Unravelling the Myth: Exploring State and Religion under Aurangzeb, s. 49.

⁵⁵¹ Truschke, *a.g.e.*, s. 45-46.

⁵⁵² *Ruqa'ât-ı Âlemgîrî*, 25-26;

⁵⁵³ Fakîrullah Saif Han, *Risâle-i Râg Darpan*, 1666; Truschke, *a.g.e.*, s. 44.

Âzam Şah müziğin en önemli hâmisî haline geldi. Bu şekilde Hindistan müziği, Evrengzîb'in saltanatı boyunca, Kuzey Hindistan'ın seçkinlerinin himayesi altında Bâbürlü Devleti içerisinde gelişmeye devam etti.⁵⁵⁴

Evrengzîb, bayındırlık çalışmaları ve yardım faaliyetlerine de ayrı bir ehemmiyet verdi.⁵⁵⁵ Ramazan ayında ihtiyaç sahiplerine 60.000 rupi diğer aylarda ise bundan daha az miktarda yardım dağıttırdı. Delhi ve diğer illerde çok sayıda bulgurhâne açtırdı ve çok sayıda kervansaray inşa ettirdi. Devletin çeşitli vilayetlerindeki eski camilerin onarımına önem verdi. Bu camilerin bakım ve kadro ihtiyaçları düzenli bir şekilde sağlandı. Ayrıca devrin önde gelen âlimlerine günlük harçlık ve arazi bağışı şeklinde yardımlarda bulundu ve talebeler için gıda harçlığı sağladı.⁵⁵⁶

Dârâ'yı bir tarafa bırakırsak diğer kardeşlerinin aksine Evrengzîb çok okuyan ve ilme olan hürmetini yaşamının sonuna kadar devam ettiren bir şahsiyetti. Kendi eliyle istinsah ettiği *Kur'ân-ı Kerîm*'in yanı sıra fırsat buldukça fıkıh üzerine Arapça eserleri okudu.⁵⁵⁷ Hususi uğraşı olarak Kur'ân tefsirlerini, hadisleri ve dinî kitapları gayretle inceledi. Dinî ilimlere meraklıydı; İslâm ve içtihatları üzerine kafa yorarak âlimleri ve din adamlarını destekledi. Düzyazı kompozisyonunda ve mektup yazmada da büyük bir beceriye sahipti. Nesih üslubundaki el yazısı son derece sağlam ve biçimliydi. Vasiyetinde istinsah ederek sattığı diğer Kur'ân-ı Kerîm'lerden elde edilen gelirlerin din adamlarına verilmesini istedi. Aslında Evrengzîb'in bu hususiyetlerinin ötesinde onu en iyi yansıtan seleflerine nazaran oldukça mütevazî olan mezarıdır. Evrengzîb Huldâbâd'da basit ve gösterişsiz bir mezara defnedildi. Hümâyûn'un Delhi'deki heybetli kırmızı kumtaşı mezarının veya Şah Cihan'ın Agra'daki görkemli Tac Mahal'deki istirahatgâhının aksine Evrengzîb'in vasiyetine uygun olarak yapılan mezarı sade yaşantısının bir tezahürüydü. Onun tanımlayıcı özellikleri zayıf olan mezarı, seleflerinin dünyevî miraslarını anıtlıştırdığı taş ve mermer bloklara güçlü bir tezat oluşturdu.⁵⁵⁸

Uzun bir saltanat hayatı yaşayan Evrengzîb, 1707'de vefat ettiğinde geride büyük bir ülke bıraktı. Bunun en büyük göstergelerinden biri kırka yakın farklı

⁵⁵⁴ Katherine Ruth B. Brown, *a.g.e.*, s. 269-277.

⁵⁵⁵ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 525.

⁵⁵⁶ Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 314.

⁵⁵⁷ Sarkar, *A Short History of Aurangzib*, s. 460

⁵⁵⁸ Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 317-318; Truschke, *a.g.e.*, s. 13.

darphânedede bastırıldığı madeni paralardır.⁵⁵⁹ Ayrıca Evrengzîb dönemi paraları seleflerinin bastırıldığı paralardan farklılık arz eder. Şah Cihan, Cihangîr'in portresini ve burç sembollerini barındıran paraları toplatmıştı. Bu karar, Cihangîr sonrası siyaset kültürünün daha gelenekçi bir yöne evirildiğinin de işaretiydi. Evrengzîb de kendi şahsiyetine ve dindarlığına uygun olarak paraları yeniden düzenledi. Evrengzîb dönemi paralarının (rupi ve mohur) bir yüzünde Farsça bir beyit olan: "Bu para, Evrengzîb Âlemgîr adına cihanda parlayan dolunay gibi basıldı." ifadesi bulunuyordu. Ters yüzü için ise darphâne şehrinin adı ve saltanat yılını gösteren bir usul oluşturdu. Böylece Evrengzîb döneminde Bâbürlü paraları sade bir görünüme kavuştu. Bu usul Evrengzîb sonrasında devam ettirildi ve halefleri kendi madeni paralarının üzerinde yer alacak beyiti oluşturdu.⁵⁶⁰

Evrengzîb döneminde, Bâbürlü mimarisinin en ihtişamlı devrini yaşadığı Şah Cihan dönemine nazaran daha az sayıda yapı inşa edildi. 1674 yılında Lahor şehrinde inşa edilen ve eşsiz bir mimariye sahip olan Bâdşâhî (Pâdişâhî) Camii, Delhi'deki Motî Mescidi ve Mutra'da Mescid-i Cum'a dönemin önde gelen mimari yapılarıdır. Bu yapılardan Motî Mescidi'nin büyük bir bölümü mermerden inşa olunmuştur. Ayrıca Evrengzîb'in eşi Dilras Bânû Begüm için Evrengâbâd'da yaptırdığı Bîbî-kâ Ravza türbesi de dönemin ünlü eserlerindendir. Bu türbe Tac Mahal'e benzerliği ile dikkat çeker.⁵⁶¹

3.7. Evrengzîb'in Çocukları

3.7.1. Evrengzîb'in Oğulları

Evrengzîb'in oğulları ve kızları muntazam bir eğitimden geçti. Başta Kur'an eğitimi olmak üzere din derslerini iyi bir şekilde aldılar. Farklı el yazma becerileri kazarak Türkçe ve Farsça dillerinde ustalaştılar. Aynı zamanda onun haremindeki bütün kadınlar da dinin lüzumlu kaidelerini ve öğretilerini öğrendiler.⁵⁶² En büyük korkusunun babası Şah Cihan'ın kaderini yaşamak olduğu sezilen Evrengzîb'in, 1657-1658 verâset savaşının kanlı hatıraları zihninde canlılığını koruyordu. Oğullarının ona karşı ve birbirleriyle girişeceği bir liderlik mücadelesine mahal vermemek adına temkinli bir

⁵⁵⁹ Stanley Lane-Poole, *The Coins of the Moghul Emperors of Hindustan in the British Museum*, Londra: Order of the Trustees, 1892, s. 138-161.

⁵⁶⁰ R. B. Whitehead, "Some Notable Coins of Mughal Emperors of India, Part II", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, VI, (1926), s. 361-416.

⁵⁶¹ Nizami, *a.g.m.*, s. 538-539; Pushkar Sohoni, "A Tale of Two Imperial Residences: Aurangzeb's Architectural Patronage", *Journal of Islamic Architecture*, IV/2 (2016), s. 63-69.

⁵⁶² Bernier, *a.g.e.*, s. 144.

tutumu vardı. Oğulları ile ilişkisi bu gerçeğin dayatma ve korkusu etrafında şekillendi. Evrengzîb babası Şah Cihan'ın kaderini paylaşmaktan korkuyordu. Bu sebeple oğullarına karşı devamlı şüphe içerisinde oldu. Beş erkek ve beş kız çocuğa sahip olan Evrengzîb'in oğulları Muhammed Sultan (1639-1676), Muhammed Muazzam (Şah Âlem) (1643-1712), Muhammed Azam (1653-1707), Muhammed Ekber (1657-1704), Kâm Bahş (1667-1709) idi.

Evrengzîb'in en büyük oğlu olan Muhammed Sultan 1639 tarihinde dünyaya geldi. Annesi Keşmir'deki Racauri Racasının kızı Nevâb Baî idi. Muhammed Sultan'ın, Evrengzîb'in kardeşlerine karşı verdiği taht mücadelesi sürecinde (1657-1658) oldukça faydası oldu. Muhammed Sultan asil tavırları ve takdire şayan nitelikleri ile dikkat çekti. Kur'ân'ı hıfz etmişti ve yeterince iyi Arapça, Farsça ve Türkçe okuyup yazabiliyordu. Kutubşâhîler ile yapılan muharebelerde kendini gösterdi. Ayrıca Abdullah Kutubşâh'ın kızı ile evlenerek tesis edilen akrabalık ilişkisinde rol aldı. Ancak talihi yaver gitmedi. Amcası Şah Şücâ'nın da damadı olan Muhammed Sultan, taht mücadelesi sırasında amcasını kolladığı gerekçesi ile kovuşturma geçirerek babası tarafından bir süre Gvalyor Kalesi'ne hapsedildi. 1676 tarihinde babasının saltanatının yirminci yılında öldü.⁵⁶³

Evrengzîb'in ikinci oğlu 1643 doğumlu olan Muhammed Muazzam'dı. Onun da annesi Nevâb Baî idi. Muhammed Muazzam diğer kardeşleri gibi Kur'ân'ı hıfz etti. Kur'ân okumakta özel bir yeteneğe sahipti. Babası gibi geniş bir fıkıh ve hadis bilgisi vardı. Ayrıca ibadete bağlılığı ile Evrengzîb'i anımsatıyordu. Arapçayı zarif bir biçimde konuşuyordu ve Farsçaya da hâkimdi. Eğitimi ile Evrengzîb özel olarak ilgilenmişti. Harp sanatında kendini geliştirdi. Şâh Âlem unvanına sahip olan Muhammed Muazzam divanlar, bahşîler ve diğer memurların raporlarını inceler, başta devlet gelirleri olmak üzere idare ile ilgili işlerle meşgul olurdu.⁵⁶⁴

Babasının ona olan güveni diğer kardeşlerinin üzerinde idi. Muhammed Muazzam, bir süre Dekken sūbedarı olarak görev yaptı. Evrengzîb'in hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren Bîcâpûr'a karşı başlatılan harekâtlarda görev aldı.⁵⁶⁵ Ancak Muhammed Muazzam, Kutubşâhî sultanı Ebü'l-Hasan ile iş birliği yaptığı gerekçesi ile ağabeyi Muhammed Sultan gibi bir süre tutuklu kalmaktan kurtulamadı (4 Mart 1687). Yedi yıl kadar süren bu gözetimin ardından önce Agra valiliğine ardından 1699

⁵⁶³ Kenbû, *Amal-i Salih*, III, s. 225-226; İnayet Han, *a.g.e.*, s. 542-543; Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 317-318.

⁵⁶⁴ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 319, 535-536.

⁵⁶⁵ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 59-61.

tarihinde Evrengzîb'in ölümüne kadar yürüteceği Kâbil valiliğine atandı. Evrengzîb'in ölümünden evvel veliaht olarak belirlenmiş olan Muhammed Muazzam, kardeşlerine karşı kazmadığı taht mücadelesinin ardından Bahadır Şah unvanı ile Bâbürlü tahtına oturdu (1707-1712). Evrengzîb'in üçüncü oğlu Muhammed Âzam Şah'ın (1653-1707) annesi Şah Navaz Han'ın kızı Dilras Bânû Begüm idi. Muhammed Âzam, Şah Alicah unvanına sahipti. 1685 senesinde Bîcâpûr kuşatmasında yer aldı. Daha sonra Bengal valiliği yaptı (1678-1701). 1701'den sonra Gucerât valiliğine getirildi. Babası ile ciddi bir geçimsizliği olmadı. Ancak Evrengzîb'in hastalığının ağırlaştığı dönemden itibaren taht için hak iddia ederek bu amaç için faaliyetlere başladı. Evrengzîb'in ölümünden kısa bir süre sonra Bahâdır Şah ile taht mücadelesine girdi. Agra'nın güney istikametinde bulunan Sarây-ı Câcev'de vuku bulan savaşta iki oğlu ile birlikte hayatını kaybetti (18 Haziran 1707).⁵⁶⁶

Evrengzîb'in en sevdiği ve trajik bir şekilde ona karşı iktidar arayışına giren oğlu Muhammed Ekber'di (1657-1704). Annesi Dilras Bânû Begüm, Muhammed Ekber yalnızca bir aylıkken hayatını kaybetmişti. Muhammed Ekber, bu sebepten ötürü babası ve ablası Zibünnisâ Begüm'ün özel ilgisi altında yetişti. Evrengzîb tarafından Rahtorlar ve isyancı Sisodia kuvvetlerine karşı düzenlenen sefer onun hayatının kırılma noktasıydı. Bâbürlü kuvvetlerini Racpûtların isyanını bastırtırken Muhammed Ekber, bu isyancıların desteğini alarak hükümdarlık arayışına girdi ve kendini padişah ilan etti (3 Ocak 1681). Muhammed Ekber, Racpût isyancılarının desteği ile babasının karşısına çıkmak istedi ancak Evrengzîb, oğlunun bu hedefini boşa çıkardı. Bu girişimi başarısız olan ve Racpût müttefiklerinin desteği ortadan kalkan Muhammed Ekber, Dekken'e giderek Maratalara sığındı. Evrengzîb, devlet çıkarlarını tehlikeye atan aile üyelerine karşı sert tavrını iktidarı boyunca korudu. Muhammed Ekber, Dekken'e kadar takip edildi ve bu baskı neticesinde İran'a sığınmak mecburiyetinde kaldı. 1704'de Safevî ülkesinde vefat etti.⁵⁶⁷

Evrengzîb'in en küçük oğlu ise annesi Udaipuri Mahal olan Kâm Bahş'ın (1667-1709) idi.⁵⁶⁸ Evrengzîb oğullarının eğitimine özel önem göstermiş bu hususta sert bir tutum almıştı. Oğlu Kâm Bahş'ın eğitimini aksattığını öğrendiğinde, onu şu sözlerle azarladı: "Bilgisiz kişi bir canavardır. Özellikle bir şehzadenin rafine bir zihne sahip olması gerekir." Evrengzîb bu sitem ile yetinmemiş Kâm Bahş'ın bir buçuk ay boyunca

⁵⁶⁶ Irvine, *a.g.e.*, s. 1-2; Ahmet Taşağıl, "Bahadır Şah", *DİA.*, IV, İstanbul: TDV Yayınları, s. 455.

⁵⁶⁷ Hâfî Han, *a.g.e.*, II, s. 274-277; Streusand, *a.g.e.*, s. 236-238; Attar Ali, *a.g.e.*, s.140.

⁵⁶⁸ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 61, 240.

odasına kapatılmasını istemişti.⁵⁶⁹ O da kardeşleri gibi Kur'an hâfızı olmasının yanında aklî ve naklî ilimlerde kendini geliştirdi.⁵⁷⁰

Kâm Bahş'ın ağabeyleri gibi aktif bir siyasî yaşamı olmadı. Ancak Muhammed Ekber'in isyanın ardından Evrengzîb tarafından ona daha fazla önem verildi. Bîcâpûr sûbedarı olarak atandı. 1681 yılından sonra Evrengzîb tarafından taht varisi olarak ön planda tutulmaya başlandı. Ancak ağabeylerinin devlet içerisindeki ağırlığı onun önündeki başlıca engeldi. Nihayetinde Evrengzîb'in ölümünün ardından vuku bulan taht mücadelesi Kâm Bahş'ın da kaderini belirledi. Bahâdır Şah ile Haydarâbâd yakınlarında karşı karşıya gelen Kâm Bahş, ağır bir şekilde yaralandı ve ordusu mağlup oldu. Kâm Bahş, bu muharebeden birkaç gün sonra hayatını kaybetti (1709).⁵⁷¹

Evrengzîb uzun saltanat hayatı boyunca Bâbürlü şehzadeleri için süre gelen uygulamaları tekrarladı. Oğullarını ülkenin çeşitli bölgelerinde askerî ve idarî görevler ile görevlendirdi. Buna tek istisna, Evrengzîb'in liderlik becerilerine diğer oğullarına nazaran daha az güvendiği en küçük oğlu Kâm Bahş idi. Ancak onun Dârâ gibi sarayda tutulmasında Evrengzîb'in özel bir gayesi olmamasından ötürü kardeşleri için bir endişe kaynağı olmadı. Zira Dârâ'ya Şah Cihan tarafından verilen rütbe ve ayrıcalıklar Kâm Bahş için geçerli değildi. Evrengzîb selefleri gibi çoğunlukla oğulları arasında çatışmaları önlemek için onları coğrafi olarak farklı bölgelerde görevlendirdi. Yaşamının sonuna doğru sorunsuz bir taht değişimini mümkün görmemiş olacak ki ülkenin çocukları arasında paylaşılmasına fırsat verecek bir seçeneğe ağırlık verdi. Öyle ki, Muhammed Muazzam ve oğulları devletin kuzeybatı eyaletlerine ve Bengal'e büyük ölçüde hâkim oldu. Âzam Şah ve oğulları Gucerât, Malva, Racistan ve Dekken'in kuzey bölgelerini yönetiyordu. Kâm Bahş ise Bîcâpûr ve Gûlkünde'nin bazı bölgeleri üzerinde sınırlı da olsa bir etki alanı oluşturdu.⁵⁷²

3.7.2. Evrengzîb'in Kızları

Evrengzîb kızlarının da eğitimi ile yakından alakadar olmuş özellikle dinî eğitimleri hususunda hassas bir yaklaşım sergilemiştir. Evrengzîb'in kızları ve saltanat ailesine mensup hanımlar, İslâm'ın öğretileriyle hayatlarının oldukça erken bir döneminde tanıştılar. Bâbürlü Devletinin erken devirlerinden itibaren saltanat ailesine bağlı olan hanımların öğrenme sürecinde din eğitimi şarttı. Kur'an'ı öğrenmek yüksek

⁵⁶⁹ Isardas Nagar, *a.g.e.*, s. 308-309.

⁵⁷⁰ Hâfî Han, *a.g.e.*, s. 547.

⁵⁷¹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 322, 538-539.

⁵⁷² Faruqui, *a.g.e.*, s. 41.

öneme sahipti. Neredeyse tüm Bâbürlü saray kadınları gibi Evrengzîb'in kızları da Kur'ân'ı iyi biliyorlardı. En büyük kızı Zîbünnisâ Begüm (1638-1701), sadece iyi bir eğitim almakla kalmadı, aynı zamanda zamanının ünlü bir şairi oldu.⁵⁷³ Mümtaz bir şahsiyet olan Zîbünnisâ Begüm'ün azmi ve kabiliyeti Evrengzîb'in onunla gurur duyması için yeterli idi. Ciddi bir okuma sevgisine sahip olan Zîbünnisâ Begüm erken yaşlardan itibaren ilim ile meşgul oldu.

Beş kızı bulunan Evrengzîb'in büyük kızı olan Zîbünnisâ Begüm annesi Dilras Bânû Begüm'ün de en büyük çocuğu idi. O aynı zamanda Evrengzîb'in en sevdiği kızıydı. Dinî eğitimi ile birlikte çok küçük yaşta Kur'ân'ı hıfz ettiği için Evrengzîb tarafından ödüllendirildi. Evrengzîb ona 1640 senesinde Miyabay adında Özbek bir kadın hoca tuttu. Bu hoca ona Farsça, Arapça, astronomi ve matematik dersleri verdi. Hat dersleri de alan Zîbünnisâ, nestâlik, şikeste ve nesih gibi yazım stillerinde yetkinliğe erişti. Zîbünnisâ silah kullanmakta da maharetliydi.

Zîbünnisâ bir şair olarak şöhrete sahipti. İlk gençlik yıllarından itibaren Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazdı. Edebi zevklerini teşvik eden ve yönlendiren Şah Rüstem Gazi adında bir âlimdi. Zîbünnisâ “mahfî” mahlası ile şiirler yazdı ve “Divan-ı Mahfî” ismi ile bir divan meydana getirdi. Ayrıca Hz. Muhammed için yazdığı na‘tları mevcuttur. Onun şiirleri, yalnızca tasavvufî anlayışını değil aynı zamanda hayatındaki deneyim ve tecrübelerini de yansıtır. Edebiyatçılar eserlerini onun değerlendirmesi için saraya gönderirdi. Bu kişiler onun tarafından maharetlerine göre ödüllendirildi. Çevresindeki isimler arasında Nâsır Alî-i Sirhindî gibi önemli şairler bulunuyordu.⁵⁷⁴

Evrengzîb'in Zîbünnisâ'nın entelektüel becerilerinden çok hoşnut olmasına karşın onun tasavvuf anlayışını hoş karşılanmayacağı tahmin edilebilir. Zira Zîbünnisâ, teyzesi Cihanârâ Begüm ve amcası Dârâ'dan etkilenmişti.⁵⁷⁵ Ekber Şah'tan itibaren kendine yer edinen dinî uzlaşî felsefesine ilgi duydu. İslâm ve Hint dinî öğretilerinin yakınlıkları üzerinde durdu. Kur'ân'ın yanı sıra Hint filozoflarından Brahmanatra'nın kitapları, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'nın eserlerine ilgi gösterdi. O, devrinin sûfî

⁵⁷³ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 539; Soma Mukherjee, *Royal Mughal Ladies and their Contributions*, New Delhi: Gyan Publishing House, 2001, s. 40-72.

⁵⁷⁴ Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul: Hikmet Gazetecilik, 1969, s. 529-530.

⁵⁷⁵ Cihanârâ Begüm tasavvuf ile meşgul olan dindar bir insandı. O, hayatının oldukça erken bir döneminde kardeşi Dârâ'nın etkisi altında kalarak Kâdiriye sûfî tarikatının bir üyesi oldu. Dârâ, Lahor'un büyük Kadirî şeyhi olan Miyânî ile tanıştıktan sonra tasavvufa yönelmişti. Cihanârâ Begüm, Keşmir'e yaptığı bir ziyarette, Dârâ'nın girişimiyle kendisine meditasyonun faydalarını öğreten Molla Şah ile temasa geçti. Zîbünnisâ'nın etrafındaki bu dinî atmosfer onu etkilemişti. Mukherjee, *a.g.e.*, s. 43.

şeyhleriyle irtibat halindeydi. Zîbünnisâ eğilimleri onun sûfî felsefesine sahip olduğunu gösterirken şiirleri de bunu yansıtır.⁵⁷⁶

Zîbünnisâ'nın şahsiyeti ve ilmi çalışmalarına verdiği destek ise bilinenin ötesinde bu dönemin edebî yönden çalılığını göstermektedir. Bâbürlü sarayındaki edebî meziyetler ve faaliyetler saltanat ailesinin erkekleri arasında sınırlı değildi. Bâbürlü saray kadınlarının sanat hamiliği yaptığı bilinen bir durumdu. Bâbürlü devrinin en yetenekli begümlerinden biri olan Zîbünnisâ, Evrengzîb'in saltanat döneminde bu himaye geleneği bakımından öne çıkan şahsiyet oldu. Edebiyata büyük bir ilgi gösteren Zîbünnisâ, babasının da desteği ile güzel bir kütüphane meydana getirerek nadir ve değerli kitap ve el yazmalarını toplama işine girişti. Ayrıca bu değerli eserleri kopyalamak için yetenekli hattatları işe aldı. Keşmir kâğıdı ve hattatları ünlü olduklarından burada bir yazıhanesi vardı.

Zîbünnisâ'nın kütüphanesinden dönemin din adamları, şairleri ve kâtipleri faydalandılar. O dönemin önde gelen âlimlerini himaye etti. Ayrıca yetenekli hattatları istihdam etti. Zîbünnisâ, çeşitli eserlerin derlenmesini ve tercüme edilmesini de teşvik etti. Molla Safiyü'd Dîn Erdebilî onun himayesinde Fahreddin er-Râzî'nin Kur'ân-ı Kerîm tefsirini (et-Tefsîrû'l-kebîr) *Zebu't-Tefâsîr* adı ile Farsçaya çevirdi. Zîbünnisâ'nın isteği üzerine *el-Âlemgîriyye* Abdullah Rûmî Çelebi tarafından Farsça'ya tercüme edildi. Ona atfedilen başka risâleler ve kitaplar da mevcuttur.⁵⁷⁷ İlmi merakının yanında dönemin giyim kültürüne katkı sağladı ve nakkaşlık sanatına da büyük ilgi gösterdi.

Çocuklarına karşı sert kararlar almaktan çekinmeyen Evrengzîb, kendisine isyan eden oğlu Muhammed Ekber ile olan yakınlığı nedeniyle Zîbünnisâ'ya olan güvenini yitirdi. Evrengzîb, Zîbünnisâ'yı 1680 tarihinden itibaren ölümüne kadar Salimgarh Kalesi'nde gözetim altında tuttu (26 Mayıs 1701).⁵⁷⁸ Muhammed Ekber'in isyanına kadar Zîbünnisâ'nın Evrengzîb'in siyasî ve dinî politikalarına karşı ciddi bir muhalefetinden söz edilmiyor.⁵⁷⁹ Evrengzîb'in kızının dinî anlayışından ötürü ona cephe aldığını düşündürecek deliller zayıftır. Muhammed Ekber olayına değin Zîbünnisâ'nın ilmi çalışmalarını geniş olanaklar ile sürdürdüğünü de ifade etmek

⁵⁷⁶ Muzaffar Alam, *The Mughals and the Sufis: Islam and the Political Imagination in India, 1500-1750*, New York: State University of New York Press, 2021, s. 301-317; Togan, a.g.e., s. 530-531.

⁵⁷⁷ Ahmet Özel, a.g.m., s. 366.

⁵⁷⁸ Magan Lal, *The Diwan of Zeb-un-nissa*, Londra: John Murray, 1913, s. 7-23; Berna Karagözoğlu, "Padişah Babanın Şair Kızı Zebunnisa" *Iğdir University Journal of Social Sciences*, IX (2016), s. s. 215-230; Annie Krieger, *Captive Princess: Zebunnisa daughter of Emperor Aurangzeb*, Oxford University Press, 2005.

⁵⁷⁹ Alam, a.g.e., s. 301-317.

gerekir. Aynı zamanda Zîbünnisâ'nın hukuk bilgisinden ötürü sık sık görüşüne başvurulurdu. Kızına olan sevgisi bilinen Evrengzîb, Delhi'de onun için "Arsin Tâvûs" isminde bir de köşk inşa ettirmişti. Ancak, Bâbürlü tarihindeki kadınlar arasında ayrı bir yere sahip olan Zîbünnisâ da Bâbürlülerin sorunlu verâset anlayışının kurbanlarından biri olmaktan kurtulamadı.

Evrengzîb'in ikinci kızı Ziyetünnisâ Begüm (1643-1721) de Zîbünnisâ gibi iyi bir eğitimden geçti. Annesi Dilras Bânû Begüm idi. Evrengzîb onu kendi dinî felsefesine uygun olarak yetiştirdi. Dekken'de uzun yıllar babasıyla birlikteydi ve hayatının sonuna kadar onu özveriyle takip etti. Ziyetünnisâ son derece cömert ve hayırseverdi. Çok sayıda kervansaray inşa etti. Birçok insan geçimini Ziyetünnisâ Begüm'ün yardımları ile temin ediyordu. Kendisine Padişâh Begüm unvanı verildi.⁵⁸⁰ Evrengzîb'in son yıllarında Bâbürlü sarayında bulunan İngiliz büyükelçisi William Norris de Ziyetünnisâ'nın yaptırdığı kervansaraylardan bahseder. Onun mimari alandaki katkıları yaptırdığı camii ile sürdü. Babasının desteği ile Zinat-ul Mescid'i (Mescidlerin Süsü) inşa ettirdi ve vefatından sonra buraya defnedildi.⁵⁸¹ Ziyetünnisâ Begüm, Evrengzîb'in son yıllarında hesaba katılması gereken bir siyasî güçtü. Öz kardeşi Âzam Şah'ı taht mücadelesinde ateşli bir biçimde destekledi. Ziyetünnisâ Begüm, Âzam Şah'ın 1707 senesinde Sarây-ı Câcev dolaylarında yapılan muharebede mağlup olarak öldürülmesinin ardından Bahadır Şah'a boyun eğmeyi reddetti. Hayatının geri kalan günlerini Delhi'de geçirdi ve 78 yaşında burada vefat etti (18 Mayıs 1721).

Evrengzîb'in Nevâb Bai'den olan kızı Fahrünnisâ Begüm (Bedrünnisâ) (1647-1670) de babasının yönlendirmesi ile dinî eğitimine ağırlık verdi. O da ablaları gibi Kur'an'ı ezberledi. Evrengzîb'in saltanatının 13. senesinde genç bir yaşta vefat etti (20 Nisan 1670).

Evrengzîb'in diğer iki kızı ise yaptıkları evlilikler ile dikkat çeken Zübdetünisa Begüm (1651-1707) ve Mihrünnisâ Begüm'dü (1661-1706). Evrengzîb başta Dârâ olmak üzere kardeşlerine karşı verdiği siyasî kavgayı Bâbürlü saltanat ailesi içerisinde devam ettirmedi. Dilras Bânû Begüm'den olan kızı Zübdetünisa'yı 1673'te Dârâ'nın oğlu Sipihir Şüküh ile evlendirdi. Oğlu Muhammed Ekber'i ise Süleymân Şüküh'un kızıyla evlendirmişti. Zübdetünisa Begüm babasıyla aynı yıl vefat etti (17 Şubat

⁵⁸⁰ Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 323.

⁵⁸¹ Harihar Das, *The Norris Embassy to Aurangzeb, 1699-1702*, Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay, 1959, s. 236; Mukherjee, s. 44.

1707).⁵⁸² Evrengzâb'ın en küçük kızı Mihrünnisâ Begüm ise 18 Eylül 1661'de dünyaya gelmişti. O annesi Evrengabadi Mahal'in tek çocuğu idi. 1672'de Murad Bahş'ın oğlu İzzet Bahş ile evlendirildi. Mihrünnisâ Begüm, babasının vefatından bir yıl önce öldü (1706).⁵⁸³

⁵⁸² Truschke, *a.g.e.*, s. 39.

⁵⁸³ Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 322-323.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EVRENGZİB'İN SİYASETİ

4.1. Evrengzîb'in Dinî Siyaseti

Evrengzîb'in Bâbürlü Devletini en geniş hudutlara erişirmesinin yanı sıra dinî sahadaki eylemleri ve Bâbürlü rejimini yeniden şekillendirmesi onun siyasî yaşamına damga vurdu. Tartışmalı buyrukları ve yeni ideolojik programı devletin yapısında önemli bir değişimi ortaya koydu. Ağabeyi Dârâ'ya karşı verdiği mücadele sırasında aktif bir biçimde dinî propagandayı kullandı ve bu süreç siyasî programına etki etti.⁵⁸⁴ Dârâ'nın Ekber Şah'ı hatırlatan uzlaşî siyaseti ve felsefî vizyonu ona karşı galip gelerek Taht-ı Tâvûs'a oturan Evrengzîb'in siyasî eylemlerinde fanatik olarak değerlendirmesine sebep oldu. Aynı şekilde Evrengzîb'in hükümdarlığı döneminde Dekken'de Maratalara karşı verilen çetin mücadeleler, onu daha keskin adımlar atmaya yöneltti.

Şeriat eksenli bir siyaset takip etmeye gayret eden Evrengzîb, dönemindeki hızlı genişlemelere ve beraberinde gelen huzursuzluklara karşı dinî cephede bir bütünlük oluşturacak adımlar attı. İlk olarak İslâmî anlayışın uzağındaki eklektik saray hayatını yeniden düzenledi. Törenler ve merâsimler başta olmak üzere saray kültürüne yeni bir nizam verdi ve bir disiplin meydana getirdi. Nevruz kutlamalarının iptali ve saray müzisyenlerinin faaliyetlerine son verilmesi gibi bir dizi yeni karar, bu çerçevede hayata geçirildi.⁵⁸⁵

Dinî kurumların statüleri yeniden düzenlenirken Ekber Şah zamanında siyasî olarak zayıflayan ulemâ, Evrengzîb'in saltanatı sırasında tekrar önem kazanarak etki sahasını genişletti. Kâdılkudât ve sadr dinî müesseslerin faaliyetlerini de düzenleyen soylular olarak kayda değer bir bütçeyi kontrol etmeye başladılar. Vakıflardan dinî makamlara uzanan atamalar onların kontrolü altında idi. Evrengzîb, 1672-1673'te Hinduların sahip olduğu tüm imtiyazların yeniden düzenlenmesini emretti. Ulemâ ve dinî erkâna verilen vergiden muaf arazi hibeleri, Ekber Şah'ın Hindulara sağladığı imtiyazları geride bırakacak ölçüde idi. Hayata geçirilmesi tam olarak mümkün olamasa da 1690'da ulemâ için hibe olunan araziler kalıtsal hale getirildi.⁵⁸⁶ Evrengzîb'in

⁵⁸⁴ Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 34-35.

⁵⁸⁵ Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 390-3911.

⁵⁸⁶ Richards, *a.g.e.*, s. 222; Habib, *a.g.e.*, s. 311-312; Bernier, *a.g.e.*, s. 341.

ulemâyı hoşnut etme düşüncesi fütühatlarında tam bir destek sağlama arzusunun tezahürüydü.

Her ne kadar Evrengzîb'in ulemâ ile yakınlığının altında kendi meşruluğunu pekiştirme ve Bâbürlü rejimini yeniden şekillendirirken mutlak destek sağlama fikri yatsa da devlet içerisinde bu grupların oluşturmaya başladığı ağırlık belli rahatsızlıkları peşi sıra getirdi. Fars kökenli emir Mehâbet Han, ulemânın siyasî etkisinden duyduğu rahatsızlığı, 1676 senesinde yazdığı bir mektupta “kuş avcılarının tutsaklara, serçelerin ise avcılara” dönüştüğü ifadeleri ile yeni kararları protesto ederek gösterdi.⁵⁸⁷

Evrengzîb dinî programını hayata geçirmeye *muhtesip* atayarak devam etti. Semerkantlı âlim İvaz Vecîh'i ihdas ettiği bu makamının başına atadı. İvaz Vecîh, esas olarak ordu *muhtesipliği* görevini icra ederken Evrengzîb *muhtesip* tayin ederek arzu ettiği disiplini tesis etmeye çalıştı. *Âlemgirnâme*'de *muhtesip* makamının ihdas edilmesi şu şekilde yer alır:

Dine sığınak olan Pâdişahın gayreti, devam eden günah işleri ve İslâm'a aykırı adetleri ortan kaldırmak olup, saltanatın ve hilâfetin amacının şerîatı yayma ve ilâhî hükümlere uymak olduğunu bildiği için karar verdi ki, saltanat kadrosunda bulunan ve dindarlığı ile tanılan fakih ve şer'î soruları cevaplamakta olan fazıllardan birini *muhtesip* hizmetinde görevlendirip halkı günah işlemekten özellikle şarap içmekten ve diğer müskirattan esrar kullanmaktan ve zina etmekten men edip cezalandırsın ve kötü işleri yapmalarını önlesin. Bu yüzden Turan bilginlerinin başında gelen Molla İvaz Vecîh'i bu hizmet için görevlendirdi.⁵⁸⁸

Muhtesiplik makamının işlevi ve görevleri bu şekilde ifade edilirken bu makam kûtvâl kurumunun daha ileri bir aşaması olarak hayata geçti. Bu karar sonrası Bâbürlü ülkesindeki diğer vilayetlere muhtesipler atanması kalıcı hale geldi.

Ulemâ ve dinî zümre açısından Evrengzîb'in siyasî iddiasının şer'î İslâm'a bağlılığı temelinde meşrulaştırdığını akılda tutmak gerekir. Evrengzîb, taht mücadelesi sırasında babasına yazdığı mektuplardan birinde kendisini “barışı ve İslâmî idareyi yeniden tesis etmek” için devletin yükünü üstlenmiş olarak tanıtıyordu. Ayrıca verâset mücadelesi sırasında Dârâ'ya karşı yürüttüğü siyaset ağabeyinin dinden çıktığı yönündeki bir propaganda sonunda onun idamı ile neticelendi. Bu nedenle Evrengzîb,

⁵⁸⁷ Athar Ali, *a.g.e.*, s. 99.

⁵⁸⁸ Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 392-393.

İslâm'ın emirlerine bağlılığına dayanan siyasî otoritesini korumak için İslâmî hükümlere olan sadakatini ortaya koymaya çalıştı.⁵⁸⁹

Dârâ ile mücadelesinde dinî söylemi kullanan Evrengzîb'in doğal olarak ulemânın rolüne daha fazla değer verdiğini düşünmek yanlış olmaz. Cizyenin yeniden konulması ve bu vergi üzerinden dinî zümreye tanınan ayrıcalıklar çeşitli gereklikler etrafında ortaya çıktı. Ancak buradan hareketle Evrengzîb'in ulemâya karşı tutumu yalnızca cizye ve bu kesime olan hürmetli tavrı üzerinden okunmamalıdır.⁵⁹⁰ Evrengzîb'in politikaları umumi bir bakış ile ele alındığında, ulemânın siyasî meselelere müdahalesinden hoşlanmadığı görülür. Örneğin, ulemâ Hinduların devlet içerisinde yüksek rütbelere erişmesini her zaman eleştirdi. Ayrıca Bâbürlü hükümdarlarının Racpûtlar ile evlilik ittifaklarına girme politikasının önde gelen muhalifleriydi. Ancak diğer hükümdarlar gibi Evrengzîb de bu hususlarda onların eleştirilerini dikkate almadı.

Evrengzîb'in ulemâ ile olan ilişkisinin genellikle siyasî gereksinimler etrafında şekillendiği söylenebilir. Örneğin Evrengzîb'in şehzadeligi sırasında yürüttüğü Belh seferinde yanında bulunmuş ve daha sonra kendisine rütbe verilmiş olan Muhammed Emin Han (Turanî) Evrengzîb'e verdiği dilekçe ile üst mevkilerdeki İran kökenli Şiiilerin görevlerinden uzaklaştırılmasını istedi. Evrengzîb bu talebe verdiği cevap "Dünya işlerinin dinle ne ilgisi var?" şeklinde idi.⁵⁹¹ Ayrıca benzer şekilde verâset mücadelesi sonrasında bir kadı, Şah Cihan'ın hayatta olmasından ötürü onun adına hutbe okumayı reddedecek cesareti göstermiş ve bunun neticesinde Evrengzîb tarafından görevden alınmıştı. Evrengzîb, hükümdarlığı için gerekli dinî onayı kâdilkudât Şeyh Abdülvehhâb'ın (ö. 1675) hutbesi ile aldı ve iktidarını meşrulaştırmak için İslâmî sembolleri kullanmaya devam etti. Mesela, taht mücadelesi sırasında kardeşi üzerindeki üstünlüğünü göstermek için İslâmî referansları ortaya koydu.⁵⁹² Hükümdarlığının ilerleyen yıllarında ise ulemânın bazı üyeleri Evrengzîb'in güney siyaseti kapsamında Dekken sultanlıklarını ilhak etme çabasına karşı çıkmıştı. Ancak Evrengzîb bu görüşlere de itibar etmeyerek Dekken'deki sultanlıklara yönelik ilhak siyasetini sürdürdü.

⁵⁸⁹ Hâfi Hân, *a.g.e.*, II, s. 87; Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, 34-36; Satish Chandra, *a.g.e.*, s. 204-205.

⁵⁹⁰ Chetty, *a.g.m.*, s. 49-50; K. A. Nizami, *State and Culture in Medieval India*, New Delhi: Adam Publishers, 1985, s.

⁵⁹¹ *Ahkâm-ı Âlemgiri*, s. 97-99.

⁵⁹² Hâfi Hân, *a.g.e.*, II, s. 87-88; Muhammad Kâzım, *Âlemgîrnâme*, s. 34-35. A. M. Guenther, "Hanafi Fiqh in Mughal India: The Fatâwâ-i Âlamgiri" *India's Islamic Traditions*, Richard Eaton (ed), Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 211; İftikhar Ahmad Ghauri, "Ideological Factor in the War of Succession, 1657-1658", *Journal of the Pakistan Historical Society*, VIII/2 (1960), s. 113-115.

Evrengzîb hükümdarlığının başından itibaren İslâm'ın koruyucusu olma ve şeriat odaklı uygulama iddialarına rağmen devlet işleyişi söz konusu olduğunda Bâbürlü geleneklerine uygun hareket etti. Gayrimüslimlere devlete bir hasımlık göstermedikleri takdirde dinî faaliyetlerini sürdürme ve vaaz etme özgürlüğü sağladı.⁵⁹³ Tapınakları istenmeyen müdahalelerden korumaya yönelik tutum alan Evrengzîb, Hindu topluluklarına toprak bağışlayan ve Hindu mânevî şahsiyetlerine maaş sağlayan çok sayıda ferman yayınladı.

Evrengzîb saltanatının dokuzuncu senesinde Asam vilayetinin Gauhati şehrindeki Umananda Tapınağı için daha evvel verilmiş olan arazi hibesini ve bununla bağlantılı gelir toplama hakkını teyit eden bir ferman verdi. 1687 tarihinde ise dindar Brahmanlar ve ihtiyaç sahibi dinî şahsiyetlere evler inşa edilmesi için Benares'te bir miktar boş arazi bağışladı. 1691'de Chitrakoot'taki Balaji Tapınağı'nı desteklemek için vergiden muaf büyük bir arazi verdi. 1698'de orta Hindistan'da yer alan doğu Handeş'te Rang Bhat adlı bir Brahman'a toprak bağışladı. Allahâbâd, Vrindavan, Bihâr ve diğer bazı yerlerdeki tapınakları ve bireyleri içeren bu tür örnekler mevcuttur. Evrengzîb seleflerinin geleneklerini Hindu dinî topluluklarına lütufta bulunarak devam ettirdi. O, Jain dinî kurumlarına karşı da benzer şekilde olumlu bir yaklaşım gösterdi. Ekber Şah örneğinde olduğu gibi Evrengzîb de 1650'lerin sonlarında Gucerât'taki Jain hac yerleri olan Shatrunjay, Girnar ve Abu Dağı'nda arazi hibeleri verdi. Bir Jain keşişi olan Lal Vijay'ın idaresine bir manastır verdi. Bu tür eylemler göz önüne alındığında, bu dönemin yerel Jain eserlerinde Bâbürlüler özelindeki övgü dolu açıklamaları daha anlamlı hale gelir.⁵⁹⁴

Evrengzîb sık sık diğer dinî inançların mensuplarıyla görüştü ve selefleri gibi çeşitli mezheplerin bilginleri ile sohbet etti. Bu politikalar onun Sünnî merkezli ve şeriat temelli devlet anlayışına aykırı görünse de Bâbürlü Devletinin başta Hindu gruplar olmak üzere diğer dinî çevreler ile tesis etmeye çalıştığı uzlaşî için mühimdi. Evrengzîb, siyasî kararları ulemânın görüşleri ile çatıştığında ulemâyı bastırmakta tereddüt etmedi. Bu, Evrengzîb'in Dekken sultanlıklarını fethetme kararından son derece açık bir şekilde görülür. Şeyh Abdülvehhâb'ın vefatından sonra yerine atanan oğlu Şeyhülislâm'ın 1683'te Müslüman bir hükümdara karşı savaş açma fetvasını İslâm hukuka aykırı

⁵⁹³ *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, VII, Kalküta: The Asiatic Society, 1915, s. 689.

⁵⁹⁴ Arazi hibeleri konusundaki yeni politika, özellikle devletin daha uzak bölgelerinde tam manasıyla hayata geçirilemedi. Dahası Bengal'in bazı bölgelerinde Hindulara ait vakfedilmiş arazilerin sayısında artış oldu. Trucke, a.g.e., s. 73-76; Eaton, *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204-1760*, s. 251-253.

olduğu gerekçesi ile reddetmesi onu durdurmadı. Ulemânın bir kısmının muhalefetine rağmen Dekken sultanlıklarına karşı harekâta devam etti. Yeni atanan şeyhülislâm Kadı Abdullah'ın da Dekken sultanlıkları ile sulh yapılması yönünde çağrısı olmuştu ancak Evrengzîb, Dekken'deki faaliyetlerine devam etti.⁵⁹⁵

4.2. Evrengzîb'in Hindulara Karşı Siyaseti

Evrengzîb Hindistan'ın karmaşık tarihinin en tartışmalı Müslüman hükümdarı olarak tarihteki yerini aldı. Onun Hindu tebaasına yönelik uygulamaları özellikle Hindu milliyetçileri tarafından baskıcı ve ayrımcı olarak görüldü. Evrengzîb'in Hindu kültürünü hedef alarak onları din değiştirmeye zorladığı ve tapınaklarını yok etmek isteği ileri sürüldü.⁵⁹⁶ Hindistan'ın bağımsızlık hareketinin önde gelen simalarından olan ve 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle başbakanlık yapan Cevahirlal Nehru'nun *Discovery of India* eserinde de bu görüşe rastlanır. Nehru, “baskıcı bir bağınaz” olarak nitelendirdiği Evrengzîb'i Bâbürlü Devletinin çöküşünden sorumlu tutarak suçlamıştır. Evrengzîb'in Hintli bir hükümdardan ziyade bir Müslüman fâtilh gibi hareket etmesinin Bâbürlü Devletini dağılmaya götürdüğünü söyler. Bu anlatı ve ön kabullerin beslediği popüler inanışa göre, Evrengzîb Hindular üzerinde yoğun bir baskı oluşturarak Hindu-Müslüman çatışmasını körükleyen bir siyaset izledi. Bu tür görüşler, XX. yüzyılın önde gelen Hintli tarihçisi Jadunath Sarkar da dâhil olmak üzere, Nehru'nun çağdaşlarının çoğu tarafından desteklendi. İngiliz sömürge düşünürleri, Evrengzîb'in Hindu politikasını öne çıkararak Bâbürlü idaresini baskıcı ve despot gibi bir dizi suçlamayla uzun süre tartıştılar ve sömürge Hindistan'ı tarih yazıcılığını inşa ederken Hint alt kıtasındaki egemenliklerini meşrulaştırmak için kullandılar.⁵⁹⁷

Ekber Şah'tan itibaren Hindulara karşı takip edilen uzlaşî siyaseti birçok alanda iş birliği tecrübesi kazandırmış ve siyasî bir gelenek oluşturmuştu. Evrengzîb bu gelenekleri ve uygulamaları kendi vizyonuna göre şekillendirmeye çalıştı. Ancak mevcut sistemi zafiyete uğratacak bir anlayışla hükmetmedi. Bu bakımdan Hindular üzerinde genelleme yaparak Evrengzîb'in politikalarını anlamlandırmaya çalışmak hatalı olacaktır. Zira Evrengzîb de selefleri gibi Hinduları bir bütün olarak ele almadı ve

⁵⁹⁵ Hamîdüddîn Han Bahadır, *a.g.e.*, s. 16-17; Şah Navaz Han, *a.g.e.*, s.239; G. T. Kulkarni, “Deccan Invasion (1682-1707) and a Psychoreligio Analysis of Aurangzeb”, *Bulletin of Deccan College Research Institute*, XXXVii/1 (1977-1978), s. 66-67.

⁵⁹⁶ Sri Ram Sharma, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, s. 150-159; Lal, *a.g.e.*, s. 125-140; Sarkar, IV, s. 4-18;

⁵⁹⁷ Cevahirlal Nehru, *The Discovery of India*, Delhi Oxford University Press, 1985, s. 265; Truschke, *a.g.e.*, s. 17-18; Irvine, *a.g.e.*, s. 311-315; Malcolm, *A Memoir of Central India, Including Malwa and Adjoining Provinces*, s. 47-58.

Bâbürlülerin süregelen siyasî yaklaşımını takip ederek politikalarında Hinduların aralarındaki farklılıkları göz önünde bulundurdu. Marata, Racpût, Brahman ve Vaishnava gibi grupların bölgesel, mezhepsel ve kast yapıları itibariyle aralarındaki farklılar, meydana gelen siyasî olaylarda ve alınan kararlarda dikkate aldı. 1670'lerin başlarında Dekken'deki idarenin başında bulunan Mehâbet Han, Maratalar ile mücadele ederken Racpûtları ve diğer bazı Hindu gruplarını kullanmaya çalıştı. Bu bakımdan Evrengzîb'in Hindu siyasetini bir Hindu-Müslüman mücadelesi kapsamında değerlendirmek yerine tarihsel olarak ele almak daha isabetli olacaktır.⁵⁹⁸

Evrengzîb, Bâbürlü siyasî ve kültürel geleneklerinin mirasçısıydı. Hükümdarlığının ilk on yılı boyunca Hindu gelenekleri ile bir sentez oluşturan Bâbürlü idarî sistemini devam ettirdi. Dârâ'ya karşı verdiği veraset mücadelesinde Hindu soylulardan neredeyse ağabeyiyle eşit sayılabilecek bir destek toplamıştı. Onun dindar kişiliğine karşı Hindu grupları arasında ciddi bir muhalefet mevcut değildi. Müslüman Bâbürlü elitleri gibi Hindu seçkinler arasında da Evrengzîb'in tahta çıkışı yadırganan bir durum olmadı.⁵⁹⁹ Şair Chandar Bhan Brahman gibi Bâbürlü idaresin diğer Hindu üyeleri, Evrengzîb'in hükümdarlığının Bâbürlü rejiminde temel bir değişikliği yol açacağını düşünmediler.

Evrengzîb, Müslüman tebaasını korumak ve Hindulaşma tehdidi karşısında muhafaza etmek yönünde tutum alırken Hindular ile mevcut uzlaşının devamını sağlayacak eylemleri ihmal etmedi. Hinduların bayram zamanlarında onların seçkinleri ile görüştü ve çeşitli yardımlarda bulunmaya devam etti.⁶⁰⁰

Evrengzîb şer'î zeminde asgari bir müsamaha ile başta Racpûtlar olmak üzere Hindular ile mevcut uzlaşmayı korumayı zorunlu görüyordu. Tahta geçtiği ilk yıllarda ihtiyatlı politikası esasında bu hassasiyetinin göstergesidir. Yaptığı vergi bağışlamaları ile birlikte bir süre Hindu festivallerini destekledi. İtalyan seyyah Gemelli Careri (1651-1725) de Holi festivalinin 1693'te Galgala'da (Batı Dekken) Evrengzîb'in ordugâhında kutlandığını belirtir.⁶⁰¹ Bu himayedarlığı bazı durumlarda yerini yasaklara bıraktı. Özellikle festivaller hususundaki hassasiyeti yersiz değildi. Hindistan'daki festivaller kanun ve düzen sorunlarına yol açabiliyordu. Evrengzîb dönemine tanıklık eden gezginlerin seyahatnâmelerinde Muharrem kutlamaları ve Holi gibi festivallerde şiddet

⁵⁹⁸ Truschke, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁵⁹⁹ Kenbû, *Amel-i Sâlih*, III, s. 319-321; Tavernier, *a.g.e.*, II, s. 183.

⁶⁰⁰ Muhammed Kâzım, *a.g.e.*, s. 914; Bayur, *a.g.m.*, s. 9.

⁶⁰¹ Gemelli Careri, *Giro del Mondo*, III, Napoli: Giuseppe Roselli, 1699-1700, s. 127, 146-152.

olaylarına ve aşırılıklara sıklıkla rastlanır.⁶⁰² Evrengzîb ilk olarak ordu içerisindeki Hindu festivallerine yasak getirdi. Ancak bu tür festival ve kutlamaların umumi anlamda yasaklandığını gösteren genel bir emir bulunmamaktadır. Bununla birlikte Evrengzîb, Hindu subaylara görev vermeye devam ederken bu atamalarında rütbe ve önem bakımından seleflerinin gerisinde kalmadı.⁶⁰³

Evrengzîb hükümdarlığının ilerleyen yıllarında Hinduların bazı uygulamalarını yasakladı. Bunlardan en çarpıcı olanı Hümâyûn ve Ekber dönemlerinde de engellenmeye çalışılan Satî ritüeli idi. Hindu kadınların kendilerini kutsal saydıkları ateşe atarak intihar ettiği bu gelenek kesin bir şekilde yasaklandı.⁶⁰⁴ Bâbürlü saray hayatına tesir eden bazı Hindu gelenekleri ise Evrengzîb'in himayesinde sürdürüldü. Doğu Hindistan Şirketi görevlilerinden olan John Ovington'un 1690 tarihli seyahat metninde Evrengzîb'in torunu Bîdâr Baht'a tartî ritüelini⁶⁰⁵ tavsiye ettiği görülür.⁶⁰⁶

Evrengzîb döneminde idareci sınıfının etnik bileşenindeki mevcut dağılım Hinduların aleyhine değişmedi. Racpûtlar, Maratalar, Brahmanlar, Jainler, Kayasthalar ve diğer gayrimüslimler Bâbürlü Devletinin geniş idarî ve askerî sistemini yürütmek için hayati idi. Bu durum, Evrengzîb'in mansabdârî birliklerinde hizmet veren Hinduların sayısındaki hatırı sayılır artışta görülür. Şah Cihan yönetiminde Hindular, 1000 zât veya daha yüksek bir rütbeye sahip tüm soyluların dörtte birinden daha azını (%22.4) oluşturuyordu. Evrengzîb'in saltanatının son yıllarında bu rakam %31,6 yükseldi. Hintli tarihçi Athar Ali'nin istatistiğe dayanan eserinde ortaya koyduğu gibi "bağnaz" olarak değerlendirilen Evrengzîb'in hizmetinde Ekber Şah'ın sarayındakinden daha fazla Hindu soylu mevcuttu. Evrengzîb'in Dekken'e gitmeden önceki saltanatının ilk yirmi yıllık döneminde 1.000 ve üzeri mansab derecesine sahip Racpût mansabdârlarının oranı %14'ü buluyordu. Şah Cihan'ın hükümdarlığı dönemindeki %16'lık bu oranda radikal bir değişim olmamıştı.⁶⁰⁷

⁶⁰² Bernier, *a.g.e.*, s. 306; *Ahbârat-ı Derbâr-ı mu'allâ*, Cûlûs 10, (9 Nisan 1667).

⁶⁰³ Hodgson, *a.g.e.*, s. 99; Chetty, *a.g.m.*, s. 49; Sharma, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, s. 134-135.

⁶⁰⁴ Manucci, *a.g.e.*, II, s. 97.

⁶⁰⁵ Tartî merasimi, Bâbürlü Devletinde hâkimiyet anlayışını yansıtan saray ritüellerindendir. Bâbürlü ve Hint kültürel etkileşiminin yansımalarından biri idi. Bu merasim hükümdarların doğum günlerinde icra edilirdi. Hükümdarlar bazı değerli malları kendi ağırlığı ölçüsünde dağıttırarak ihsanda bulunurdu. Bu tür merasimler, Ekber Şah ve haleflerinin kendi monarşi geleneklerini Hindu terimleri ile de ortaya koymalarına yardımcı oldu. Streusand, *a.g.e.*, s. 247.

⁶⁰⁶ John Ovington, *A Voyage to Suratt in the Year 1689*, Londra: Jacob Tonson, 1696, s. 178-179; Truschke, s. 45-46.

⁶⁰⁷ Athar Ali, *Mughal Nobility*, s. 22-31; Eaton, *India in the Persianate Age: 1000-1765*, s. 365-367.

Evrengzîb'in yaptığı atamalarda da Hindu karşıtı bir tutum sergilemediği görülüyor. Evrengzîb'in maliyenin (Divân-ı Kül) başına bir Brahman olan Raghunatha Rao'yu ataması, yüzyıl önce Ekber Şah'ın bu yüksek mevkiye Todar Mal'i atamasını anımsatıyordu. Evrengzîb daha sonra Raghunatha'ya *raca* unvanı verdi ve onun mansab derecesini yükseltti. Birkaç yıl içinde, Raghunatha'nın saraydaki etkisi giderek arttı. Öyle ki, Fransız gezgin Bernier, onun Evrengzîb'in vezirlerinden biri olduğu zehabına kapılmıştı.⁶⁰⁸ Bunların yanı sıra Evrengzîb'in bazı mevkilerde Hinduların yerine Müslümanların tercih edilmesini öngören kararları da oldu.⁶⁰⁹

Evrengzîb 1671 senesinde valililere buyruklar yollayarak *pişkar* (daire sorumluları) ve *divanîlerin* (muhasibeci) Hindu olanların yerine Müslümanlar tercih edilmesini istedi. Ayrıca *halise* statüsündeki arazilerin tahsildarlarının Müslümanlardan oluşmasını emrettiyse de kısa bir süre sonra bu buyruktan dönüldü. Zira bu değişimini gerçekleştirebilmesi için yetişmiş Müslüman memur sayısı yeterli değildi. Bu vaziyet üzerine Evrengzîb, vilayetlere yeni bir buyruk göndererek Defter-i Divanî ve Bahşiyân-ı Serkâr'ın daire başlarından birinin Müslüman diğerinin Hindu olmasını emretti.⁶¹⁰

Evrengzîb, Bâbürlü Devletinin siyasî kültürüne de yeni bir biçim vermeye çalıştı. Ne var ki Evrengzîb'in Hindu politikası 1679'da tahakkuk ettirdiği cizye vergisi ile farklı bir anlam kazandı. Ayrıca bu dönemde Hinduların hac vergisi de yeniden toplanmaya başlandı. Evrengzîb'in yaptığı vergi düzenlemeleri ile Hindu tacirleri üzerindeki yükün artırdığı bir geçektir. Bu kararlar elbette Evrengzîb'in muhaliflerinin motivasyonunu artıran bir durumdu.⁶¹¹ Ancak Evrengzîb'in cizye vergisiyle ilgili kararı Hinduları yabancılaştırmaya yönelik bilinçli bir siyasetin parçası değildi. Cizye vergisini tahta çıkışından 22 sene sonra uygulanmaya koyması, birçok tarihçi tarafından Evrengzîb'in şeriatı uygulama arzusundan çok dönemin siyasî ve iktisadî gereklilikleriyle bağlantılı olarak değerlendirilmiş ve bu yaklaşım akademik sahada geçerlilik kazanmaya başlamıştır. Esasında bir İslâm devletlerinde önemli bir yere sahip olan cizye vergisinin Evrengzîb tarafından tahakkuk ettirilmesi, Bâbürlü rejimine yeni bir nizâm verilmesi anlamına gelmekle birlikte Evrengzîb'in dinî şahsiyetini ve samimiyetini ulemâ ve Müslüman tebaası karşında ortaya koyacak bir adımdı.⁶¹²

⁶⁰⁸ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 252-253; Bernier, *a.g.e.*, s. 391; Truschke, *a.g.e.*, s. 55-57.

⁶⁰⁹ *Ahbârât-ı Derbâr-ı mu'allâ*, Cûlûs 10, (30 Mayıs 1667); *Vakâ'i Derbâr*, Cûlûs 10, (3 Eylül 1667)

⁶¹⁰ Hâfi Han, *a.g.e.*, s. 249-252; Bayur, *a.g.m.*, s. 38-39.

⁶¹¹ Hâfi Han, *a.g.e.*, II, s. 229-230; Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 174.

⁶¹² Sharma, *a.g.e.*, s. 22; Truschke, *a.g.e.*, s. 66-67.

Evrengzîb'in İslâmlaştırma politikası ise cizye vergisi ile birlikte diğer bazı uygulamalarında görülür. Onun gayrimüslimlerin ihtida etmesi için yönlendirici ve bazı durumlara zorlayıcı sayılabilecek uygulamaları oldu. İslâm dinine geçenlere hil'atler giydirildi ve onlar taltif edildi.⁶¹³ İdarî teşkilâtta yer alan Hinduların ihtida etmeleri onların mevkilerinin artmasında kolaylık sağlıyordu.⁶¹⁴ Ancak Evrengzîb'in İslâm dinine geçen bazı Hinduların samimiyetini sorguladığı da kaynaklardan görülür. 1699 senesinde İnâyetullah Han'a yazdığı bir mektupta, daha evvel İslâm dinini kabul etmiş olan ve haklarında bazı şikayetler bulunan Hidâyet Kesh ve Ikhlâs Andesh isimli kişileri "İslâm'a geçmeleriyle övünen" ve "nankör zavallılar" ifadeleriyle kınadı. Evrengzîb güvenilir olarak gördüğü bu kişilerin hapsedilmesini emretti.⁶¹⁵

Türkiye'deki ilk Hindistan uzmanlarından Yusuf H. Bayur, Evrengzîb'in İslâmlaştırma siyaseti için ciddi bir kararlık gösterdiğini ve bu çabasında önemli bir başarı sağladığını belirtir. Ancak kaynaklarda bu yönde geniş çaplı bir zorlama ve din değiştirme durumundan söz edilmez. Öte yandan devrin vekayinâmelerinin doğası gereği tarihî olguları mevcut siyasî iklimin yapısı içerisinde abartmaya meyilli oluşunun bu tür yorumları kolaylaştırdığını ifade etmek gerekir.

Başta cizyenin yeniden tahakkuk edilmesi ve Hinduları gücendirebilecek diğer uygulamalar toplumsal uzlaşıda ciddi bir kırılmaya veya bir isyana yol açmamıştır. Bu Hinduların devlet hizmetindeki ağırlıklarının devam etmesinden de anlaşılabilir. Devrin Racpût sorunu ve Cat isyanı gibi meseleleri, daha önce açıklamaya çalıştığımız gibi siyasî sebeplerin ortaya çıkardığı hadiselerdi. Ancak Evrengzîb'in Hindu siyasetine genel bir çerçeveden baktığımızda, Ekber Şah'ın felsefî vizyonunun uzağında olan ve Hindu gruplar tarafından kolaylıkla ayrımcı politikalar olarak değerlendirilebileceğini ifade etmeliyiz.

Evrengzîb'in Hindu siyaseti Dekken'de Maratalara karşı verilen mücadele üzerinden de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hindu ulusu kavramı inşa edilirken Hindular için tarihi önemi olan bazı şahsiyetler ön plana çıkarılmıştır. Bunların başında gelen isimlerden biri de Marataların lideri Sîvâcî oldu. Esasında Sîvâcî'nin bölgesel bir devletin kurucusu olarak Maharaştra milliyetçiliğinin bir sembolü haline geldi ve ardından Pan-Hint ölçeğinde bir kahraman olarak simgeleştirildi. XX. yüzyılın başlarında Marathi tarihçileri, Sîvâcî'yı ulusal uyanışın bir sembolü ve kült figürü

⁶¹³ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 34-35.

⁶¹⁴ Richards, *a.g.e.*, s. 226.

⁶¹⁵ *Ruqa'ât-ı Âlemgîr*, s. 164; Chandra, *Mughal Religious Policies*, s. 202.

olarak anlatılarında kullandılar.⁶¹⁶ Hintli tarihçi Sarkar da Sîvâcî'nin yerli bir Hindu devleti inşası gayesinde olduğu görüşünü benimsedi. Sîvâcî'nin yalnızca Marata halkının yaratıcısı değil, aynı zamanda Orta Çağ Hindistanı'nın en büyük yapıcı dehası olduğu fikrini öne çıkardı.⁶¹⁷ Sarkar'a göre Sîvâcî'nin başarısı, Hinduların Delhi ve Bîcâpûr karşında bağımsız olmalarının yolunu göstermesi ve yerli bir devleti idare edebilecek kapasitede oldukları fikrini yerleştirmesi idi. Ona göre Sîvâcî, Hinduların edebiyatı, sanatı ve ticareti himaye edip ve geliştirebileceğini hatırlattı. Kendi donanmalarını oluşturup Hint okyanusundaki ticaretten pay alabileceklerini özellikle Portekizliler ile girilen mücadelelerde ispatladı. Ayrıca Sîvâcî, Hinduizm'in siyasî olarak Hindistan'da millî bir karakter vücuda getirmekteki etkisini göstermişti.⁶¹⁸ Hindu milliyetçilerinin bu tarih anlatısında hedef alınan tarihî şahsiyet ise Hindistan'ın son büyük Müslüman hükümdarı Evrengzîb olmuş ve Hindulara yönelik politikaları ona atfedilen bağnazlık üzerinden değerlendirilmiştir. Sorunlu biçimde devam eden güney siyaseti de Evrengzîb'in baskıcı şahsiyeti ve mutaassıp dinî anlayışı ile açıklanmıştır.

Evrengzîb'in Hindu siyaseti politik ve içtimaî dinamikler etrafında şekillendi. Hindu unsurların siyasî etkisinin azaltılması, vergi politikası, tapınakların statüsü ve yıkımı gibi hususlar etkiliydi. Onun Hindulara bakışı tek tip bir anlayış ile şekillenmedi ve saltanatının ilerleyen evrelerinde değişiklik gösterdi. Hükümdarlığının başlarında Hindulara yönelik daha ılımlı bir tutum gösterdi. Önemli mevkilerdeki Hinduları görevlerinde tutmayı sürdürürken onların ibadethâneleri hususunda daha müsamahakâr bir tavır sergiledi. 1669 sonrasında ise Evrengzîb'in Hindu politikasının sertleşmeye başladığını görüyoruz. Devlet içerisinde Hindu memurların sayısı oransal olarak korunsada yüksek mevkilerde Müslümanlar tercih edilmeye başlandı. 1679'da uygulamaya konulan cizye vergisi ile birlikte Hinduların üzerindeki baskı arttı.

4.3. Evrengzîb'in Mâbedlere Yönelik Tutumu

⁶¹⁶ Eugenia Vanina "Blackened face: Emotional Community and the Hindu Nationalist Interpretation of History", *Emotions: History, Culture, Society*, IV/1 (2020), s. 75-76; Anil Samarth, *Shivaji and the Indian National Movement: Saga of a Living Legend* Bombay: Somaiya Publications, 1975, s. 106-111.

Hint milliyetçileri tarihlerini inşa ederken kahramanlar yaratma arzusu ile sömürge öncesi dönemden Maharana Pratap (1540-1597) ve Sîvâcî (1630-1680) ile XIX. ve XX. yüzyıllardan Lakshmi Bai (1828-1858), Svami Vivekananda (1863-1902) ve Shubhas Chandra Bose (1897-1945) gibi bazı tarihi şahsiyetleri ön plana çıkardılar. Bu isimler kendi bölgelerinin sınırlarını aştılar ve genel olarak Hindular için kahraman figürüne dönüştüler. Bu şahsiyetlerden özellikle Sîvâcî, XX. yüzyılın başlarından itibaren birçok tartışmanın merkezinde yer aldı. Dipesh Chakrabarty, *The Calling of History: Sir Jadunath Sarkar and his Empire of Truth*, Chicago: University of Chicago Press, 2015, s. 133-134.

⁶¹⁷ Jadunath Sarkar, *House of Shivaji: Studies and Documents on Maratha History-Royal Period*, "greatly enlarged third edition", Calcutta: M. C. Sarkar, 1955, s. 115, 216-227; Chakrabarty, s. 144-145.

⁶¹⁸ Jadunath Sarkar, *Shivaji and His Times*, Londra: Longmans, Green and Co., 1920, s. 440-444; Rajaram V. Nadkarni, *The Rise and Fall of the Maratha Empire*, Bombay: Popular Prakashan, 1966, s. 108-109.

Hindistan’da XII. yüzyılın sonlarından itibaren Müslüman hükümdarlar ve daha öncesinde Hindu racaları, mağlup hükümdarların otoritelerinin en belirgin tezahürlerini ortadan kaldırmak için öncelikle tapınakların statüsünü yeniden tanımladı veya bu yapıları yıktırdılar. Aynı uygulama Bâbürlüler devrinde de devam etti. Düşman hükümdarlar tarafından himaye edilen tapınaklar, eski himayedarları mağlup edildikten sonra devlet mülkü haline getirildi. Bâbürlüler için egemenlik alanlarındaki siyaset hiçbir zaman önceki dinî otoriteyi yok etmek biçiminde olmadı. Bu denge Taht-ı Tâvûs’tan halk kitlesine doğru inen bir güç hiyerarşisi içinde şekillendi.

Bâbürlü Devletinde mâbedler hususundaki genel siyaset, eski mâbedlerin muhafaza edilmesi, yenilerinin inşasına ise müsaade edilmemesi şeklindeydi. Bu tutum Ekber Şah devrinde esnemiş, Cihangir döneminde ise görece bu serbestlik sürdürülmüştü. Ekber Şah dönemindeki yüksek rütbeli Racpût memurlarının görevlendirildikleri vilayetlerde kendi anıtsal tapınaklarını inşa etmelerine izin verildi. Ekber zamanından itibaren Bâbürlü hükümdarları, egemenlik alanlarında bulunan tapınakları devlet malı olarak gördüler ve buna göre hem dinî yapıları hem de özellikle Brahman dinî şahsiyetlerini himaye ettiler. Hindu dinî kurumlarını kendi egemenlik anlayışlarına hizmet edecek biçimde desteklediler. Örnek olarak, Bâbürlülerin mansabdârları vasıtasıyla Jagannath tapınağını himaye etmesi melezleşmiş bir siyasî ve dinî güç hiyerarşisini yansıtıyordu. Bu bakımdan Bâbürlüler, İngiliz halefleriyle dramatik bir tezat oluşturdular.⁶¹⁹ Ancak Şah Cihan döneminde Hinduların artan gücüne ve Hindulaşma meyline karşı bir tedbir söz konusuydu. Bununla birlikte savaş dönemlerinde zapt edilen bölgelerdeki bazı mâbetlerin yıkılması ya da camiye çevrilmesi bilindik bir uygulamaydı. Sadakatten uzaklaşan ve isyana kalkışan Hindu subayların bağlı oldukları tapınaklar hedef alınan mâbedler arasındaydı. Şah Cihan devrinde Hindu mâbedlerinin çoğalmasını engellemeye yönelik geleneksel siyaset izlenmeye çalışıldı. Mâbedler hususunda eski politikaya dönüşmesi ile ilgili örnekler devrin önemli kaynaklarından olan *Pâdişâhnâme*’de mevcuttur.⁶²⁰

Evrenğzîb’in Hindu siyasetinin diğer bir boyutu ise Hindu mâbedleri ile ilgili politikasıydı. Evrenğzîb bazı tapınakları nakit veya arazi hibeleriyle destekledi. Ancak herhangi bir tapınağın Hindu hâmisi devlete karşı isyan ederse hem o hem de tapınak

⁶¹⁹ Eaton, *India in the Persianate Age: 1000-1765*, s. 364-367; Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I. Böl. I, s. 450, Böl II, s. 121-122.

⁶²⁰ Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, 451; Bayur, *a.g.e.*, s. 8.

hedef haline gelebilmektedir. Peki Evrengzîb bu ilkeyi ne ölçüde ve hangi motivasyon ile uyguladı?

Evrengzîb ve ağabeyi Dârâ arasındaki dinî ve siyasî ihtilaf mabedler ile ilgili meselenin Evrengzîb'in bağınazlığı üzerinden tartışılmasına da yol açmıştır. Evrengzîb'in dinî olarak bir fanatik olarak görülmesinin başlıca sebeplerinden bir Dârâ gibi Hint felsefesine yakınlığı ile bilinen bir şehzadenin hükümdarlık mücadelesinde saf dışı kalması ve Ekber Şah'ın eklektik vizyonun yeniden siyasî alanda kendini gösterememesiydi. Ancak Evrengzîb'in başta Hindu politikası olmak üzere mâbedler ile ilgili tutumu dönemin siyasî atmosferi ve gelişmeleri içerisinde değerlendirilmelidir.

Evrengzîb Hindu tapınaklarına yaklaşımının ilk örnekleri Dârâ ile mücadelesi sırasında göstermişti. Hinduların kutsal beldelerinden olan Mathûrâ'da Ksev Rây tapınağına Dârâ tarafından bir taş trabzan bağışlandığını öğrenmesi üzerine ağabeyini kınadı ve bunun bir Müslüman'a yakışmayan eylem olduğunu söyledi. Ardından bu heykelin kaldırılması için emir verdi. Bu emir üzerine fevcdar Abdün-Nabi Han tarafından bu trabzan söz konusu tapınaktan kaldırdı.⁶²¹ Ayrıca Evrengzîb'in yürüttüğü Dekken valiliği sırasında Satara'da bir tapınak yıkılmıştı. Daha önce de bahsettiğimiz gibi kaynaklarda bu hadiseye ilişkin izahat yetersiz olsa da Evrengzîb'in meseleye ilişkin mektubundan devadasilerin faaliyetlerine yönelik bir cezalandırma eylemi olduğunu görülmektedir.⁶²²

Evrengzîb'in 1659 senesinde çıkardığı ferman ile mâbedler ile ilgili olarak Şah Cihan dönemindeki politikanın devam edeceğini gösterdi. Evrengzîb'in gayrimüslim mâbedleri ile ilgili tavrı bu fermanda açıkça görülür.

Şeriat ve kamu düzeni esas alınarak eskiden beri mevcut olan mâbedlerin yıkılmayacağına karar verilmiştir. Yeni mâbetlerin yapılmasına ise müsaade edilmeyecektir. Kinle hareket eden bazı kişilerin Benâres ve civarda yaşayan bazı Hinduları ve Brahmanları taciz ettiği bilgisi bize ulaştı. Buyruğumuz şudur ki, gelecekte şeriata aykırı olarak kimsenin Brahmanların ve bu yerlerde ikâmet eden Hinduların işlerine müdahale etmesine ve onlara rahatsızlık vermesine müsaade edilmemelidir. Bu zümrelerin mesleklerini ve ibâdetlerini huzur içinde devam ettirmeleri sağlanmalıdır.⁶²³

Bu fermanan anlaşılacağı üzere Evrengzîb hükümdarlığını ilk yıllarında ihtiyatlı bir siyaset takip ederek iç huzurun temini yönüne hareket etmiştir. Saltanatının

⁶²¹ *Ahbârât-ı Derbâr-ı mu'allâ*, Cülûs 9, (9 Nisan 1667), s. 7.

⁶²² Lâhûrî, *a.g.e.*, I, s. 450-452.

⁶²³ Evrengzîb'in 1659 tarihli Benâres fermanı *Journal of the Asiatic Society of Bengal*'de yayınlanmıştır. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, VII, Kalkûta: The Asiatic Society, 1915, s. 689.

ilerleyen yıllarında attığı sert adımların ise gelişen siyasî olaylar ve iç huzursuzluklar etrafında şekillenmiştir.

Hindistan'da Müslümanların idaresi altındaki topraklarda tapınakların yıkımı üzerine değerli bir çalışma yapmış olan Amerikalı tarihçi Richard M. Eaton'un işaret ettiği gibi, mâbedler ile ilgili olarak Evrengzîb'in aldığı karar Benâres'de uygulanmış gibi görünse de hükümdarlığı sırasında Hindistan'ın başka yerlerinde bazı yeni tapınaklar inşa olundu.

Evrengzîb, siyasî işlevi olan yapılara karşı ise sert bir politika izledi. 1661'de yerel racaların Bâbürotoritesine meydan okumasının ardından Kuçbihâr'da bazı tapınakları yıktırdı. Bu tapınakların himayedarlarının Marataların lideri Sîvâcî'nın Agra'dan kaçışını kolaylaştırdığına inanılıyordu.⁶²⁴ Benzer şekilde, devlet bağışlarıyla desteklenen Mathura'daki Keşavağeva Tapınağı, 1670'de bölgede yaşanan ciddi bir Cât isyanının ardından yıkıldı.⁶²⁵

Tapınakların hedef alınmasına ilişkin benzer anlayış Âdilşâhilerde de görülür. 1659 senesinde bu sultanlığın hizmetindeki sadık ve seçkin bir subayın oğlu olan Sîvâcî'nin Konkan'ın kuzey kıyısındaki bir limanı ele geçirerek başkente giden ticaret akışını engellediği hadise sonrası siyasî hüviyeti olan bir tapınak hedef alındı. Bu isyancı Marata liderini cezalandırmak için yüksek rütbeli bir subay olan Afzal Han'ın emrindeki kuvvetler ilk olarak Tulcapûr'da Sîvâcî ve ailesinin bağlı olduğu "tanrıça" Bhavânî tapınağını hedef aldı.⁶²⁶ 1635 senesinde ise Şah Cihan, açık bir isyan içesinde olan yüksek rütbeli Bâbürlü subaylarından Raca Cüchâr Singh'in babası tarafından himaye edilen Orçha'daki büyük tapınağı yıktırdı.⁶²⁷ Şah Cihan devri tarihçilerinden İnâyet Han da tapınaklara ilişkin siyasî yıkım kararlarını tekrarlar. Mâlvâ sınırlarındaki Khatakheri kalesine sahip olan âsi lider Bhagirath'ın isyanı sırasında böyle bir hadise yaşanmış ve buradaki bazı tapınaklar yıkılmıştı.⁶²⁸

Bâbürlü devrinde Hindu toplumu ile süren politik ve kültürel etkileşim Hinduların devlet içerisindeki ağırlığının artmasına yol açtı ve iki kütür arasındaki

⁶²⁴ Richard M. Eaton, "Temple Desecration and Indo-Muslim States" *Journal of Islamic Studies*, XI/3 (2000), s. 305-310; Richard M. Eaton, *Temple Desecration and Muslim States in Medieval India*, New Delhi: Hope India, 2004 s. 56-57.

⁶²⁵ Eaton, *India in the Persianate Age: 1000-1765*, s. 366-367.

⁶²⁶ Kenbû, *Amel-i Şâlih.*, III, s. 254-256; Surendra Nath Se, *Siva Chhatrapati*, I, Calcutta: 1 University of Calcutta, 1920, s. 9-10.

⁶²⁷ Lâhûrî, *a.g.e.*, I, Böl. II, s. 121-122; Kenbû, *Amel-i Şâlih.*, s. 102-103; İnâyet Han, *a.g.e.*, 160-162; Eaton, *a.g.m.*, s. 306.

⁶²⁸ İnâyet Han, *a.g.e.*, s. 88-90.

kaynaşma bir sentez meydana getirdi. Hindu-Müslüman senkretizmi sanata ve mimaride kendini gösterdi. Ancak inanç sahasında bu tür yakınlaşmalar her zaman hoş karşılanmadı. Şah Cihan döneminde Müslüman ailelerin kızlarının Hindular ile evlendirilmesi gibi hadiseler yaşanmış; Keşmir, Pencap ve Gucerât'ın dinî zümresinden bu yönde şikayetler gelmişti. Şah Cihan, Hindulaşma tehdidinin oluştuğunu düşünerek katı önlemler almaya çalıştı. Bu tür evlilikler yasaklanırken bazı Hindu tapınakları da yakıma uğradı.⁶²⁹ Benzer bir hadise Sih gurusu Hargobind'in (ö. 1644), Pencap'ta bulunan Kiratpûr ve çevresinde çok sayıda Müslümanı kendi inancına döndürmesi ile yaşandı. Şah Cihan 1645'te Kiratpûr'u fethederek bu tür din değiştirmelere karşı tutumunu bir kez daha gösterdi.⁶³⁰

Evrengzîb'in Hindu mâbedlerine ilişkin tutumu ve Hindulaşma tehdidine karşı yaklaşımı *Me'âsir-i Âlemgîrî*'de aktarılan bir hadisede görülür:

Dinperver Padişah'a haber geldi ki Tette, Mültan ve özellikle Benâres bölgelerinde bâtil yolda olan Brahmanlar, tespit edilen bazı medreselerde bâtil kitapları okumakla meşgul olmaktalar. Hindu ve Müslüman öğrenciler uzak mesafeleri aşarak o kötü ilmi tahsil etmek için o azgın cemaatin yanına gelmekte. Bu haber üzere İslâm'a dayalı hükümler bütün vilayetlere gönderildi ki dinsizlerin medrese ve tapınakları tahrip edilsin ve kesinlikle her türlü küfür içerikli dersleri ve tedrislerinin önüne geçsinler ve küfre dayalı âyinlerini ortadan kaldırsınlar.⁶³¹

Yusuf H. Bayur'un da dikkat çektiği gibi yukarıda söz edilen hadise ve benzerleri Jadunath Sarkar, Ishvari Prasad ve diğer bazı Hintli tarihçiler tarafından sebep kısmı atlanarak Evrengzîb'in dinî siyaseti kapsamında ele alınmıştır.⁶³² Ayrıca bu emir tüm tapınakların yıkılmasını ifade eden genel bir karar gibi algılanmıştır. Hindu milliyetçilerinin önyargılarını taşıyan bu bakış açısı ile Evrengzîb döneminde gerçekleşen tapınak yıkımı hadiseleri, siyasî temelli olarak değil dinî taassup üzerinden değerlendirilerek izah edilmeye çalışılmıştır.

Yukarıdaki meseleye ilişkin olarak Fransız gezgin Jean de Thévenot da Brahmanların Benâres'deki sayısına ve etkinliğine dikkat çeker. Burada gerçekleştirilen ve büyük kalabalıkların bir araya geldiği etkileyici festivaller, Müslümanların da bu tür sosyal faaliyetlere meyledeceği bir ortamı oluşturuyordu. Evrengzîb bu tür durumlarda

⁶²⁹ Lâhûrî, *a.g.e.*, I, Böl. II, s. 53-58; Kenbû *a.g.e.*, s. 206.

⁶³⁰ Sharma, *a.g.e.*, s. 107-108.

⁶³¹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 81; Bayur, "Evrengzib Âlemgir ve Dinî Siyaseti Üzerinde Bir İnceleme", s. 31-32.

⁶³² Sarkar, *a.g.e.*, III, s. 282; Prasad, *a.g.e.*, s. 687-688.

müdahale etmekten çekinmedi. Benâres gibi başka yerlerde de tapınaklar işlevleri ve faaliyetleri üzerinden bir denetime tâbi tutuldu.⁶³³

Evrengzîb'in mâbedler hususundaki uygulamaları politik ve dinî anlam ifade etmektedir. Evrengzîb'in yaşanan başkaldırıları sırasında bir cezalandırma yöntemi olarak bu yapıları hedef alması ve daha keskin bir tutum sergilemesi yaşanan huzursuzluklarda bu ibadethânelerin siyasî işlev görmesini engellemek ve Hindulaşma tehlikesine karşı Müslümanların müdafaasına yönelik sertleşen politikasını ortaya koyuyordu. Bu ilke üzere Evrengzîb'in siyasî işlevi bulunan tapınaklara karşı tutumu yumuşak olmadı.⁶³⁴

Evrengzîb'in söz konusu fermanına binaen simgesel önemdeki bazı tapınaklar yıkıldı. Cât köylülerinin Agra ve Mathûrâ bölgesinde başlattıkları isyanın 1670'de bastırılmasının ardından bir cezalandırma aracı olarak tapınak yıkma eylemini tekrarlandı. Hindu tapınaklarının meşhurlardan biri olan Mathûrâ'da Ksev Rây yıkıma maruz kaldı. Bu tapınak Bir Sing Bundelâ tarafından Cihangir devrinde ciddi bir maliyet ile inşa olunmuştu. Yerine bir mescit inşa edilirken bu görkemli tapındaki değerli eşyalar Agra'ya getirilerek Begüm Sâhib Camisinin merdivenleri altına gömüldü. Ayrıca Mathûrâ'nın ismi Evrengzîb tarafından değiştirilerek buraya İslâmâbâd adı verildi.⁶³⁵

Benâres'deki Vishvanatha Tapınağı'nın 1669'da yıkılması da siyasî bir mesele ile ilişkiliydi. Marata lideri Sîvâcî'nın Agra'dan kaçışının Benâres'teki büyük Vishvanath tapınağını inşa ettiği düşünülen Raca Man Sing'in büyük torunu Cay Singh tarafından kolaylaştırıldığına inanılıyordu. Bu arka plan dahilinde Eylül 1669'da bu tapınak yıkıldı. Bu siyasî yıkım kararının Racistan meselesi sırasında tekrarlandığını görüyoruz. Racistan'da isyancı kabileler ile ilişkilendirilen bazı tapınaklar da aynı kaderi yaşadı. Bunlar arasında Khadela'daki kabile reisleri tarafından himaye edilen tapınaklar ile zamanında Dârâ'nın eski bir destekçisi tarafından himaye edilen Codpur'daki tapınaklar vardı. Bu yıkım kararlarına ek olarak Müstaid Han, Udaipur bölgesinde faaliyetleri durdurulan bazı tapınaklardan da söz eder.⁶³⁶

⁶³³ Jean de Thévenot, *The Travels of Monsieur De Thévenot into the Levant*, III, Archibald Lovell (çev.), Londra: H. Clark, 1687, III. Part, s. 68-69; Truschke, *a.g.e.*, s. 80; *Ahbârat-ı Derbâr-ı mu'allâ*, Cûlûs 10, (12 Eylül 1667).

⁶³⁴ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 83.

⁶³⁵ Müstaid Han, s. 60-61, 95-97. *Umurat-ı Hazûr*, Cûlûs 9, (13 Ekim 1666)

⁶³⁶ *Ahbârat-ı Derbâr-ı mu'allâ*, Cûlûs 10, (23 Aralık 1679); Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 173-174, 188-189.

Bâbürlü tarihi açısından Hindu mâbedlerinin yıkılması doğal olarak Bâbürlü rejimine karşı bazı tepkileri meydana getirmiş ve Hindu-Müslüman münasebetlerine zarar vermiş olsa da ciddi ayaklanmaları ortaya çıkarmadı. Bu durum söz konusu eylemlerin siyasî yönünün Hindular tarafından idrak edildiği ve siyasî sahadaki mücadelenin bir parçası olarak değerlendirildiğini düşündürür. Ayrıca Hinduların mevcut kast yapısı ile inanç ve uygulamalar bakımından çeşitliliği hasebiyle kutsallık atfettikleri mâbedlerin farklılık göstermesi, mâbedlerin hedef alınması karşısında topyekûn bir tepkinin ortaya çıkmasına mâni olmuştur.⁶³⁷

Evrengzîb tarafından yıktırılan tapınakların sayısı ise tam olarak bilinmemektedir. Bu sebeple başta *Me'âsir-i Âlemgîrî* olmak üzere devrin tartışmalı mevzuları için başvurduğumuz eserlere dikkatle yaklaşmak gerekir. Zira Müstaid Han'ın eserinde görüleceği üzere yıktırılan mâbedlerin sayısını bir zafer gibi göstererek abartılı bir şekilde yansıtma eğilimi mevcuttur. Bu yazarların eserlerini İslâmî bakış açısı ve bir fetih mantığı ile inşa ettiğini hatırla tutmak lazımdır.

Özetle, Evrengzîb Benâres dışında ülke sınırları içindeki tapınaklara ilişkin olarak genellikle Şah Cihan dönemindeki siyaseti izledi.⁶³⁸ Söz konusu tapınakları devlet mülkü olarak gören Evrengzîb, sadakatsiz Hindu memurlarının ilişkili oldukları tapınaklara hoşgörü göstermedi. Ancak kayıtlarda sadakatsiz veya asi idareciler tarafından himaye edilen camiler veya sûfî türbeler gibi halka açık mekanların hedef alındığını görmüyoruz. Zira Hindistan'da gerçekleştirilen fetihler ile kontrol altına alınan topraklarda, bu tür yapılara saygısızlık söz konusu olmadı. Yeni idareciler mağlup ettikleri kişiler tarafından himaye edilen Çiştî şeyhlerinin türbelerini himaye ettiler. Bâbü Şah 1526'da Delhi'yi ele geçirdikten sonra kentin başlıca Çiştî türbelerini muhafaza altına aldı. Bu himaye ve saygı geleneği Ekber Şah'tan Evrengzîb'e kadar devam etti. Evrengzîb, Dekken'in Müslüman sultanlıklarını ilhak ettikten sonra Huldâbâd ve Gülberge'de daha önceki Müslüman hanedanlıkları meşrulaştırmaya yardımcı olan Çiştî türbelerini muhafaza etmekten geri durmadı.⁶³⁹

Evrengzîb'in mâbedler hususundaki politikasına genel olarak baktığımızda Ekber Şah dönemindeki dinî uzlaşının oldukça uzağında bir siyasî ilkim mevcudiyetini de görmekteyiz. Evrengzîb'in şer'î kuralları ve tapınaklara ilişkin olarak Bâbürlü

⁶³⁷ Bayur, *a.g.e.*, II, s. 271.

⁶³⁸ Kenbû, *Amel-i Sâlih*, I, s. 61,358.

⁶³⁹ Eaton, *Temple Desecration and Muslim States in Medieval India*, s. 60-64; Jnan Chandra, "Alamgir's Patronage of Hindu Temples," *JPHS*, VI/1 (1958) s. 270.

Devletinde mevcut olan ilkeleri uygulamaya çalışması ona atfedilen dinî taassup üzerinden değerlendirildi. Dinî yapıların siyasî nedenler ile yıkıma maruz kalabileceği fikri günümüz insanı için kabul edilebilir değildir. Ancak modern öncesi Hindistan’da din ve siyaset arasında bugünkü idealize edilen mânâda kesin bir çizgi mevcut değildi. İbadethâneler hem Hindular hem de Müslümanlar tarafından siyasî işlevleri olan yapılar olarak algılanıyordu.⁶⁴⁰

4.4. Evrengzîb’in İslâm Hukuku (Hanefî Fıkıhı) ve Dinî Eğitime Yönelik Politikası

Hindistan’daki Hanefî âlimleri, Orta Asya’dan gelen fâtihlerin himayesinde bu coğrafyada faaliyet gösterdiler. Kuzey Hindistan’da Müslümanların hâkimiyeti ile birlikte Hint ulemâsı, Orta Asya ve Ortadoğu’daki Hanefî ulemâsının hükümlerine dayanarak bu coğrafyadaki ihtiyaçlarına yönelik fikhî hükümlerini oluşturdular. Hindistan’da Müslümanların idaresi boyunca ulemânın hükümdarlar ile ilişkisi değişim içindeydi. Evrengzîb gibi bazı liderler şahsî dindarlıkları veyahut siyasî gayelerinden ötürü, ulemâyı himaye etmeyi seçtiler ve dinî faaliyetlerin gelişebileceği bir zemin oluşturdular. Ancak ulemânın Bâbürlü hükümdarlarının dinî siyasetlerine ve hukuk anlayışlarına verdikleri tepki tek tip değildi. Bazıları, özellikle hukuk sisteminde hizmetleri karşılığında devletin himayesini isteyerek kabul etti. Bazıları ise devlete mesafeli kaldılar ve özellikle Ekber Şah devrinde görüleceği gibi muhalif tutum sergilediler. Ekber Şah şeriatın yorumlanması ve uygulanması hususunda kendisini nihaî otorite ilan eden bir kararname çıkarttı. Ancak Ekber Şah’ı dinî ve dünyevi konularda en üst merci olarak ilan eden bu kararname (mahzar), Ekber Şah’ın dinî anlayışına muhalefet eden başta İslâm âlimi ve tasavvuf önderi olan Ahmed-i Sirhindî (1564-1624) olmak üzere ulemâ tarafından kınandı.⁶⁴¹ Ekber Şah’ın eklektik felsefesinin çok uzağında bir siyasî çizgi takip eden Evrengzîb ise Bâbürlü rejimine yeni bir nizam verirken ulemâ ve İslâm hukukuna yönelik destekleyici adımlar attı.

Evrengzîb’in himayedarlığının en başarılı taraflarından biri İslâmî ilimlere olan desteği ve *el-Fetâva’l-‘Âlemgîriyye*’nin teşekkül edilmesi idi. Evrengzîb’in bu fıkıh eserinin meydana getirilmesindeki gayesi yalnızca Hindistan Müslümanlarını şeriata göre yaşamaya yönlendirmek değil, aynı zamanda İslâm hukukunun uygulanmasını kolaylaştırmaktı. Evrengzîb’in emri ile İslâm fıkının önemli kaynakları arasında olan

⁶⁴⁰ Truscke, *a.g.e.*, s. 78.

⁶⁴¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, Hüseyin Hilmi Işık (çev.), İstanbul: Hakikat Kitâbevi, 2017, 1968. s. 82-83, 103; Guenther, *a.g.m.*, s. 210-211.

bu fetva kitabı, devrin ulemâsının önde gelenleri tarafından hazırlandı. Evrengzîb'in bu teşebbüsü Hanefî hukukçularından oluşan heyetçe gerçekleştirildi. Eseri meydana getiren fakîh heyetinin lideri Şeyh Nizam Burhânpûrî idi. Bu eserin oluşturmaya katkı verenler arasında Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin babası Şah Abdürrahim de bulunuyordu.⁶⁴² Eser, 1664-1672 yılları arasında süren çalışmalar sonunda tamamlandı. Bu çalışma için devlet kasasından yaklaşık 200.000 rupi çıktı.⁶⁴³

Âlimler heyetini bir araya getiren ve onları finanse eden Evrengzîb, aynı zamanda eserin gelişimini takip ederek meseleye özel bir önem verdi. Şehzadeliğinden itibâren İslâmî ilimlere ilgi gösteren ve Bâbürlü rejimini yeniden biçimlendiren Evrengzîb'in *Fetâva-i Âlemgîrî*'nin oluşturulma sürecine de önemli bir etkisi oldu. Dinî ilimlere meraklı olması ve fıkıh kitaplarını incelemesi ona bu birikimi verdi. Bu çalışmaya atfettiği önem fetvaların derlenmesi için istihdam edilenlerin listesini periyodik olarak inceleyerek atama ve görevden alma emirleri vermesinden anlaşılmaktadır.

Fetâva-i Âlemgîrî'nin derlenmesi, Hindistan'da Hanefî fikhının gelişmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Hindistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen fakihlerin mevcut fıkıh eserlerini gözden geçirerek çelişkili hükümler arasında karar verdiği bu çalışma, XVII. asır Hindistan'ı için oluşturulmuş kapsamlı bir İslâm hukuku özeti niteliğindeydi. Ayrıca Arapça yazılmış olmasından ötürü ana akım Hanefî düşüncesi içerisinde Hint fukahâsının etkisini güçlendiren de bir çalışmaydı.⁶⁴⁴

Kitap Evrengzîb'in himayesi ve nezareti ile kaleme alındı. Bu eser, kadılarına ve müftülere yardımcı olması için hazırlanmış Hanefî fikhının kapsamlı bir derlemesiydi. Eserin tamamlanmasının ardından Farsçaya çevrilmiş olması uygulanmaya hızla geçtiğine işaret etmektedir. *Me'âsir-i Âlemgîrî*'de adı geçen eserin oluşturulmasının nedeni şu ifadeler ile anlatılır:

Onun yüce kalbinin tüm amacı, Müslümanları Hanefî mezhebinin şer'î hükümlerine ve ictihâdlarına göre hareket ettirmektir; ancak mevcut fıkıh kitaplarında bulunan hükümler, kadı ve müftüler arasındaki görüş farklılığı ve rivayetlerin zayıflığı nedeniyle kafa karışıklığı ortaya çıkıyordu. Bununla beraber, bu eski otoritelerin beyanlarının çelişkili doğası ve hepsinden önemlisi bu hükümlerin tek bir kitapta bir araya getirilmemiş olmasından ötürü birçok fıkıh

⁶⁴² Nizami, *a.g.m.*, s. 538-539; Guenther, *a.g.m.*, s. 212

⁶⁴³ Hâfî Han, *a.g.e.*, s. 251-252.

⁶⁴⁴ Guenther, *a.g.m.*, s. 224-225.

kitabı toplanıncaya ve insanlar (Hindistan'da) fıkıh ilminde yeterlilik kazanıncaya kadar doğru bir mâna elde etmek mümkün olmuyordu. (Bu nedenle) Padişah-ı Dinpenah, Hindistan'ın önde gelen ulemâsı ve ünlü bilginleri, devlet kütüphanesinde toplanmış fıkıh üzerine uzun ve güvenilir kitapları gözden geçirsinler, fetvalık konuları ortaya koysunlar ve hepsinden kapsamlı bir kitap derlesinler ki böylece davaların çözümünde kolayca ulaşabilsin, diye buyurdu.⁶⁴⁵

Hanefî mezhebinin güvenilir kaynaklarındaki ittifak edilen görüşleri bir araya getiren bu eser, Hindistan dışında *el-Fetâva'l-Hindiyye* ismi ile bilinir. Eser tamamlanmasının ardından Bâbürlü Devletin yürürlükte olan adlî ve idarî sisteminde esas alının bir kaynak oldu. Kitap aynı zamanda İslâm dünyasında İslâm hukuku ile ilgili meselelerde başvurulacak temel eserlerden biri haline geldi. Eser, Britanya Hindistanı döneminde İngiliz hukuk kurumları tarafından da itibar gördü. Bu çalışma oluşturulurken Hanefî mezhebinin muteber kaynaklarından *el-Hidâye* emsal alındı. Fetva için kuvvetli rivayetlerin esas alındığı görüşlere başvurulmuş ve bir araya getirilen hükümler kaynakları ile zikredilmiştir. İhtiyaç olmadıkça metinler değiştirilmemeye gayret edilmiştir. Eserde Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin görüşleri yer almazken teferruattan kaçınılmıştır. *Fetâva-i Âlemgîri* Osmanlı fetva eserlerindeki yaşama dair meselelere yönelik yanıtlardan ziyade fikhî hükümler barındırır.⁶⁴⁶

Arapça olan ancak kısa bir sürede Farsçaya çevrilen bu fetva kitabı hızlıca uygulanmaya konuldu. Evrengzîb'in dindarlığını da yansıtan bu çalışma, Bâbürlü hükümdarlarının dinî ve entelektüel çalışmalar üzerindeki himayedarlığını da gösteriyordu. Evrengzîb de ataları gibi kütüphaneleri destekledi ve el yazması koleksiyonlarını toplamak ve muhafaza etmek için ciddi kaynak ayırdı.⁶⁴⁷ Evrengzîb'in büyük kızı olan Zîbünnisâ Begüm'ün ilmi çalışmalara verdiği destek ve zengin bir kütüphane meydana getirerek devrin âlimlerinin hizmetine sunması, dönemin ilmi ve edebî hayatına katkı sağladı. *Fetâva-i Âlemgîri*'nin Farsçaya çevirisi de yine Zîbünnisâ Begüm'ün katkısıyla gerçekleşti. Evrengzîb teolojiye ve İslâm hukuku ile oldukça ilgiliydi. Bu sebeple devlet kütüphanesi onun döneminde sayısız önemli teolojik eser ile birlikte İslâm hukuku ve İslâmî bilimlerle ilgili kitaplarla zenginleştirildi.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ Must'ad Han, *a.g.e.*, s. 315-316.

⁶⁴⁶ Özel, *a.g.m.*, s. 365-366.

⁶⁴⁷ Truschke, *a.g.e.*, s. 47.

⁶⁴⁸ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 530; S. M. Jaffar, *Education in Muslim India*, Delhi: İdare-i Edebiyat-ı Delhi, 1973. s. 101.

Döneminde birçok medrese inşa edilen Evrengzîb'in İslâmî eğitim hususundaki çabaları da kayda değerdir. Fransız gezgin Bernier, Evrengzîb'in çok sayıda medrese inşa ettirdiğini yazar. Evrengzîb'in yaptırdığı medreselerde takip edilen eğitim, Bernier'in de ifade ettiği gibi kendi eğitim teorisine dayanmış olmalıdır. Müslümanlara geleneksel eğitim mektepler ve medreseler aracılığıyla veriliyordu.⁶⁴⁹ Evrengzîb dinî ilimlere verdiği önem, döneminde faaliyete başlayan bazı eğitim kurumlarından da anlaşılmaktadır. Delhi'de bulunan Medrese-i Rahîmiyye ve Leknev'deki Firengî Mahal dönemin önemli eğitim kurumlarındandı. Özellikle 1693 senesinde kurulan Firengî Mahal⁶⁵⁰ Hindistan'daki en eski ve mühim İslâmî ilim merkezlerinden birisi oldu. Bu medresenin öne çıkan yönü, öğrencilere hadis ve temel İslâm bilimlerini öğretmektir. Aynı zamanda Firengî Mahal, kadı, müftü ve şer'î mahkemelerin ihtiyaçlarına göre hukuk memurları yetiştirmesiyle ünlüdür.⁶⁵¹

Bu medresenin kuruluşunda Evrengzîb'in iradesi önemlidir. Evrengzîb Leknev şehrinde Avrupalı bir tüccarın sahip olduğu bir binayı satın alarak Molla Kutbüddin Sihâlvi'nin ailesine teslim etti. Bu müessesede yaklaşık 250 yıl kadar söz konusu aileye mensup şahsiyetler dersler verdi. Firengî Mahal, XVIII ve XIX. yüzyıllarda Hindistan'ın önde gelen İslâmî eğitim kurumlarından oldu. Evrengzîb, İslâmî eğitimi yayma konusundaki samimi hizmetlerinden dolayı bu aileyi destekledi. Müderrislerin ve talebelerin barınma masrafları ve diğer temel ihtiyaçları devlet tarafından karşılandı. Talebeler, eğitimlerini bu medreselerde sürdürdükleri sürece burs ve diğer parasal yardımları alamaya devam ettiler.⁶⁵² Bu şekilde Evrengzîb, Bernier'in de ifade ettiği gibi çok sayıda medrese inşa ettirdi.⁶⁵³

Evrengzîb döneminde faaliyete başlayan diğer bir eğitim kurumu ise Delhi'de kurulan Rahîmiyye Medresesi idi. Şah Abdürrahîm'in yönetiminde kurumsal olarak sistemli bir yapı halini alan Rahîmiyye Medresesi, XIX. yüzyılın sonlarına kadar faaliyetlerine devam etti. Şah Veliyyullah gibi ünlü birçok âlim burada eğitim alıp talebe yetiştirdi. Hindistan'da gelişen fikir ekollerini etkileyen bu medresede, Molla Nizâmeddin Sihâlvi'nin hazırladığı ve ders-i Nizâmî olarak bilinen öğretim sistemi

⁶⁴⁹ Bernier, *a.g.e.*, s. 156, 292.

⁶⁵⁰ Dârululûm-i Firengî Mahal hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz. Francis Robinson, *Ulema of Farangi Mahal and Islamic Culture in South Asia*, Londra: Hurst & Company, 2001.

⁶⁵¹ Syed M. A. Al Hasani, "Madrasah Education Under Muslim Rulers in India: A Study of Mughal Emperor." *Journal of Advanced Education and Sciences*, II/1 (2022), s. 16; Birişik, *a.g.m.*, s. 4.

⁶⁵² Robinson. *a.g.e.*, s. 14-16; Unais Koduvayakkal, "Indian Madrasas: Evolution and Growth with Special Reference to Kerala Model" *Apjir*, V/2 (2021), s.195-197; Özcan, "Firengî Mahal" s.132-133.

⁶⁵³ Bernier, *a.g.e.*, s. 156.

kullanıldı. Fıkıh ve mantık derslerinin ağırlıkta olduğu bu müfredat, Hint alt kıtasındaki diğer medreselerin de programlarına tesir etti.⁶⁵⁴

Evrenğzîb'in teşviki ile olduğu gibi şahısların himayesi altında da yeni dinî eğitim kurumlarının inşası için adımlar atıldı. Şeyh Ekremüddin, 1697 senesinde Ahmedâbâd'da ciddi bir maliyetle bir medrese inşa etti. Bu medresenin giderleri için Evrenğzîb tarafından kendisine Siha ve Sundra'nın (iki köy) geliri tahsis edildi. Buna benzer başka mektep ve medreseler de kuruldu. Kadı Rafidüddin 1670'de Haryana'da (Biana) bir medrese yaptırdı. Evrenğzîb, XV. asırdan itibaren önemli bir ilim merkezi olan Gucerât'a özel bir önem verdi ve buradaki medreselerin onarılması için büyük miktarda para yardımı yaptı. Ayrıca Evrenğzîb tarafından Gucerât'lı âlim Mevlâna Şeyh Nûreddin adına 1697'de inşa olunan medrese için arazi hibeleri verildi. Evrenğzîb'in medreselere sağladığı bu olanaklar, Gucerât'ta idarecilik yapmış olan Ali Muhammed Han'ın eseri *Mir'at-ı Ahmedî* tarafından da kaydedilmiştir.⁶⁵⁵

Hindular için geleneksel eğitim, varlıklı ve nüfuzlu kimselerin himayesinde sürdürülüyordu. Fransız gezgin Bernier ve Tavernier'in tanıklıkları bunu göstermektedir. Bernier, Hindular için Benâres'in (Vârânasi) önemli bir eğitim merkezi olduğunu söyler ve burayı "Hindistan'ın Atina'sı" olarak adlandırır; Hindu öğretmenlerin ve talebelerin iâşelerinin zengin tüccarlar tarafından karşılandığını yazar. Eğitim dilinin Sanskritçe olduğu bu geleneksel yapı içerisinde seçkin öğretmenlerin yetiştirdikleri talebeler, 10 yılı bulan uzun bir eğitim sürecine tâbi oluyorlardı.⁶⁵⁶

Tavernier ise Evrenğzîb'in önde gelen generallerinden raca Cay Sing tarafından kurulan bir okuldan söz eder. Bu okulun, "varlıklı ailelerin genç çocuklarının" eğitimi için kurulduğunu ifade eder. Ayrıca bu okuldaki Brahman öğretmenlerin Hollandalıların verdiği iki dünya küresini kullandığından bahsetmesi de ilginçtir.⁶⁵⁷ Tavernier'in eserinde Hinduların eğitimi ile ilgili söz ettiği bu tür anekdotlar, Evrenğzîb döneminde Hindu eğitim kurumlarının Hint alt kıtasındaki Avrupalılar ile entelektüel etkileşimler içerisinde olduğunu düşündürmektedir.

4.5. Evrenğzîb'in Dış Siyaseti

a. Osmanlılarla İlişkiler

⁶⁵⁴ Abdülhamit Birışık, "Medrese: Hint Alt Kıtasında Medrese", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, XXVIII, 2003, s. 333-338; Özcan, "Firengî Mahal", s. 132-133.

⁶⁵⁵ Ali Muhammed Han, *a.g.e.*, s. 260.

⁶⁵⁶ Bernier, *a.g.e.*, s. 333-335.

⁶⁵⁷ Tavernier, *a.g.e.*, II, s. 233-236.

Evrenğzîb'in İslâm toplumu üzerinde liderlik arzusu var mıydı? Bu hususta onun Osmanlı Devleti ve Türkistan Hanlıkları ile münasebetlerine göz atmak yerinde olur. Evrenğzîb, seleflerinden farklı olarak İslâm devletleri ile ilişkilerini farklı bir biçimde ele aldı ve simgesel önemde eylemlerde bulundu. Bu tutumu Osmanlı Devleti ile ilişkilerin mahiyetini belirledi. Evrenğzîb döneminde Bâbürlü ve Osmanlı devletleri arasında ciddi bir elçi geliş gidişi gerçekleşmedi. Bu dönemde Hindistan'a gelen ilk Osmanlı elçisi Ahmed Ağa, Evrenğzîb'in hükümdarlığının 34. senesinde Hindistan'a ayak bastı. Osmanlı Devleti, 1683'de yaşadığı Viyana bozgunu sonrası toplanma süreci içerisindeydi. Viyana bozgunu ile başlayan süreç Karlofça antlaşmasının yapıldığı 1699 tarihine kadar süren bir savaş dönemi ciddi toprak kayıplarına neden olmuştu. Avusturya ve Venediklilere karşı verilen mücadeleler sonunda sınır hatlarındaki çok sayıda kale kaybedilmişti. Ayrıca Makedonya ve Mora bu devletlerin kontrolüne girmişti. Beraberinde Rusların Kırım üzerinde oluşturduğu baskı, Osmanlıları güç duruma düşürdü. Bu ortamda İran'ın oluşturduğu tehdidin gün yüzüne çıkması olası idi.⁶⁵⁸ Evrenğzîb'e gönderilen elçinin zamanlaması bir yönüyle Safevîlerden kaynaklanabilecek gerilime karşı Bâbürlülere yönelik diplomatik bir adımdı. Evrenğzîb'e ulaşan mektuba (nâme-i hümayun) göre, Osmanlı Padişahı II. Süleyman (1687-1691), Evrenğzîb'in desteğini istiyordu.⁶⁵⁹ Osmanlı elçisi, Evrenğzîb'in tahta geçişinden çok uzun bir süre sonra gelmesi nedeniyle soğuk karşılandı. Ayrıca bu süreçte İran, Bâbürlüler için siyasî olarak bir tehdit oluşturmadığı için Osmanlı-Bâbürlü ittifakını yenilemeye gerek olacak şartlar mevcut değildi.⁶⁶⁰ Bu mektup, Şah II. Abbas döneminde yaşanan kriz sürecinde gelmiş olsaydı, Evrenğzîb tarafından yeni bir ittifaka kapı aralayacak olumlu bir cevap verilmesi olası olabilirdi. Ancak Bâbürlüler ile Safevîler arasında Şah II. Abbas döneminde yükselen tansiyon düşmüştü.

Söz konusu mektuba Evrenğzîb'in olumlu bir cevap vermemesinin bir diğer nedeni ise mektubun üslubu ile ilgiliydi. II. Süleyman'ın mektubunun Şah Abbas'ın Evrenğzîb'e gönderdiği mektuba benzerliği II. Süleyman'ın bu diplomatik adımının cevapsız kalmasının başlıca sebeplerinden biri idi.⁶⁶¹

II. Süleyman'ın gönderdiği mektupta cihad için verdiği mücadeleye iştirak etmeyenleri küçük düşürücü bir şekilde itam etmesi Evrenğzîb'i rahatsız etmiş olabilir.

⁶⁵⁸ Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, Zuhuri Danışman (çev), İstanbul: Bahar Matbaası, 1967 s. 54-61.

⁶⁵⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, V Numaralı Nâme Defteri*, s. 54-61.

⁶⁶⁰ Müstaid Han, s. 203; Bernard Lewis, "The Mughals and the Ottomans", *Pakistan Quarterly*, VIII/2, (1958), s. 4-9; Shamsad Ali, *Indian Muslims and the Ottoman Empire (1876-1924)*, Ph.D. thesis, Aligarh, 1876, s. 33.

⁶⁶¹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 34-57.

Ayrıca II. Süleyman'ın mektubunda halifelliğini öne çıkartması Evrengzîb tarafından yadırganacak bir durumdu. Hatta Evrengzîb'in isminin bir bölümü (serîr-i saltanat-ı Osmânî ve evreng-i hilâfet-i cihânbanî) II. Süleyman'ın evrensellik iddialarını vurgulamak için kullanılmıştı.⁶⁶² Bu mektup aynı zamanda Evrengzîb döneminde Bâbürlülerin en güçlü devrini yaşamakta olmasına karşın Osmanlıların halifelik iddialarını vurgulamaktan çekinmediği bir özgüveni ifade ediyordu.⁶⁶³

İtalyan seyyah Manucci'nin verdiği bilgilere göre, Osmanlı elçisinin yardım isteği kısmi olarak karşıladı. Ahmed Ağa'ya 9 lekh (900.000) rupi verildi. Ayrıca Evrengzîb, Marata lideri Sîvâcî'nin meselesi ile meşgul olduğu için daha büyük bir miktar gönderemediğini ifade etti. Evrengzîb, bu sınırlı yardımın ötesinde Osmanlı Devletine herhangi bir Bâbürlü elçisi göndermeye istekli değildi. Manucci, bu ziyaretin Evrengzîb'in zihninde Osmanlı Devletinin Avrupa karşısındaki üstünlüğünü kaybettiği düşüncesi yarattığını değerlendirir.⁶⁶⁴

Ma'asir-i Âlamgîrî'de ise Osmanlı elçisinden kısaca bahsedilmiştir. Osmanlı elçisi Ahmed Ağa'nın Buhara elçisi ile aynı zamanda geldiği söylenmektedir. Evrengzîb'in kabulü sonrasında değerli hediyeler verildiği kaydedilmiştir. Ayrıca bu eserden, Ahmed Ağa'nın Kaşgar ve Buhara'dan gelen elçiler ile aynı karşılamaya muhatap olduğu anlaşılıyor.⁶⁶⁵

Bâbürlüler, Osmanlı Devletinin temsil ettiği hilafet kurumuna teorik bir saygının ötesinde resmi bir kabul göstermemişlerdi. Bâbürlüler Osmanlı Devletinin Müslüman dünyasındaki üstünlüğünü açıkça kabul etmekten sakınmışlardı. "Hint alt kıtasının halifeleri" Bâbürlüler idi. Onlar, Timurlu soyundan gelmenin verdiği gururla Osmanlı ile ilişkilerini belli bir rekabet içerisinde sürdürdüler. Timur'un Osmanlı üzerinde kurduğu hâkimiyeti hatırlarından çıkarak Osmanlı üstünlüğünü kabul etmeleri beklenemezdi. Ancak Bâbürlüler, Osmanlı'nın hilâfet iddiasına açıkça bir karşı çıkış göstermedi. Zira Osmanlı İslâm'ın kutsal mekanlarını kontrol ediyordu. Bâbürlüler Osmanlı saltanatına azami saygılarını göstermekle beraber Evrengzîb, İslâm dünyasına yönelik simgesel önemde eylemlerden geri durmadı. O, Hindistan'daki uğraşlarının

⁶⁶² Bayur, "Evrengzib Âlemgir ve Dinî Siyaseti Üzerinde Bir İnceleme", s. 274.

⁶⁶³ Maya Petrovich, *The Land of the Foreign Padishah: India in Ottoman Reality and Imagination*, Unpublished Doctoral Dissertation, Princeton: Princeton University, 2012, s. 255-269.

⁶⁶⁴ Manucci, *Storia do Mogor*, II, s. 461.

⁶⁶⁵ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 34-38, 62.

ötesinde iddialar peşinde koşacak durumda olmasa da Arap yarımadası ve Türkistan ulemâsı ile yakın ilişkiler tesis etti.⁶⁶⁶

Evrengzîb, Osmanlı Devleti ile örtülü rekabetini gösteren bazı eylemlerde bulundu. Basra idarecileri ve Mekke şerîflerine özel ilgi gösterdi. Osmanlı Devletinin idaresi altında olan Mekke şerîflerine para ve hediyeler gönderdi. Mekke Şerifi, Evrengzîb'in saltanatının başlarında Mekke'ye gönderdiği parayı babası hayatta olan ve meşruluğu tartışmalı olan bir hükümdardan bu tür hediyeleri kabul edemeyeceğini belirterek bir hassasiyet göstermişti. Ancak Şah Cihan'ın vefatı sonrasında bu tür münasebetler için herhangi bir engel görülmemiş olacak ki Evrengzîb'e hükümdarlığını tebrik eden bir elçilik heyeti gönderdi. Mekke Şerifi, Evrengzîb'e hediye olarak Hz. Muhammed'in kabrini süpürmek için kullanılmış bir süpürge yolladı. Bu hediyeler arasında bazı Arap atları da vardı. Evrengzîb, elçileri ve getirilen hediyeleri büyük bir memnuniyetle kabul etti.⁶⁶⁷ Bu hediyeleşmeler Evrengzîb'in gönderdiği önemli miktardaki maddi yardımlar ile farklı bir boyut kazandı. Evrengzîb bu kutsal beldenin yoksullarını gözettiğini gösteren ifadeleri mektuplarında da ortaya koydu.

Âlemgirname'de Evrengzîb'in Mekke ve Medine'ye gönderdiği maddi yardımlardan şu şekilde söz edilir.

Dini yayan Padişah, iyi niyeti ve bahtının aydınlığı üzere büyük bir meblağ nakit ve malı, yaklaşık altı lek ve otuz bin rupiyi Mekke ve Medine seyyidleri ve orada ibadet için ikâmet edenlere; hademe ve i'tikâfta bulunanlara ihsan etti. Bu meblağı saraydaki emin adamların biriyle o kutsal yerlere gönderdi ve Haremeyn-i şerîfe'n'de mücavir olan seyyidler, sâlihler, şeyhler ve muttaki insanlar ondan yararlansın dedi.⁶⁶⁸

Basra Körfezi Evrengzîb'in nüfuz oluşturmak istediği alanlardandı. Basra Valisi Hüseyin Paşa ile iyi bir ilişki geliştirildi. Ancak Hüseyin Paşa, Osmanlı idaresi ile ters düşerek İran'a sığınmak durumunda kaldı. Daha sonra ise Evrengzîb ile olan yakın ilişkisini kullanarak Hindistan'a geldi. Evrengzîb, Hüseyin Paşa'yı sıcak bir biçimde karşıladı. Onun tarafından Hüseyin Paşa'ya İslâm Han unvanı ve rütbe verildi. Evrengzîb'in Osmanlı'nın eski valisine yönelik gösterdiği bu himaye, 1671 yılında Basra Valisi Yahya Paşa'nın da Hindistan'a sığınması ile sürdü.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ Ahmad Ghauri, "The Sunni Theory of Caliphate and its Impact on the Muslim History of India", *Journal of the Punjab University Historical Society*, XIII/6 (1961), s. 98-99.

⁶⁶⁷ Manucci, II, s. 114-115

⁶⁶⁸ Muhammed Kâzım, *a.g.e.*, s. 449-450.

⁶⁶⁹ Hâfi Han, *a.g.e.*, 233-234; Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 34; Manucci, *a.g.e.*, II, s. 115-118; Bayur, *a.g.e.*, II, s. 250-253.

Osmanlı ve Bâbürlü ilişkileri, Evrengzîb sonrasında oluşan kaos ve durgunluk nedeniyle bir canlılık gösteremedi. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren daha yakın kültürel ve ticari ilişkilerin yaşanırken Hintli Müslümanlar Osmanlı Halifeliği'ne daha samimi bir ilgi gösterdi. Osmanlı himayesi altında Mekke'ye hac ibadeti için gidiş, her iki ülkenin Müslümanları arasında bağları güçlendirdi. Sûfî tarikatlarının artan gücü ve kültürel etkileşim de bu ilişkileri daha ileri taşıdı. Ebü'l-Fazl el-Allâmî, Abdülhakîm es-Siyâlkûfî, Şehâbeddin Ahmed, Umarü'l Hindî ve Abdullah ed-Dihlevî gibi birçok XVII ve XVIII. yüzyıl Hintli alimlerinin ünü Osmanlı topraklarına ulaştı ve eserleri ilgi gördü. Şeyh Ahmed Sirhindî'nin *Mektubat*'ı ve Evrengzîb'in himayesinde derlenen ünlü fetva kitabı *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* iyi bilinen eserler arasında idi. Bâbürlü topraklarında ise Celâleddîn-i Rumî'nin *Mesnevi*'si sevilerek okunuyordu. Ayrıca Osmanlı topçu sınıfından askerî uzmanlar Hindistan'da istihdam edilmişlerdi. Diplomatik ilişkiler zayıflasa da kültürel ve askerî etkileşim devam etti.⁶⁷⁰

Hindistan'da Osmanlı'nın zaferleri yankı bulurken Evrengzîb'in Hint alt kıtasındaki hâkimiyeti ve dindarlığı ise Osmanlı münevverlerinin dikkatini çekmişti. Şam müftülüğü yapan ve birçok biyografi kitabı kaleme alan Muhammed el-Murâdî'nin XVIII. yüzyılın tanınmış şahsiyetlerine ilişkin olarak meydana getirdiği *Silkü'd-dürer* adlı eserinde, Evrengzîb için kullandığı ifadeler dikkat çekicidir. Evrengzîb'e hayranlığı sezilen Murâdî, ondan söz ederken “çağımızın Hindistan Sultanı, Emîrü'l-mü'minîn ve onların imâmı, Müslimlerin yiğidi, ... bu devirde İslâm hükümdarları arasında ahlâkî doğruluk, Allah korkusu ve dinde şevk bakımından dengi olmayan kimsedir.”⁶⁷¹ şeklinde yüceltici ifadeler kullanmıştır. Osmanlı literatüründe Evrengzîb'e ilişkin bu tür ifadelerin yer bulması ilginçtir.

b. Türkistan Hanlıkları ile İlişkiler

Evrengzîb döneminde Bâbürlü sarayına gelenler sadece Avrupa ve Arap yarımadasından elçiler değildi. En sık elçi geliş gidişi Türkistan hanlıkları ile yaşandı. Evrengzîb, Türkistan ile olan ilişkilerini dinî ve ılımlı bir şekilde devam ettirmeye çalıştı. Geçmişte özellikle Hümâyun ve Şah Cihan dönemlerinde Bâbürlüler ata toprakları olarak gördükleri bu coğrafyaya hâkim olmak istediler ve ciddi mücadeleler

⁶⁷⁰ Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İstanbul: İsam, 1997, s. 15; Shaikh A. Rashid, “Ottoman-Mughal Relations during the 17th Century”, *Türk Tarih Kongresi, Tebligler*, Ankara, 1967, s. 544.

⁶⁷¹ Muhammed el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fî a'yânî'l-karnî's-sânî aşer*, Bulak: Matbaatü'l-Miriyyeti'l-Amire, 1301, IV, s. 113-114; H. A. R. Gibb ve H. Bower, *Islamic Society and the West*, I, Londra: Oxford University Press, 1960, s. 35.

verdiler.⁶⁷² Evrengzîb ise şehzadelğinde Özbekler üzerine yürüttüğü kanlı ve maliyetli seferin hatıralarını unutmadı. Bu coğrafyaya hâkim olan Özbekler ile iyi ilişkiler geliştirdi ve onların ele geçirdiği yerleri geri almak için hiçbir girişimde bulunmadı. Belh ve Buhara ile Bâbürlüler arasında sık sık diplomatik temas yaşanırken buraların hükümdarları ile Evrengzîb'in önem atfettiği hediyeleşmeler gerçekleşti.⁶⁷³ Ayrıca Evrengzîb, Türkistan ulemâsına saltanatı boyunca para yardımı yapmayı sürdürdü ve bu zümrenin Hindistan Müslümanları üzerindeki etkisine değer verdi. Özbek hükümdarları ile münasebetlerini olumlu bir tutumla devam ettirerek dinî bir vahdet üzerinden inşa etmeye gayret etti. Buhara hanlarından Abdülazîz Han (1645-1680) ve Sübhan Kulu Han (1681-1702) ile gerçekleştirilen diplomatik temaslarda Safevîlere karşı birlik üzerinde duruldu ancak bu temaslardan bir ittifak ortaya çıkmadı.⁶⁷⁴ Safevîler ile Kandahar üzerinden süren gergin ilişkilere üçüncü bölümde değinilmişti.

1678 senesinde Sübhan Kulu Han, Evrengzîb'e Safevî karşıtı bir ittifak önerdi. Evrengzîb, böyle bir ittifakın kendi çıkarlarının ötesinde Özbeklerin yönlendirmesi ve menfaatleri istikametinde bir savaşa evrileceğinin bilinci ile bu ittifaka yanaşmadı. Hindistan'a seyahat ederek bir süre Bâbürlülere hizmet etmiş ve burada edebî faaliyetlerde de bulunmuş olan Türkistanlı gezgin Mahmud İbn Emir Velî Belhî'nin *Bahru'l-Esrar fî Menâkibi'l-Ahyâr* adlı eserinden de görüleceği üzere Safevî-Bâbürlü diplomasisi kötüleştikçe Bâbürlülerin Özbekler ile münasebetleri gelişme gösterdi. Evrengzîb ise bu ilişkileri Türkistan ulemâsına verdiği destek ile daha dinî bir havada sürdürdü.⁶⁷⁵

Evrengzîb dinî programını hayata geçirirken Türkistanlı âlimlere verdiği önemi de gösterdi. *Âlemgirname*'de devrin önemli âlimlerine gönderilen maddi yardımlardan söz edilir.⁶⁷⁶ Evrengzîb ayrıca Şah Cihan döneminde Hindistan'a gelen ve ordu müftülüğü görevi icra eden Semerkantlı âlim İvaz Vecîh'i ihdas ettiği *muhtesiplik* makamının başına getirdi.⁶⁷⁷ İvaz Vecîh'in *muhtesiplik* kurumunun yerleşmesinde

⁶⁷² Lâhûrî, *a.g.e.*, II, s. 456-485.

⁶⁷³ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 34-350.

⁶⁷⁴ İslam, *a.g.e.*, s. 131-133.

⁶⁷⁵ Mahmud İbn E. Veli Belhî, *Bahru'l-Esrar fî Menâkibi'l-Ahyâr*, Riazul İslam (ed.), Karachi, 1980. s. 48; Petrovich, *a.g.e.*, s. 260.

⁶⁷⁶ Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 605, 876.

⁶⁷⁷ Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 392.

önemli bir etkisi oldu. *Me'âşir-i Âlemgîrî*'de (esmâ-yı ulemâ) olarak anılan İvaz Vecîh aslî olarak ordu *muhtesipliği* görevini ifa etti.⁶⁷⁸

Evrengzîb Türkistan'dan ve İran'dan gelerek Hindistan'a yerleşen dinî şahsiyetleri ve ileri gelenleri sıcak bir şekilde kabul etmiştir. Nezir Muhammed Han'ın damadı da bu kimselerden biri idi. Hoca Muhammed Yakub, Evrengzîb tarafından taltif edildi ve kendisine yüksek bir aylık tahsis edildi. 1660 senesinde ise Kâşgar Han'ı Abdullah Han'ın kardeşi Mansur ve yeğeni Mehdi, Abdullah Han'ın kendilerine karşı bir şüphelendiği için Bedehşan yoluyla Hindistan'a gelerek Evrengzîb'e sığınmışlardı. Evrengzîb bu kimseleri de hoş bir şekilde karşıladı ve onlara sarayında yer verdi. Aynı şekilde Abdullah Han da oğlu Bulbers Han'a mağlup olmasının ardından ülkesini terk etmek durumunda kalmıştı. Evrengzîb, Abdullah Han için görkemli bir karşılama hazırlattı ve ona hediyeler verdi. Abdullah Han daha sonra hac ibâdetini gerçekleştirdikten sonra arzu ettiği ilgiyi gördüğü Hindistan'a geri döndü.⁶⁷⁹ Evrengzîb tarafından kabul edilen ve yardım gören bu şahsiyetler onun İslâm dünyasına yönelik himayedarlığının bir işareti idi.

4.5.1. Evrengzîb'in Avrupalı Şirketlere Karşı Tutumu

Evrengzîb'in 1679'dan itibaren odağını Dekken sultanlıklarına ve Maratalara vermesi Hint deniz ticaretini yönlendiren Avrupalı şirketleri, Ekber döneminden itibaren elde ettikleri imtiyâzları artırmak yönünde cesaretlendirdi. Evrengzîb döneminde ticarî ve siyasî gücünü artırmak isteyen İngilizler başta olmak üzere Avrupalı şirketler, vergi imtiyâzı elde etmek için girişimlerde bulundular. Şah Cihan döneminde İngilizler gümrük vergisinden muaf tutulmuş ve bazı ticari imtiyâzlar elde etmişlerdi. İngiliz, Hollanda ve Fransız şirketleri Hint denizindeki askerî ve ticari kapasitelerini kullanarak Bâbürlüler ile münasebetlerinde daha cüretkâr bir tutum aldılar. Öyle ki bu sömürge devletleri, söz konusu şirketleri vasıtasıyla Bâbürlü limanlarını tehdit edebilmekteydi. Oluşturdukları özerk şehir devletleri vasıtasıyla mevcut dengeyi korumaya çalıştılar. Özellikle İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Bombay'ı tahkim ederek ticarî ve askerî kapasitesini istikralı bir biçimde artırdı.⁶⁸⁰

Evrengzîb'in 1679'da Delhi'den ayrılmasının ardından Dekken seferleri nedeniyle yaklaşık yirmi beş yılını hareket halinde geçirdi. Bu durum Avrupalı

⁶⁷⁸ Muhammad Kâzım, *a.g.e.*, s. 392; Richard Foltz, "Cultural Contacts Between Central Asia and Mughal India", *Central Asiatic Journal*, XLII/1 (1998), s. 59-60.

⁶⁷⁹ Müstaid Han, *a.g.e.*, s. 32; Bayur, *a.g.e.*, II, s. 247-248.

⁶⁸⁰ Richards, *a.g.e.*, s. 295-298.

şirketlerin Bâbürlü saraydaki diplomatik ilişkilerinin zayıfladığı bir dönemdi. Bu süreçte eyalet diplomasisi giderek daha fazla önem kazandı. Hintli komisyoncular, Avrupalı tüccarlar ile sürdürülen müzakerelerde tercüman ve kâtip olarak şirket diplomasisine katkıda bulunmaya devam ettiler.⁶⁸¹ Bu koşullarda süren münasebetler ve ticari ilişkiler mevcut konjonktürün ortaya çıkardığı şartlar tarafından sınılandı.

Evrengzîb Dekken’de kontrolü eline geçirmeye başlayınca Avrupalı şirketlerin faaliyetlerine odaklanmaya başladı. O, ilk olarak ticaret üzerindeki vergileri düzenleyerek Avrupalı şirketlerin yükümlüklerini artırmaya çalıştı. Bu kararı gerilimlere ve çatışmalara yol açtı. Evrengzîb’in gerçekleştirdiği vergi düzenlemeleri ve 1679 senesinde uygulamaya koyduğu cizye vergisinden Avrupalı şirketler ve tüccarlar muaf tutulmadı. Ayrıca Avrupalı şirketlerin elde ettikleri imtiyazlar gümrük vergisinin zorunlu hale gelmesi ile azalmaya başladı.

Aynı şekilde İngilizlerin ticaretten elde ettikleri gelirleri artırmaya yönelik emperyal kararlılıkları İngiliz-Bâbürlü çekişmesinin ortaya çıkmasının ana faktörlerinden biri oldu. Krize yol açan diğer bir neden ise denizaşırı ticaret ve hac trafiği üzerindeki korsanlık faaliyetlerinin yarattığı tehditti. Evrengzîb açık denizlerde ortaya çıkan güvensizlikle baş edebilmek için askerî bir filo kurma girişiminde bulundu ancak bu çabası sonuç vermedi. Bombay Özerk Valisi Jonh Child, İngiltere’nin Hint politikasını daha cüretkâr bir şekilde yürütmeye çalıştı. Bununla birlikte bazı Bâbürlü gemilerinin şirket tarafından alıkonulması Evrengzîb’in sert cevaplar vermesine neden oldu. Evrengzîb İngilizlerin ticari faaliyetlerini durdurulmasını emretti. Bunun neticesinde İngiliz tüccarlar Kalküta’ya doğru çekilmek durumunda kaldılar.⁶⁸²

İngiliz Doğu Hindistan şirketi ile yaşanan bu gerilim çok sürmeden bir savaş halini aldı. Bâbürlüler ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi arasında batı sahillerinde çatışmalar meydana geldi (1686-1689). İngilizlerin korsanlık faaliyetlerine de başvurduğu bu süreçte deniz ticareti ciddi bir yara aldı. Doğu Hindistan Şirketinin merkezinin bulunduğu Bombay’da (1689) ve Sûret’te çatışmalar sürdü. Bombay Bâbürlüler tarafından kuşatıldı; Evrengzîb, şirket üzerindeki baskıyı artırarak yeni bir denge tesis etmeye çalıştı ve İngilizlerin ticari faaliyetlerini sonlandırılması için kararlılık gösterdi. Ancak ortaya çıkan “terör dengesi” herhangi bir tarafın kesin bir

⁶⁸¹ Guido Van Meersbergen, “The Diplomatic Repertoires of the East India Companies in Mughal South Asia, 1608-1717”, *The Historical Journal*, 62/4, (2019), s. 17.

⁶⁸² Ovington, *A Voyage to Suratt in the Year 1689*, Londra: Jacob Tonson, 1696, s. 230-236; Richards, *a.g.e.*, s. 296-297.

zafer elde etmesine müsaade etmedi. Şirketin ticari faaliyetlerinin durdurulması nedeniyle gümrük gelirlerindeki kayıp da ciddiydi. Bu durumun sürdürülemez olduğu kısa sürede ortaya çıkınca İngilizler, eski mutabakat üzerinden sulh sağlanmaya çalıştı. Yapılan görüşmeler sonunda Doğu Hindistan Şirketi 150,000 rupi tazminat ödemek ve el koyduğu bazı malların iadesini yapmak durumunda kaldı (1690).⁶⁸³

İngilizlerin bu süreçteki başlıca hedefleri Çittagong limanını ele geçirmek ve Dakka'ya ilerleyerek Bâbürlüleri yeni imtiyâzlar sağlayacakları bir antlaşmaya zorlamaktı. Ancak Bengal Körfezi'nde İngilizler için işler yolunda gitmedi ve yapılan antlaşma ile İngilizler ağır bir tazminat ödemek zorunda kaldı. İngilizler ile yaşanan bu sorun, nihaî olarak çözülemedi ancak tansiyon düşürülmüş oldu. Devam eden korsanlık faaliyetleri ise denizlerde tam bir emniyetin oluşmasını engelledi.

Hindistan'dan Kızıldeniz ve Basra körfezine uzanan hatta korsanlık faaliyetleri sürdü ve bazı hacı kabileleri yağmalandı. Bu hadiseler, Avrupalı şirketler ile yeni bir krize neden oldu. Evrengzîb, Avrupalıların ticari faaliyetlerinin bir kez daha durdurulmasını istedi. 1696 senesinde İngilizlerin hacı gemilerinin güvenliklerini garanti etmeleri ve korsanlık faaliyetlerine karşı tutum almaları şartı ile bu kriz aşılabildi.⁶⁸⁴

Bununla birlikte, şirket tarafından Bombay'da basılan yeni bir madeni para Evrengzîb'i rahatsız etti. Bu gümüş madeni para, ağırlık ve tasarım açısından Bâbür madeni paralarına benzerlik gösteriyordu ve üzerinde Farsça olarak İngiliz hükümdarları III William (1650-1702) ve Kraliçe II. Mary'nin isimleri yazılmıştı. İslâmî gelenekte madeni para basmak hükümdarın ayrıcalığı olduğundan bu eylem, Evrengzîb tarafından Bâbürlü otoritesine doğrudan bir meydan okuma olarak değerlendirildi. Evrengzîb'in tepkisi sonuncu şirket, kısa süre içerisinde bu madeni paranın basımını durdurdu ve batı sularındaki Bâbürlü gemilerinin güvenliğinin sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldı.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ile yaşanan bu krizin önemli sonucu Kalküta'nın kuruluşu oldu. İngilizler Bâbürlüler tarafından Hugli'den çıkarılınca bu

⁶⁸³ Alexander Hamilton, *A New Account of the East-Indies*, I, Londra: C. Hitch, 1739, s. 215-236; Thomas Roe, *The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court Of The Great Mogul 1615-1619*, I-II, William Foster (ed.), Londra: The Hakluyt Society, 1899, s. 25-34; Farhat Hasan, "Conflict and Cooperation in Anglo-Mughal Trade Relations During the Reign of Aurangzeb" *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXIV/3 (1991), s. 351-360.

⁶⁸⁴ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve VOC'un mallarından daha evvel %2,5 oranında alınan gümrük vergisi Sivâci'nın Süret'i yağmalaması sonrasında sembolik bir seviyeye çekilmişti. Bayur, *a.g.e.*, II, s. 310-312

Bengal’de yeniden toparlandılar. Şirket, Bengal Körfezi’ne 154 kilometre uzaklıktaki Kalküta’ya yerleşti. Böylece, XVIII. yüzyılın başında Doğu Hindistan Şirketi sömürge döneminde İngiliz gücünün büyük merkezleri haline gelecek olan Madrâs, Bombay ve Kalküta bölgelerinde konumlanmış oldu. Hollandalılar bu rekabette geri planda kalırken İngilizler ve Fransızlar, bağımsız şehir devletleri olma yolundaki yeni ticaret bölgelerine sahip oldu. İngilizler, XVIII. yüzyılda Hindistan üzerinde henüz büyük bir etkiye sahip olamasa da Hindistan onlar için iktisadî hüviyeti ile çok daha önemli bir hale geldi. İngilizler, Evrengzîb’in ölümünden itibaren Hindistan’ın ekonomisiyle daha fazla alakadar olamaya başladılar.⁶⁸⁵

Evrengzîb’in İngiliz Doğu Hindistan Şirketi başta olmak üzere Avrupalı şirketler üzerinde oluşturmaya çalıştığı siyasî ve iktisadî baskı, birçok cephede yürüttüğü yıpratıcı askerî hareketlerin mali faturasını karşılamaya yönelik attığı sert ve kararlı adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Ancak onun bu çabası Doğu Hindistan Şirketinin gücünü kırmaya yetmedi. Evrengzîb, Avrupalı şirketlerin Hint ticaretinden aldıkları payı vergi yolu ile kontrol etmeye çalışmış ancak korsanlık faaliyetleri ile baş edebilmek için bu şirketler ile yeni antlaşmalar yapmak durumunda kalmıştı. Evrengzîb döneminde Avrupalı şirketler ile tam bir güven ve istikrar tesis edilemezken ziraat ve zanaatın doğurucu olduğu Hindistan başta İngilizler olmak üzere sömürgeci devletler için cazibe merkezi olmayı sürdürdü.

⁶⁸⁵ Catherine B. Asher ve Cynthia Talbot, *India Before Europe*, Cambridge University Press, 2022, s. 264-260.

SONUÇ

Tarihin farklı dönemlerinde birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Hindistan, Türk-İslâm medeniyetinin neşvünemâ bulduğu kültür coğrafyalarından biridir. Hindistan'daki Türk-İslâm hâkimiyetinin doruk noktası olan Bâbürlüler Devri, kültür ve medeniyet bakımından en zengin dönemi meydana getirdi. Bâbürlülerin Kuzey Hindistan'da başlayan serüveni Bâbür Şah ve oğlu Hümâyûn dönemlerinde zorlu süreçlerden geçti. Bâbürlülere merkezî bir devlet niteliği kazandıran hükümdar ise Ekber Şah oldu. Bu yönüyle Ekber Şah, Bâbürlü Devletinin ikinci bânîsi idi. Ekber Şah sağlam temeller üzerinde yükselen bir devlet mekanizması teşkil etti. Onun siyasî ve idarî yenilikleri Bâbürlülerin Hindistan'daki varlığının temelini oluşturdu. Mansabdâr sistemi ve Hinduların bu yapıya dâhil edildiği idarî mekanizma devletin devamlılığını sağladı. Racpûtlar ile sağlanan iş birliği Bâbürlülerin Güney Hindistan'da genişlemesine imkân tanıdı. Hindu unsurlar ile tesis edilen ittifak toplumsal kaynaşmayı geliştirdi. Bu kaynaşma neticesinde Hint-İslâm sosyal hayatı gelişti ve siyasî kültür daha uzlaşmacı bir yapı kazandı. İslâmî doktrin ile devleti dönüştüren ve Bâbürlü hâkimiyetini Hindistan'ın büyük bölümüne taşıyan isim ise Evrengzîb oldu.

Evrengzîb döneminde Bâbürlü Devleti, Hint alt kıtasında genişleyerek önemli kaynaklara sahip oldu. Evrengzîb'in idaresindeki Hindistan çok etnisiteli ve çok kültürlü yapısı ile dünyanın cazibe merkezlerinden biri idi. O, Bâbürlü sınırlarını kuzeyde Büyük Tibet'ten doğuda Çittagong'a güneyde ise Dekken sultanlıklarını ilhak ederek Kavri Nehri'ne kadar taşıdı. Evrengzîb'in yoğun çabaları ile gerçekleşen bu genişleme yapısal ve iktisadî birçok sorunu da gün yüzüne çıkardı. Evrengzîb çağının en güçlü devletlerinden birini yaklaşık yarım asır idare eden tartışmalı bir hükümdar olarak tarihteki yerini aldı.

Güney Asya tarihinin XVII. asırdaki en önemli tarihi figürlerinden biri olan Evrengzîb'in Hindistan ve Pakistan'daki ihtilafî tarihsel imajı canlılığını korumaktadır. O, Sömürge Hindistanı tarih yazıcılığı inşa edilirken Mountstuart Elphinstone, John Malcolm ve James Mill gibi Hindistan'da İngiliz varlığını meşrulaştırma gayesi güden yazarlar tarafından baskıcı ve bağınaz bir figür olarak tasvir edildi. Jadunath Sarkar, S.R. Sharma ve Muni Lal gibi Hintli milliyetçi tarihçiler Evrengzîb'in bağınazlık olarak gördükleri dinî siyasetini öne çıkardılar. Mevlânâ Şiblî, Zahiruddin Faruki ve İştîak Hüseyin Kureşi gibi Müslüman tarihçiler ise sağlam temelleri olmayan bir müdafaa çabası ile Evrengzîb'in politikalarını yorumladılar.

Evrengzîb'in uzun saltanat hayatını değerlendirirken çocukluğundan başlayarak onun siyasetine etki eden aşamaları dikkate almak gerekir. Evrengzîb, Şah Cihan'ın taht için babasına karşı mücadele içerisine girdiği zorlu bir periyotta çocukluğunun ilk evresini geçirdi. Bu süreçte diğer Bâbürlü şehzadeleri gibi iyi bir geleneksel eğitim aldı ve dinî meselelere hususi bir ilgi gösterdi. Evrengzîb Arapça ve Farsçayı iyi bir şekilde konuşup yazarken Çağatay edebiyatı üzerinde de ustalık kazandı. Şehzadelik yıllarında aldığı dinî eğitim ile birlikte entelektüel eğilimleri İslâm hukuku ve fıkıh üzerinde yoğunlaştı. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'i istinsah eden Evrengzîb, ilk hâfız Bâbürlü hükümdarı idi. Evrengzîb'in şehzadelik yıllarında İslâm teolojisine olan ilgisi ve eğilimleri onun siyaseti üzerinde belirleyici oldu. Bu tür entelektüel uğraşlar onu ulemâ ile yakınlaştırdı. Yürüttüğü Dekken ve Gucerât valilikleri sırasında bu vilayetlerin dinî zümresi ile yakın münasebetler geliştirdi. Evrengzîb'in dinî ve siyasî çevreler ile kurduğu ilişkilerin ehemmiyeti Dârâ'ya karşı verdiği veraset mücadelesi sırasında görüldü.

Evrengzîb ve ağabeyi Dârâ'nın karakterleri ve eğilimleri ciddi farklılıklar gösteriyordu. Dârâ nazarî ilimlere meraklı bir şehzade olarak daha eklektik bir siyaset takip ediyordu. İslâmiyet ve Hinduizm'i dinî ve kültürel bakımdan mukayese ederek bu iki inanç siteminin ortak noktaları tespit etme uğraşı vardı. Dârâ bir mutasavvıf olarak entelektüel yönü güçlü bir şehzade olmasına karşın Evrengzîb ile baş edebilecek idarî ve askerî meziyetlere sahip değildi. Eklektik dinî felsefesinden beklenmeyecek ölçüde hırslı ve pragmatik düşünceden uzaktı. Bu tutumu saraydaki Bâbürlü elitini ketum tavrı ile kendinden uzaklaştırmısından ve veraset mücadelesi sırasında kardeşlerine karşı kışkırtıcı tutumundan görülebilir.

Güç kılıcın sırtında olduğu kadar stratejinin dayandığı akılda idi. Evrengzîb'in babası ve kardeşlerine karşı iktidar yolundaki en büyük sermayesi akılcı bir biçimde oluşturduğu ittifak ağları ve stratejisi idi. Evrengzîb yürüttüğü idarî ve askerî görevlerle başarılı bir şehzade olarak sağlıklı ittifaklar meydana getirdi ve Bâbürlü tahtına aday en güçlü şehzade haline geldi. Saltanat üyelerini karşısına almaktan çekinmedi. İktidar yolunda gereği kadar acımasız ve stratejik bir süreç yürüttü. Bâbürlü tarihinde benzeri görülmeyen bir karar ile babasını hapsedtirmekten geri durmadı ve bu eyleminin yaratacağı hassas durumu göğüsledi.

Evrengzîb'in veraset mücadelesi sırasında Racpûtlar ve Maratalar tarafından desteklenmesi bu sürecin yalnızca Ekber'in çoğulcu felsefesini devam ettiren Dârâ ile

daha gelenekçi ve İslâmî siyaset anlayışına sahip olan Evrengzîb'in görüşlerini paylaşan siyasî cephele arasında geçemediğinin göstergesidir. Evrengzîb ve ağabeyinin ittifak ağı, onların siyasî ve idarî meziyetleri ölçüsünde saflarına kattıkları iktidara talip farklı unsurlardan oluşuyordu. Evrengzîb siyasî manevralarını Racpûtlar ve desteğini aldığı diğer Hindu unsurları ötekileştirmeyecek bir seviyede tuttu. Özellikle dönemin önde gelen Racpût liderinden Cay Singh ve Cesvent Sing'in ona olan desteği bu anlamda önemliydi.

Ekber'in çoğulcu hâkimiyet anlayışına yönelik devam eden muhalefet Evrengzîb ve ağabeyi Dârâ Şükûh arasındaki ardıllık mücadelesinin arka planını oluştuyordu. Ancak bu mücadele Bâbürlü Devletinde şehzadelik kurumunun gücünü gösterecek ölçüde çok boyutlu ve siyasî ittifakların belirleyici olduğu bir hadiseydi. Bâbürlü şehzadelik kurumunun ortaya çıkardığı keskin siyasî rekabet ve açık uçlu ardıllık sisteminin kendi doğası içerisinde oluşturduğu dinamizmin neticesiydi. Bu durum Hindular ve Maratalar gibi gayrimüslim unsurların iktidara talip olan şehzadeler etrafında belli beklentiler ile saf tutmasına neden oldu. Evrengzîb ve Dârâ arasındaki çatışmanın ideolojik bir temeli bulunmakla birlikte giriştikleri taht mücadelesi genel itibarı ile siyasî bir hadiseydi. Evrengzîb bu süreçte, Hindu karşıtı bir politika yürütmedi ve mevcut uzlaşmayı ortadan kaldıracak bir söylem geliştirmede. Evrengzîb'in Dârâ'nın Sünnî doktrinden uzaklaşarak dinden çıktığı yönündeki propagandası oluşturduğu ittifak tabanın gayrimüslim unsurlarını rahatsız eden bir söylem olmadı. Bu, dinî söylem doğası gereği politikti ve Evrengzîb'in taht yolundaki stratejisinin bir parçası idi.

Çetin bir veraset mücadelesinin ardından Bâbürlü tahtının sahibi olan Evrengzîb, saltanatının ilk yıllarında idarî ve iktisadî mesellerle meşgul olarak ihtiyatlı politikalar yürüttü. Taht mücadelesi sırasında meydana gelen iktisadî sorunları vergi düzenlemeleri ile çözmeye gayret etti. Devleti Kuzey Hindistan'dan yönettiği bu süreçte, kendi ideolojik programını hayata geçirdi. Selefleri gibi Evrengzîb de karmaşık Hint-İslâm toplumunu disiplin ve nizam ekseninde idare etmeye çalıştı. Dinî felsefesi ve geleneksel Bâbürlü kültürüne bağlılığı onun saltanat hayatında belirleyici oldu. Bâbürlü Devletin siyasî kültürünü kendi dinî ve siyasî perspektifine göre yeniden yorumladı. Evrengzîb, çıkardığı dinî buyruklar ile bu değişimi gerçekleştirmeye çalıştı. Şer'î hükümlere uygun olarak bazı kararlar aldı. Nevruz bayramının resmi olarak kutlanmasına son verilmesi ile birlikte birtakım saray ritüelleri yeniden düzenlendi. Evrengzîb toplumsal nizamın ve disiplinin korunması için *muhtesip* atayarak ideolojik

programın hayata geçirmeyi sürdürdü. Gerçekleştirdiği yapısal değişiklikler ile Ekber Şah'ın kapsayıcı anlayışının uzağında bir siyaset yürüttü. Evrengzîb'in söz konusu yeniliklerinin altında Müslümanları Bâbürlü Devletinin egemen unsuru olarak muhafaza etme düşüncesi yatmaktaydı.

Bâbürlü Devletinde Müslüman kimliğini merkeze alan bir anlayış ile hükmetmek isteyen Evrengzîb, Ekber Şah'ın eklektik anlayışının izlerini silmeye gayret etti. Bu dönüşümün en büyük göstergesi 1679'da yeniden yürürlüğe koyduğu cizye vergisi idi. Evrengzîb'in cizye vergisiyle ilgili kararı takip ettiği siyasî programının tamamlaması anlamına geliyordu. Bu politikalar elbette Hindular tarafından ayrımcı uygulamalar olarak algılanabilecek düzeydeydi ancak Evrengzîb'in bu kararlarının geniş çaplı huzursuzluklara neden olduğunu gösterecek olgular mevcut değildir. Ayrıca cizye hususundaki kararının dönemin siyasî ve iktisadî gereklilikleri çerçevesinde izahları mevcuttur. Cizye ile ilgili meselenin iktisadî yönü kuvvetliydi. Evrengzîb, iktidarının 21. senesinde cizye vergisini yeniden yürürlüğe koyduğunda uzayan Dekken muharebeleri için kaynak ihtiyacı önemli bir sorun olarak önünde duruyordu.

Evrengzîb'in Bâbürlü rejimi üzerinde yapısal değişiklikler gerçekleştirirken Bâbürlü idarî sisteminin kronik bir hal alan sorunları ile saltanatını ilk yıllarında yüzleşmek durumunda kaldı ve problemleri fetih mekanizmasını işletti. Odak noktası Bâbürlü hâkimiyetinin Hint alt kıtasını tamamına ulaştırılması idi. O, Hindistan'ı tek bir siyasî yapı altında birleştirme ülküsünü yaşamının sonuna kadar devam ettirdi.

Evrengzîb'in nihayete erdirdiği Güney Hindistan'daki genişleme siyaseti, Ekber devrinde başlayan ve onun halefleri tarafından sürdürülen bir politikaydı. Bâbürlü elitinin yeni kaynaklara olan ihtiyacı bu türde bir genişlemeyi zorunlu kıldı. Dekken barındırdığı kaynaklar ile Bâbürlülerin gereksinimlerine cevap verebilecek bir coğrafya idi. Bu yönüyle Evrengzîb'in Dekken'de Sîvâcî liderliğindeki Maratalar ve Şîî Dekken sultanlıklarına (Âdilşâhîler ve Kutubşâhîler) karşı yürüttüğü politika dinî veya mezhepsel bir çatışmanın ürünü değildi. Evrengzîb için bu meselesinin nihaî olarak çözülmesi ve Bâbürlü hâkimiyetinin Güney Hindistan'da kalıcı hale getirilmesi elzemdi.

Evrengzîb odağının ve enerjisinin büyük bölümünü Dekken'e vererek saltanat hayatının ikinci evresi olarak adlandırabileceğimiz 1679-1707 arası dönemi muharebe alanlarında ve ordugâhlarda geçirdi. Şehzadeliğinden beri arzu ettiği Dekken

sultanlıklarının ilhakı ve böylece Güney Hindistan'ın merkezî idare altına alınması zorlu bir süreç sonunda mümkün olabildi. Ancak Evrengzîb, devletin odağını güneye kaydırırken oluşan zafiyet alanlarında çıkan birçok yeni sorun ile yüzleşmek durumunda kaldı. Racistan melesi, Afgan sorunu ve Cât ayaklanması gibi meseleler zorlukla çözülürken Dekken'deki askerî hareketlerin ortaya çıkardığı mali sorunlar derinleşti. Marataların lideri Sîvâcî, Batı Dekken'de Bâbürlüleri uzun süre uğraştırdı. Hint kültürünün daha güçlü olduğu alanlarda tam bir kontrol ve düzenin sağlanması zorlu süreçleri meydana getirdi.

Dekken meselesinin yanı sıra Racistan sorunu da Evrengzîb'in saltanatının tartışmalı alanlarından biri idi. Evrengzîb'in merkezî otoriteyi güçlendirmeyi hedefleyen politikaları, Racistan meselesi için daha sert çözümler üretmesine neden oldu. Ancak bu durum Bâbürlü-Racpût iş birliği ortadan kaldırmadı. Ekber döneminde evlilik ittifakları ile sağlamlaştırılan ilişkiler Evrengzîb devrinde korunarak sürdürüldü. Bâbürlülerin genişlemesiyle ortaya çıkan refahtan pay alan grupların başında Racpûtlar geliyordu.

Evrengzîb'in tahta geçişinin ardından Hindulara ve Racpûtların devlet içerisindeki ağırlığına yönelik sınırlayıcı bir tutum almadığı görülüyor. Evrengzîb döneminde Cesvent Sing ve Mirza Cay Singh valilik görevi yapan iki gayrimüslim idi. Evrengzîb'in bu tasarrufu devleti oluşturan farklı unsurların siyasî sistem içerisindeki yerlerine işaret ediyordu. Ayrıca onun döneminde birçok Racpût yüksek mevkiler elde etti. Evrengzîb'in idaresi altındaki Racpût mansabdârlarının oranı Ekber dönemine kıyasla artış gösterdi. Evrengzîb, Hindu elitlerinden ve idarecilerinden faydalı bir biçimde istifade etti. Maliyenin (Divân-ı Kül) başına bir Brahman olan Raghunatha Rao'yu getirmesi bu yaklaşımına önemli bir örnektir. Ayrıca Racpûtlar, Dekken'deki uzun mücadeleler sırasında Evrengzîb'e sadakatle hizmet etmeyi sürdürdüler.

Evrengzîb'in şer'î hükümleri esas alan siyasî programının saltanatı sürecinde yaşanan krizlerde doğrudan bir etkisi olduğunu görmüyoruz. Bu bakımdan Evrengzîb'in Ekber Şah tarafından yerel unsurlarla ittifaklar temelinde inşa edilen uzlaşının ortadan kalkmasına neden olan bir hükümdar olarak görülmesi hatalıdır. Bu görüşler genel olarak Evrengzîb tarafından cizyenin yeniden hayat geçirilmesi ve Hindu mâbedlerine karşı ayrımcı olarak görülen politikaları üzerinden inşa edilmiştir.

Evrengzîb'in tartışmalı politikalarından bir diğeri de mâbedler ile ilgili tutumu idi. Ekber Şah'ın Racpût subaylarının Bâbürlü topraklarında kendi tapınak

komplekslerini inşa etmelerine izin veren politika tümüyle terkedilmiş görölüyordu. Evrengzîb'in Hindu mâbedleri ile ilgili olarak denetim ve kontrolünü artırdığı bir iklim oluştu. Bu nedenle eski yerel idareciler veya onların soyundan gelenler, Bâbürlü Devletin yönetici sınıfı içerisinde rahatça asimile olduklarında dâhi bir tapınağın siyasî bir merkez olarak hizmet edebileceği düşüncesi mevcuttu. Gayrimüslim bir idareci veyahut subay sadakatsizlik belirtileri gösterdiğinde ve açık bir isyana giriştiğinde himaye ettikleri tapınakların hedef olması kaçınılmaz gözüküyordu. Bu tapınakları devlet mülkü olarak gören Evrengzîb, bu anlayışı ile tapınaklar hususunda katı sayılabilecek bir tutum gösterdi.

Şah Cihan dönemindeki eski mâbedlerin muhafaza edilerek yenilerinin inşasına müsaade edilmemesi şeklindeki genel ilke, Evrengzîb tarafından sert bir biçimde sürdürüldü. Bâbürlü Hindistanı'nda ibadethâneler siyasî işlevleri olan yapıları ve bu hususiyetleri nedeniyle yıkımları söz konusu olabilmekteydi. Evrengzîb, Hindu memurlarının himayesindeki simgesel önemi bulunan mâbedleri hedef almaktan geri durmadı. Racpût isyanı sırasında bu tür cezalandırma eylemleri gerçekleşmiş ve Codpur'da bazı tapınaklar yıkıma uğramıştı. Evrengzîb'in döneminde yıkılan tapınakların en ünlüleri Vishvanatha (Varanasi), Kesev Rây (Mathûrâ) ve Somnath (Gucerât) idi. Evrengzîb mâbedler hususunda katı bir tutum sergilemiş olsa da onun bazı Hindu dinî topluluklarını ve tapınaklarını himaye ederek maddi bağışlar yaptığı da görülmektedir. Ayrıca tapınak yıkımı hususundaki tepkilerin ciddi bir isyan düzeyine çıkmadığını görüyoruz. Hindular, Evrengzîb'in politikaları karşısında bir bütün olarak muhalefet göstermediler. Zira Hindular Racpûtlar, Brahmanlar, Maratalar ve diğer kastlara mensup çeşitli unsurlardan meydana geliyorlardı. Buna rağmen söz konusu mâbedlerin yıkılması ile ilgili hadiseler zamanla mitlere dönüşerek dinî bir söylem etrafında sunulan anlatıları beslemiştir.

Evrengizb'in siyasetinin en önemli eksikliği, Bâbürlü Devletin hızlı genişlemesine cevap verecek politikaları ve kurumları geliştirememiş olması idi. Özellikle sorunlu fetih anlayışı askerî yapıdaki ıslahat ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Ayrıca Evrengzîb dönemindeki hızlı genişleme, câgîrdar sitemindeki bozulma ile paralel olarak ortaya çıkan talepleri karşılayamadı. Evrengzîb'in belki de en büyük yanılgısı mevcut sorunları fetih ve bu vasıta ile elde edilen kaynakların taksimi yoluyla çözüleceği düşüncesi idi. Modern Bâbürlü tarihçilerinin ekserisinin ortak tespiti, mansabdâr sisteminin daha organize ve kurumsal bir yapıya kavuşturulması ihtiyacının

XVII. asrın ikinci yarısında ortaya çıktığı idi. Daimî ordunun genişletilmesi ve idarî sistemin yenilenmesi Bâbürlü sınırlarının tarihin en geçiş ölçeğine ulaştığı bu dönemde zarûrî idi.

Evrengzîb'in karmaşık siyasî yaşamına umumi bir pencereden baktığımızda dindarlığı ve dinî felsefesinin tümüyle siyasî hayatında belirleyici olduğunu söyleyemeyiz. Evrengzîb Bâbürlü geleneklerinin ve Hindular ile sağlanan mevcut uzlaşının belli bir düzeyde devamına yönelik bir tutum sergiledi. O, zengin bir Bâbürlü mirasının varisi idi. Bilginleri himaye ederek büyük el yazmaları kütüphaneleri kurdurdu ve zanaatkârları destekledi. Bâbürlü sitemine karşı muhalefet göstermeyen gayrimüslim grupları ve onların entelektüel çalışmalarını himaye etti. Ayrıca bu unsurların idarî ve askerî mekanizmada kapladıkları alanı yeni huzursuzluklara meydan verecek bir biçimde daraltmadı. Ancak Evrengzîb'in ortaya koyduğu hâkimiyet anlayışı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında sosyal alanda önemli bir ıslahat girişiminde bulunan Ekber Şah'ın uzlaşî ve çoğulcu siyasetinin uzağında idi. İslâmî siyaset kültürünün ağırlığı Ekber'in teşebbüsünün halefleri tarafından devam ettirilmesi için bir konfor sunmuyordu.

Evrengzîb'in ulemâ ile ilişkisi ise bu zümreye karşı olan hürmetkâr tutumu üzerinden şekillendi. Evrengzîb politik hedefleri için ulemânın gücünden istifade etmeyi de ihmal etmedi. Dârâ ile mücadelesinde bunu, siyasî ikbaline uygun bir propaganda istikametinde gerçekleştirmişti. Tahta geçişi ile birlikte ulemânın kendisi üzerinde nüfuz yaratama çabasına imkân tanımadı. Evrengzîb, siyasî çıkarlarının ulemâyı yatıştırması gerektiğini hissettiğinde, bu zümreye karşı daha ılımlı ve himaye edici bir biçimde yaklaştı. Ulemâyâ sunduğu imtiyazlar fütûhatlarında tam bir destek sağlama arzusunun da bir göstergesi idi. Ancak yine de Dekken meselesi üzerinde ortaya çıkan görüş ayrılıklarından da anlaşılacağı üzere Evrengzîb, aldığı kararlara farkı güç unsurlarının etki etmesine müsaade etmedi.

Evrengzîb'in ulemâ ile olan ilişkisi ve bu kesim üzerindeki himayedarlığının bir başka boyutu, kapsamlı bir fıkıh eseri olan *Fetâva-i 'Âlemgîri*'nin derlenmesinde görülür. Evrengzîb'in İslâm hukukuna yönelik bu destekleyici teşebbüsü onun entelektüel alandaki en önemli katkısı idi. Hindistan'da Hanefî fıkının yerleşmesini üzerinde önemli bir etkisi olan bu çalışma, İslâm hukukunun tatbik edilmesini daha pratik bir hale getirme gayesi taşıırken Evrengzîb'in İslâmî ilimlere olan desteğini de

göstermekteydi. Bu eser, adlî ve idarî sisteminin hukukî esaslarının yerleşmesine fayda sağladı.

Evrengzîb, fıkıh ve İslâm hukukuna yönelik bu çabasının yanında kütüphaneciliğe de önem verdi. İslâm hukuku ve İslâmî bilimler bakımından zengin bir külliyyat meydana getirilmesini sağladı. Ayrıca birçok menderese inşa edilmesine olanak tanıdı. Evrengzîb dinî ilimlere verdiği önem, döneminde faaliyete başlayan Medrese-i Rahîmiyye ve Firengî Mahal gibi bazı eğitim kurumlarından da anlaşılmaktadır.

Evrengzîb'in dış siyasetine baktığımızda ise İslâm toplumu üzerinde çokta çekingen olmayan bir mânevî liderlik arzusunun bulunduğunu görüyoruz. O, İslâm dünyasına yönelik simgesel önemde eylemlerden kaçınmadı. Evrengzîb bu kapsamda Osmanlı Devleti ile münasebetlerini örtülü bir rekabet düzeyinde sürdürdü. Mekke şerifleri ve Osmanlı'nın Basra valileri ile kurduğu münasebetler bunun göstergesi idi. Türkistan ulemâsı ile tesis ettiği ilişkilerde de aynı dinî bakış açısı hâkimdi.

Evrengzîb'in dış siyaseti üzerinde şehzadelik yıllarındaki tecrübelerinin etkisinin olduğu da görülmektedir. Zira Şah Cihan döneminde gerçekleştirilen ve sonuçsuz kalan Özbek seferini komuta eden Evrengzîb'in bu coğrafyanın zorluklarını tecrübe etmesi onun hükümdarlığı sırasında Türkistan'a yönelik daha ılımlı politikalar geliştirmesini sağladı. Seleflerinin ata topraklarına sahip olma arzusunu devam ettirmedi. Belh ve Buhara hükümdarları ile olumlu siyasî münasebetler kurdu. Aynı zamanda himaye anlayışının bir tezahürü olarak Türkistan ulemâsına maddi yardımlar yaptı. Evrengzîb ideolojik programını hayata geçirirken Türkistanlı âlimlerden de istifade etti. Semerkantlı âlim İvaz Vecîh'in *muhtesiplik* makamına getirilmesi bunun örneği idi. *Muhtesiplik* kurumunun tesisinde İvaz Vecîh'in katkısı oldu. Evrengzîb aynı zamanda Türkistan'dan ve İran'dan gelerek Hindistan'a yerleşen şahsiyetleri taltif ederek İslâm dünyasına yönelik himayedarlığını sürdürmeye çalıştı.

Evrengzîb'in politikalarını yönlendiren motivasyonları dindarlığı, siyasî hırsları ve Bâbürlü geleneklerine olan bağlılığı idi. Dindar bir Müslüman olarak sade bir yaşam düsturu vardı. Disiplini ve keskin askerî zekâsı en belirgin özellikleri idi. Bu hususiyetleri uzun saltanat hayatının yorucu mücadeleleri sırasında onun dinamizminin kaynağı oldu. Askerî anlamda şehzadeliliğinden itibaren kazandığı tecrübe ve devletin unsurlarının büyük bölümünün müdahil olduğu veraset mücadelesi sırasında gösterdiği

taktiksel becerisi onun hükümdarlığının teoriden çok aksiyona dayanan zeminini oluşturdu.

Öte yandan Evrengzîb ne babası Şah Cihan gibi tutkulu bir inşacı, ne de Ekber Şah gibi iyi bir teşkilatçıydı. Yetenekli bir asker ve dirayetli bir lider olarak İslâmî devlet anlayışını yeniden hâkim kılan ve Bâbürlü sınırlarını en geniş hudutlara eriştiren hükümdardı. İleri yaşına rağmen ordugâhlarda Dekken'in nizamı için mücadele verdi. Onun sofı karakteri ve İslâmî devlet nizamına olan bağlılığı Hindistan gibi çok etnisteli ve çok kültürlü bir coğrafyada elbette bazı sorunlara sebebiyet verdi ancak bu düşünüldüğü gibi Hindular ve Müslümanlar arasındaki mevcut uzlaşmayı ortadan kaldıracı bir boyut kazanmadı. Onun döneminde idarî ve askerî teşkilat mevcut kaynaşmanın devamlılığı noktasında korunurken siyasî kültür daha İslâmî bir yapıya dönüştü.

BİBLİYOGRAFYA

Birincil Kaynaklar

Abdülhamîd Lâhûrî, *Pâdişâhnâme*, I, M. Kabiruddin Ahmad and M. Abdur Rahim (ed.), Kalküta: College Press, 1867.

Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârih*, I, Ahmed A. Sâhib (ed.), Tefvîk Sübhânî (not.), Tahran: Encümen-i Âsâr û Mefâhir-i Ferhengî, 1380/2001.

Ahbârat-ı Derbâr-ı mu'allâ, Cülûs 10, (12 Eylül 1667).

Ahbârat-ı Derbâr-ı mu'allâ, Cülûs 10, (30 Mayıs 1667).

Ahbârat-ı Derbâr-ı mu'allâ, Cülûs 10, (9 Nisan 1667).

Ahbârat-ı Derbâr-ı mu'allâ, Cülûs 22, (23 Aralık 1679).

Âkıl Han Râzî, *Vâkı'ât-ı Âlemgîrî*, Maulvi Zafar Hasan (ed.), Delhi: Mercantile Printing Press, 1946.

Bilimoria, Jamshid H., *Ruka'at-i-Alamgiri or Letters of Aurungzebe*, Bombay: Cherag Printing Press 1908.

Dârâ Şükûh, *Majma-ul-Bahrain or The Mingling of The Two Oceans*, Muhammed Mahfuzu'l-Hak (trans.), Calcutta: The Asiatic Society, 1998.

Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Âîn-i Ekberî*, II, H. Blochmann (ed.), Kalküta: The Asiatic Society of Bengal, 1877.

Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Âyîn-i Ekberî*, I, H. Blochmann (çev.), Kalküta: Baptist Mission Press, 1873.

Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Ekbernâme*, II, Mevlvî Abdürrahim (ed.), Kalküta: The Baptist Mission Press, 1867.

Ebü'l-Feth Kâbil Han, *Âdâb-ı Âlemgîrî*, Abdülgafûr Çadharî (nşr.), Lahor 1971.

Evrengzîb, *Ruğa'at-i Âlemgîr*, Leknev, 1924.

Hâfî Han, *Müntehabü'l-lübâb*, Mevlvî Kebîrüddin Ahmed ve Gulâm Kâdir (ed.), Calcutta: The Urdoo Guide Press, 1874.

Hamîdüddîn Han, *Ahkâm-ı Âlemgîrî (Anecdotes of Aurangzib)*, Jadunath Sarkar (çev.), Kalküta: M. C. Sarkar and Sons, 1912.

- Inayat Khan, *The Shah Jahan Nama of Inayat Khan: an Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan*. W. Begley and Z. Desai (ed.), Delhi: Oxford University Press, 1990.
- Isardas Nagar, *Fütûhât-ı Âlemgîrî*, Tasneem Ahmad (ed.), Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1978.
- Înâyetullah Han, *Kalimat-i Tayyibat*, S. Azizuddin Husain (ed.), Delhi 1982.
- Kâbil Han, *Âdâb-ı 'Âlemgîrî*, Abdul Ghafur Chaudhuri (ed.), I, Lahore, 1971.
- Kazvinî, Muhammed Tahir Vahid, *Abbasname ya Şerh-i Zendeğâni: 22 Sale-i Şah Abbas Sani*, İbrahim Dehkan (ed.), Irak: Kitab Furuşi Davudi, 1329.
- Kitâbü'l-Hudûd ve Kitâbü'l-Cinâyât (el-Fetâva'l-Hindiyye)*, Muhammed Necmeddin Ali Han (ed.), Kalkûta, 1813.
- Mahmud Ibn E. Veli Belhî, *Bahru'l-Esrar fî Menâkibi'l-Ahyâr*, Riazul Islam (ed.), Karachi, 1980.
- Muhammad Kâzım Münşî, *Âlemgîrnâme*, Hâdim Hüseyin-Abdülhay (nşr.), Kalkûta, 1865-73.
- Muhammed el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fî a'yânî'l-karnî's-sânî aşer*, Bulak: Matbaatü'l-Miriyyeti'l-Amire, 1301, IV, s. 113-114.
- Muhammed Kâsım Firişte, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India*, II, John Briggs (çev.), Londra: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green, 1829.
- Muhammed Müstaid Han, *Me'âsir-i 'Âlemgîrî*, Âgâ Ahmed Ali (nşr.), Kalkûta, 1870-73.
- Muhammed Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, I, Gulam Yezdani (ed.), Lahor: Şefik Pres, 1967.
- Muhammed Sâlih Kenbû, *Amel-i Şâlih*, III. Seyyid Ahmed Şah (ed.), Lahor: Mahmud Printing Press, 1960.
- Muhammed Tahir Vahid Gazvinî, *Abbasname ya Şerh-i Zindeğâni: 22 Sale-i Şah Abbas Sani*, İbrahim Dihkan (ed.), Erâk: Kitap Furuşi Davudi, 1329.
- Muhammed Yusuf Münşî, *Tezkire-i Mukim Hani: Seyr-i Tarihi Ferhengi ve İctimâi Maverâünnehr der ahd-i Şeybaniyyan ve Eşterhaniyyan*, Tahran: Miras-ı Mektub, 2001.

Naîmâ Mustafa Efendi, Naîmâ Tarihi, I, Zuhuri Danışman (çev), İstanbul: Bahar Matbaası, 1967.

Nizâmeddin Ahmed Herevî, *Ṭabaḳât-ı Ekberî*, Brajendranath De, v.dğr. (çev.), Kalküta: The Royal Asiatic Society, 1936.

Nureddin Muhammed Cihangir, *Tüzük-i Cihângîrî*, Hz: Muhammed Haşim, (Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1359.

Seyyid Ali Tabâtâbî, *Burhân-ı Meâsîr*, Delhi: Matbaa-i Câmia-i Delhi, 1355/1936.

Şah Navaz Han, *Me'âsirü'l-ümerâ*, Calcutta; Asiatic Society, 1888-1890.

Umurat-ı Hazûr, Cülûs 9, (13 Ekim 1666).

Vakâ'i Derbâr, Cülûs 10, (3 Eylül 1667)

Zahîrüddîn Muhammed Bâbü, *Vekâyî; Bâbü'ün Hâtıratı*, II, R.R. Arat (nşr.), Ankara: T.T.K. Basımevi, 1987.

Evrengzîb Dönemindeki Batılı Gezginler ve Elçiler Tarafından Yazılmış Eserler

Alexander Hamilton, *A New Account of the East-Indies*, I, Londra: C. Hitch, 1739.

Baptiste Tavernier, *The Six Voyages of John Baptista Tavernier*, John Phillips (çev.), London: R.L. and M.P., 1678.

Francisco Pelsaert, *A Contemporary Dutch Chronicle Of Mughal India*, ed. and trans. B. Narain and S. R. Sharma, Kalküta: Susil Gupta, 1957.

Francois Bernier, *Travels in the Mogul Empire: ad 1656-1668*, Archibald Constable (trans.), Westminster, Archibald Constable & Co. Ltd, 1891.

François Bernier, *Voyages de François Bernier Contenant la Description des Etats du Grand Mogol*, Paul Marret (ed.), 1699.

Gemelli Careri, *Giro del Mondo*, III, Napoli: Giuseppe Roselli, 1699-1700.

Ippolito Desideri, *An Account of Tibet The Travels of Ippolito Desideri of Pistoia*, S.J. 1712- 1727, Londra: George Routledge & Sons, 1937.

Jean Baptiste Tavernier, *The Six Voyages of John Baptista Tavernier*, John Phillips (çev.), Londra: R.L. and M.P., 1678.

Jean de Thévenot, *The Travels of Monsieur De Thévenot into the Levant*, III, Archibald Lovell (çev.), London: H. Clark, 1687.

- John Ovington, *A Voyage to Suratt in the Year 1689*, Londra: Jacob Tonson, 1696.
- Manucci Niccolao, *Histoire Générale de l'Empire du Mogol*, P. Francois Catrou (nşr.), Paris, 1708.
- Niccolao Manucci, *Mogul India; Or Storia Do Mogor: 1653-1708*, William Irvine (trans.), Delhi: Low Price Publications, 1996.
- Père Sanson, *Voyage ou relation de l'etat present du royaume de Perse*, Paris, 1695,
- Peter Mundy, *The Travels of Peter Mundy in Europe and Asia, 1608-1667*, Cambridge: Hakluyt Society, 1907.
- Sebastien Manrique, *Itinerario de las Misiones Orientales del P. Manrique (1649-1653)*, Roma, 1649.
- Sir Thomas Roe, *The Embassy of Sir Thomas Roe to India (1615-1619)*, II, Londra: The Hakluyt Society, 1899.
- Araştırma Eserleri**
- Abbâs-ı Servânî, *Târîh-i Şîr Şâhî*, XIII, Brahmadeva P. Ambashthya (çev.), K. P. Patna: Jayaswal Research Institute, 1974.
- Abdul, Aziz, *The Mansibdari System and the Mughal Army*, Lahor: Al Faisal, 1945.
- Abdülhay Habibi, *Tarih-i Afganistan der Asr-ı Gûrgani-i Hind*, Kabil: Matbaa-i Kabil, 1922.
- Ahmed, Aziz, “Şeyh Ahmed Sirhindî’nin Siyasî ve Dinî Düşünceleri”, Cemal Emanet (çev.), *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, VIII/19, 2007, s. 339-350.
- Ahmed, Aziz, “The Role of Ulema in Indo-Muslim History”, *Studia Islamica*, 31 (1970) s. 1-13.
- Alam, Muzaffar, *The Mughals and the Sufis: Islam and the Political Imagination in India, 1500-1750*, New York: State University of New York Press, 2021.
- Alavi, Rafi A., “Murshid Quli Khan in the Deccan” *Proceedings of the Indian History Congress*, 33, 1971, 204–211.
- Algar, Hamid, “İmâm-ı Rabbânî”, *DİA*, XXII, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2000, 194-199

- Ali, M. Athar, “The Passing of Empire: The Mughal Case”, *Modern Asian Studies*, IX/3 (1975), 385-396.
- Ali, Rehman, *Tazkira Ulma-e-Hind*, Muhammed Eyüp Kadri (çev.), Karachi: Mashoor Offset Press, 1961.
- Antunes, Cátia A. P. and Francisco Bethencourt, *Merchant Cultures: A Global Approach to Spaces, Representations and Worlds of Trade, 1500-1800*, Leiden; Brill, 2022.
- Ashfaque, Farzana, “Relations of Kashmir with Indian Tibet in Mughal Times”, *Proceedings of the Indian History Congress*, 71 (2010-2011), s. 266-273.
- Athar, Ali, M., “Causes of The Rathor Rebellion of 1679” *Proceedings of the Indian History Congress*, XXIV (1961), s. 135-141.
- Bayur, Y. Hikmet, “Evrengzîb Âlemgir ve Dinî Siyaseti Üzerinde Bir İnceleme”, *TTK Belleten*, IX/33 (1945), 1-63.
- Bayur, Y. Hikmet, *16. Asırda Dinî ve Sosyal Bir İnkılâp Teşebbüsü: Ekber Gurkan (1556-1605)*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1937, 133-182.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri*, II, Ankara: T.T.K Yayınları, 1947.
- Becker, Anna, “Oriental Despotism before despotisme oriental? Female Bodies and Mughal Regime in English and French Political Thought”, *Desiring India: Representations through British and French Eyes 1584-1857*, Niranjana Goswami (ed.), Kalküta: Jadavpur University Press, 2020.
- Beg, A. Ali, *Aurangzeb’s Second Viceroyalty of the Deccan*, Submitted for the Degree of M. Phil. Diss. The Aligarh Muslim University, 1971.
- Bhatia, M. L. *Administrative History of Medieval India: (A Study of Muslim Jurisprudence Under Aurangzeb)*, Radha Publications, New Delhi 1992.
- Birişik, Abdülhamit, “Medrese: Hint Alt Kıtasında Medrese”, *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, XXVIII, 2003, s. 333-338.
- British Parliamentary Papers, *Report of the Indian Famine Commission (part I) Famine Relief*, London: HMSO, 1885.

- Brown, Katherine Butler, "Did Aurangzeb Ban Music? Questions for the Historiography of his Reign". *Modern Asian Studies*, XLI/1 (2007), s. 77-120.
- Brown, Percy, *Indian Architecture: Islamic Period*, Bombay: D.B. Tarapoverala Sons & Co. Pvt. Ltd., 1981.
- Buehler, Arthur F., "Nakşbendiyye–Müceddidiyye ve Hindistan'da Yayılışı", Halil İbrahim Şimşek (çev.), *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2003), s. 143-164.
- Bulut, Yücel, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", *İstanbul University Journal of Sociology*, III/6 (2012), s. 71-106.
- Büyüktaş, C. Kuş, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin Kuruluş Aşamasında İngilizlerin Hindistan'a Yerleşme Çabaları", *Mavi Atlas*, VII/2 (2019), s. 275-293.
- Caffar, S. M., *The Mughal Empire From Babar To Aurangzeb*, Peşaver: S. M. Sadık Han, 1936.
- Callieri, Fierfrancesco, "India I-II. Historical Geography: The Ancient Frontier with Iran", *Encyclopaedia Iranica Foundation*, New York: Routledge & Kegan Paul, 2006, s. 8-10.
- Ceylan, Semih, "Revşeniyye", *DİA*, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, s. 33-34.
- Chakrabarty, Dipesh, *The Calling of History: Sir Jadunath Sarkar and his Empire of Truth*, Chicago: University of Chicago Press, 2015.
- Chandra, Jnan, "Alamgir's Patronage of Hindu Temples," *JPHS*, VI/1 (1958) s. 270;
- Chandra, Satish, "Cultural and Political Role of Delhi: 1675-1725" *Delhi Through the Ages: Essays in Urban History, Culture and Society*, R.E. Frykenberg (ed.), New Delhi: Oxford University Publications, 1989, s. 205-217.
- Chandra, Satish, *Historiography, Religion, and State in Medieval India*, New Delhi: Har-Anand, 2004.
- Chandra, Satish, *History of Medieval India (800-1700)*, New Delhi: Orient Longman, 2007.
- Chandra, Satish, *Medieval India; Society, the Jagirdari Crisis and the Village*, New Delhi, 1982.

- Chandra, Satish, *Mughal Religious Policies: The Rajputs and the Deccan*, New Delhi: Vikas Publishing House, 1993.
- Chandra, Satish, *Parties and Politics at the Mughal Court, 1707–1740*, New Delhi: People's Publishing House, 1972.
- Chatterjee, Anjali, *Bengal in the Reign of Aurangzeb 1658-1707*, Kalküta: Progressive Publishers, 1967.
- Çelik, M. Bilal ve Hami Demir, “Hümâyün'un Kozmolojik Egemenlik Anlayışı”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 70, (2021), s. 401-418.
- Damodaran, Vinita, James Hamilton ve Rob Allan, “Climate Signals, Environment and Livelihoods in the Long Seventeenth Century in India” *A Cultural History of Famine*, Routledge, 2019, s. 52-70.
- Davis, Mike, *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam, El Nino Kıtıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası*, Umut Haskan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap, 2012.
- Demir, Hami, *Bâbürlü Devleti'nde Hümayun Dönemi*, Sakarya Üniversitesi, S.B.E., Sakarya, *Yüksek Lisan Tezi*, 2017.
- Dollfus, Pascale, “The History of Muslims in Central Ladakh”, *The Tibet Journal*, XX/3 (1995), s. 35-58.
- Duff, James G., *A History of the Mahrattas*, Londra: Longmans, Rees, Orme, Brown, and Green, 1826.
- Eaton, Richard M., “Ebü'l-Fazl el-Allâmî,” *Encyclopedia Iranica*, I/3, s. 287-289.
- Eaton, Richard M., “Temple Desecration and Indo-Muslim States” *Journal of Islamic Studies*, XI/3 (2000), ss. 283-319.
- Eaton, Richard M., *India in the Persianate Age: 1000-1765*, Londra: Allen Lane, 2019.
- Eaton, Richard M., *Temple Desecration and Muslim States in Medieval India*, New Delhi: Hope India, 2004.
- Eaton, Richard M., *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204-1760*, Londra: University of California Press, 1996.
- Edwardes, Stephen M., and Herbert L. O. Garrett. *Mughal Rule in India*, London: Humphrey Milford, 1930.

- Edwards, S. M. ve H. L. G. Garrett, *Mughal Rule in India*, Londra: Oxford University Press, H. Milford, 1930.
- Elliot, H. Miers ve John Dowson, “Kenz-ül-Mahfuz”, *Elliot and Dowson’s History of India, as Told by Its Own Historians*, Londra, Trubner and Co., 1877, s. 37-39.
- Elphinstone, Mountstuart, *History of India: The Hindu and Mahometan Periods*, II, London: John Murray, 1843
- Farooqi, N. R., “Dârâ Şükûh”, *DÎA*, VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 483.
- Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, Bombay: D. B. Taraporevala Sons and Co., 1935.
- Faruqi, Munis D., *The Princes of the Mughal Empire, 1504–1719*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2012.
- Field, Claud, *Mystics and Saints of Islam*, London: F. Griffiths, 1910.
- Fisher, Micheal H., Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu, M. Fatih Çalışır (çev.), İstanbul: Kronik, 2020.
- Foltz, Richard, “Cultural Contacts Between Central Asia and Mughal India”, *Central Asiatic Journal*, XLII/1 (1998), s. 44-65.
- Foltz, Richard, “The Mughal Occupation of Balkh 1646- 1647”, *Journal of Islamic Studies*, VII/1, 1996,
- Foster, William, *The English Factories in India, 1661-1664*, Londra: Clarendon Press, 1923.
- Franklin, James, “Memoir on Bundelkhund”, *Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, I/2 (1826), 259-281.
- Friedmann, Yohanan, “Naqshbandis and Awrangzeb,” Naqshbandis, Marc Gaborieau, Alexandre Popovic, and Thierry Zarcone (ed.), İstanbul: İsis Yayımcılık, 1990, 209–220.
- Gandhi, Supriya, *The Emperor Who Never Was: Dara Shukoh in Mughal India*, London: Belknap Press, 2020.
- Gautam, Sanjeev K., “Mughal Invasion in Ladakh (17th Century)”, *Oirj*, IX/3 (2019), s. 356-363.

- Ghauri, Ahmad, "The Sunni Theory of Caliphate and its Impact on the Muslim History of India", *Journal of the Punjab University Historical Society*, XIII/6 (1961), s. 93-99.
- Gibb, H. A. R. ve H. Bower, *Islamic Society and the West*, I, London: Oxford University Press, 1960.
- Goetz, Hermann, "Policy of the Great Mughals vis a vis The Rajput States", *Proceedings of the Indian History Congress*, X (1947), s. 340-349.
- Gommans, Jos, *Mughal Warfare: Indian Frontiers And high Roads To Empire, 1500-1700*, Routledge, Londra 2002.
- Gregorian, Vartan, *The Emergence of Modern Afganistan: Politics of Reform and Modernization, 1880-1946*, Stanford: Stanford University Press, 1969.
- Guenther, A. M., "Hanafî Fiqh in Mughal India: The Fatâwâ-i Âlamgirî" *India's Islamic Traditions*, Richard Eaton (ed), Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 209-233.
- Gündüz, Şinasi, "Nevruz", *DİA*, XXXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 60-61.
- Haar, J.G. ter, *Follower and Heir of the Prophet: Shaykh Ahmad Sirhindî (1564-1624) as Mystic*, Leiden: Het Oosters Instituut, 1992.
- Habib, Irfan, *The Agrarian System of Mughal India, 1556-1707*, New York: Asia Publishing House, 1963.
- Habibi, Abdülhay, *Tarih-i Afganistan der Asr-ı Gûrgani-i Hind*, Kabil: Matbaa-i Kabil, 1922.
- Hallisey, Robert C., *The Rajput Rebellion Against Aurangzeb*, University of Missouri, London 1977.
- Hallisey, Robert C., *The Rajput Rebellion against Aurangzeb: A Study of the Mughal Empire in Seventeenth Century India*, Londra: University of Missouri Press, 1977.
- Hardy, Peter, *The Muslims Of British India*, Cambridge: Cambridge University Press, 1973.
- Harihar Das, *The Norris Embassy to Aurangzeb, 1699-1702*, Kalküta: Firma K. L. Mukhopadhyay, 1959.

- Harrington, Jack, *Sir John Malcolm and the Creation of British India*, New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Hasan, Farhat, “Conflict and Cooperation in Anglo-Mughal Trade Relations During the Reign of Aurangzeb” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXIV/3 (1991), s. 351-360.
- Hodgson, Marshall G. S., *İslâm 'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, III, İzzet Akyol (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Hodgson, Marshall G. S., *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, III, The Chicago: University of Chicago, 1974.
- Hurşit, Muhammed, “A Critical Study of the Social Structure under the Mughal Regime” *Ancient Pakistan*, 12 (1997), s. 147-168.
- Hussain Khan, *Sher Shah Suri*, Lahore: Ferozsons (Pvt.) Ltd., 1994.
- Hussein, S. M, *Structure of Politics Under Aurangzeb 1658-1707*, New Delhi 2002.
- Irvine, William, *Later Mughals*, II, Jadunath Sarkar (ed.), New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1971.
- Islam, Riazul, *Indo-Persian Relations: A Study of The Political and Diplomatic Relations Between The Mughal Empire and Iran*, Ripon Printing Press, Tahran 1970.
- İkbal, Muhammed, *Stray Reflections: A Notebook of Allama Iqbal*, J. Iqbal (ed.), Lahore: Iqbal Academy Pakistan, 2006.
- İkbal, Muhammed, *The Muslim Community: A Sociological Study*, Lahore: Maktaba-e-Aliya, 1987.
- İmâm-ı Rabbânî, Mektûbât, Hüseyin Hilmi Işık (çev.), İstanbul: Hakikat Kitâbevi, 2017,
- Jaffar, S. M., *Education in Muslim India*, Delhi: İdare-i Edebiyat-ı Delhi, 1973.
- Jasmine, Begum, *A Critical Study Of The Persian Poets Migrated To India During The Mughal Period*, Gauhati University, Department of Persian, Doctoral Thesis, Guwahati, 2019.
- Journal of the Asiatic Society of Bengal*, VII, Kalküta: The Asiatic Society, 1915, s. 689.

- Kallek, Cengiz, “Hisbe” *DİA*, XVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, s. 133-143.
- Karagözoğlu, Berna, “Padişah Babanın Şair Kızı Zebunnisa” *Iğdir University Journal of Social Sciences*, IX (2016), s. s. 215-233.
- Kayalı, Yalçın, “Eski Bir Hint Geleneği: Satî”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, LIII /1 (2013), s. 365-374.
- Khaund, Anuraag, “Akbar And Aurangzeb- The “Saint” and the “Villain”?” *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, XXII /3 (2017), s. 1-10.
- Koduvayakkal, Unais, “Indian Madrasas: Evolution and Growth with Special Reference to Kerala Model” *Apjir*, V/2 (2021), s. 188-217.
- Konukçu, Enver, “Bâbürlüler: Hindistan’daki Temürlüler”, *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 744-760.
- Konukçu, Enver, “Ekber Şah”, *DİA*, X, İstanbul: TDV Yayınları, 1994. s. 542-544.
- Krieger, Annie, *Captive Princess: Zebunissa daughter of Emperor Aurangzeb*, Oxford University Press, 2005.
- Kutlutürk, Cemil, “Hindistan’daki bir İsmâilî Hocalarda Hint Kültürü Etkisi ve Bunun Ginân Külliyyatındaki Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LVIII/2 (2017), 1-29.
- Laiq, Ahmad, *The Prime Ministers of Aurangzeb*, Allahâbâd: Chugh Publications, 1976.
- Lal, Magan, *The Diwan of Zeb-un-nissa*, Londra: John Murray, 1913.
- Lal, Muni, *Aurangzeb*, New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd., 1923.
- Lane-Poole, Stanley, *Aurangzib and the Decay of the Mughal Empire*, Oxford: Clarendon Press, 1901.
- Lane-Poole, Stanley, *The Coins of the Moghul Emperors of Hindustan in the British Museum*, Londra: Order of the Trustees, 1892.
- Lewis, Bernard, “The Mughals and the Ottomans”, *Pakistan Quarterly*, VIII/2, (1958), s. 4-9.
- M.A, Ali, *The Mughal Nobility under Aurangzeb*, Asia Publishing House, London 1966.
- Malcolm, John, *A Memoir of Central India, Including Malwa and Adjoining Provinces*, Vol. 1, London: Kingsbury, Parbury, and Allen, 1824.

- Masum, Muhammed, *Mektûbât-i Ma'sumiyye*, Gulâm Mustâfâ Hân, (haz.), Karachi: Walend Military Press, 1972.
- McChesney, Robert D., *Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889*, Oxford: Princeton University Press, 1991.
- McLaren, Martha, "From Analysis to Prescription: Scottish Concepts of Asian Despotism in Early Nineteenth-Century British India", *The International History Review*, XV/3 (1993), 469-501.
- Mehshar, Kemal *Mübahis-i Edyan Der Mecmuau 'l- Bahreyn-i Dârâ Şükûh*, Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009.
- Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî, *Herkese Lazım Olan İmam*, Hüseyin Hilmi Işık (hızl.), İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2015.
- Mohammad Afzal Khan, "Bengal Administration and the Mughal Court: An Exploration of Mughal Court Akhbarat, 1681-1707", *Indian History Congress*, 56 (1995) s. 227-239.
- Mohammad Afzal Khan, "Iranis in the Mughal Nobility: A case study of the Khwafis." *Proceedings of the Indian History Congress*, 41, 1980, 248–264.
- Monserate, Antonio, *The Commentary of Father Monserate, S.J., on His Journey to the Court of Akbar*, J. S. Hoyland (trans.), S. N. Banerjee (ed.), London: Humphrey Milford, 1922.
- Moosvi, Shireen, "Expenditure on Buildings under Shahjahan-A Chapter of Imperial Financial History." *Indian History Congress*, XLVI (1985), s. 285-299
- Moosvi, Shireen, "The Mughal Empire and The Deccan-Economic Factors and Consequences" *Proceedings of Indian History Congress*, XLIII (1982), s. 365-382.
- Moreland, W.H, *From Akbar to Aurangzeb. A Study in Indian Economic History*, London 1923.
- Mughal Archives: A Descriptive Catalogue of the Documents Pertaining to the Reign of Shah Jahan*, I, S. Venkataramaiah and Ahmad M. Z. A. Shakeb (ed.), Hyderabad: State Archives, 1977.

- Muhammed Tabâtabâî, *Şah Cihannâme*, Muhammad Yunus Jaffery (ed.), Delhi: Ferheng-i Cumhûr-i İslâmî İran, 2009.
- Mukerjee, Pareshnath, “Shah Jahan’s Central Asian Policy: Was it Aggressive?”, *Proceedings of the Indian History Congress*, V (1941), 387-389.
- Mukherjee, Soma, *Royal Mughal Ladies and their Contributions*, New Delhi: Gyan Publishing House, 2001.
- Mukhia, Harbans, *The Mughals of India*, Blackwell Publishing Ltd, Maiden 2004.
- Mundy, Peter, *The Travels of Peter Mundy, in Europe and Asia, 1608-1667*, II, Richard Carnac Temple (ed.), Londra: Hakluyt Society, 1914.
- Nadkarni, Rajaram V., *The Rise and Fall of the Maratha Empire*, Bombay: Popular Prakashan, 1966.
- Nadvî, Abul Hasan A., *Contributions of Muslims to Indian*, Muhammad Asif Kidwai (çev.), Ankara: South Asian Youth Organization, 2018.
- Nathan, Mirza, *Bahâristân-i-Ghaybi: A History of the Mughal Wars in Assam, Cooch Behar, Bengal, Bihar and Orissa during the Reigns of Jahângîr and Shâhjahân*, II, Moayyidul Islam Borah and Suryya Kumar Bhuyan (trans.), Assam: Narayani Handiqui Historical Institute, 1936.
- Nehru, Cevahirlal, *The Discovery of India*, Delhi Oxford University Press, 1985.
- Nizami K. Ahmad, “Dekken”, *DİA*, IX, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 112-113.
- Nizâmî, K. A., “Evrengzîb”, *DİA*, XI, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 537-539.
- Nizâmî, K. A., “Naqshbandi Influence on Mughal Rulers and Politics”, *Islamic Culture*, *Islamic Culture*, XXXIX (1965), 41-52.
- Nizami, K. A., *State and Culture in Medieval India*, New Delhi: Adam Publishers, 1985.
- Numani, Shibli, *Aurangzeb Alamgir*, Mubarak Ali (ed.), Lahore, 2000.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine” *Amme İdaresi Dergisi*, IX/1 (2016), s. 95-107.

- Oruç, Cihan, “XVI. Yüzyılda Bâbürlüler, Dekken Sultanlıkları Üzerinde Nasıl Bir Siyaset İzlediler?” *Türkiye Hindistan Çalışmaları I*, Ankara: Apam, 2021, s. 161-179.
- Oruç, Cihan, *Şah Cihan Dönemi Bâbürlü Devletinin Dış Politikası*, Sakarya Üniversitesi, S.B.E, Doktora Tezi, Sakarya, 2009.
- Öz, Mehmet, “Mehdeviyye”, *DİA*, XXVIII, Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, 68-69.
- Özcan, Azmi, “Bengal”. *DİA*, V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 436-437.
- Özcan, Azmi, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*, XII, Leiden: Brill, 1997.
- Petech, Luciano, *The Kingdom of Ladakh (950-1842 AD)*, Roma; Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1977.
- Petrovich, Maya, *The Land of the Foreign Padishah: India in Ottoman Reality and Imagination, Unpublished Doctoral Dissertation*, Princeton: Princeton University, 2012.
- Philander, S. G. H., “El Niño and La Niña”, *Journal of the Atmospheric Sciences*, XLII/23 (1985), s. 2652-2662.
- Prasad, Ishwari, *History of Medieval India*, The Indian Press, Allahabad, 1933.
- Qureshi, Ishtiaq Husain, *Muslim Community of the Indo-Pakistan Subcontinent*, The Hague: Mouton, 1962.
- Rahmân Ali, *Tezkire-i Ulemâ-i Hind*, Muhammad Eyüp Kadri (çev.), Karachi: Pakistan Historical Society, 1961.
- Rennell, James, *Memoir of a Map of Hindoostan; Or The Mogul's Empire*, (London: Bulmer & Company, 1793.
- Richards, John F. *The Mughal Empire*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Richards, John F., “The Formulation of Imperial Authority under Akbar and Jahangir”, *The Mughal State 1526-1750*, Muzaffar Alam and Sanjay Subrahmanyam (ed.), Oxford University Press, Delhi 1998.

- Richards, John F., *Bâbüir Türk İmparatorluğu Tarih, Kültür, Teşkilat*, Yasin Tekin (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Richards, John F., *Mughal Administration in Golconda*, Oxford: Clarendon Press, 1975.
- Richards, John F., *The New Cambridge History of India: The Mughal Empire*, V, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Rizvi, Athar Abbas. *A History of Sufism in India*, Munshiram Manoharlal, New Delhi 1978.
- Rizvi, S. A. Abbas, “Mansabdâr”, *DİA*, XXVIII, Ankara: TDV Yayınları, 2003, s. 3-4.
- Robinson, Francis, *The Mughal Emperors*, Thames & Hudson Ltd, Londra 2007.
- Robinson, Francis, *Ulema of Farangi Mahal and Islamic Culture in South Asia*, Londra: Hurst and Company, 2001.
- Roux, *Büyük Moğolların Tarihi: Babur*, Babur, Lale Arslan-Özcan (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.
- Roychoudhury, Makhanlal, *The Din-i Ilahi or The Religion of Akbar*, University of Calcutta, 1941.
- Samarth, Anil, *Shivaji and the Indian National Movement: Saga of a Living Legend*, Bombay: Somaiya Publications, 1975.
- Samira, Sheikh "Aurangzeb as seen from Gujarat: Shi'i and Millenarian Challenges to Mughal Sovereignty", *Journal of the Royal Asiatic Society*, XXVIII/3 (2018), 1-25.
- Sarkar Jadunath, *Shivaji and His Times*, Londra; Longmans, Green and Co., 1920.
- Sarkar, Jadunath, *History of Awrangzeb*, M.C. Sarkar, Calcutta 1912.
- Sarkar, Jadunath, *House of Shivaji: Studies and Documents on Maratha History-Royal Period*, “greatly enlarged third edition”, Calcutta: M. C. Sarkar, 1955.
- Sarkar, Jadunath, *Studies in Aurangzib's Reign*, Calcutta: M. C. Sarkar and Sons, 1933.
- Sayan, Lodh, “Aurangzeb and The Decline of the Mughals”, *Altralang Journal*, I/2 (2019), 131-140.
- Schuster, Max L., *A Treasury of the World's Great Letters: From Ancient Days to Our Own Time*, New York: Simon and Schuster, 1940.

- Sen, S. Nath, *Siva Chhatrapati*, I, Calcutta: University of Calcutta, 1920.
- Shabnam, Alif, “The Story of Bâyezid Ansâri, Otherwise Known as Pir-i Roshan and Founder of the Sect of Roshanias”, *Journal of The Royal Central Asian Society*, XIV/1 (1927), s. 73-76.
- Shah Nawaz ve Abdul Hayy, *The Maathir-ul-Umara: Being Biographies of the Mahammadan and Hindu Officers of the Timurid Sovereigns of India From 1500 to About 1780 A.D.*, I, H. Beveridge (trans.), Kalküta: The Asiatic Society, 2003.
- Sharma, S. Ram, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, Third Edition, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, New Delhi 1998.
- Simon, Digby, *Sufis and Soldiers in Awrangzeb's Deccan*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İlhâd” *DİA*, XXII, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 96-98.
- Snehi, Yogesh, “Hindutva as an İdeology of Cultural Nationalism”, *Social Change*, 33(4) (2003), 10–24.
- Srivastava, A. L., *The Mughal Empire*, Agra: Shiva Lal Agarwala and Co., 1959.
- Srivastava, Ashirbadi L., *The Mughal Empire 1526-1803*, Agra: Shiva Lal Printing Press, 1966.
- Srivastava, M. P, *Policies of the Great Mughals*, Chugh Publications, Allahâbâd 1978.
- Streusand Douglas E., *Ateşli Silahlar Çağında İslâm İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler ve Bâbürlüler*, Bahar Fırat (çev.), İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013.
- Syed M. A. Al Hasani, “Madrasah Education Under Muslim Rulers in India: A Study of Mughal Emperor.” *Journal of Advanced Education and Sciences*, II/1 (2022), s.13-18.
- Taşagıl, Ahmet, “Bahadır Şah”, *DİA*, IV, İstanbul: TDV Yayınları, s. 455.
- Togan, Zeki Velidi, *Hâtıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul: Hikmet Gazetecilik, 1969.
- Truschke, Audrey, *Aurangzeb: The Life and Legacy of India's Most Controversial King*, Stanford: Stanford University Press, 2017.

- Truschke, Audrey, *Aurangzeb: The Man and the Myth*. Random House India, 2018.
- Turay, E. Doğan, “Sûfilerin Haç Yolculuğu”, *Turkish Studies- Comparative Religious Studies*, XVII /1 (2019), 97-140.
- Vanina, Eugenia “Blackened face: Emotional Community and the Hindu Nationalist Interpretation of History”, *Emotions: History, Culture, Society*, IV/1 (2020), s. 66-90.
- Watson, J. Whaley, *History of Gujarat (Musalman Period, A.D. (1297-1760)*, Bombay: Printed at the Govt. Central Press. 1886.
- Whitehead, R. B., “Some Notable Coins of Mughal Emperors of India, Part II”, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, VI, (1926), s. 361-416.
- Yılmaz, H. Kâmil, “Bâyezîd-i Ensârî”, *DİA*, V, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 241-242.
- Yüksel, M. Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.

EKLER

Ek 1.

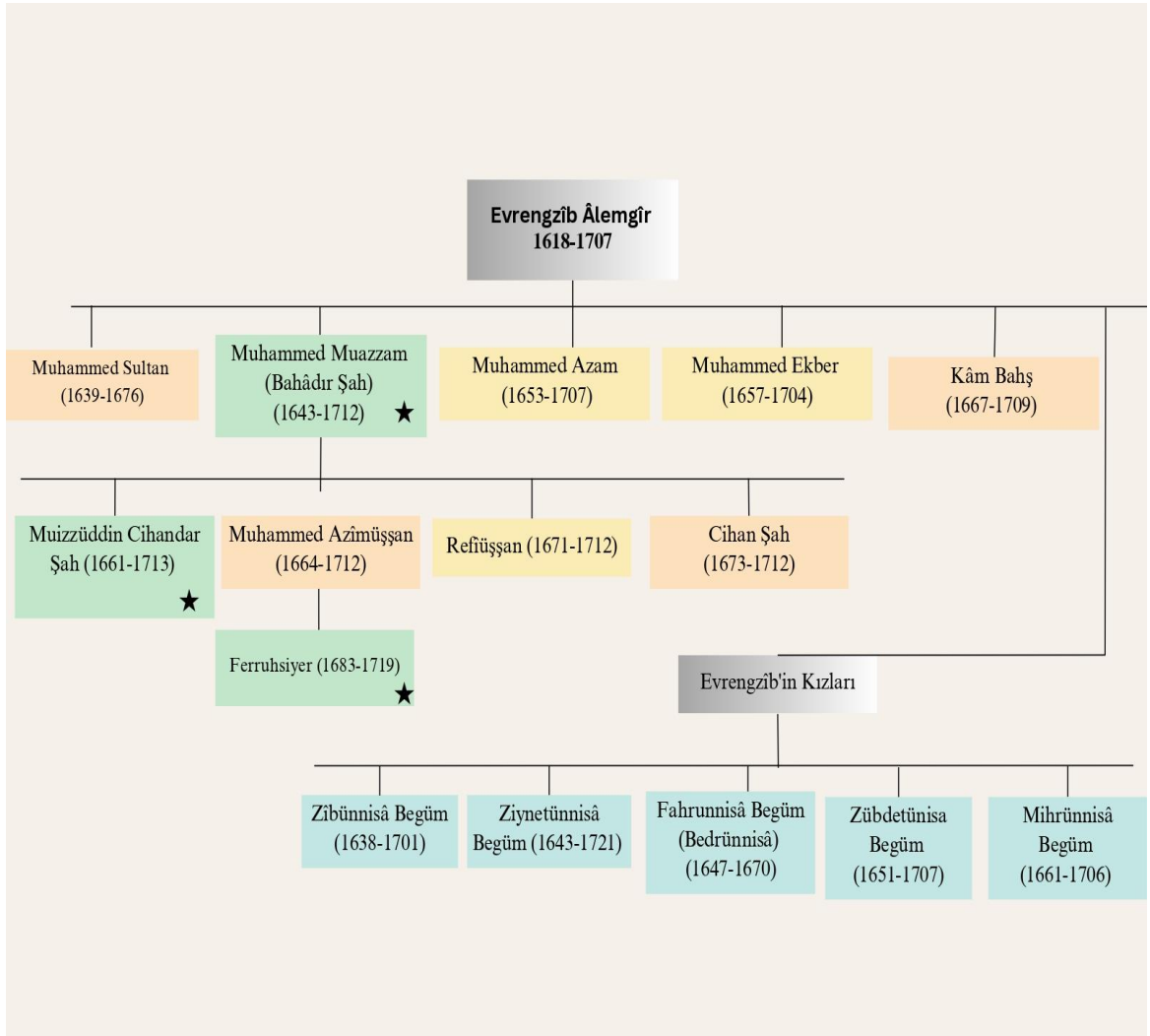
Zaman Çizelgesi	
1618	Evrengzîb'in doğumu
1636-1645	Evrengzîb'in Dekken Valiliği
1637	Evrengzîb'in ilk evliliği
1647	Özbekler üzerine sefer
1649-1652	Kandahar seferi
1653-1658	Evrengzîb'in ikinci Dekken Valiliği
1657	Şah Cihan'ın hastalanması ve taht mücadelesinin başlangıcı
1658	Sâmûgarh Muharebesi
1658	Evrengzîb'in tahta geçişi
1659	Dârâ Şükûh'un idamı
1660	Asam seferi
1665	Tibet'te Bâbürlü hâkimiyetinin yayılması
1666	Şah Cihan'ın vefatı
1667-1672	Afgan ayaklanmaları
1669	Vishvanatha Tapınağı'nın (Benâres) yıkımı
1672	Fetâva-i 'Âlemgîri'nin Tamamlanması
1672-1674	Bâdşâhî Camii'nin tamamlanması (Lahor)
1679	Cizye vergisinin yürürlüğe konulması
1679-80	Rathor isyanı
1680	Sîvâcî'nin ölümü
1681	Şehzade Ekber isyanı
1681	Evrengzîb Dekken'de
1685-1687	Dekken Sultanlıklarının ilhakı
1686-1689	Bâbürlü-Doğu Hindistan Şirketi çatışması
1707	Evrengzîb'in Vefatı

Ek 2.

Safevî Devleti	Buhara Hanlığı	Osmanlı Devleti ve Avrupa
* Osmanlı-Safevî Savaşı (1635) * Kasrîşîrin Antlaşması (1639) * Şah II. Abbas (1642-1666) * Kandahar'ın Bâbürlülere geri alınması (1648) * Basra Körfezi'nde Fransızların kapitülasyonlar elde etmesi (1694) * Şah Süleyman (1666-1694) * Hüseyin Mirza (1694-1722) * Belûcî Ayaklanması (1698) * Galzay Afganlılarının isyanı (1709)	* Astarhanîler Dönemi (1599-1785) * İmamkulu Han (1611-1642) * Nezir Muhammed Han (1642-1645) * Abdülazîz Han (1645-1681) * Hive Hanlığı ile savaşlar (1684-1685) * Enûşe Han tarafından Buhara'nın yağmalanması (1681) * Subhan Kulu Han (1681-1702) * Ubeydullah Han (1702-1711)	* Bağdat'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi (1638) * XIV. Louis (1643-1715) * IV. Mehmed 1648-1687) * Girit'in Fethi (1669) * Osmanlı-Rus Savaşı (1676-1681) * Bahçesaray Antlaşması (1681) * II. Viyana Bozgunu (1683) * Mohaç Muharebesi (1687) * İngiltere, 1688 Devrimi * II. Süleyman (1687-1691) * Augsburg Birliği Savaşı (1688-1697) * Ryswick Antlaşması (1697) * II. Mustafa (1695-1703) * Karlofça Antlaşması (1699) * Büyük Kuzey Savaşı (1700-1721) * Edirne Vakası (1703)

XVII. yüzyıl çağdaş devletlerin kronolojisi

Ek 3.

Evrengzîb'in oğulları ve kızları

Ek 4.

Basım Yerleri	Basım Tarihleri	Birim
Ekberabad (Agra)	1069-1097	Rupi
Lahor	1069-1073, 1085, 1109,1118	“
Şahcihanâbâd (Delhi)	1069-1118	“
Burhânpûr	1071-1118	“
Ahmedâbâd	1069-1118	“
Sûret	1070-1118	“
Ahmednagar	1072, 1074, 1079-1080, 1090- 1091, 1094-1101, 1108, 1115-1118	“
Kabil	1072-1118	“
Keşmir	1072-1117	“
Ecmîr	1097-1118	“
Mûltan	1072-1108	“
Cihangirnagar	1078-1117	“
Kenbâye (Cambay)	1070-1118	“
Eteva	1069-1118	“
Evrengabad (Hocestebünyad)	1091-1092, 1094, 1096, 1100-1103, 1106-1113, 1115-1118	“
Gülkünde	1076-1098	“
Bicâpûr	1097-1118	“
Masulipatnam	1087, 1102, 1110-1118	Paise
Ekbernagar	1070-1118	Rupi
Burhânpûr	1071-1118	“
Gülberge	1096-1099, 1101-1108, 1111	“
Âlemgîrpûr	1089-1112	“
Leknev	1081-1118	“
Zaferpûr	1095, 1097-1102	“
Mürşidâbâd	1116-1118	“

Haydarâbâd	1098-1118	“
Cûnâgerh	1071-1108	“
Tette	1072-1118	“

Evrengzîb dönemi darphâneleri ve faaliyet yılları

Tablo oluşturulurken istifade edilen kaynaklar: Stanley Lane-Poole, *The Coins of the Moghul Emperors of Hindustan in the British Museum*, Londra: Order of the Trustees, 1892. s. 138-161; <http://www.chiefacoins.com/Database/Countries/Mughal.htm>

Ek 5.

Evrenzâib'in portresi

Kaynak: Rogers Fund, 1925, Erişim Numarası: 25.138.1

Ek 6.

Evrenzâb'ın ihtiyarlığının tasvir edildiği portresi

Kaynak: Cleveland Sanat Müzesi, OH, Amerika

Ek 7.

Sâmûgarh Muharebesi (29 Mayıs 1658)

Kaynak: Harvard Art Museums / Department of Islamic and Later Indian Art,
Division of Asian and Mediterranean Art, 1999.298.

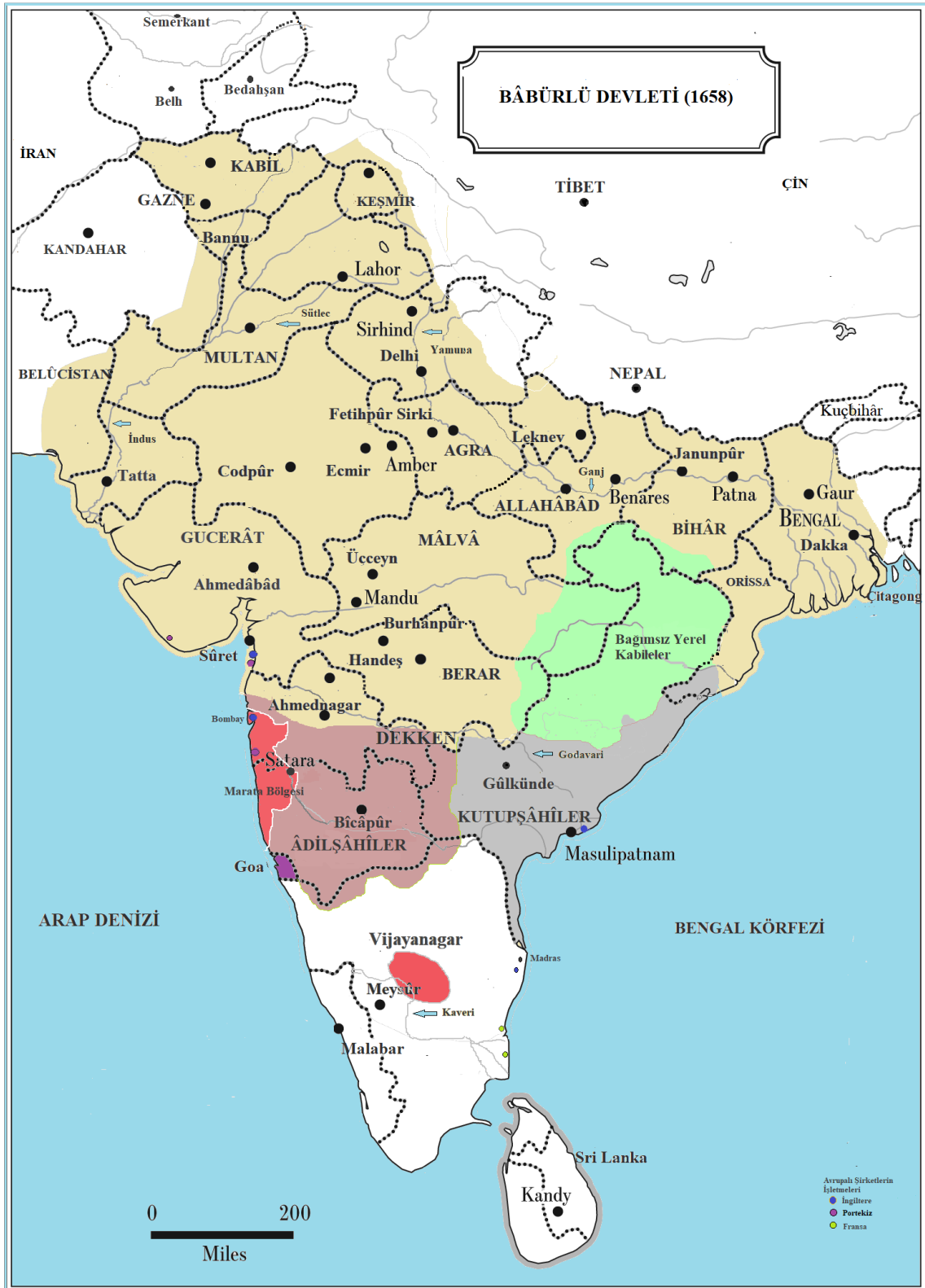
Ek 8.

Evrengzâb dönemine ait altın mohur (Evrengâbâd, 1675)

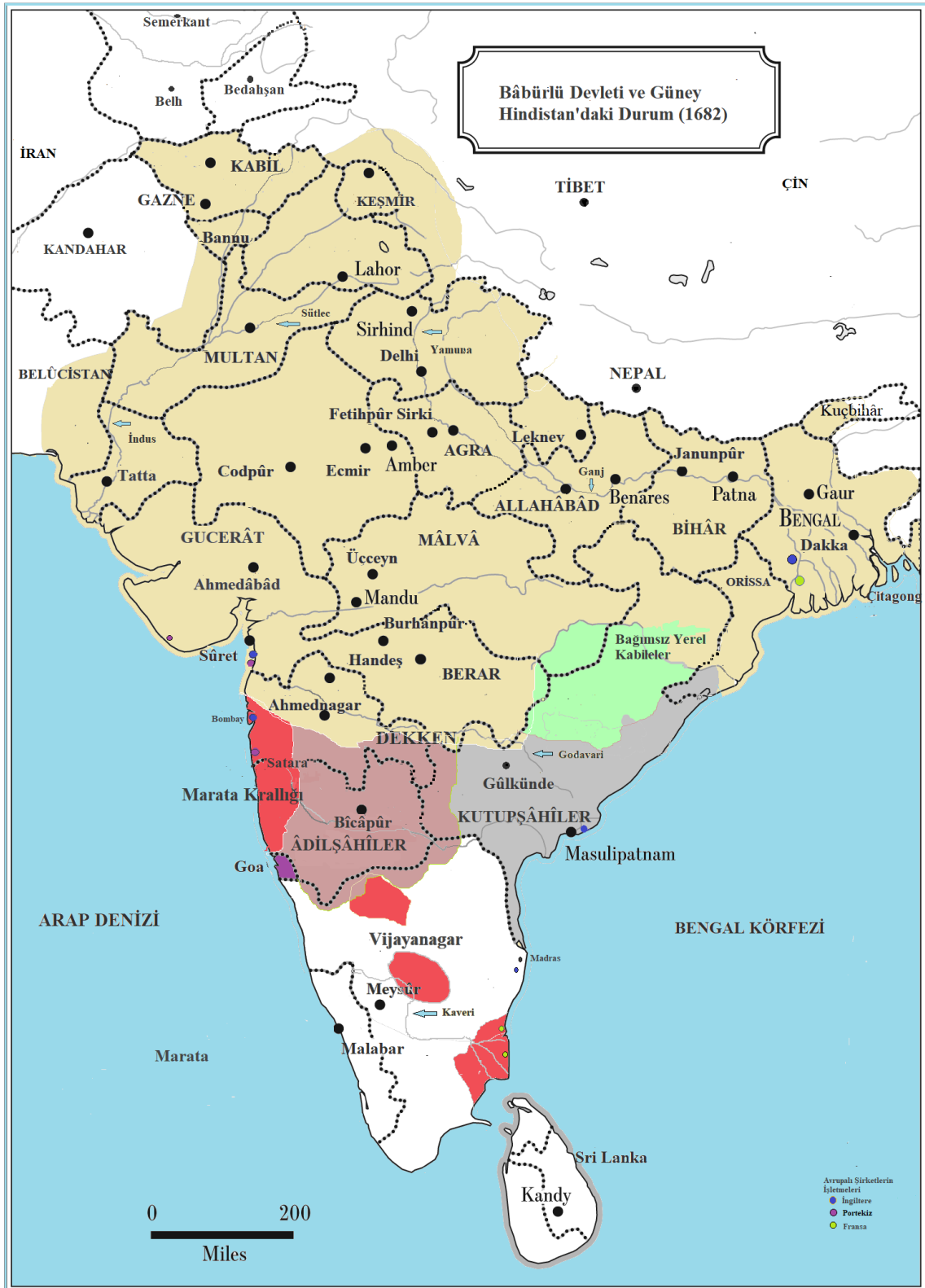
Kaynak: <https://coinindia.com/M1086-p041.jpg>

Ek 9.

Evrengzîb'in saltanatının başında Bâbürlü Devleti (1658)

Ek 10.

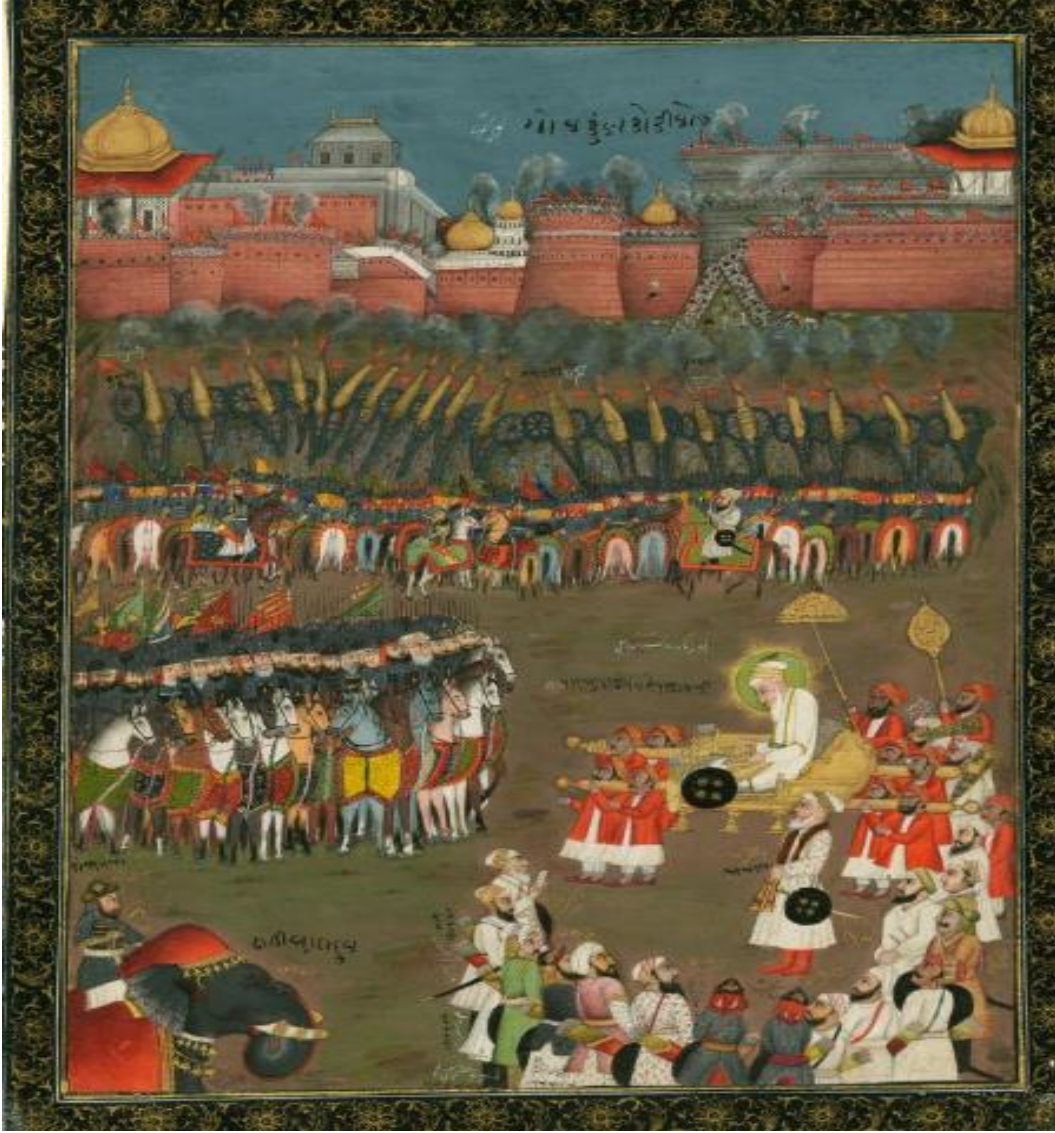
Bâbürlü genişlemesi ve Dekken'deki siyasî tablo (1682)

Ek 11.

Evrenghîb'in saltanatının sonunda Bâbürlü hudutları ve eyaletleri (1707)

Ek 12.

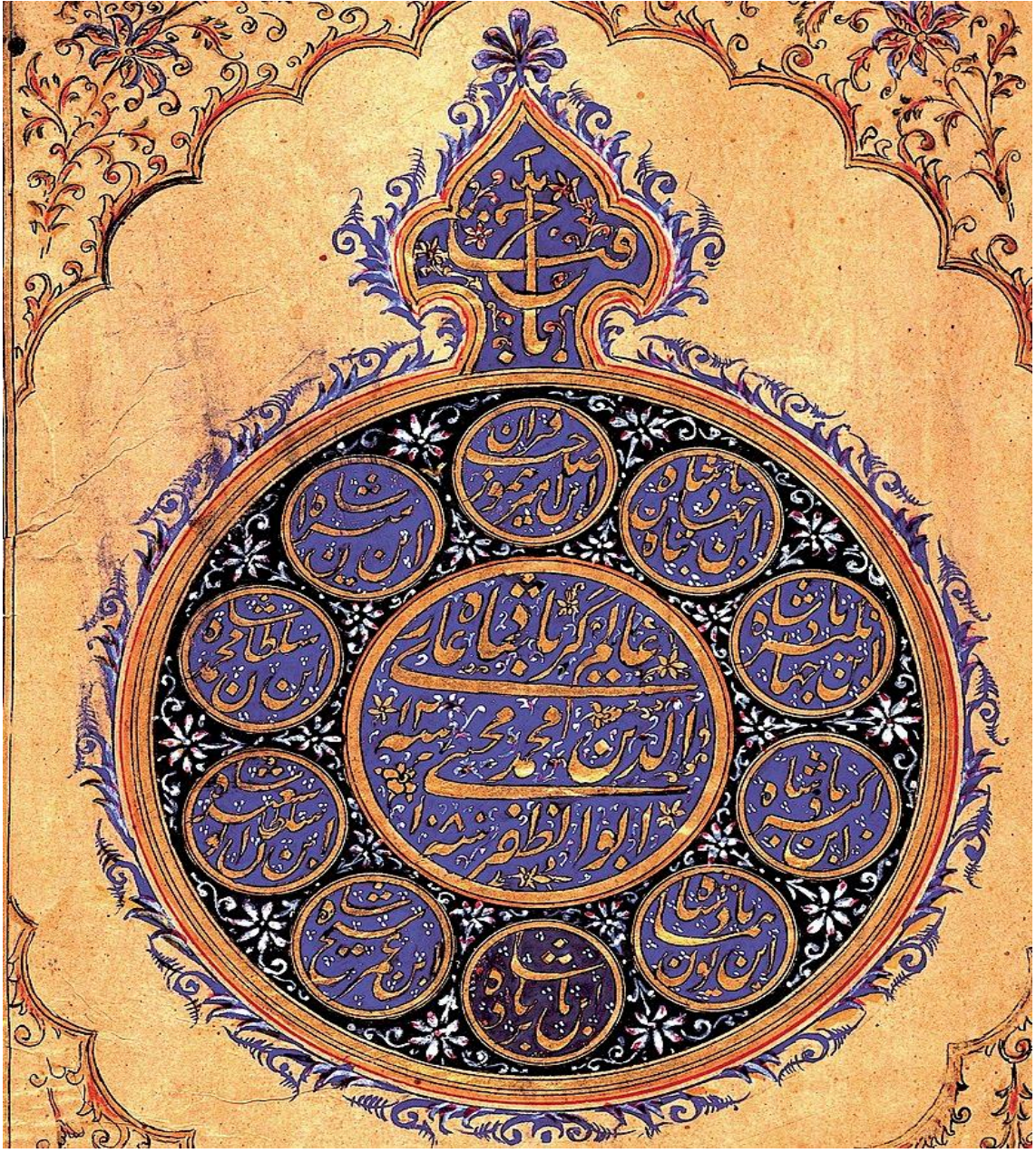
Evrenzib Glknde kuşatmasında (1687)

Kaynak: Anne S.K. Brown Military Collection

Evrengzîb'e ait bir ferman örneği

Kaynak: New Delhi: National Museum, 86.151.

Evrenzâb'ın mührü (seleflerinin isimleri ile çevrili)

Kaynak: WMS Cal.13, Fotoğraf Numarası: L0034099

Ek 15.

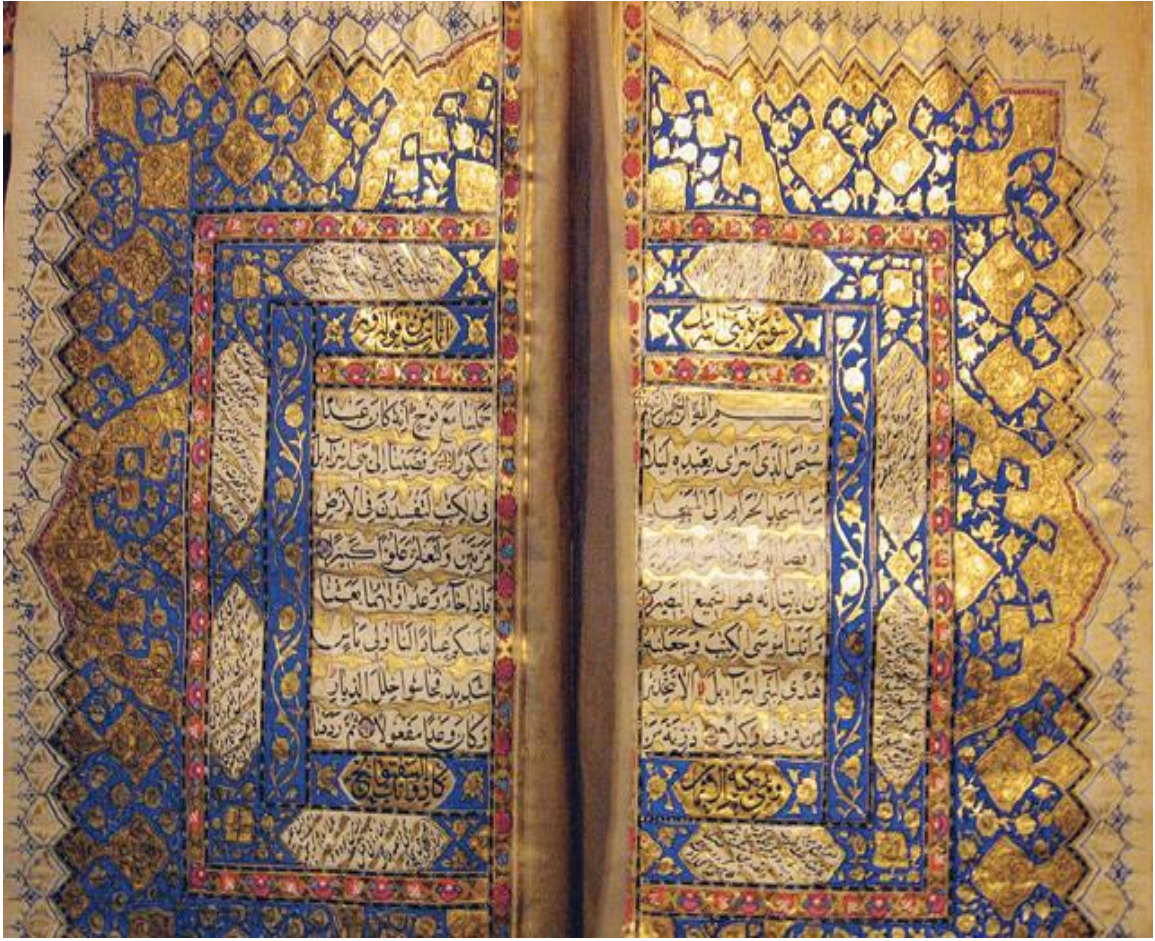

Evrengzîb'in tahtirevan ile taşındığı bir görsel

Kaynak: New York, The Metropolitan Museum of Art and

Louis V. Bell Fund, 2003, Erişim Numarası: 2003.430

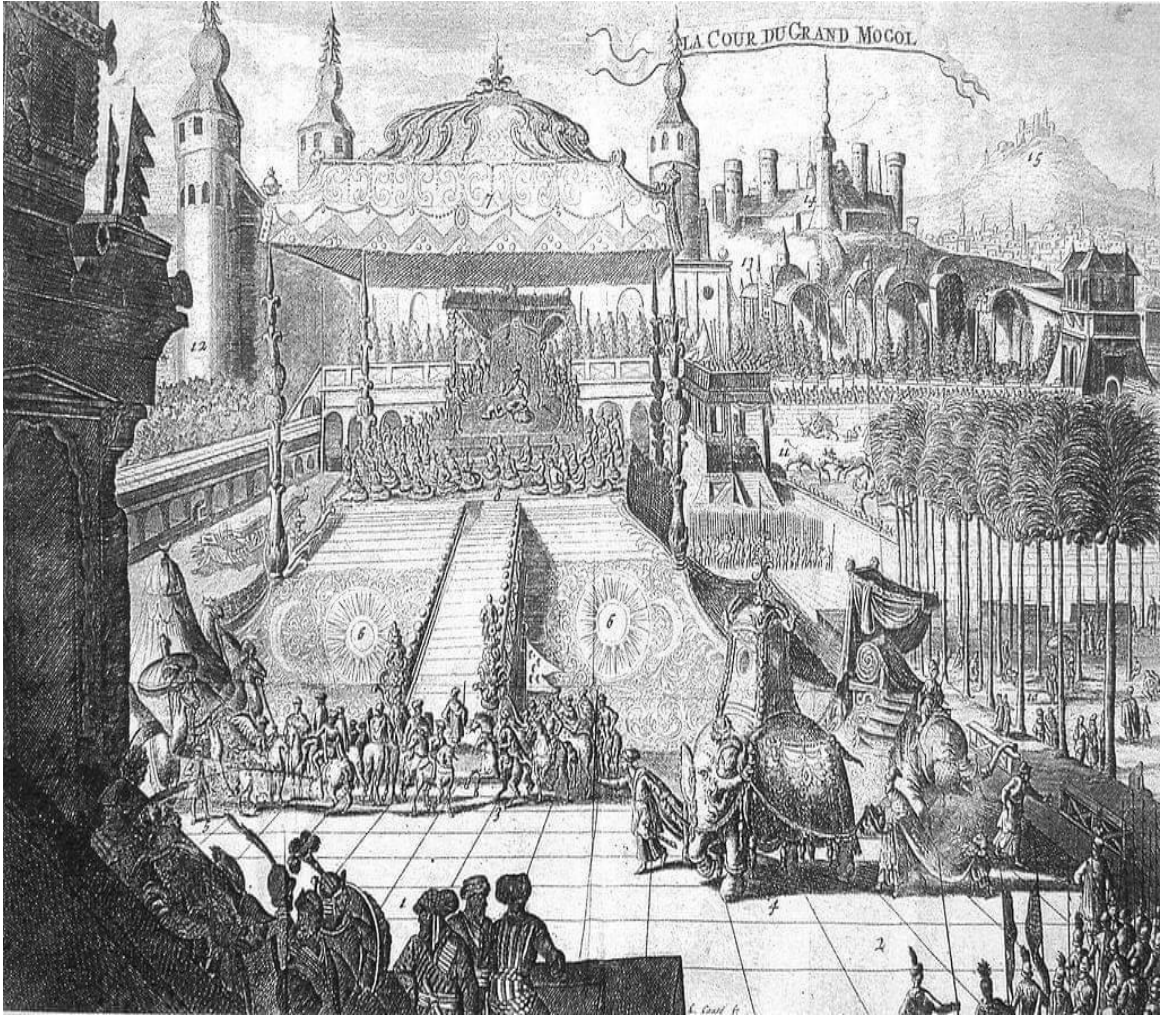
Ek 16.

Evrengzîb tarafından istinsah edilen Kur'an

(14.5x24 cm ebadında, altın ve yakut kullanılarak işlenmiş çerçeve içerisinde)

Ek 17.

Fransız hekim ve gezgin Bernier'in gözünden Bâbürlü sarayı

Kaynak: Paul Maret, Voyage de Francois Bernier, Sur les routes de l'Asie (1710)

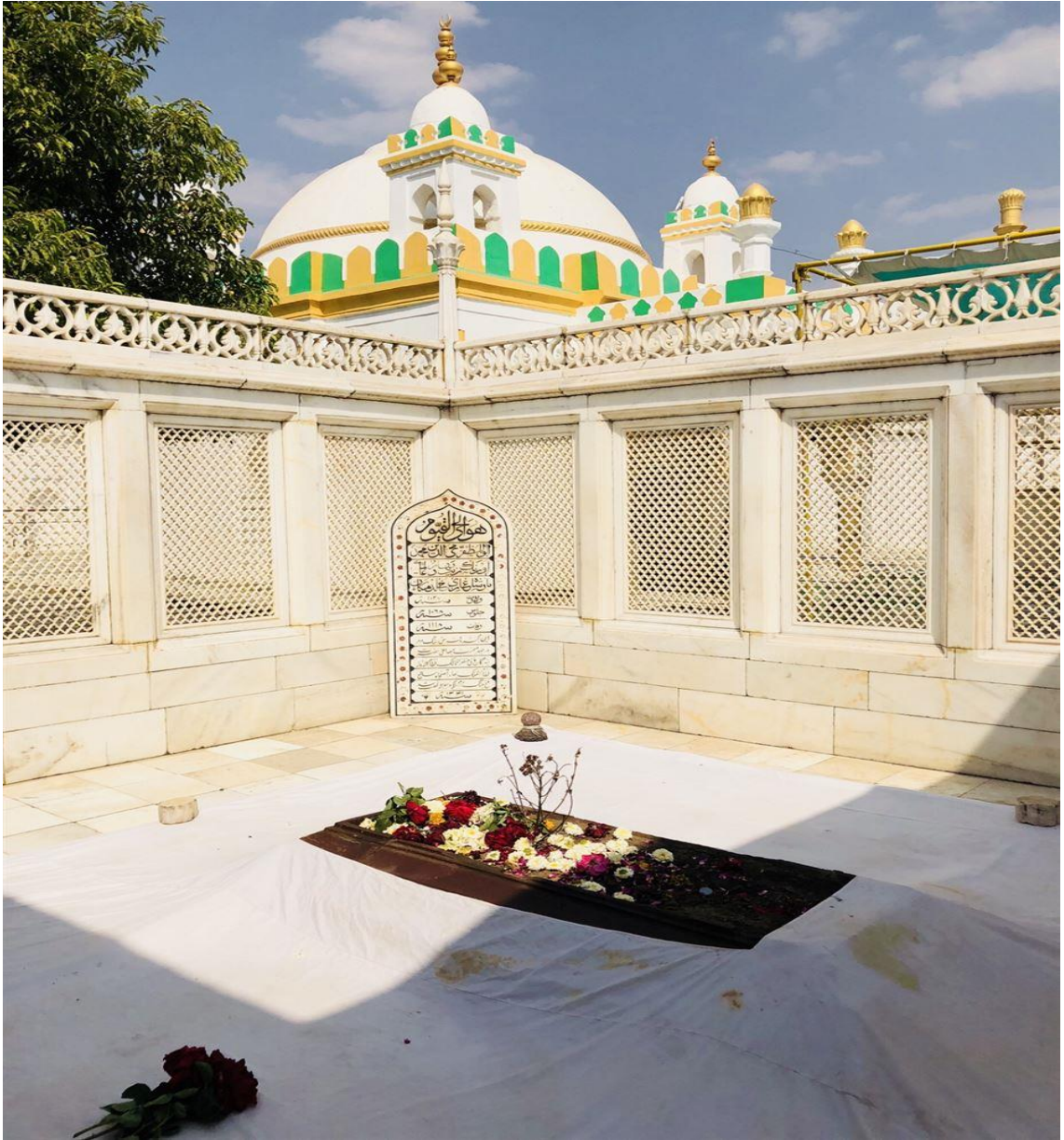
Ek 18.

Evrengzîb tarafından yaptırılan Bâdşâhî (Pâdişâhî) Camii, Lahor

Kaynak: Pale blue dot,. 1 Haziran 2005

Ek 19.

Evrengzib'in mezarı (Huldâbâd)

Kaynak: <https://ranasafvi.com/the-grave-of-aurangzeb/>

Ek 20.

Bîbî-kâ Ravza türbesi (Evrengâbâd)

Kaynak: <https://www.savaari.com/blog/things-to-do-in-bibi-ka-maqbara/>